

БУДІВНИЧИМ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

*ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ
„ОСВІТНІ СИМВОЛИ ПОДІЛЛЯ”*

Підготовлено до друку у видавництві „Медобори-2006”:
32343 Хмельницька обл., Кам’янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а
e-mail: medobory@i.ua

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Центр дослідження історії освіти Поділля

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
(1918-1921)**

ЮВІЛЕЙНІ СПОГАДИ

Кам'янець-Подільський
Медобори-2006
2015

УДК 378.4(477.43/44)Кам.-Под. держ. укр. ун-т „1918-1921” (09)
ББК 74.03(4Укр-4Хме)
К 18

Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(*протокол №10 від 28 жовтня 2015 р.*)

Упорядник:
В. Р. Адамський

Рецензенти:
О. М. Завальнюк – доктор історичних наук, професор
Ю. В. Телячий – доктор історичних наук, професор

К 18 Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : „Медобори-2006”, 2015. – 359 с.

ISBN 978-617-681-097-1

Основу даного видання склали мемуарно-публіцистичні праці відомих державних та громадсько-культурних діячів, написаних у різний історичний період, в яких висвітлюються важливі аспекти процесу заснування та діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Видання розраховане на викладачів, студентів, учителів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 378.4(477.43/44)Кам.-Под. держ. укр. ун-т „1918-1921” (09)
ББК 74.03(4Укр-4Хме)

ISBN 978-617-681-097-1

© В. Р. Адамський, 2015
© К. Г. Кравчук, художнє оформлення, 2015

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ У ЖИТТІ ТА ЛІТОПИСІ
ЙОГО СУЧАСНИКІВ**

Історичний час невпинно наближає нас до 100-річного ювілею початку Української революції 1917 – 1921 рр., позначеної реалізацією багатьох проектів культурно-освітнього характеру. Багато з них, зазнавши, щоправда, подекуди радикальних трансформацій під дією викликів наступних політико-державних систем та освітніх конструкцій, продовжуються у сьогоденні. Саме до таких ініціатив належить справа організації Кам'янець-Подільського державного українського університету, закон про заснування якого гетьман П. Скоропадський підписав 17 серпня 1918 р¹. Його роль та значення в історії національної освіти, науки та культури важко переоцінити, позаяк поряд із Київським він започатковував вітчизняну традицію університетотворення, яка за своїм змістом та структурою цілком співвідносилась із довершеними практиками європейських осередків науки та просвітництва, а відтак у багатьох аспектах слугувала певною мірою взірцем за умов відродження на новому етапі історичного розвитку національної системи освіти. Крім того, разом із фортецею та іншими знаковими пам'ятками старовини, науково-освітня інституція належить до містоутворюючих та іміджевих феноменів-структур Кам'янця-Подільського.

Минулого року вийшла з друку колективна праця провідних науковців Поділля С. А. Копилова та О. М. Завальнюка „Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 – 1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності“, яка в інтелектуальному вимірі започаткувала відлік часу щодо випуску різножанрових ювілейних видань перед славетним віковим рубежем вищої школи на Поділлі. У свою чергу, долучаючись до пізнання вузлових сюжетів історичної ходи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за різних політичних режимів, даним виданням ми започатковуємо

1. Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 5 серпня 1918 року // Державний вістник. – 1918. – 29 серпня.

власну серію книг, у яких відобразатимуться окремі складові національної науково-освітньої проблематики у зламну добу революційних потрясінь 1917 – 1921 рр., найпримітнішими маркерами якої стали небачене зростання української самосвідомості та спроби відродження власної державно-політичної традиції.

У даному збірнику містяться спогади державних та громадсько-культурних діячів, які були особисто причетними до заснування та становлення Кам'янець-Подільського державного українського університету, урочисто відкритого 22 жовтня 1918 р. Відкривається збірник працею ректора навчального закладу І. І. Огієнка, який особисто доклав чимало зусиль, аби зафіксувати для нащадків важливі елементи адміністративно-організаційного та навчально-виховного порядку, які уможливили розуміння багатьох ключових моментів з життя науково-освітньої інституції. Започатковуючи у Варшаві видання культурологічного місячника „Наша культура”, очолювана ним редакція поставила за мету всебічно та глибоко висвітлювати найкращі зразки „нашої духової та матеріальної культури”¹ з усіх царин гуманітарного знання: історії, літератури, театру, музики, мистецтва, мовознавства, етнографії, педагогіки та ін. У цьому контексті велике виховне значення надавалося оприлюдненню „добрих споминів” про наше минуле, а особливо цінними вважалися ті з них, в яких відображалися світлі та героїчні моменти національного творчого життя, що „батьорять нам Духа й заохочують до будівництва”².

Конкретизуючи редакційні завдання та формулюючи їх ширший контекст, І. І. Огієнко у шостій книзі „Нашої культури” за 1935 р. наголошував на тому, що „найголовніше завдання наше – наукова служба своєму народові. Ми закликали й закликаємо всіх до цієї відповідальної співпраці. Кожний фаховий учений, кожний, що почувається на силах працювати для культури свого народу, гостинно знайде місце в „Нашій Культурі”. Визнаємо, що національну культуру можна й треба творити конче всіма спільними силами нації, без жодного огляду на їхню партійну чи гурткову приналежність, без огляду на їхні політичні переконання.

---

1. Редакція. Національна освіта й наші завдання // Наша культура (Варшава). – 1935. – Книга 1. – С. 3.

2. Там само. – С. 4.

Кожна духовна культура, в тім числі й наша, має всенародні риси, спільні людям усіх політичних переконань. „Наша Культура” й пильнує стати об’єктивним всенаціональним науковим органом, що ставить собі за ціль гуртувати до однієї наукової служби своєму народові всі наші недолею й анархією розпорошені наукові й культурні сили. „Наша Культура” хоче стати, так би мовити, органом вільного українського університету, й нести своїй інтелігенції наукові досліди над цілою нашою культурою, а в такому органі мусить знайти місце кожний, хто тільки хоче працювати для розвитку нашої культури”¹.

Відтак І. І. Огієнко публічно звернувся із сердечним проханням до професорів, доцентів, асистентів й урядовців університету присилати різні матеріали про життя та діяльність Кам’янець-Подільського державного українського університету (фотографії, газетні статті, біографії і т. ін.)².

Відгукуючись на заклик Івана Івановича, впродовж двох років на сторінках журналу побачили світ оригінальні спогади багатьох представників подільської інтелігенції В. К. Приходька³, котрий брав безпосередню участь в реалізації важливого освітянського проекту в Кам’янці, голови Подільської повітової ради та секретаря університетської комісії О. М. Пащенко⁴, лікарського помічника й скарбника університету Ю. А. Гудзій⁵ та власне самого І. І. Огієнка,

---

1. Огієнко І. Творімо українську культуру всіма силами нації! Ще раз про наші завдання // *Наша культура* (Варшава). – 1935. – Книга 6. – С. 340 – 341.

2. О-ко І. Від редакції й адміністрації. Кам’янець-Подільський Державний Український Університет // *Наша культура* (Варшава). – 1935. – Книга 5. – С. 336.

3. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам’янці на Поділлі // *Наша культура* (Варшава). – 1935. – Книга 5. – С. 305 – 316; книга 6. – С. 364 – 378; книга 7. – С. 439 – 444; книга 9. – С. 572 – 581; 1936. – Книга 1. – С. 34 – 42; книга 2. – С. 115 – 126.

4. Пащенко О. Заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету // *Наша культура* (Варшава). – 1936. – Книга 5. – С. 332 – 346; книга 6. – С. 413 – 420; книга 10. – С. 671 – 676.

5. Гудзій Ю. З життя Кам’янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) // *Наша культура* (Варшава). – 1936. – Книга 3. – С. 229 – 233; книга 4. – С. 290 – 295.

який, крім „Мого життя”¹, помістив уривок споминів, пов’язаний з урочистим в’їздом С. Петлюри до міста над Смотричем 1 травня 1920 року². Дещо пізніше окремі аспекти кам’янецької доби професор розглянув у документальній праці „Рятування України”³.

Як бачимо, І. І. Огієнко намагався задіяти усілякі можливості, аби зафіксувати для нащадків яскраві сторінки історії становлення та розвитку національної вищої школи на Поділлі. Однак, що прикметно, при цьому він особисто не залишив власної синтезуючої праці з цієї теми, розглядаючи окремі її аспекти лише в контексті аналізу автобіографічної хронологічної канви або державотворчої діяльності, обіймаючи важливі посади керівника Міністерства народної освіти, Міністерства ісповідань та Головноуповноваженого уряду УНР. І. І. Огієнко планував повернутися до більш ґрунтовного розгляду питання, про що наголошував публічно⁴, але здійснити задум йому так і не судилися.

Відтак „Мое життя” залишається найбільш повним осмисленням Іваном Івановичем проблеми становлення національної вищої школи. Працюючи над цією працею, він був позбавлений можливості користуватися документальними матеріалами⁵, що в результаті позначилося на висвітленні певних процесів національно-культурного будівництва. Так, зокрема, І. І. Огієнко стверджує, що вперше про проблему заснування

---

1. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура (Варшава). – 1935. – Книга 7. – С. 444 – 453; книга 8. – С. 510 – 522; 1936. – Книга 1. – С. 64 – 72; книга 3. – С. 233 – 236; книга 7. – С. 554 – 557; книга 8 – 9. – С. 628 – 636; книга 10. – С. 710 – 712.

2. Огієнко І. Урочистий в’їзд С. Петлюри до Кам’янця-Подільського 1-го травня 1920 р. (Уривок споминів) // Наша культура (Варшава). – 1936. – Книга 5. – С. 321 – 331.

3. Огієнко І. Рятування України: на тяжкій службі своєму народові. – Вінніпег: Видання товариства „Волинь”, 1968. – 96 с.

4. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятування України /Упорядкування, автор передмови і коментарі М. С. Тимошик. – К.: Наша наука і культура, 2006. – С. 68.

5. Там само. – С. 69.

українського державного університету в Кам'янці-Подільському мав розмову з Міністром народної освіти М. П. Василенком у червні 1918 р., і останній скептично поставився до практичної реалізації цієї ідеї¹. Однак це не вповні відповідає дійсності. Ще у травні 1918 р. очільник освітнього відомства звернувся до В. І. Вернадського з проханням взяти участь у створенні Української Академії наук та мережі вищих навчальних закладів. У цьому контексті він абсолютно недвозначно висловився про важливість заснування державного університету на західних теренах держави². 27 травня 1918 р. М. П. Василенко спрямовує листа й Міністру культів В. В. Зіньківському, в якому також наголосив про наміри освітнього відомства заснувати нові українські державні університети, зокрема в Кам'янці-Подільському. У даному разі Микола Прокопович цікавився думкою Міністерства культів й наразі різних верств духовенства на предмет можливого відкриття поряд із факультетами, що функціонували в Російських вищих навчальних закладах, і богословського підрозділу, як це мало місце в західноєвропейській практиці³.

На думку І. І. Огієнка, директор департаменту вищої та середньої освіти Ф. П. Сушицький спочатку також негативно поставився до ідеї щодо відкриття українського вищого навчального закладу на західних теренах держави⁴, що однак не підтверджується архівними матеріалами. Вперше делегація Кам'янець-Подільської міської думи побувала на офіційному прийомі в центральному освітньому відомстві, очевидно, 10 січня 1918 р. Принаймні, цим днем датоване прохання на ім'я

1. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятування України /Упорядкування, автор передмови і коментарі М. С. Тимошик. – К.: Наша наука і культура, 2006. – С. 94.

2. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917 – 1921 рр.): монографія. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 121 – 122.

3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 3998. – Арк. 4 – 4 зв.

4. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятування України /Упорядкування, автор передмови і коментарі М. С. Тимошик. – К.: Наша наука і культура, 2006. – С. 90.

Генерального секретаря освіти. Але зустріч справді відбувалася не з Генеральним секретарем І. М. Стешенком, а з керівником профільного департаменту Ф. П. Сушицьким¹. На прийомі було четверо візитерів: І. Нацкевич, К. Солуха, Я. Діяченко та М. Сістер. Розмова виявилась досить змістовною та продуктивною, що видно із поміток, залишених Ф. П. Сушицьким на зверненні. Вони деталізували та конкретизували багато важливих питань, від вирішення яких значною мірою залежала подальша реалізація цілого проекту – це, зокрема, проблеми бібліотеки, фінансування, приміщення та ін.² Цей факт промовисто вказує на те, що від самого початку Ф. П. Сушицький поставився надто відповідально до проблеми заснування у місті над Смотричем вищого навчального закладу. Більше того, саме він ініціював його український статус, що засвідчує протокол засідання Кам'янець-Подільської міської думи від 15 січня 1918 р., на якому делегація звітувала про своє відрядження³. На цьому ж наголошувала газета „Свято Поділля“, яку товариство „Просвіта“ спеціально підготувало до дня урочистого відкриття університету⁴.

До групи спогадів державно-політичних діячів, уміщених у збірнику, слід віднести доробки голови Подільського губерніяльного земства В. К. Приходька, голови Кам'янець-Подільського повітового земства О. М. Пащенко та представника від Національного Союзу на святі відкриття навчального закладу М. Ю. Шаповала.

В. К. Приходько щиро зізнавався, що до написання споминів його спонукав не тільки факт особистої участі у цій справі, а й деякі моменти, так би мовити, практично-утилітарного характеру. Річ у тім, що самий спосіб організації університету в Кам'янці-Подільському та ті методи, які були застосовані при реалізації

1. В. С. Університет і Кам'янець-Подільська „Просвіта“ // Свято Поділля (видання Подільського українського товариства „Просвіта“). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 жовтня.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 353. – Арк. 1а – 1а зв.

3. Державний архів Хмельницької області. – Ф 132. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 2 зв.

4. В. С. Університет і Кам'янець-Подільська „Просвіта“ // Свято Поділля (видання Подільського українського товариства „Просвіта“). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 жовтня.

проекту, автор вважав майже зразковими, а отже вартими для систематизації й вивчення. Тому історію постанови навчального закладу від аналізу озвучених перших теоретичних ідей (О. М. Пашенко, О. П. Шул'мінський) і до подальших практичних кроків (діяльність університетської комісії з вирішення різнопланових питань становлення університету, урядові рішення та ін.) він свідомо розглядав як позитивний досвід невеличкої частки для будівництва більш широкого і складного державного організму, акцентовано зосереджуючи увагу саме на засобах і методах організаційної праці.

У полі зору В. К. Приходька перебував аналіз усієї організаційної діяльності Міністерства освіти останнього періоду Центральної Ради, коли відомство очолив В. К. Прокопович. Справді, після повернення в березні 1918 р. урядових структур до Києва розпочався досить активний період вітчизняного університетського будівництва. Міністерством освіти був розроблений досить детальний план, який передбачав реалізацію впродовж найближчого часу низки проектів. Серед них, зокрема, передбачалося „вироблення сітки нових державних вищих шкіл на Україні по типу класичних університетів, з перетворенням в першу чергу Укр. Народнього Університету в національний з державними правами й на державні кошти та відкриття нових вищих шкіл на Україні: спеціально-професійної в Києві і народнього університету в Києві ж; класичного університету в Кам'янці, а також низки народніх в різних губерніяльних містах, в першу чергу в Харькові та Одесі”²².

Спогади В. К. Приходька висвітлюють різнопланові проблеми, які доводилось вирішувати адміністрації Кам'янець-Подільського державного українського університету у взаємовідносинах із центральними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Автор досить ґрунтовно намагається проаналізувати комплекс питань, пов'язаних із процесом заснування навчального закладу, включно з характеристикою особистої участі громадських діячів, які стояли біля витоків проекту, змальовує урочисте свято відкриття університету, предметно демонструючи участь у ньому представників державних

1. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-19 рр. - К.: Печатня видавничого товариства „Друкар”, 1920. - С. 75.

органів влади та місцевого самоврядування, широких кіл громадськості, на конкретних прикладах показує вирішення складних питань щодо налаштування навчально-виховного процесу, матеріального забезпечення та студентської самоорганізації.

Особливе місце в загальній палітрі мемуарної літератури про період заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету посідає праця О. М. Пащенко. Вона одна із перших здійснила спробу подати вичерпний перелік обставин, що уможливили появу вищої школи на Поділлі. В цьому контексті автор велику роль відводить Кам'янецькій міській думі¹ та товариству „Просвіта”². У поданні до Міністерства освіти необхідність заснування в краї університету базувалася на наступних тезах: „1. Кам'янець-Подільський положений між західною фортецею української культури – Львовом і центром культури Великої України – Києвом, найдогідніший пункт для прийняття, перетворення й злучення двох відламів в одну спільну цивілізацію української нації. 2. Вже не кажучи, що саме Поділля, найбагатший і густо населений край, потребує й заслуговує для своєї величезної території (42000 км² з населенням до 3 міль., що можна порівняти з цілою такою державою, як Швейцарія) хоча б однієї вищої школи, одного університету. 3. Але такий культурний осередок, як Кам'янецький Університет, міг би притягти до себе як видатних людей, так і молодь із окрених територій, обслуговуючи ще ширші терени – Волині, Бесарабщини, Буковини та й Галичини... 4. Кам'янець, далекий від політичних впливів, від соціальних загострень як мало промислове місто найбільш надається до спокійної, культурної праці, до шкільного освітнього осередка. 5. Самий Кам'янець увесь складається з музейних пам'яток, із старих мурів, які відбивають вартість видатного історичного пункту, що відіграв не малу роль як у культурному, так і історичному й економічному житті краю. 6. Здорові кліматичні особливості Кам'яниччини, що сприяють багатству й красі її природи, можуть послужити підставою для закладів

---

1. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 5. – С. 336.

2. Там само. – С. 338.

агрономічних, селекційних управ і ширшої ботаніки. 7. Не мале значення має й здоровий клімат і вигідні економічні умовини. Кам'янець – одне з найдешевших міст України, багатий на всіляку живність”¹.

Крім іншого, спогади О. М. Пащенко вирізняються доволі чіткою структурою. Окремі розділи автор присвятила святу відкриття університету, аналізу його подальших робочих буднів, універсальній бібліотеці, зразковому господарству, навчанню студентства та його побутовому становищу². Усі ці теми розглянуто через призму ролі державних інституцій та громадських організацій в справі реалізації освітянського проекту та безпосереднього впливу на нього особистісного фактору як на місцевому, так і центральному рівнях.

Завершуючи працю „про найсвітліше культурне діло нашого зриву 1917 – 1920 років”, О. М. Пащенко з упевненістю констатувала: „Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації – від найбільших починаючи, а найменшими кінчаючи, – вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер...”³.

М. Ю. Шаповал особисто не був причетним до становлення вищого навчального закладу на Поділлі. Але у своїх спогадах він детально описує 22 жовтня 1918 р., день урочистого відкриття університету. Організоване свято, на думку автора, було більш демократичним, ніж аналогічні урочистості в Києві, позаяк „не було дипломатів, генералів і дійсних міністрів”⁴. М. Ю. Шаповал

1. Там само. – С. 338 – 339.

2. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура (Варшава). – 1936. – Книга 6. – С. 413 – 420; книга 10. – С. 671 – 676.

3. Там само. – Книга 10. – С. 676.

4. Шаповал М. Уривок з „Гетьманщини” //Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882 – 1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 – 19 лютого 1997 року. До 115-річчя від дня народження /Відповідальний редактор Є. Сохацька. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут; К.: Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, 1997. – С. 94.

виступав на відкритті як представник Головної ради Українського Національного Союзу. Свою власну промову він оцінив наступним чином: „Мені довелось сказати про науку менше, ніж про політику. Науки для того й треба, щоб добре вести політику, щоб-то будувати нашу дійсну народню трудову республіку, за яку бореться все чесне і сміле на Україні. Натякаючи на живий (вух?) вибух народної стихії, вказівка на вищий принцип боротьби викликали довгу овацію. Я помітив, що якісь іскри „божевілля” миготіли в очах, відчув екстаз, великий святий – психоз ідеї боротьби і подвигу. Очевидно, маса мала вже добрий „заряд електрики”¹.

Отже, переконаний соціаліст М. Ю. Шаповал і факт відкриття вищого навчального закладу на Поділлі сприймав через призму державотворчої проблематики, а саме під кутом зору політичної стратегії, реалізованої гетьманським урядом в Українській державі. „Університет – гарна річ, – з упевненістю констатував він, – але при певних умовах. Коли цей університет буде виховувати буржуазних ворогів народу, то для чого він? Яка радість з його? Чому ми радіємо з одного факту – університет?... Пройдуть роки, в йому будуть педелі і поліція, що говоритимуть українською мовою і робитимуть неволю народові панською рукою. Це щось дике – українська мова, мова працюючих стане ще мовою і гнобителів!”².

Найбільша за обсягом частка спогадів, вміщених у збірнику, належить представникам професорсько-викладацької корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету. Читач має змогу ознайомитися із матеріалами декана богословського факультету В. О. Біднова, декана історико-філологічного структурного підрозділу Л. Т. Білецького, приват-доцентів Д. І. Дорошенка, В. О. Гериновича, Ю. Й. Сіцінського, який також був настоятелем університетської церкви, лектора С. Ф. Русової, асистента Л. В. Бачинського, помічника бібліотекаря Л. Ю. Биковського та лікарського помічника Ю. А. Гудзія. У кожному з них висвітлено окремі сторони складних процесів, які супроводжували становлення вищого навчального закладу.

Самобутніми і визначальними для розуміння тогочасних явищ і процесів наукового життя на Поділлі є мемуари Д. І. Дорошенка

---

1. Там само. – С. 95.

2. Там само. – С. 97.

„Мої спомини про недавнє минуле (1914 - 1920 роки)”. Висвітлюючи у них свій життєвий і творчий шлях, політичний та державотворчий досвід, автор вважав необхідним окрему увагу присвятити Кам'янець-Подільському державному українському університету, аби відтворити в пам'яті українства образ неповторної інституції у часи її становлення, коли він особисто на початку 1919 р. вступив приват-доцентом до викладацького цеху.

Перше зауваження, що його зробив Д. І. Дорошенко, приступаючи до оповіді про Кам'янецький університет, відноситься до визначення місця навчального закладу в системі національної культури. Автор з жалем констатував, що „огнище української ... просвіти ... у тім вигляді, в яким його засновано восени 1918 року і в яким він зорганізувався й почав свою працю, давно вже перестав існувати”¹. Причину цього маститий історик вбачав у тому, що „лиха хуртовина, що почалась на нашій землі з упадком Української Держави, змела, зруйнувала Кам'янецький університет, розпорошила наукові сили, що зібрались в ньому, знівечила його працю”².

Даний висновок базувався на об'єктивних даних. Дійсно, в перші роки свого існування навчальний заклад стягнув до себе наукові сили „з усіх частин нашої землі від Кубані ... до Карпат”. „Все це були природжені українці”³, – з гордістю писав Д. Дорошенко. Аби підтвердити цю тезу, він наводить персональний склад професорського корпусу з усіх існуючих кафедр. Проте на момент завершення роботи над споминами (початок 1924 р.), Подільська вища школа щонайменше двічі переживала серйозні кадрові втрати, що й послужило, на думку автора, однією з причин занепаду установи. Вперше це сталося у листопаді 1920 р., коли в черговий раз до владного керма у Кам'янці прийшли більшовики. Велика група авторитетних науковців (І. І. Огієнко, В. О. Біднов, С. В. Бачинський, Л. Т. Білецький, А. П. Чернявський та ін.), прізвища яких безпосередньо ототожнювалися з українськими визвольними змаганнями, не сприймаючи ані новітню філософію, ані нові

---

1. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 - 1920 роки). - К.: Темпора, 2007. - С. 410.

2. Там само. - С. 411.

3. Там само. - С. 414.

порядки, свідомо емігрувала за кордон¹. Вдруге навчальний заклад зіткнувся з подібною проблемою наприкінці 1922 р., коли внаслідок репресивних дій з боку каральних органів за рішенням партійного керівництва інституцію знову залишило чимало відомих співробітників (П. Г. Клепатський, М. О. Драй-Хмара, Є. Д. Сташевський, К. Г. Копержинський, С. Гаєвський та ін.)². Наголосимо, що на цей раз науковці залишили заклад не з власної волі, а з примусу. Як наслідок цих подій у вищій школі в Кам'янці zostалися працювати одиниці з тих непересічних особистостей, хто стояв біля витоків університету.

Інший аспект, на якому вирішив зацентрувати увагу Д. Дорошенко, відноситься до визначення місця навчальної установи у житті самих подолян. І в цьому разі автор був достатньо відвертим, стверджуючи, що, принаймні, за його часів, на відміну від позитивної атмосфери, яка панувала в стінах університету, назовні заклад „жив своїм замкненим життям ... стояв до певної міри осторонь від місцевого кам'янецького життя”³⁶. На те були свої причини, які він убачав передусім у певній специфіці міста як адміністративного центру.

Крім іншого, мемуарист розповів також про перебіг засідання Ради міністрів, на якому обмірковувалося питання щодо відкриття університету в Кам'янці, зупинився на забезпеченості установи необхідними приміщеннями, укомплектуванням бібліотеки.

Не менш значимі нариси мемуарного жанру, в яких

---

1. Завальнюк О. М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920 – 1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 17.

2. Адамський В. Р. Науково-освітня інтелігенція Поділля у добу комунізму: перша хвиля репресій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2008. – Випуск 14: За матеріалами Міжнародної наукової конференції „Національна інтелігенція в історії та культурі України”, 23 – 24 жовтня 2008 р. – С. 376 – 377.

3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 415.

зафіксовано чимало цінних фактів з життя вищого навчального закладу, що готував для України національні кадри, належать також українському історику В. О. Біднову¹. Крім насиченої хроніки подій революційної доби, спогади містять важливі спостереження та влучні узагальнення, зокрема щодо діяльності богословського факультету, деканом якого був Василь Олексійович.

Не меншої уваги заслуговують характеристики викладачів вищої школи, подані автором. Проте, даючи високу оцінку професорському складу з організації навчальних підрозділів університету, він водночас не приховував наявності різних думок та підходів до вирішення університетських проблем².

Окремим пластом у документальному джерелі виступає оцінка автором більшовицького режиму загалом та ставлення комуністів до університету зокрема. Щодо загального враження, то В. Біднова найбільше вразили масові арешти, пояснення яким або зовсім не знаходилося, або вони були надто сумнівними і непереконаливими. Як приклад останнього він наводить факт, коли йому доводилося клопотатися за О. М. Пащенко та М. Широцького, котрих затримали надзвичайні органи. Один із представників радянської влади причиною їхніх арештів назвав неприхильне ставлення до вечірки, організованої в навчальному закладі більшовиками з нагоди святкування 1-го травня. При цьому додав: „Вас треба наполовину перестріляти або перевішати! Я – теж українець, тільки федераліст, а ви самостійники...”³. Що ж до інших фактів, пов'язаних з арештами без пред'явлення жодних звинувачень, то й тут В. О. Біднову непотрібно було вишукувати певних прикладів, позаяк він особисто з колегою Л. Т. Білецьким став об'єктом політичних переслідувань.

У ставленні комуністів до університету показовим є відвідування установи В. П. Затонським. Він пообіцяв фінансову підтримку навчальному закладу, але водночас розпорядився терміново закрити богословський факультет. На прохання декана не поспішати з реалізацією останнього рішення, оскільки до

---

1. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69 – 70. – С. 64 – 74.

2. Там само. – С. 72.

3. Там само. – С. 70.

закінчення академічного року залишилось всього два тижні, реакція була негативною. „Богослови – наші вороги!”, – dokonano stwierdzuвав партійний функціонер.

Оригінальні спогади про Кам'янець-Подільський університет належать видатному педагогу, фундатору українського національного дошкільного виховання Софії Русовій¹. Розповідаючи про свою діяльність на ниві відродження духовності народу, вона, що особливо важливо, значну увагу приділила подвижникам культурно-освітньої справи, змальовуючи їхні образи. Причому, у поле її спостережень потрапляють діячі усіх політичних таборів. Попри суб'єктивне сприйняття дійсності, ці свідчення є надзвичайно цінним матеріалом для об'єктивного сприйняття подій і процесів того часу.

Чимало уваги автор приділила дню відкриття університету. Найбільше її вразила „цілком соціалістична” промова М. Ю. Шаповала, до чого тоді ще не звикли. З великою симпатією С. Ф. Русова говорить про ректора, котрий не жалів ані своїх сил, ані сил усіх співробітників для піднесення авторитету інституції².

Не обійшов увагою Кам'янець-Подільський державний український університет у своїх спогадах й Л. Ю. Биковський. Найбільше місця він відводить організаційній діяльності університетської бібліотеки, де йому довелося працювати з вересня 1919 р. по травень 1920 р. На час прибуття Л. Ю. Биковського в місто остання нараховувала уже біля 30000 томів. „Всі стіни в два поверхи від гори до долу, довкруги бібліотечної залі (колишньої церкви) були вщерть виповнені полицями з книгами на них, – констатував автор. – Вони вже там не містилися й почали обсновувати полицями мури-стовпи, що стояли серед приміщення, підпираючи стелі. Окрім того в окремій залі була уряджена студентська читальня з підручною книгозбірнею. Абетковий каталог був почасти зладжений і давав доступ до більшої частини книжок”³.

---

1. Русова С. Мемуари (1856 – 1925) // Русова С. Мемуари. Щоденник. – К.: Поліграфкнига, 2004. – С. 9 – 242.

2. Там само. – С. 184.

3. Биковський Л. Книгарні – бібліотеки – академія. Спомини (1918 – 1922). – Мюнхен: Видавництво „Дніпрова хвиля”, 1971. – С. 45.

Окрім роботи в бібліотеці Л. Ю. Биковський записався слухачем на історико-філологічний факультет, намагаючись у вільний час відвідувати лекції. Це надало можливість зблизька пізнати університетських викладачів. Не з усіма із них склалися дружні відносини. Автор фіксує різні підходи до укладання і видання „Університетських Записок”. Цією справою займався М. О. Драй-Хмара. За зразок було взято російський досвід, згідно з яким кожен том повинен був відповідати певній тематиці. У такий спосіб було визначено вісім тематичних проблем і в міру надходження матеріалу відповідний том підписувався до друку. Натомість Л. Ю. Биковський вважав такий метод комплектації „Записок” в умовах перманентної політичної нестабільності недоречним і ризикованим. Він пропонував перейти до змішаної системи формування матеріалів, що надало б можливість більш оперативно укладати змістовну частину томів і пришвидшило б вихід у світ університетського видання. Автор був переконаний, що подальша практика підтвердить його правоту⁴³.

Одночасно з повсякденною роботою щодо організації фундаментальної бібліотеки, Л. Ю. Биковський зосередив увагу й на теоретичних аспектах діяльності, пов'язаних із бібліотекознавчою та бібліографічною царинами. Із метою систематизації цього напрямку було засноване „Кам'янець-Подільське Бібліотечне Товариство”, яке очолив С. Сірополко. Своє основне завдання товариство вбачало у вивченні і пропагуванні бібліотекознавства та в організації допомоги університетській бібліотеці⁴⁴.

Досить зворушливо звучить розповідь автора про спробу доправити до Кам'янця-Подільського приватної книгозбірні маєтку графа А. Холоневського, що йому особисто доручив ректор І. І. Огієнко. Однак намагання Л. Ю. Биковського не увінчалися успіхом. Не маючи змоги відправити причепний вагон зі Жмеринки, він домовився з дирекцією місцевої української гімназії про передачу їм цінного вантажу.

Врешті, заслуговує на увагу й подана Л. Ю. Биковським інформація щодо заснування навесні 1920 р. при кафедрі історії

---

1. Там само. – С. 48.

2. Там само. – С. 49.

українського письменства „Бібліографічного семінару” під керівництвом професора М. Плевако. Завдяки діяльності семінару вдавалося закривати як теоретичні прогалини шляхом опанування студентами даної дисципліни як науки, так і вирішувати суто практичні завдання – складання різних бібліографічних покажчиків¹.

Лікарський помічник і скарбник Кам'янець-Подільського державного українського університету Ю. А. Гудзій, долучаючись до запрошення „Нашої культури” розповісти про навчальний заклад, поставив за мету „подати дещо й про роллю урядовців Університету, що теж в організації й діяльності його за цілий час від 1918 до кінця 1920 року брали участь, і своєю скромною працею, хоч і в маленькій мірі, але теж спричинилися до розвитку цього Університету”².

Досить побіжно автор спогадів описує процес становлення різних структурних підрозділів навчальної установи, які, втім, мали важливе значення для ефективного забезпечення функціонування закладу (організація роботи бухгалтерії, бібліотеки, надання медичної допомоги тощо). Зокрема, він особисто допомагав М. О. Грінченку доправити до Кам'янця цінні книги, що їх подарувала університету Київська духовна академія, зокрема повний комплект власних академічних видань³.

Однак найбільше уваги Ю. А. Гудзій приділив проблемі професійної організації службовців. Завдяки їхнім старанням було засновано „Спілку служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”⁴. Основною причиною, що спонукала до заснування профспілки, автор спогадів називає прихід у місто більшовиків та їхнє ставлення до професорської корпорації і

---

1. Там смо. – С. 52.

2. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 3. – С. 229.

3. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 160. – № 2698. – Арк. 3.

4. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 3. – С. 232.

навчального закладу. Вважаючи університет „контрреволюційним кублом“, комуністи неодноразово вдавалися до обшуків у помешканнях викладацького складу та службовців, так само як і до реквізиції університетського майна. Загальну картину тогочасної дійсності доповнювала „дорожнеча харчових продуктів“, „відірваність Кам'янця“ та загалом „тяжкі матеріальні умовини“¹. Створюючи „Спілку“, організатори подбали про юридичне (розроблено та затверджено статут) і організаційне (обрано Управу, яку очолив Ю. А. Гудзій) забезпечення нової структури.

Із поверненням у червні 1919 р. до навчального закладу ректора І. І. Огієнка, останнім була висловлена надія, що „Спілка“ й надалі існуватиме на користь університету².

Крім вирішення матеріальних та побутових проблем, професійна організація влітку 1920 р. приступила й до видання власного часопису „Наше життя“. У першому випуску редакція вмістила важливий фактичний матеріал з життя університету, подавши різноманітні цифрові дані станом на перше липня 1920 р. щодо професорсько-викладацького складу, службовців та студентства.

Упродовж 1920-х рр., коли можливості для наукової творчості в Радянській Україні ще не були зліквідовані цілковито, в наукових часописах з'явилися поодинокі праці з історії Кам'янець-Подільської вищої школи, що належали, як правило, безпосереднім співробітникам інституції, котрі, на відміну від своїх колег, не емігрували за кордон, а залишились працювати на рідній землі, сподіваючись власним прикладом прислужитися справі утвердження освітньої справи в її національних формах. Передусім йдеться про доробки Ю. Й. Сіцінського та В. О. Гериновича. Перший із них охарактеризував науковий продукт, який вийшов у світ в 1919-1920 рр. за авторством представників професорсько-викладацької корпорації навчального закладу³. Натомість В. О. Геринович у своїй праці надав перевагу подачі

1. Там само.

2. Там само. – С. 233.

3. Сіцінський Ю. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття (1914-1924 рр.) // Україна (науковий двохмісячник українознавства, орган історичної секції академії). – 1926. – Книга 1. – С. 173 – 174.

великого масиву фактажу, що почасти дуже якісно заповнює джерелознавчі лакуни з університетської теми. Особливу увагу автор приділив двом радянським інтервалам з життя вищої школи, що припали на весну 1919 р. та кінець літа-початок осені 1920 р.¹ Обидва з них були насичені специфічним змістом, що не могло не позначитися як на структурі університету, так і важливих елементах навчально-виховного процесу.

Врешті, окрему групу спогадів складають доробки студентів, які навчалися на різних факультетах Кам'янець-Подільського державного українського університету. У роздумах П. Білона можна ознайомитись із спостереженнями молоді, яка вирішила присвятити своє життя служінню рідній Вітчизні, і принципово вирішила отримати вищу освіту у стінах національного університету. У цьому аспекті цікавими для нас є лапідарні характеристики, подані П. Білоном на членів викладацького складу теологічного факультету, позаяк вони наочно ілюструють не лише особистісні риси та фаховий досвід останніх у сприйнятті підопічних, але й у значній мірі віддзеркалюють ту внутрішню атмосферу, в якій молодим людям доводилося здобувати наукові знання².

Важливими сюжетними лініями вирізняється праця Б. Сивенка. Автор досить скрупульозно аналізує становлення студентського самоврядування в університеті, показуючи внутрішню ідейну боротьбу між різними групами та ідеологічними течіями³. Крім того, спогадам Б. Сивенка властива виправдана концентрація уваги на проблемі зайнятості кам'янецького студентства у налагодженні роботи різних державних установ та організацій і їхній участі у заходах, спрямованих на зміцнення Української Народної Республіки. Питанням позауніверситетського життя та проблемам

1. Геринович В. О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (Під редакцією професорів: д-ра В. Гериновича, Фр. Кондрацького, М. Курневича та ін. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1927. – Т. 2. – С. 1 – 15.

2. Білон П. Спогади. – Пітсбург: б. м., 1952. – Частина перша. – С. 49 – 53.

3. Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918-1919 рр. // Київ (журнал літератури й мистецтва). – Філадельфія. – 1951. – Ч. 6. – С. 278 – 285; 1952. – Ч. 1. – С. 19 – 23.

матеріального становища студентів присвятив свої спогади невідомий автор. Він також зумів подати яскраві характеристики представників професорсько-викладацької корпорації навчального закладу, особливо виділивши постать ректора І. І. Огієнка, який, на його думку, виступав „центральною фігурою, як в академічному, так і в ідейно-виховальному значенні”.

Таким чином, мемуарна література про становлення і діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету вочевидь має прислужитися дослідникам об'єктивному вивченню тих процесів, що відбувалися як в самій вищій школі, так і цілому комплексу проблем, які доводилось розв'язувати органам державної влади спільно з професорсько-викладацькою корпорацією з організації національної системи освіти. Авторські тексти сучасників революційних подій в Україні попри певний суб'єктивізм їхніх доробків водночас позбавлені догматичних схем і стереотипів, так властивих радянській літературі. Крім того, в них міститься чимало цікавого фактологічного матеріалу, пояснень та свідчень, які проливають світло на багато важливих та втаємничених питань, що не знайшли належного з'ясування в інших матеріалах, допомагають зрозуміти причини та взаємозв'язки деяких подій, уточнюють окремі деталі, відроджують атмосферу взаємин і настроїв, що панували серед професури. Врешті, подані у мемуарах характеристики видатних державних, партійних, культурних та освітніх діячів, котрі стояли біля витоків творення національної системи вищої освіти, суттєво доповнюють розуміння ролі особистісного фактора в історії.

*****

Тексти подані мовою оригіналу із збереженням лексико-стилістичних, фразеологічних та морфологічних особливостей мови автора. Це дає змогу повніше віддзеркалити дух часу, мовну стихію автора та її історичної доби, наблизити читача до оригіналу як літературного документа.

У примітках до кожного матеріалу зазначено джерело, за яким подано текст.

Віктор Адамський

МОЄ ЖИТТЯ
(АВТОБІОГРАФІЧНА ХРОНОЛОГІЧНА КАНВА)
(УРИВОК)

**Іван Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного
українського університету**

Праця в Києві

Січень 1918

Заснування в Києві, при Українським народнім університеті, окремої комісії для відкриття по містах України (Полтава, Катеринослав та ін[ших]) вищих шкіл, як філій Київського народного університету. Голова комісії – проф[есор] Київського політехнічного інституту Іван Михайлович Ганицький, секретар – І. Огієнко, члени: Ф. П. Сушицький, Ф. П. Швець і В. В. Дуб'янський.

Лютий 1918

Кам'яничани в Києві просять заснувати їм університет. У Міністерстві освіти прийнято їх сухо й нічого не обіцяно. Справу перебирає до своїх рук комісія при Українським народнім університеті. Проф[есор] Ф. Сушицький, директор департаменту вищої школи Міністерства освіти, поставився спочатку негативно до думки про університет у Кам'янці, але згодом прихилився до неї.

Березень 1918

Комісія для відкриття філій Українського народного університету постановила розвідати реальну можливість заснувати свою філію в Кам'янці-Подільському й постановила післати до Кам'янця: голову проф[есора] І. Ганицького, секретаря проф[есора] І. Огієнка, проф[есора] В. Дуб'янського та начальника відділу професіональної освіти інж[енера] О. Вілінського з міністерства.

Березень 1918

В Проскуріві привітав комісію комісар місцевих залізничних шляхів К. Місевич. Огієнко звернув йому увагу на прикре явище: „Назви станцій іще скрізь російською мовою”. Вертаючись до

Києва через три дні, комісія скрізь побачила вже написи українські. На пам'ятку про таку швидку українізацію подаровано К. Місевичу книжку „Українська культура”.

Березень 1918

Приїзд університетської комісії до Кам'янця. Виклад Огієнка в переповненім театрі на тему „Українська культура”. Познайомлення з місцевими діячами й вияснення реальности заснувати в Кам'янці філію Українського народного університету.

Березень 1918

Болгарський посол при Українській Народній Республіці проф[есор] Шишманов в оточенні ректора Українського народного університету І. М. Ганицького та декана Г. Павлуцького відвідують виклад проф[есора] Огієнка в цім університеті (історія зміни **о**, **е** на **і**). Переповнена зала. Огієнко вітає посла-гостя по-болгарськи. На урочистім засіданні Професорської Ради Шишманов і Павлуцький добре оцінюють Огієнків виклад, що сильно вплинуло потім на службовий стан його.

Квітень 1918

Широко умотивоване пропозиція Огієнка в університетській комісії заснувати в Кам'янці не філію, але окремий державний повний університет. Переконливо удоводнив, що Кам'янець конче потребує університету й добре надається до того. Комісія погодилась на це, але з умовою, що Огієнко візьме на себе організацію цього університету бодай на два перші роки.

[29.IV.1918: Обрання Павла Скоропадського гетьманом. 2.V.1918: Міністром освіти став проф[есор] Микола Прокопович Василенко].

Квітень 1918

Другий приїзд проф[есора] Огієнка до Кам'янця-Подільського як делегата від університетської комісії й Міністерства освіти в справі заснування університету. Збори місцевих діячів. Уперті торги Огієнка з представниками місцевих установ. Обрання початкової університетської комісії. Огієнко вивіз із собою до Києва акти: 1). Постанова міської Думи про асигнування на потреби нового університету 1000000 карб[ованців], 100 десятин землі та

передачу будинку міської триповерхової Технічної школи з цілою її садибою; 2). Постанова губерніяльної земської управи про асигнування 1000000 карб[ованців], платних 5 років, по 200000 карб[ованців] річно; і 3). Постанова повітової Кам'янецької управи асигнувати на потреби університету 100000 карб[ованців]. Всі ці три інституції, крім того, постановили допомогти ремонтувати зруйноване помешкання Технічної школи.

Квітень 1918

Довга розмова з духовним рабином Кам'янця Оксманом. Огієнко вияснює, що університет принесе кам'янецькому жидівству величезні користі матеріальні й духові; Оксман погоджується зібрати на потреби університету 100000 рублів, а в разі змоги й більше, й прихилити ціле жидівство до цього. Огієнко обіцяв: виклопотатись заснувати катедру юдознавства й приймати до нового університету до 25 відсотків студентів-жидів.

Квітень 1918

Довга розмова з головою польських організацій м[іста] Кам'янця лікарем Тадеушем Заленським про новий університет. Огієнко погодився клопотатися, щоб при університеті була катедра полонознавства, щоб студенти-поляки приймалися без обмежень і мали доступ до державних стипендій. Т. Заленський зобов'язався: підпірати справу університету скрізь, де треба, й зобов'язати до того всіх поляків у Кам'янці, а також зібрати на університет 50000 рублів.

Квітень 1918

Цілу справу організації університету Огієнко поставив так, що перша організація університету й праця його на початку мусить відбутися виключно на місцеві кошти. Це дуже прискішить цілу справу. Притягнення всіх громадських організацій до справи будови університету.

Червень 1918

Доклад у Києві про наслідки поїздки до Кам'янця. Подяка Огієнкові від комісії за дуже вигідну реалізацію справи. Постанова про негайне розпочаття підготовчих справ для відкриття вищих українських шкіл по інших містах України, а також у Києві.

Доручення Огієнкові деяких справ перетворення Українського народного університету на Університет державний у Києві.

Червень 1918

Предложення Огієнкові від університетської комісії зайнятися найперше організацією Українського державного університету в Києві. Огієнко просить не відтягати його від праці в Кам'янці, бо праця в Києві вже організована й має своїх робітників.

Червень 1918

Професорська Рада Українського народного університету на внесення окремої університетської комісії для заснування вищих шкіл на провінції обрала 19 голосами проти 2 (були за проф[есора] О. Грушевського) проф[есора] І. Огієнка ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету на два роки, і своє обрання внесла міністрові освіти на затвердження з проханням прискіпити з цим затвердженням іще до закону про відкриття університету, щоб офіційний ректор міг уже сильніше провадити цілу справу.

Червень 1918

Перший доклад Огієнків про університет у Кам'янці міністрові освіти М. Василенкові. До цього Огієнко з міністром про Кам'янецький університет ніколи нічого не говорив. Міністр рішуче проти заснування університету в такій глибокій провінції, як Кам'янець, не погодиться на це й гетьман. У довгій докладі Огієнко збиває сумніви міністра, доводячи про політичні користі від університету на кордоні двох українських культур. Перекоаний міністр заломлюється й обіцяє переконувати гетьмана.

VII-X.1918

Ректор Огієнко по всіх відповідних вищих урядах у Києві особисто полагає складні справи відкриття й організації Кам'янець-Подільського державного українського університету, а цим сильно прискорює цілу справу. Директор департаменту Міністерства фінансів Хар. Мих. Лебідь-Юрчик багато допомагає ректорові порадами й виконанням справ свого міністерства.

Липень 1918

Наказ гетьмана П. Скоропадського пропускати до нього ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету без черги й без формальностей. Спершу наказ цей виконується, але скоро забутий.

Липень 1918

Гетьман призначив ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнка головою тимчасової комісії для підшукування помешкання для Українського державного університету в Києві. Члени комісії: Г. Павлуцький, Ф. П. Сушицький і Ф. П. Швець. Комісія вибрала на університет новий величезний будинок Миколаївської Артилерійської школи. На пропозицію Комісії гетьман передає цей будинок університетові.

1918

Вибір Огієнка членом Головної управи Українського Червоного Хреста в Києві.

VII-X.1918

Організація канцелярій Кам'янець-Подільського державного українського університету й призначення перших урядників: помічника бібліотекаря І. Г. Сливки, секретаря правління університету Д. М. Коломійцева, секретаря студентських справ М. О. Грінченка, бухгалтера Н. І. Величка, лікарського помічника й скарбника Ю. А. Гудзія. Двохтижневе ознайомлення цих осіб із канцелярною справою вищих шкіл м[іста] Києва.

Липень 1918

Комісія в складі: Г. Павлуцького, Д. Багалія, І. М. Ганицького, Ф. Сушицького й ін[ших] розглядає, виправляє й ухвалює проекта закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, що склав ректор того університету.

Липень 1918

Ректори І. Огієнко та Ф. Сушицький на довірочній двохгодинній аудієнції докладають гетьманові про сильне незадоволення українського громадянства через „антиукраїнську”

гетьманську політику. Гетьман довго й докладно вияснює, як його бойкотують українські партії, не хотючи йти на відповідальну працю, через що Українська держава помітно обезсилюється, бо провінціальне життя не налагоджене відповідно.

Липень 1918

Приїзд Огієнка до Кам'янця-Подільського. Урочиста зустріч ректора представниками міста, земства й університетської комісії. Засідання університетської комісії. Двигнення всіх справ уперед. Розподіл праці організації університету між місцевими діячами.

Липень 1918

Запрошення настоятелем університетської церкви о[тця] протоієрея Єфимія Сіцінського. Ремонт церкви.

Липень 1918

Запрошення на посаду університетського лікаря К. Г. Солуху. Урядження університетської амбулаторії коштом губерніяльної земської лікарні.

Липень 1918

Візита ректора університету до губерніяльного кам'янець-подільського старости Кисельова. В розмові староста запитав, чи ж дійсно проф[есор] Огієнко вірить у те, що можна створити український університет. Візита ректора до єпископа кам'янецького й брацлавського Пимена та до біскупа кам'янецького П. Маньковського.

Липень 1918

Ректор призначив керівником університетського господарства (екзекутором) свящ[еника] Д. Чирського.

Серпень 1918

Повернення до Києва. Засідання при Міністерстві ісповідань окремої комісії для заснування Богословського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті; головує о[тець] проф[есор] П. Світлов, члени-професори духовної академії й урядовці міністерства, а серед них і єпископ Никон (Безсонов), колишній член Державної Думи IV скликання. Огієнко

відбиває напади, ніби не всі богословські дисципліни можна викладати українською мовою.

Серпень 1918

З великими труднощами й перепонами Огієнко вистарався заложення кафедр полоністики й юдаїстики при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Обрання кандидатів на професорів цих кафедр передав польським і жидівським організаціям м[іста] Кам'янця. Поляки виставили кандидатуру на доцента полоністики д[окто]ра Леона Б'ялковського; жида поки що кандидата не мали.

Серпень 1918

Вистарався наказа гетьмана вільно брати для потреб університету необхідне майно з демобілізаційних військових складів у Кам'янці. Екзекутор о[тець] Д. Чирський, з наказу ректора, забирає до університету все, що можна взяти.

VIII-X.1918

Перетворення зруйнованої садиби Технічної школи в Кам'янці на величний палац університету.

VIII-X.1918

В порозумінні з Міністерством освіти, по нараді з комісією (І. М. Ганицький, Ф. П. Швець, Г. Павлуцький, Є. Тимченко, Ф. П. Сушицький), запрошення перших професорів і доцентів Кам'янецького університету: В. О. Біднова, Л. Т. Білецького, К. Широцького, Шелудька і ін[ших]; з Галичини: І. Крип'якевича, В. Кучера, Ю. Гірняка, Балея, Гаморака, Гериновича, В. Бірчака й ін[ших]; на катедру полоністики – д[окто]ра Л. Б'ялковського.

[15.VIII.1918. Урочисте відкриття в Києві Всенародньої бібліотеки України].

17.VIII.1918

Оголошено „Закона про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету” з 1 липня 1918 року.

Серпень 1918

На внесення ректора міністр освіти призначає деканом природничо-математичного факультету проф[есора] Петра Миколайовича Бучинського.

Серпень 1918

Оголошення прийому студентів до Кам'янець-Подільського державного українського університету. Поступає дуже багато прохань. Великий відсоток жидів.

Вересень 1918

Росилка урочистих запрошень на свято відкриття університету. Авдієнція в міністра закордонних справ Д. І. Дорошенка й прохання розіслати ці запрошення за кордоном через українських послів.

Вересень 1918

Авдієнція в Прем'єр-міністра Ф. Лизогуба й прохання наказати, щоб день відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету – вівторок 22 жовтня – був оголошений святковим днем для цілого Поділля.

Вересень 1918

На внесення ректора І. Огієнка міністр освіти затверджує такий остаточний склад „Комісії для збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету“: 13 представників кам'янець-подільського міського самоврядування, 5 представників подільського земства й 3 представники громадських та вчених закладів м[іста] Кам'янця-Подільського. А саме:

1. Проф[есор] П. М. Бучинський, заступник голови комісії (поляк);
2. В. К. Приходько, голова Подільської губерніяльної управи;
3. Д[окто]р Міранський (жид), голова Кам'янецької міської Думи;
4. Инж[енер] Самусь, міський голова;
5. О. М. Пащенко, голова Кам'янецької повітової управи, секретар комісії;
6. О. П. Шульмінський (поляк), заступник міського голови;
7. П. Бутовський, голова Ради „Просвіти“;

8. Адвокат Гумінер (жид), радник Думи;
9. Прот[оіерей] Є. Сіцінський, від „Просвіти”;
10. Інж[енер] Вольфман (жид), директор електровні;
11. Провізор Нацкевич (поляк), радник Думи;
12. Учитель гімн[азії] В. Злотчанський, радник Думи;
13. Бать (жид), радник Думи і ін[ші].

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету ректорів: університету Св[ятого] Володимира, Політехнічного інституту, Комерційного інституту й інших вищих шкіл м[іста] Києва.

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття ректора Київської духовної академії єпископа Василя й прохання подарувати новому університетові всі видання академії.

6.X.1918

Неділя. Як делегат від Кам'янець-Подільського державного українського університету, Огієнко виголошує промову на святі відкриття Українського державного університету в Києві. З доручення Професорської Ради Київського університету мав виголосити й академічний виклад.

Жовтень 1918

Ректор Огієнко просить міністра шляхів пустити 21. X. окремий потяг із Києва до Кам'янця з гістьми на свято відкриття Кам'янецького університету.

Жовтень 1918

Запрошення гетьмана на свято відкриття університету. Гетьман не обіцяє приїхати, бо побоюється, що державні справи не дозволять йому того. Коли б мав приїхати – конче зателеграфує задалегідь. На сильне прохання ректора прирікає, що, коли б не зміг приїхати, нікому не говоритиме того аж до дня 21. X. До дня 21. X. всі знатимуть, що гетьман приїде на свято, а це дасть змогу сильніше користати з допомоги місцевої кам'янецької влади, а також упорядкувати саме місто.

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття університету митрополита київського Антонія Храповицького й прохання поблагословити новий університет Острозькою Біблією 1581 р[оку].

14.X.1918

Остаточний переїзд до Кам'янця з родиною. В Кам'янці ректор зайняв вільне помешкання інспектора Технічної школи, а директор цієї школи Биков позостався в директорській помешканні. Представники міста пропонують ректорові зайняти репрезентаційне помешкання директора школи, але ректор не погодився.

У Кам'янці-Подільському

Жовтень 1918

Ціла кам'янецька влада, на чолі з губерніяльним старостою Кисельовим, очікуючи приїзду до Кам'янця гетьмана, гарячково допомагає закінчувати ремонт будинку університету. Ціле місто допроваджується до порядку.

Жовтень 1918

Ціла університетська комісія гарячково працює коло університету, закінчуючи його ремонт та умеблювання.

Жовтень 1918

Прибуття до Кам'янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л. Т. Білецького, В. О. Біднова, М. Драй-Хмари.

1918

Початок заснування університетського студентського хору.

Жовтень 1918

Ректор виробив найдокладніший план свята відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету й перебування гостей у Кам'янці. Усім керівникам свята вияснено їхні ролі. Організація студентства для керування порядком на святі. Велика праця губерніяльного й повітового земства та міської управи для свята.

Жовтень 1918

Візита губерніяльного старости Кисельова до ректора й оповідання про те, що напроти університету, в будинку колишньої „Просвіти“, відкрито підозрілий склепик содової води, а його господарі, два жидки соціалісти-революціонери, готують замах на гетьмана. Пропонує, щоб ректор просив гетьмана на свято не приїжджати. Ректор (добре знаючи, що гетьман не приїде) настоює, що гетьман приїде, а тому треба всі ремонти покінчити, а місто допровадити до порядку.

Жовтень 1918

Наказ ректора по університетові, що він зрікається з свого ректорського утримання, передаючи його на заснування студентських стипендій.

Жовтень 1918

Телеграма ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету до гетьмана з проханням підкреслити врочистість свята відкриття цього закладу й оголосити амністію політичним в'язням Поділля, а в разі можливості – й цілої України, а такий акт „стане найкращим діамантом в короні гетьманській“.

Відповіді на цю телеграму не прийшло.

16.X.1918

Конференція ректора з головами місцевих установ про konieczність урочистого обіду для гостей, що приїдуть на свято. Керування справами обіду доручено голові губерніяльної лікарської управи О. Х. Білоусову.

18.X.1918

Конференція ректора з редакторами місцевої преси. Постановлено цілі числа на 22. X. присвятити виключно святу відкриття університету. Губерніяльна земська управа постановила видати на день 22 жовтня одноднівку – „Свято Поділля“.

18.X.1918

Конференція ректора з представниками студентства про допомогу прикрашувати університет й про найкраще керування порядком в місті.

20.X.1918

Визита губерніяльного старости Кисельова до ректора й прохання негайно телеграфувати гетьманові не приїжджати. Заява, що він для охорони гетьмана й гостей зробив усе можливе. Ректор (добре знаючи, що гетьман не приїде) охорону безпеки особи гетьмана в стінах університету бере й на себе.

21.X.1918

Будова тріумфальних брам. Ціле місто радісно й пильно готується до Свята Культури. Прикраса домів. Кам'янецький двірець пишно прибраний. Високо над ним – тризуб із електричних ламп. Поставлення громадської варти на двірці стрічати гостей. Ціле місто прибрало найурочистіший вигляд.

21.X.1918

Ректор висилає до Проскурова делегацію на зустріч гостям із Києва, щоб вона всіх гостей поінформувала про порядок свята, роздаючи видрукувані програмки та роздаючи всім числа візників від двірця та на місця перебування в Кам'янці.

21.X.1918

Вечір. Телеграма з Києва, що окремий потяг із гостями на свято вирушає з Києва.

22.X.1918

Вівторок. Урочисте відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Програма свята:

1. Зустріч гостей на двірці о 9-й год[ині] ранку.

2. Урочисте Богослужіння в університетській церкві цілого кам'янецького духовенства на чолі з о[тцем] протоієреєм Євф. Сіцинським, від 10-ї до 12½ год[ини] дня.

3. Урочистий молебень; править те ж духовенство на чолі з єпископом кам'янець-подільським Пименом і виголошення „Многоліття” Українській державі, ясновельможному гетьманові, студентам і присутнім. Виголошення вічної пам'яті „всім у Бозі спочилим українським князям, гетьманам і всім, хто життя своє віддав за Україну”.

4. Урочисте відкриття Університету представником гетьмана, що відчитав Грамоту гетьмана університету (військовий пушечний

салют під час читання Грамоти; Грамота була з однією печаткою замість двох), о 1-й год[ині] дня.

5. Урочиста промова ректора університету (коротка історія університету; подяка гетьманові й урядові; подяка всім, хто допомагав будувати університет; подякував і всім членам старої міської думи, з чого громадянство зробило виразну демонстрацію; публічна заява ректора, що він зрікається урядової ректорської платні й передає її на студентські стипендії).

6. Урочисті привітання новому університетові писані (сотні телеграм і листів) й усні – від численних делегацій і осіб, від 2-ї до 5-ї год[ини] дня. Відповідь на ці привітання ректора.

7. Урочистий обід в університеті для всіх гостей, від 5-ї до 8-ї год[ини] вечора.

8. Урочистий концерт у розкішно прибранім Народнім домі, від 8-ї до 10-ї год[ини] вечора, по 10-й год[ині] – балъ.

Цілий університет розкішно умаяний зеленню та квітами, прибраний килимами й прапорцями. Співають два хори: національний Кошиця та місцевий „Просвіти”. Знадвору цілий університет також прикрашений зеленню та національними прапорами. Високо над фронтом урядова вівіска, золотом на блакитному полі кирилицею: „Кам'янець-Подільський державний український університет”. Коло університету – всі школи, урядники всіх установ, й військо, й тисячні товпи народу. З високої по-мистецькому удекорованої трибуни промовляв до народу товариш міністра освіти П. Холодний та ректор університету Огієнко.

На свято прибули: представник гетьмана генерал-хорунжий Лібов, представник міністра освіти П. Холодний, представник київського митрополита (Антонія Храповицького) єпископ чигиринський Димитрій (Вербицький), ректор Київського народного університету проф[есор] І. Ганицький, ректор Київського державного університету проф[есор] Ф. П. Сушицький, ціла колишня Комісія для заснування вищих шкіл на провінції: проф[есор] Ф. П. Швець, проф[есор] В. В. Дуб'янський і ін[ші], усі вищі урядники Міністерства освіти: директор департаменту вищої освіти Ф. Сушицький і його заступник Плечко, директор департаменту середньої школи А. С. Синявський, директор департаменту професійної освіти інж[енер] О. В. Вілінський, нижчої освіти А. І. Лещенко, позашкільної освіти С. Ф. Русова, Л. М.

Старицька-Черняхівська і ін[ші], вищі урядники зо всіх міністерств, доц[ент] свящ[еник] Н. Смирнов від Київської духовної академії. О. Кошиць і його національний хор. З Буковини прибули: декан Чернівецького університету та проф[есор] і посол С. Смаль-Стоцький; із Галичини прибуло зовсім мало: проф[есор] Львівського університету О. Колеса, д[окто]р І. Крип'якевич, д[окто]р В. Кучер, делегація від львівського студентства (О. Степанівна, Сілецький і ін[ші]), делегація від львівських богословів, делегація від Січових Стрільців: пор[учик] д[окто]р Старосольський, Л. Лепкий і ін[ші]. З Кам'янця-Подільського були представники цілого міста: міська управа – нова й стара, губерніяльне й повітове самоврядування, „Просвіта“, всі установи, школи, преса й т[аке] ін[ше]. Від поляків: біскуп Петер Маньковський, представники всіх організацій на чолі з лікарем Т. Заленським. Від жидів: головний рабин Оксман та представники жидівських організацій.

Багато інституцій офірували на розбудову університету поважні суми.

Деякі промови, особливо за обідом, мали натяки протигетьманські. М. Шаповал, що прибув із Києва, пробував виголосити палку протигетьманську промову.

Всі кам'янецькі газети цілі були присвячені святу. Губерніяльне земство випустило велику одноднівку „Свято Поділля“, де подана ціла історія заснування університету, біографії ректора, професорів і т[аке] ін[ше].

Цілий день у місті небувалий рух. Люди вітають один одного зо Святом Культури й цілуються, як на Великдень. Старші плакали від радості й переповнення щастям серця.

23.X.1918

Огляд гістьми університету й Кам'янця. Від'їзд потягу з гістьми до Києва. Спільні фотографії.

1.XI.1918

Урочисте розпочаття викладів в університеті. Виклад ректора з історії української мови в присутності запрошеного місцевого громадянства.

Кам'янець-Подільський державний український університет

Листопад 1918

Ректор дозволяє й широким колам кам'янецького громадянства слухати виклади в університеті.

Листопад 1918

Клопотання ректора заснувати збільшене число стипендій для студентів.

З ІСТОРІЇ ПОВСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛІ

22 жовтня 1928 року минуло десять літ з того часу, як у Кам'янці-Подільському було засновано Український Державний Університет. Повставши за часів Української влади, в 1917-18 р[оках], Університет цей перетривав усі бурі та негоди українсько-російської боротьби і не загинув навіть тоді, коли на Україні запанувала більшовицька влада, переформувавшись лише замість одної у дві високих школи.

Факт повстання високої школи творить у життю кожної нації та держави велику подію, коли не епоху, і не дурно про кожний університет у Європі ми знайдемо цілу літературу. Заснування Кам'янецького Університету, оскільки це був (разом з Київським) перший Український Університет, що повстав волею і заходами українських національних сил і єдиний, що жив і розвивався – хоч і дуже короткий час – під охороною української національної влади, – безумовно треба розглядати, як велику подію в життю України.

На жаль, в українській літературі про Кам'янецький Університет поки-що зустрічаємо тільки коротенькі уривчасті відомости, а десятиліття з дня заснування Університету одмічено лише двома статтями-спогадами проф[есора] В. О. Біднова („Л[ітературно]-Н[ауковий] Вісник“ і „Тризуб“ – за 1928 рік), що захоплюють період академічного життя Університету при владі Української Народньої Республіки. Що-ж торкається історії самого повстання та організації Університету, то її ще, здається, нігде не висвітлено. Між тим, уже двоє із тих людей, що стояли дуже близько до справи заснування Університету, померли, не встигнувши щось записати про це велике діло.

З огляду на все це, оскільки мені довелося також брати певну участь в цій справі, вважаю своїм моральним обов'язком записати те, що схоронила моя пам'ять про повстання Українського Державного Університету у Кам'янці.

Признаюся, однак, що спонукають мене до цього й де-які моменти, так-би мовити, практично-утилітарного характеру. Річ у тім, що самий спосіб організації Університету у Кам'янці і ті

методи, які були застосовані при цій роботі, видаються мені майже зразковими.

Між тим, треба признати, що коли Українській державі судиться повстати, то це без сумніву станеться лише в наслідок доброї організації всіх тих елементів, з яких складається держава. Конкретно кажучи, це станеться тоді, коли ми добре зорганізуємо українські народні маси, коли ми організуємо сильну армію, коли належно організуємо внутрішнє управління, коли доцільно організуємо економічне життя, коли широко організуємо пропаганду нашої справи закордоном, коли добре поставимо (організуємо) виховання нації і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі]. Словом, питання організації, наука організації, її теорія і практика мусять зайняти в життю української нації дуже поважне місце. Ми мусимо вчитися організації, коли хочемо, нарешті, побудувати такий складний організм, як держава. Думаю, що цьому завданню має служити, між иншим, також історія нашого недавнього минулого.

Історія організації Кам'янецького Університету – це невеличка частка в загально-державній організації, але, оскільки вона дає привід підкреслити де-які засоби і методи організаційної праці, то я це роблю. Гадаю, що й читач, якого цікавить лише історія повстання Кам'янецького Університету, не буде дуже ремствувати за цей „ухил”.

*****

Коли йде мова про історію повстання Українського Університету у Кам'янці, то, між иншим, напрошується невідне питання: чому саме Університет повстав у Кам'янці, в маленькому Кам'янці, з його лише 40 тисячами населення, і чому, наприклад, не у великому Катеринославі, багатому Миколаїві, чи хоч-би у модерній, з претензіями, Вінниці.

І доводиться відповісти: просто тому, що саме у Кам'янці знайшлося кілька людей, що зуміли сильно хотіти, зуміли твердо поставити перед собою певну мету і потрапили перевести її в життя...

Тепер, коли українське громадянство, після пережитих нещастя, так сильно підупало духом, коли серед нього народилося так багато скептиків, подібна думка про заснування високої школи десь у глибині провінції, без всяких видимих даних для того, десь певне була-б осміяна, як „наївна”, „нереальна”, „фантастична”.

І, хто зна, може спочатку такою вона й була...

Але не дурно Гейне сказав:

Той, хто віру сильну має
В найбільш речі неможливі, –
Найбільш речі неможливі
Сотворити й сам здолає.

І, справді, крім сильної віри й бажання у кількох людей, сам Кам'янець і тодішні обставини його життя давали дуже мало об'єктивних даних для успіху задуманої справи.

Ідея заснування в Кам'янці Університету виникла десь восени 1917 року. Цей рік, справді, був роком буяння найбільшої волі й найширшого розмаху на Україні. Але не треба забувати, що це справедливо що до весни й літа цього року, з осени-ж розпочались на Україні сум і біда. В Петербурзі з жовтня місяця формально й фактично запанували більшовики і поширили свою владу на цілу Росію. Україна безсило змагалась з цією хвилею, що ось-ось затоплювала й її. Зокрема, Кам'янець опинився в особливо несприятливих обставинах: тут, як в прикордонному місті, стояв штаб південно-західного фронту (бувш[ого] генерала Брусилова), було тут дуже багато військових частин та установ і коли армія збільшевичилася і фронт розпадався, такі міста, як Кам'янець, особливо це відчували. Утворювався хаос. Панували різні військові комітети, що самі не знали, чого їм треба. А через місто безнастанно перекочувались хвилі здеморалізованого війська, що без всякого ладу і порядку, самовільно, вертало з фронту домів, у глиб Росії.

При такій ситуації сила місцевої української влади, що залежала од Центральної Ради, представлялася дуже проблематичною і, справді, з кінцем 1917 року у Кам'янці захопили владу більшовики, що почали творити тут лад і право. Між іншим, комісаром освіти вони призначили бувшого сторожа Губерніяльної Земської (громадської) Управи, по прізвищу Мельник, що й почав дуже ретельну візитацію по середніх школах. Так, оповідають, що, побувши у якійсь гімназії на лекції французької мови, він вийшов з класу і з альбомом заявив, що задоволений з того, як викладається німецька мова. За те, правда, не розумів, чому більшовики нападають на релігію і сильно обстоював Закон Божий у школах.

Таким чином, ось в яких обставинах доводилось піонерам українського Університету плекати свою думку.

Треба було перечікувати кінця хаосу, треба було вірити в повернення нормальних обставин, в торжество української влади – і аж тоді – в можливість заснування Університету.

Треба було мати велику віру, знаючи, що над столицею України – Києвом збираються тяжкі олов'яні хмари в образі Муравйова.

До того-ж, Кам'янець і під оглядом культурних сил взагалі представлявся в той час досить бідно. Річ в тім, що з Кам'янця, як з прифронтового міста були евакуйовані майже всі губерніяльні установи – суд, фінансове відомство, банк, контроль, а між ними й Губерніяльне Земство, що мало в своєму складі найбільш українського свідомого елементу. Було евакуйовано й Духовну Семинарію, – цей резервуар української свідомої молоді. Таким чином, Кам'янець на той час замість губерніяльного центру уявляв собою картину повітового закинутого міста.

Хто-ж були ті люде, що заініціювали заснування Українського Університету в Кам'янці? Їх було троє. Це були: Голова Кам'янецької Повітової Земської Управи (Громадської Самоуправи) Олімпіада Михайлівна Пашенко, далі – Голова Кам'янецької Мійської Управи (бурмістр) Олександр Павлович Шульмінський і Голова Подільської Губерніяльної „Просвіти” – Кость Григорович Солуха.

Правда, для повної історичної точности цього не досить. Цікаво – у кого власне, першого, при яких обставинах і під впливом яких міркувань зродилась ця ідея. Цікаві також перші її кроки. Але, на жаль, це як-раз мені в подробицях невідомо: в той час я працював у Подільському Губерніяльному Земстві, як завідуючий відділом Народньої Освіти, а на припоручення Генерального Секретаріату Освіти при Центральній Раді, займав ще офіційне становище губерніяльного комісара освіти на Поділлі. Земство тоді було евакуйовано з Кам'янця до Вінниці; я увесь був зайнятий українізацією нижчого й середнього шкільництва на Поділлі, зв'язок з Кам'янцем був тоді дуже утруднений і тому лише через місяців два-три після виникнення у Кам'янці цієї ідеї, я довідався про її існування. Згодом, з весни 1918 року, коли Губерніяльне Земство знову вернуло на своє старе місце, до Кам'янця, мені довелось стати дуже близько до реалізації цієї ідеї, але, – як це не

дивно, – мені не пощастило ніколи почути й довідатись в подробицях про обставини самого зродження й найперші кроки цієї ідеї. Причина була та, що роки 1918–19–20 на Україні, а зокрема, на Поділлі, були такі бурхливі й багаті на події, роботи живої, важливої й невідкладної було так багато, всі були так зайняті, що не було навіть часу вертатись хоч думкою назад.

А, між тим, як кажуть у Галичині, уже „найвищий час“ ці перші моменти зародження й життя ідеї Українського Кам'янецького Університету записати й зафіксувати. Бо – як це не вражає – а невмолимий хід часу бере своє і хоч Університет засновано, здавалось-би, так недавно, – всього 12 літ тому, – а уже двох його основоположників нема в живих: Солуха і Шул'мінський одійшли на той світ. Залишилась О. М. Пащенко і на неї та на тих, хто був в курсі справи з самого початку, лягає обов'язок висвітлити його.

У всякому разі, знаючи добре психологію й темперамент усіх трьох перших діячів Кам'янецького Університету, а також на підставі уривчастих інформацій, я не помилюсь, коли скажу, що головним „промотором“ цілої справи була, власне, Олімпіада Михайлівна Пащенко. Ідея заснування Українського Університету – це її ідея, як і їй належать і перші кроки до організації цієї справи.

Уже ця одна заслуга – піонерства в такому великому ділі, як заснування Університету, ставить ім'я О. М. Пащенко в ряд найзаслуженіших діячів на полі української культури.

Але й поза тим, з іменем цієї жінки, що тепер скромно живе на Волині, зв'язаний досить довгий період громадського життя в м[істі] Кам'янці і по-за ним. О. М. – донька народного учителя М. Пащенка, що увесь був перенятий ідеями т[ак] зв[аних] 60 років, себ-то ідеями народоловства й служення „меньшому братові“, що їх проголошували в Росії такі письменники й публіцисти, як Белінський, Некрасов, Добролюбов, Тургенев і т[ак] д[алі]. Цими-ж ідеями з самих молодих літ перейнялася й О. М. У 1904 році, коли на Далекому Сході Росія розпочала нещасливу й непотрібну війну з Японцями і народ там задурно гинув од хороб та ран, О. М. не спинилась перед тяжкою подорожею через Сибір і подалась на Далекий Схід, як сестра-жалібниця. Моє перше знайомство з О. М. датується приблизно 1906–07 роком, коли О. М. саме вернула з Далекого Сходу і в Кам'янецькому Мійському Театрі читала художньо написані вражіння з війни й діяльності там Червоного Хреста. Але в той час і вражіння О. М. були написані російською

мовою і сама О. М. була людиною лише російської культури, як зрештою, майже вся тоді інтелігенція на Україні...

Однаке, російська революція 1905–06 років дала можливість маленькому гурткові свідомої української інтелігенції у Кам'янці заснувати тут „Просвіту“. Помаленьку, підбором членів і своєю симпатичною культурно-освітньою діяльністю, „Просвіта“ почала звертати на себе увагу й тих людей, що хоч і не ставили перед собою українського національного питання, але яким громадський інстинкт підказував, що тут, власне, в роботі для народу, вони можуть знайти поле для приложення своїх сил. Одним із перших таких людей й була О. М. Вступивши до „Просвіти“ на початку її існування, себ-то десь в 1907 році, О. М. дуже швидко перейнялася духом й ідеями Товариства і від того часу і аж до кінця існування „Просвіти“ була одною з найбільш ретельних її діячок. Вся робота, всі виступи Т[овариств]ва – лекції, вистави, вечірки – уже не обходились без такої чи іншої її участі. Але О. М. була громадська діячка широкого масштабу і тому різні громадські виступи, що взагалі відбувались у Кам'янці й поза „Просвітою“ – чи то освітнього, чи благодійного, чи політичного характеру – майже завжди відбувались при її енергійній участі. За цю участь і за свої радикальні політичні погляди О. М. мала не раз неприємности як од влади, так і од свого шкільного начальства – О. М. була учителькою мійської школи, – але це її не спиняло. Не дивно тому, що О. М. було обрано на відповідальну посаду Голови Повітової Народної (Земської) Управи, себ-то, фактично господарем великої території, що має поверх 150 сіл і більше як 200000 населення (бувши повіти на Україні разів у три-чотири більші од галицьких).

Отже, спираючись на свій авторитет Голови Повітової Управи і на ті матеріальні можливости, які міг дати повіт, О. М. й піднесла думку про заснування у Кам'янці-Подільському, – для обслуження в першу чергу Поділля, з його 4-х мільонним населенням – Українського Університету. З боку Кам'янецького Повітового Земства передбачалось асигнувати на цю мету певну суму, коли не помиляюсь, щось коло 100000 карбованців.

Університет, по пляну, мусів повстати в Кам'янці. Отже тут на чергу приходило питання про те, як до цієї справи поставиться місто. Це питання не було таке просте, бо Кам'янець дуже тяжко можна було-б назвати українським містом. Тоді було в ньому десь певне поверх 40 тисяч мешканців, але із них 25 тисяч припадало на

жидів, поверх 5 тисяч на поляків і решта були міщане, тоді ще знеокресленою яскраво національною свідомістю. Таким чином, як бачимо, місто з подібним складом населення дуже мало могло цікавитись такою справою, як Український Університет. Може навіть навпаки. А, тим часом, власне місто, себ-то його Мійська Управа в першу чергу мусіли створити умови, сприятливі для повстання в ньому високої школи. А саме: місто мусіло дати землю, забезпечити Університет принаймні на перші часи помешканнями і т[ак] д[алі]. Словом, при неохоті міста, навіть й при українській владі, справі можна було-б дуже пошкодити. Але, на щастя, як раз власне другим „промотором” українського Університету у Кам'янці став саме мійський голова (бурмістр) Кам'янця-Подільського. Це був Олександр Павлович Шульмінський. Шульмінський – постать теж цікава і примітна. По походженню він був поляк, по освіті правник, а по вдачі – громадський діяч. І ця риса його характеру поклала тавро на всю його діяльність: дуже велику частину свого життя він був членом Кам'янецької Мійської Управи і тут щиро працював для міста, як для такого, незалежно од національного складу його населення. Поза тим Шульмінський був освічена й культурна людина і розумів, яке значіння для розвитку кожного міста має висока школа. Його відношення до українського руху, як для поляка, також було особливе: він ставився до нього незмінно прихильно і тому ще при заснуванні у Кам'янці першої на Поділлі „Просвіти” в 1906 році, став її членом, не раз допомагаючи діяльності товариства, як член Мійської Управи.

З огляду на це все, ідея заснування у Кам'янці-Подільському Українського Університету знайшла в особі Шульмінського надзвичайно гарячого прихильника.

У всякому разі, містові, оскільки воно бажало, щоби Університет для Поділля повстав власне в ньому, належалося перше слово і це слово, завдяки Шульмінському, що на той час був Головою Мійської Управи, було солідне й повноцінне. Шульмінський взявся до справи з повною енергією і активністю. Треба було скласти проект справи, далі відповідний доклад для пленуму Мійської Думи і перевести складну кулуарну роботу, щоби добитися од міста певних жертв для Університету. А ці жертви – треба сказати – були не малі: місто з першого-ж року виділило для майбутніх побудовань Університету 50 десятин своєї землі, ухвалило щорічне певне асігування (не пам'ятаю в якій

висоті) і брало на себе турботи по приміщенню Університету в перші роки його існування. Поза цим, були з боку міста ще й інші, дрібніші, зобов'язання, але їх виявить вже історик Кам'янецького Університету, що буде посідати всі відповідні матеріали, коли вони ще не загинули після тих пертурбацій, які пережив Кам'янець.

Але чого історик не зможе виявити, а що мусять зробити сучасники, – так це висвітлити питання про те, як поставилося зразу населення міста, принаймні в особі своїх видатніших представників, до ідеї заснування в Кам'янці Українського Університету.

Треба думати, що в 1917 році, коли українська справа, властиво, уперше стала перед широким громадянством і все в ній було неясно, починаючи від самої мови, справа Університету десь певне не пішла так гладко і десь певне було коло цього питання не мало непорозумінь і тертя, коли не явних, то кулуарних, але, повторюю, мені не довелось бути свідком і учасником самих перших кроків Кам'янецького Університету. У всякому разі, організатори його, з огляду на склад населення Кам'янця і Поділля, рішили піти на зустріч інтересам „національним меншостям” і спроектували, щоби в складі майбутнього Університету були катедри польської й жидівської літератури та історії.

Так чи інакше, постанови міста про те, аби клопотатися про заснування в Кам'янці Університету, разом з ухвалами про матеріальну базу для нього, були фундаментом для розпочаття цілої історичної акції – збудування на Поділлі Українського Університету.

Але – річ натуральна – вся ця переважна національна акція абсолютно не могла піти по за відомом і участю ще одної людини, яка й була третім основоположником Університету в Кам'янці. Це був Кость Григорович Солуха. На цій постаті я спиняюсь в іншому місці своїх спогадів. Тут же вистарчить сказати, що Солуха був той „муж совіту”, що від 1906 року незмінно стояв на чолі українського руху на Поділлі, як Голова „Просвіти” і якого знало й поважало усе українське (й неукраїнське) Поділля.

Ідея заснування Університету могла виходити й не від нього, але вона могла набрати значіння поважної і реальної справи лише при умові, коли її підпер авторитетом власним і авторитетом старійшої і найзаслуженішої української установи на Поділлі – Голова „Просвіти” доктор Солуха.

Ось ця трійця й розпочала у Кам'янці справу. Але-ж Університет призначався не для Кам'янця, а для українського населення губернії в першу чергу, і тут мала прийти до слова інституція, що піклувалася освітою цього населення. Це було – Губерніяльне Земство.

Воно мусіло сказати перед владою своє слово що до потреби такої інституції для губернії, воно мусіло, як установа губерніяльного масштабу, підперти своє слово і відповідним солідним асігнуванням. Це було потрібно в першу чергу, щоби заохотити Державу до заснування Університету саме на Поділлю, – щоби показати Державі, що місцеве населення теж готове принести реальні жертви для цієї загально-національної справи.

З цією місією й прибув до Вінниці, до Губерніяльної Земської Управи, доктор Солуха...

Було це десь на початку 1918 року (січень чи лютий) – пора, коли на Україні, як я зазначив угорі, панував страшний хаос. Українська влада Центральної Ради була заслаба, щоби опертися всюди фізичній силі ріжних большевицьких (найчастіще солдацьких) комітетів; большевицька-ж влада тоді ще не настільки вбилася в колодочки, щоби опанувати цілу територію. Тому в той час Україна уявляла собою ріжноманітні островки, то з українською, то з большевицькою владою. На однім „острові” були такі порядки, на другім – інші; в однім місті були дійсні документи лише видані українською владою, в другім місті, коли зловили з таким документом, розстрілювали. Тут, значить, була влада большевиків. Зайняття-ж Київа большевиком Муравйовим, надало цьому хаосу особливо трагічного характеру. Пригадую такий цікавий епізод: якось в січні місяці 1918 року я сиджу у Вінниці в Губерніяльному Земстві, зайнятий ріжними справами, коли дивлюся до моєї кімнати через шкляні двері несміло заглядає з коридору якась дивна постать. Придивляюся – щось ніби знайоме; вдивляюсь пильніше: ба, так це-ж мій шеф – перший Генеральний Секретарь Народньої Освіти на Україні – І. М. Стешенко. Я, здивований, швидко виходжу на зустріч: Іван Матвієвич, яким побитом Ви тут! Прошу до кімнати! Але він, нервово озирюючись, дає мені знак, щоби я мовчав і швидко тягне мене в темний куток коридору. Одежа помнята, волосся розкуйовджене, обличчя бліде й тиждень не голене. В чому річ? Виявляється, в той час, коли ми у Вінниці ще благоденствуєм під українською владою і почуваємо

себе панами, у Києві від кількох днів лютує страшний завойовник москаль Муравйов, хапаючи на вулицях людей, особливо старшин, і направо й наліво розстрілюючи всіх, при кому лише знайде посвідку Центральної Ради. Виявляється, за Степенком, як за українським міністром, було улаштоване спеціальне полювання і він кілька днів та ночей спасався од смерти, переховуючись по льохах та горищах у своїх знайомих. Нарешті, й це стало небезпечним і він мусів тікати з Києва. Але як? Отже найшли такий спосіб. У Києві існувало Управління Всеросійського Союзу Городів, де служило багато українців. Цей союз мав на фронті ріжні установи для обслуговування війська – як шпиталі, лазні, крамнички з ріжними товарами і т[аке] ин[ше]. Отже знаомі вирішили видати Степенкові посвідчення від Союзу, що він є Іван Петрович Жуков (чи Усов) „приказчик лавки № такої-то, Всеросійського Союзу Городов, и отпрапляється в прифронтовую полосу для исполнення своїх служебных обяанностей”. Ось з таким посвідченням, то їдучи в потязі, то їдучи пішки, тремтючи перед кождою ревізією і облавою, спасався з Києва український міністр освіти. Треба було бачити, як все пережите вплинуло на психіку Степенка. Він все ще не вірив, що є по за межами безпеки, він все ще боявся, що його впізнають і що хвилі виймав з малого демократичного пуляресика своє посвідчення: всі його думки були зв'язані з тим посвідченням, – йому все здавалось, що його розкриють, що він не подібний на приказчика Усова чи Жукова й до того він що хвилі фатально забував своє нове прізвище. З огляду на те, що становище у Вінниці, в суті речі, теж було дуже непевне, – вона кишіла большевиками, які після зайняття Києва Муравйовим дуже піднесли голову, – то Степенка довелось строго конспіративно умістити в помешканню у одного Вінницького українця – професора місцевого Педагогічного Інституту п[ана] Щириці, що за часів Директорії був короткий час Товаришем Міністра Освіти. Тут Степенко просидів, як у тюрмі, не виходячи з дому цілий час – тижнів три, аж до приходу німців на Україну, коли він зміг безпечно вернути до свого Києва. До речі, п[ан] Щириця і його дружина, через рік, а саме літом 1919 року, коли большевики вдруге опанували Україну, трагічно закінчили своє життя: Щирицю було розстріляно, як українського діяча, а пані Щириця у в'язниці повішалась на власних косах. Оповідати, що для більшого знуцання її виводили на розстріл кільканадцять

разів, кожного разу відкладаючи цей акт на пізніше. Це так вплинуло на жінку, що вона, чим могла, припинила своє життя. Оповідали також, ніби серед обвинувачень їм інкримінувалось і переховання Генерального секретаря Центральної Ради Стешенка.

Я трохи одійшов у бік од свого оповідання, щоби ілюструвати, при яких, власне, умовах доводилось в той час українцям працювати і що заснування Українського Університету в Кам'янці це далеко не було тим простим звичайним актом, коли певна себе держава організує якусь інституцію.

Доктор Солуха доїхав до Вінниці, до Губерніяльної Управи, „на перекладних“, себ-то як то їздилося в ті часи на Україні: трохи потягом, трохи кіньми, трохи в нормальному вагоні, а трохи в товаровому, чи, як тоді називали, „теплушці“. Губерніяльна Земська Управа на той час теж був орган провізоричний, тимчасовий: це вже не була цензова, стара Управа, що діяла за царського часу, бо голова і де-які члени Управи після революції 1917 року самі одійшли од справ, але це ще не була нова, демократична Управа, що мала бути обрана на підставі закону Керенського, підтвердженого Центральною Радою, себ-то на підставі всенароднього, прямого, рівного й таємного голосування. Це була Управа „демократизована“, себ-то в ній лишалось кілька членів од старої, царської, Управи, а до них увійшло тимчасово, до нових виборів, кілька представників од установ чи організацій революційного часу.

Так, із старих членів Управи фактично залишився один інженер Городецький, а із тимчасових були: од українців – проф[есор] гімназії Юрко Олександрович Богацький, од Союзу Земських служачих російський соціал-демократ лікар Сергій Андрієвич Ільницький і од селян – хлібороб Стадник. Головою Управи офіційно числився старий і довголітній Голова Подільського Земства, поміщик і військовий правник Павло Миколаєвич Олександров. Але він з початком революції швидко побачив, що „не його сила“, що вороття до старого нема і фактично одійшов од справ, виїхавши зовсім до Києва.

Таким чином, Управа в зазначеному вище складі мала рішати про Український Університет на Поділлі.

Так склалося, що по походженню своєму всі члени Управи були українці, але, фактично, по політичним переконанням і по симпатіям це були різні люде. Городецький, член старої Управи,

властиво, був „малорос“, з ухилом вправо, Льницький був російський соц[іал]-дем[ократ], людина, що до української влади ставилася определено вороже, а до українських культурних починань з явною нехиттю і скептицизмом. Він виконував обов'язки голови. Селянин Стадник був обраний ще із гласних царського земства, це був старший заможний чоловік, що більше орієнтувався „на панів“ і ніяк не міг второпати, що це за Україна і що то взагалі на світі „поробилося“. І лише один Богацький був свідомий українець. Я в той час, як згадувалось вище, був завідуючим відділом Народньої Освіти Губерніяльного Земства і на мене упадав обов'язок підготувати для Управи доклад в справі Українського Університету на Поділлію.

Себ-то, треба було, щоби Управа згодилась внести відповідний проект на Губерніяльне Земське Зібрання. При інших обставинах, зважаючи на склад Управи, це була-би річ досить тяжка, а то й зовсім неможлива. Але в ті часи все складалось на нашу користь: ціла революція йшла під знаком перемоги української ідеї, Управа була тимчасова і не почувала себе справжнім господарем, а справжній господар Поділля – земські гласні – вже були по повітах обрані. По закону, кождий повіт обирав од себе по 5-7 гласних до „губернії“ і із них мало скластись уже справжнє нове демократичне Губерніяльне Земське Зібрання. Вибори по повітах показували абсолютну перемогу українців; це передрішало й склад Губерніяльного Земського Зібрання, а разом з тим і долю питання про Український Університет на Поділлію.

При цих обставинах роля й думка тимчасової Управи мала лише другорядне значіння, і, справді, Управа, за виїмком, звичайно, українця Богацького, поставилась до справи пасивно, здавшись фактично на Відділ Народньої Освіти: нехай роблять як знають. Отже на мене упав обов'язок підготувати доклад про український Університет у Кам'янці для майбутнього демократичного Земського Зібрання, що мало з'їхатись за півтора-два місяці. Це було завдання почесне, але не дуже легке: університети не відчиняються щороку. Правда, потребу Університету для Поділля довести було не тяжко: закордоном для такої кількості населення (4 мільйони) існуює по дві-три високі школи. Був ще й мотив чисто національний: старі російські університети у Києві, Харкові, Одесі зукраїнізувати буде не так то легко, – російська професура ставитиме опір та й українська влада

під цим оглядом була дуже толерантна – вона була проти негайної „насильственной“, як тоді скаржились росіяне, – українізації. Таким чином, „націоналізація“ старих університетів на Україні мала-б рости на довгі роки, а тут будувався-би національний Університет одразу і „з коріння“.

Трохи тяжче було захищати Кам'янець, як місце осідку майбутнього Університету на Поділлі. Тут повставали старі антагонізми між Кам'янцем і Вінницею. Кам'янець був губерніяльним містом Поділля, але знаходився цілком на краю губернії. Тут були адміністративні установи й багато середніх шкіл, але поза тим – нічого. Друге діло Вінниця: вона знаходилася в центрі Поділля, в центрі цукрової промисловости, на шляху Київ – Одеса й швидким темпом розбудовувалась й розросталась. До того ж вона мала кілька літ підряд дуже енергійного мійського голову Оводова, а мрією й амбіцією його було – забити старий Кам'янець і зробити молоду Вінницю губерніяльним центром Поділля. Але старий Кам'янець теж не давався: він, з височини своїх столітніх фортець та мінаретів, згорда поглядав на молоду меркантильну конкурентку і знав ціну своїй старій традиції та культурі.

Доктор Солуха од імени Кам'янчан підказував мені мотиви, чому Український Університет має повстати саме в Кам'янці. Кам'янець-Подільський – українське місто, висунуте найдалі на Захід. Історично тут змагались впливи польські, російські, турецькі. Тепер, в цю переломову історичну добу, Кам'янець-Подільський цим впливом має протиставити міцну фортецю національної культури – Український Університет. Коли-ж, в майбутньому, Україна стане соборною, цей Університет буде тою культурно-національною лабораторією, де будуть згладжуватись різниці між Надніпрянщиною й Галичиною. Ці мотиви, а по при них ініціатива і жертвенність Кам'янця для „свого“ Університету, мали переконати Земське Зібрання, що Університет мусить повстати в старій столиці Поділля.

Другим питанням було, – які матеріальні жертви візьме на себе Поділля, щоби прихилити владу заснувати тут державний Університет. З одного боку, треба було заімпонувати центральному урядові значною сумою, а з другого, треба було дивитись, щоби ця сума не перевищила податкових можливостей губернії. Признаюся, вирішення цього питання завдало мені досить клопоту: трудно було знайти якийсь критерій для найбільш

правильного його розв'язання, а несталість валюти в той час взагалі затемнювала цілу картину. Врешті я спроектував: Губерніяльне Земство асігнує на збудування Університету в Кам'янці один мільон карбованців, при чім цю суму зобов'язується сплатити протягом п'яти літ, по 200000 карбованців річно. Управа пристала на цей проект і в такому дусі мною був написаний доклад для першого демократичного Подільського Губерніяльного Земського Зібрання.

На жаль, цього докладу я не маю під руками: майбутній историк знайде його в збірці докладів Земському Зібранню, що відбувалось 25-30 квітня 1918 року у місті Вінниці.

Як і треба було сподіватись, доклад про Університет було прийнято одноголосно: Земське Зібрання бурхливо привітало ідею заснування першої високої української школи на Поділлі і плян фінансування цієї справи апробувало. Звичайно, причину такої одноголосної постанови Земського Зібрання треба шукати не тільки в свідомості потреби високої школи для губернії, але і в моментах психологічних: це-ж уперше з'їхались представники населення губернії, обрані усім народом, при чім обрані справді вільно, без натиску і терору. Гласними повітових земств, замість бувших поміщиків, урядовців та лояльних волосних старшин, стали місцеві громадські діячі: народні учителі, кооператори та селяне. Все народ молодий, енергійний, національно свідомий і патріотично настроений.

В свою чергу, кожде повітове земське зібрання із свого складу, як я зазначив, обирало 5-7 гласних до Губернського Земського Зібрання. Здебільшого це були інтелігентніші і сильніші одиниці із повітових гласних, і з них - творилось губерніяльне Зібрання. Тут уже зустрічались люде з високою освітою, бувші земські служачі, загалом-ж найяскравіші повітові діячі. В квітні місяці 1918 року Україна уже була вільна од большевиків. Правда, на Україні стояло німецьке військо, але у Києві сидів справжній український уряд і українській демократії здавалось, що ось вона, нарешті, може приступити до спокійного державно-національного будівництва. І це будівництво український народ через свої самоврядування започав широко, сміливо і з ентузіазмом. Зокрема, в освітньому будівництві перше Подільське Губерніяльне Зібрання пішло ще далі пропозицій Управи, а саме, по ініціативі одного із гласних, було постановлено, що, з огляду на значіння сільського господарства Поділля, в кожній волості має повстати нижча

сільсько-господарська школа, в кожному повіті – середня і, нарешті, для губернії – а саме у Вінниці – одна висока.

Таким чином, й честолюбство Вінниці і зарозумілість Вінничан, принаймні теоретично, були заспокоєні.

Звичайно, тут-же треба сказати, що постанови Губерніяльного Земства (як, зрештою, повітового й міста Кам'янця) про асігнування грошей на Університет в той момент мали дуже маленьке реальне значіння. Каси всіх самоврядувань були порожні, – в революційний 1917 рік, в хаосі, ніхто податків не платив, ніхто їх не збирав, а, крім того, упадок валюти робив ці податки цілком мізерними. Вся надія була на майбутнє, коли революційні хвилі спадуть і життя увійде в нормальну колію. В квітні місяці 1918 року Україна була на порозі до цього.

Але постанови Губерніяльного Земства і повіту, поруч з постановами міста Кам'янця, мали для справи повстання Університету рішачі принципи і моральне значіння. Не дочекаючись навіть офіційної постанови, лише маючи принципову згоду Губерніяльної Управи, до Київа виїхала із Кам'янця делегація клопотатися перед Міністерством Освіти Української Народньої Республіки про заснування в Кам'янці на Поділлі Університету.

З кого складалась делегація я добре не пам'ятаю. Коли не помиляюсь, їздили тоді до Київа К. Г. Солуха і О. М. Пащенко. Міністром Освіти на ту пору був В. К. Прокопович, а його товаришем П. І. Холодний. Дуже цікаво, які саме міркування висловлювались в Міністерстві з приводу піднесеного питання. Але, звичайно, становище Міністерства до справи було цілком прихильне. Кажу „звичайно“, бо в ту пору влада й реальна сила міністерств були лише порядку формального і морального, але не реального. Дійсне, реальне життя, било ключем на місцях, міністерства-ж ще свого бюджету не мали, так чи інакше впливати на хід подій на місцях майже не могли і лише старались уняти прояви місцевого життя в певні державно-правні форми. Тому, при таких умовах, не доводилося спиняти місцеву ініціативу, особливо, коли вона йшла по лінії національно-державних інтересів. Отже, Міністерство Освіти поставилось до питання про Кам'янецький Університет цілком прихильно, а оскільки керування високими школами належить до компетенції міністерств, то було ухвалено, що Міністерство Освіти має взяти ближчу участь і в самій організації Університету в Кам'янці. До того-ж в Міністерстві

повстала майже одночасно ще одна справа, а саме справа організації українського університету в самім Києві. В зв'язку з цим, в департаменті високих шкіл Міністерства Освіти, було засновано спеціальну комісію, по організації цих двох університетів, при чім справу Київського Університету од комісії було доручено директорові департаменту високих шкіл п[ану] Сушицькому, а організацію Університету в Кам'янці було покладено на приват-доцента Київського Університету І. І. Огієнка.

Так заходи ініціаторів Кам'янецького Університету і постанови місцевих подільських самоврядувань завершилися конкретно призначенням людини, що мала приступити до реалізації самої справи...

Але Україні не пощастило довго зажити спокою... Тільки що, за допомогою німців, Україну було очищено од большевиків, тільки що Край вільно зітхнув і намірився взятись до спокійної творчої праці, як цей спокій, несподівано для цілої України, було грубо порушено. Провінційальна Україна зі здивуванням і з обуренням довідалась про роспуск Центральної Ради і Гетьманський переворот у Києві.

Було-б не на тему широко розводитись тут з приводу цього перевороту. Зроблю лише кілька зауважень. Загально говориться, що гетьманський переворот стався наслідком нерозумної політики українських соціалістичних партій, непомірністю їх соціальних вимог і потребою запровадити, нарешті, на Україні „лад і порядок“. Я не належав ні формально, ні фактично до соціалістичних партій, але, як земському робітникові, мені довелося працювати як раз поруч з цими „страшними“ соціалістами – українськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами] і с[оціал]-д[емократами], бути в самій „гуші“ їх, спостерігати роботу їх в повітах, у губернії. І я мушу сказати, що коли гетьманський переворот мав на увазі власне цю небезпеку для України, – то це було – як воно й вийшло – просто трагічним непорозумінням. Діячам гетьманського перевороту треба було лише трошки терпіння, лише більш спокійних нервів і холодного та об'єктивного спостереження, а, головне, розуміння тодішньої української дійсності, – а вони швидко переконались-би, що в особі своєї демократії – Україна має цілком здоровий державно-творчий елемент, дуже далекий од політичного та соціального заплітання і фанатизму. І коли українські монархісти, виправдуючи

гетьманський переворот, кидають обвинувачення українському селянству і його провідникам, що вони хотіли й думали не про Україну, а про „десятину“, то я скажу, що діячі гетьманського перевороту як раз, власне, із-за „десятини“ поставили на карту Україну.

І коли це захоплення „десятиною“ в українського селянства можна дуже легко зрозуміти і пробачити, то зовсім інакше це захоплення треба трактувати у людей з претензіями на сіль української землі. У всякому разі, на підставі власних спостережень я виніс глибоке переконання, що ця українська демократія, разом з українським народом, не вважаючи на свої безсумнівні браки, створила-б з України зовсім не гіршу державу, ніж її ближчі і дальші більш щасливі сусіди.

Але шкода про це тепер говорити... Порушивши і збуривши ціле життя, гетьманський переворот сплутав карти і в започатій та налагодженій, здавалось, справі Кам'янецького Університету.

Як ми бачили, цю справу висунули і підпирали демократичні самоврядування – мійське, повітове й губерніяльне. Але-ж першим актом гетьманської влади був розгон цих самоврядувань, які фактично керували тоді всім політичним, культурним і економічним життям на місцях. Голови і члени земських управ по всій Україні, а зокрема на Поділлі, гетьманськими старостами арештовувались або зміщались, а на їх місце призначались або старі цензові управи, або, ще гірше, лідери місцевих повітових „союзів землевладельцев“, на які фактично спиралась гетьманська влада чи, вірніше, які керували гетьманською владою. І ті, і другі були слугами і прихильниками старого царського режиму. На гетьманський переворот дивились, як на перехідну стадію до „єдиної неділимої“. України і українських діячів терпіти не могли, бо їм здавалось, що всі неприємності, які принесла революція поміщикам, походять од місцевих українських політиків. Вони не визнавали навіть української народньої школи. Над ідеєю Університету просто сміялись. Отже можна зрозуміти, в яку ситуацію попала справа нашого Університету.

Але на щастя, не все так гладко і одразу пішло, як-то хотілось поміщикам, що об'єднались в Кам'янецькому союзі землевласників... Правда, в Кам'янецьке Повітове Земство, на вимогу Союзу, Губерніяльний Староста Кисільов одразу призначив одного чи двох членів Управи із старих гласних поміщиків-росіян.

Але нової демократичної Управи він зразу не посмів розганяти: був розрахунок такий, що нова Управа сама розійдеться із протесту проти незаконного призначення в її склад цілком стороннього елемента. Але цей розрахунок не виправдався: О. М. Пащенко, по пораді з українцями, твердо залишалась на своїм становищі голови Повітової Управи, – хоч співробітництво з непрошеними „гостями” страшно затримувало працю і впливало на нерви. Що-ж торкається Губерніяльної Народньої Управи і Кам'янецької Мійської, то, на перший час, навіть од цієї часткової дезорганізації Губерніяльний Староста мусів утриматись. Річ в тім, що при розгоні демократичних земських управ, бодай для вигляду „законности й доцільности”, треба було висувати якісь „мотиви”. Найчастійше, як мотиви, висувались – непідготовленість демократичних управ до провадження земської праці, недостатня освіта, нарешті, якийсь злочин по службі.

Як раз з цього боку Губерніяльну Земську Управу трудно було „взяти”. Уже перше Губерніяльне Земське Зібрання під цим оглядом поставилось до справи поважно й обрало свій виконавчий орган – Губерніяльну Управу із п'яти осіб, із яких троє було з високою освітою. Як для тих часів, коли української інтелігенції просто не вистачало, – це було цілком добре. Крім того, більшість із складу Управи мала довший або коротший стаж в земській роботі... Що-ж торкається злочинів чи помилок по своїй діяльності, то Губерніяльна Земська Управа не встигла ще їх наробити, хоча-би по тій простій причині, що її було обрано як раз на передодні гетьманського перевороту і вона на те не мала ще часу.

Подільський Губерніяльний Староста Кисільов все це чудово бачив. Він сам був у свій час „земцем” – Головою Проскурівської цензової Земської Управи, сам добре знав, що в складі цензових – панських – управ більшість членів була без високої освіти і тому просто незручно йому було цілком безправно розпустити нову демократичну Губерніяльну Управу. Правда, нам було відомо, що до нього майже щоденно ходили з цією вимогою члени Кам'янецького Союзу „землевладельцев”, на чолі з настирливим чорносотенцем і україножером Нехаєвим, але Кисільов все одтягав з реформами, бо взагалі уважав „неполітичним” показати одразу чого, власне, хочать ті, що ніби стоять за „новий лад”. Отже, так чи инакше, Губерніяльній Управі пощастило залишитися на перший час в своїм повнім складі. Так само неможливо було щось зробити із

Мійською Кам'янецькою демократичною Управою. Головою тут був О. П. Шульмінський, але ж це був чоловік із високою освітою і з довголітньою працею в мійським самоврядуванні.

Правда, через кілька місяців Кисільов, під натиском місцевих і центральних, ворожих українству сил, мусів зробити певні, – хоч і невеликі – зміни в складі Губерніяльної і Кам'янецької Мійської Управ, але, – кажу – на початку після гетьманського перевороту все в цих установах затрималось на місці. На цьому моменті я спиняюсь більш докладно власне тому, що од тих чи інших змін в складі цих трьох управ безумовно залежала доля Кам'янецького Університету. Річ в тім, що по роспорядженню Гетьманського Правительства, було надано право тим управам, що приходили по призначенню од гетьмана на зміну демократичних, одмінити і завішувати ухвали та постанови демократичних земських та мійських зібрань, отже нові управи – мійська, повітова та губерніяльна – просто могли-б одмінити постанови про заснування в Кам'янці на Поділлію Університету та про всякі асігнування на цю мету. В кращому разі, вони могли-б всяко гальмувати цю справу, а це, як побачить читач далі, призвело-б до того, що Університет у Кам'янці не повстав-би.

Яскравою ілюстрацією вищесказаного може служити факт повстання російського університету в Катеринославі, про який згадує проф[есор] В. О. Біднов. В цьому місті навіть за російських часів не було російського університету. Але, з огляду на те, що Мійська Управа і Губерніяльне Земство за часів Гетьмана опинились в руках росіян, ці інституції так „постарались“, що для української губернії дістали російську високу школу.

Отже, так склалась ситуація після гетьманського перевороту „на низу“. „Вгорі“, у Києві, з переворотом, український національний уряд автоматично відпав і українськими міністрами, за виїмком двох – Міністра Закордонних Справ Д. Дорошенка і Міністра Освіти М. Василенка – стали люде цілком ворожі Україні, себ-то, що ніякої самостійної української держави не хотіли. Без сумніву, все це тяжко ускладнило справу Кам'янецького Університету й на горі і про це, очевидно, розкажуть ті, що мусіли її просувати по гетьманських міністерствах.

Все-ж великим „щастям“ було те, що хоч Міністром Освіти став українець М. Василенко. Правда, треба сказати, як на ті часи, Василенко був українець „дуже незадовольняючий“: будучи

старшою людиною віком і маючи темперамент дуже повільний, він ще за часів Центральної ради, коли все кипіло, обурював українське громадянство своєю обережністю, поміркованістю, нерішучістю. В 1917 році, за часів Центральної Ради, М. Василенко ще з призначення Тимчасового російського Уряду Керенського, обняв посаду Попечителя (Куратора) Київської Шкільної Округи. Це ніби-то була одна з перших „уступок” російського уряду Україні, що відроджувалась до життя. Це відродження, як відомо, стихійно і в першу чергу спрямувалось в бік націоналізації шкільництва: нижчого, середнього і високого. Хвилі розбурханого національного моря високо здіймались вгору, на місцях кипіла робота по українзації, Центральна Рада ухвалювала одноголосні постанови про перехід навчання на українську мову і лише в Київській Шкільній Кураторії ці хвилі значно спадали і в своїм буйнім бігові спинялись: куратор Василенко був проти занадто нагальної українзації, особливо середнього та високого шкільництва.

Правда, почасти Василенка можна було зрозуміти: та-ж на Україні до 1917 року не було ні одної школи з українською мовою, не було підручників навіть для нижчої школи, не те, що для вищих початкових (семирічки), середніх, а тим більш для університетів. Далі, – по всіх школах, особливо середніх, – було дуже багато учительства московського, а коли й з українців, то такого, що української книжної мови зовсім не знало. Все воно – перелякане передовсім за свої посади, а потім взагалі надихане погордою і злобою до українства, про яке досі нічого не було чути, – прибігало до куратора Василенка схвильоване, збентежене, роз’ярене з приводу „насильственной українзації”. Його закидали питаннями – як бути, що учителі не знають української мови, що нема підручників, що батьки дітей і самі діти „вообще против всякой українзації” і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі]. До нього надходили різні прохання, постанови й петиції – одні за негайну українізацію, другі – проти неї і ось Василенкові, серед цієї розбурханої стихії, треба було й вимоги українців задовольнити, а одночасно сполошених професорів та батьків-росіян і всяких ворогів українства – заспокоювати, „зацитькувати”, „обороняти”. Фактично-ж це призводило до задержання і до зниження темпу національного освітнього руху. Було вражіння, що Василенко всяко обороняє російську школу на Україні і на цім тлі почались навіть

непорозуміння між Центральною Радою та її Генеральним Секретарем Освіти Стешенком з одного боку і куратором Василенком з другого. Він Центральну Раду почасти ігнорував і оглядався на Петроград, де ще сиділо російське правительство Керенського, що вважало Україну за свою й думки не припускало про її самостійність...

Отже, лише такий поміркований українець міг стати міністром в гетьманському уряді. Треба сказати, що за міністрування Василенка під час гетьмана цілий темп українізації шкільництва взагалі дуже сповільнився, особливо, приймаючи на увагу, що всюди піднесли голову ворожі українству елементи. Одначе, в справі заснування нових українських університетів у Києві та Кам'янці зміни не зайшло: університети ухвалено було організувати, як про то постановило попереднє міністерство В. К. Прокоповича за Центральної Ради. Розуміється, поновлення цієї справи потребувало нових заходів та пертрактацій; треба було перебороти різні труднощі. У всякому-ж разі, належить зазначити, що навіть при цілком ворожому відношенню певних гетьманських інстанцій до ідеї високих українських шкіл, розпочату справу Кам'янецького й Київського Університетів уже неможливо було поховати: це було б занадто неполітично.

Як-би то не було, Кам'янецькому Університету пощастило: не дивлячись на гетьманський переворот, справу вдалося і „на горі” – у Києві, і „на долині” – в Кам'янці, поки що врятувати. І це без всяких тенденцій, а лише за для ради історичної правди треба ствердити: бо в останні часи де-хто із ідеологів гетьманської влади, не знаючи ближче обставин, заснування цих університетів ставить в заслугу як раз цій владі. Тим часом, як бачимо, справа стояла інакше...

Діялось все це в травні 1918 року. А через нецілих шість місяців, 22 жовтня того-ж року, у Кам'янці-Подільському повстав і з надзвичайною урочистістю був одчинений повний Український Державний Університет, в складі трьох факультетів, з професурою, студентством, бібліотекою, кабінетами, лабораторіями і т[ак] д[алі].

Правда, історія революційних часів, коли життя взагалі б'є прискореним темпом, дає нам приклади швидкого повстання різних установ, інституцій та організацій...

Одначе, Кам'янецький Університет чи не побив в цьому відношенню світового рекорду... У всякому разі, на нашому

українському тлі самий процес повстання Університету в Кам'янці назавжди залишиться подією, до якої з приємністю і гордістю будуть звертатись думки українця.

В Маї місяці 1918 року абсолютно нічого крім голих постанов про Університет місцевих подільських самоврядувань і згоди на це у Києві – не було. Яким-же способом за шість місяців могла повстати така складна і цілком нова в українських умовах інституція, як Університет?

І ось на цім місці інтереси повної об'єктивності і справедливості вимагають признати, що сталось це завдяки тому, що організувати Університет було доручено проф[есору] Івану Івановичу Огієнкові.

Проф[есор] Огієнко – особа українському громадянству широко знана. Його знають, як професора-фільольога, як ректора Кам'янецького Університету, як Міністра Освіти та Ісповідань Української Народньої Республіки. Його знають, як автора наукових і популярних праць, як перекладчика богослужібних книжок на українську мову, як церковного і громадського українського діяча.

В момент, коли пишуться ці рядки, І. І. Огієнко – професор православного богословського факультету Варшавського Університету – чоловік ще зовсім нестарий, повний сил та енергії. Перед ним ще нескінчений шлях життя і широкої праці. При таких умовах може було-б передчасно і не зовсім зручно давати вичерпуючу характеристику його особистості та діяльності.

Але, оскільки ті чи інші риси вдачі І. І. Огієнка виявилися, власне, в процесі організації Університету в Кам'янці – їх не можна тут обминути.

І найголовнішою з цих рис треба признати виключну діловитість і працьовитість І. І. Огієнка. Це – передовсім людина робочої дисципліни. Наслідком цього – десятки написаних та виданих Огієнком праць наукових, популярних та інших, минаючи роботу професорську, загально освітню, благодійно-громадську і т[ак] д[алі].

За цю всю працю проф[есора] І. І. Огієнка серед широких кіл українського громадянства й навіть української людности знають і поважають. Але, нащо гріха таїти: не всі серед цього громадянства І. І. долюблюють. Бо І. І. буває часом для своїх співробітників „тяженький“, часом говорить „прикрости“. Нащо гріха таїти: за це

І. І. Огієнка навіть стараються часом обминути в справах державних та громадських. Хоча терпить од цього звичайно не Огієнко, а як раз ці справи.

В чім-же тут річ? А річ в тім, що в особі Огієнка ми маємо до діла з людиною, у якої до високої міри розвинене почуття обов'язку. Раз йому доручили якусь справу, вона мусить бути виконана добре, швидко і акуратно. Таку вимогу І. І. Огієнко завжди твердо ставить до себе, але... такі-ж вимоги застосовує й до інших... Так. Але хіба-ж українці не знають, що таке точна, швидка й добросовісна праця? Хіба-ж не на них стояли петербурзькі канцелярії, хіба не українськими фельдфебелями та унтер-офіцерами була сильна й славна російська армія. Хіба не галицькі українці були опорою спокою і порядку австрійської імперії і хіба-ж не вони уважались за найкращих службистів? Так – все це правда. Але є тут одна трагедія: всі ці чесноти українці повно й ретельно виявляють на службі чужим, під командою чужих. І, навпаки, все це кудись зникло, коли прийшов час служити собі самим, своїй державі. Тут, як раз, повним цвітом розцвіли цілком протилежні якості української вдачі, що характеризуються дієсловами: „не знав”, „забув”, „спізнівся”, „загубив” і т[ак] д[алі]. Психологія була така: „чуже начальство” пішло, то де-ж і не погуляти, як у своїй державі, коли-ж і не попанувати, як не за своєї влади. На то-ж вона й своя, щоби нічого не сказати, на то-ж вона й рідна, щоби попустити й простити. Правда, було-б цілковито невірро говорити, що свідоме національно українське громадянство ухилилось од національної праці або уникало її. Навпаки, воно надзвичайно раділо можливості цієї праці, охоче хапалось за неї. Але буває ріжна „робота”. Можна з захопленням говорити про неї, але, фактично, вилежуватись в ліжку до одинадцятої години, можна скликати й ініціювати різні збори та засідання, але самому-ж спізнюватись на них на години і т[ак] д[алі]. І, справді, за часів української революції і влади існували цілі категорії наших людей-патріотів, що жили як в тумані: вони раненько зривались з ліжка і, замість йти на службу, цілий день бігали по різних зборах, засіданнях, установах, мали силу побачень, доручень, цілком одбивались од дому і, ледве волочучи ноги, добивались десь далеко після півночі до свого ліжка. А коли-б їх було спитати, що вони, властиво, роблять, чи зробили, то їм було-б дуже тяжко відповісти на це питання.

Огієнко-ж в цю атмосферу, що так скажемо, „волі“, „поезії“ і „почування“ вніс трохи „прози“, „старого режиму“. „Почування“ – почуванням, але від одних балачок діла не буде – і Огієнко сам встає у шість годин ранку, але й од інших вимагає бути на службі у вісім... Хто-ж спізнився – може мати неприємність. Звідси – невдоволення, обвинувачення в „бюрократизмі“, „дрібничковості“ і т[ак] д[алі]. Зрештою, про ці „деталі“ можна було-б не говорити, коли-б я не був свідком того, як, дякуючи власне цим „деталям“, повстав у Кам'янці Університет. І тепер уже можна твердити сміло, що коли-б справа організації не попала до рук І. І. Огієнка, з його оцією діловитістю, працьовитістю та пунктуальністю, то Україна взагалі цієї високої школи не мала-б.

Згадаймо, що Університет було одчинено 22 жовтня 1918 року, а через місяць, 20 листопаду, почалося повстання проти гетьмана. Одночасно сталася революція в Німеччині та Австрії, війська цих держав покинули Україну, а большевики зараз-же розпочали наступ проти армії Директорії – і на Україні почалися війна і хаос. Звичайно, при таких умовах про організацію будь яких університетів не доводилось мріяти. Інша річ, коли нова влада – навіть большевицька – заставала готову інституцію: підтримати її життя вона вважала своїм обов'язком. Більше того: сама інституція вже боролась за своє існування...

Але причиною такої швидкої й успішної організації Університету у Кам'янці була не лише особиста висока працездатність І. І. Огієнка. В даному складному ділі й при найбільшій бажанню її абсолютно не вистарчило-б. Тут відіграла надзвичайну, рішаючу роллю друга риза вдачі І. І. Огієнка. Річ в тім, що це – прекрасний організатор. Організатор – „милостью Божою“, широкого розмаху, великого масштабу і високого мистецтва.

Власне, треба сказати, що в тих умовах, які склались на той час у Кам'янці та Києві, лише мистецтво організації могло привести до тої мети, яку мав Огієнко.

Штука організації – це взагалі велика річ. Добрий організатор – при самих маленьких даних і навіть при несприятливих умовах потрапить доконати великого діла. І, навпаки, поганий організатор, взагалі людина без цього хисту та уміння, „провалить“ справу і з найкращими можливостями. Це, правда, світова й загально-відома річ. Так здавалось-би. А, тим часом, коли ми вже не раз програли в нашому державному будівництві й програємо

тепер, то, передовсім, завдяки тому, що недооцінюємо належно значіння цього мистецтва, що доручаємо суто організаційні справи людям, які до того абсолютно не надаються; що, взагалі, навіть не знаємо, що у Європі та в Америці – це вже ціла наука, яку студіюють люде з природним організаційним хистом.

І коли я над цим спиняюсь ось зараз, то, власне, тому, що переконаний, що це мистецтво організації – політичної, військової, культурної і т[ак] д[алі], якщо ми справді збираємось будувати самостійну державу, – буде потрібне нам у найвищій мірі. І коли далі хочу спинитись на методах організації, застосованих І. І. Огієнком при заснуванні Університету в Кам'янці, то, власне, з переконання, що тут можна де-чого навчитися.

Існує дуже багато методів організації. Залежать вони од того, що треба організувати, в яких умовах, з якими даними і т[ому] п[одібне]. Що торкається організації таких установ та інституцій або якоїсь акції, що можуть бути переведені з участю громадських сил або без них, то тут, в українських умовах, нам доводилось спостерігати здебільшого два методи: перший метод, коли організатор, якому доручено справу – скажім, політичного, культурного чи громадського характеру – переводить її сам у всіх стадіях, виконуючи всю роботу – важливу і дрібну, легку і тяжку. І другий метод, коли організатор, для досягнення своєї мети притягає інших людей, громадянство, між яким розподіляє працю.

Перший метод, оскільки я його спостерігав у життю, майже завжди свідчив, що організатор або як раз не має організаційного хисту, або не розуміє своїх завдань, або не знає справи, до якої взявся, або, нарешті, ще зовсім недосвідчений. Праця його – здебільшого тяжка, наслідки, – з необхідности, мізерні, а роля й доля досить незавидні: „народ“, для якого він робить, дивиться склавши руки і критикує. За те у організаторів такого типу здебільшого „задня“ думка: зробити все „самому“, ущасливити народ, піднести громадянству несподіваний подарунок, але за те-ж самому зібрати усі „лаври“ і попасти в історію. Бувають й інші мотиви саме такої організації праці. Так, на Поділлі, в 1917 році, в одному повітовому земстві Головою Управи було обрано людину з високою освітою, але таку, що мала перед тим до діла з роботою технічною, а не організаційною... Чоловік це був дуже чесний, хотів виправдати народне довір'я до нього, а тому уважав, що він мусить працювати як найбільше і бути в курсі усіх найдрібніших

справ. Він рішив, що всю кореспонденцію, яка приходить до Повітової Земської Управи, він кожного дня має переглянути сам і дати їй дальший хід. Між тим, Повітове Самоврядування завідувало на Україні численними галуззями народного життя і тому до ретельного пана Голови надходили найрізноманітніші листи: і по шкільній справі, і по ветеринарії, і по статистиці, і в справі податків, і про пожежі, і про шляхи і т[ак] д[алі]. Перед ним був розпорядок такий, що всю належну кореспонденцію секретар передавав просто їй безпосередньо відповідним завідуючим відділами – фахівцям, а вони звертались першим ділом до членів управи і дуже рідко до голови – лише з такими листами, яких не мали права розв'язати самі або вагались, як зробити.

Тут же трапилось для нового Голови щось несподіване: він сидів день і ніч, а листи все йшли. Він ледве залагодить половину кореспонденції, а завтра – дивись – прибуло вдвоє більше. Так за тиждень нагромадилось у нього повні шухляди нерозібраних паперів, а життя вимагало відповіді: там лікарня негайно потребує ліків, тут покушеного скаженою собакою треба терміново одправити в Пастеровський Інститут, в селі не можуть діждатись відповіді про заснування школи і т[ак] д[алі]. За два тижні утворився такий хаос, що чесний пан Голова утік зі свого високого становища і зайнявся попередніми ділами.

Проф[есор] Огієнко виявив себе прихильником як раз другого, громадського методу організації, при чім в найширшому розумінню цього слова.

Приїхавши до Кам'янця, він одразу відбув нараду з ініціаторами Університету і тут-же висловив думку, що до організації цієї справи треба притягнути всіх, хто так чи інакше може бути корисний, хто може мати до неї ближче або дальше відношення. Основна думка була така: висока школа для губернії – це придбання величезного культурно-національного значіння; для міста Кам'янця – це висока честь і залог майбутнього його розвитку культурного та економічного. Тому до праці коло організації Університету мають стати всі інституції та люде, що розуміють значіння справи і можуть їй реально допомогти. Такий підхід до справи одразу поставив організацію Університету на широку громадську базу і на перше засідання, по нараді, крім ініціаторів і фундаторів – мійської, повітової та губерніяльної управ і „Просвіти“, було запрошено низку інших організацій та людей...

Так, постановлено було притягнути до справи в першу чергу Подільське церковно-археологічне Товариство. Це Товариство – утвір відомого заслуженого українського ученого, протоієрея Юхима Сіцінського, уже багато літ провадило на Поділля свою діяльність. Воно скупчило коло себе цілу низку людей, що працювали над історією та етнографією Поділля, видало багато томів своїх праць, мало свою немалу, переважно історичну, бібліотеку, а, головню, великий многоцінний Музей, значіння якого переходило далеко за межі Поділля.

Першим факультетом Кам'янецького Університету намічався історико-фільологічний і було рішено, що Подільське Церковно-археологічне Товариство, з його установами, буде одною із баз для діяльності майбутнього факультету. Не треба говорити, що в особі Голови Товариства о[тця] Юхима Сіцінського майбутній Університет зустрів найбільшу прихильність і готовність віддати надбання Товариства в користування Університету. Треба, правда, сказати, що о[тець] Юхим був увесь час в курсі справи і мав постійний контакт з ініціаторами Університету від самого початку повстання цієї ідеї.

Друга організація, яка також одразу близько стала до ідеї Університету і яку рішено було запросити до ближчої праці коло заснування його, було „Подольское Общество естествоиспытателей и любителей природы”. Це Товариство, значно молодше од Археологічного, існувало в Кам'янці приблизно з року 1910-го і об'єднувало коло себе головним чином учителів середніх шкіл – природників, хемиків і т[ому] п[одібне]. Воно вивчало передовсім флору та фауну Поділля і взагалі його землю та природу. Найбільш цінним наслідком праці цього Товариства була організація в Кам'янці природничо-історичного Музею. Цей Музей фінансувало Губерніяльне Земство і він знаходився під його зарядом, але поставлений він був старанням і працею членів „Общества естествоиспытателей”. Займав Музей шість чи сім великих кімнат і був заповнений зразками рослин, трав та хлібів, домашніх і диких звірів, риб та птахів, що росли та водились на родючому ґрунті Поділля, по його лісах, річках, луках та байраках.

Ось цей Музей було рішено в першу чергу використати при організації другого факультету, що намічався, а саме – фізико-математичного. Звичайно, на це була повна згода, як Товариства природників, так і Губерніяльного Земства. Але Товариство це,

запрошене до ближчої співучасті в будівництві Університету, запропонувало ще й іншу допомогу: воно взялось через своїх членів і співробітників обгородувати, по можливості, й майбутні кабінети цього факультету, як мінерально-гічний, флори та фауни Поділля.

На чолі Товариства природників стояв тоді професор Бучинський. Це був старий професор Одеського Університету, по походженню поляк, що приїхав жити до Кам'янця, коли вийшов на пенсію. Треба сказати, що не дивлячись на свої літа і польське походження, Бучинський з великим ентузіазмом поставився до справи Українського Університету у Кам'янці і у всій підготовчій акції аж до відкриття його брав постійну і енергійну участь. Крім Бучинського із членів цього Товариства, працювали по організації Університету ще українці хеміки В. Л. Злотчанський та М. П. Вікул, а також численні співробітники Товариства – переважно молодь, що зразу-ж кинулася по околицях Кам'янця і по Поділлю для збирання експонатів для кабінетів. Отже, вся ця акція Товариства була наслідком застосованого І. І. Огієнком методу: притягнення громадських сил до будівництва Університету.

Але круг громадських сил на цьому не замикався. Університет повставав у Кам'янці – значному місті осідку жидівства. Отже було рішено, що хоч Університет Український, але не можна залишити цієї категорії населення Кам'янця байдужим до справи – треба і його притягнути до будівництва високої школи в рідному місті. Тому на перше-ж засідання було запрошено представника місцевої жидівської громади – духовного рабина Оксмана. Це тим більше було до речі, що в пляні організації історико-фільольогічного факультету було намічено заснування двох кафедр: жидівської мови і історії та літератури. Робилось це з огляду на велику кількість в Подільській губернії жидівства – поверх 300000 душ. Крок цей був прийнятий жидівством Кам'янця дуже добре, і взагалі з боку жидівства в цій справі мені не доводилось чути нічого негативного. Майже напевне можна сказати, що притягнення представника Кам'янецького жидівства до організації Університету не кінчилось лише його присутністю на засіданнях – Огієнко напевне винайшов „реальні” форми цієї участі, але, на жаль, зараз я не можу пригадати, в чім вони мали виявитись. У всякому разі, оскільки в Мійській Думі впливову частину її складали гласні-

жиди, то з огляду на контакт з ними, вони незмінно підпирали справу Університету там, де це залежало од міста.

Так само притягнуто до справи й представників польського громадянства міста Кам'янця та губернії. Зроблено було це з огляду на те, що у Кам'янці польське населення було досить численне, яких 5–7 тисяч і серед нього дуже багато представників інтелігенції – головно вільних професій – лікарів, адвокатів, інженерів і т[ак] д[алі]. Отже, уважалося, що й це населення не мусить бути одкинуте, а, навпаки, треба його притягнути до самої справи. А щоб воно в тій справі бачило де-що й для себе, було рішено, що в Кам'янецькому Університеті будуть також дві катедри польською мовою: історія та література. Між иншим, було це зроблене у великій мірі і з огляду на особу О. П. Шульмінського: він, хоч поляк, так захопився ідеєю українського Університету у Кам'янці, що був просто душею цього діла. Представником од польського громадянства у цій справі був популярний у Кам'янці лікар Тадеуш В'ячеславович Заленський, людина поступова, що ще від 1905 року мав ближчі стосунки з українськими діячами у Кам'янці.

Безумовно, участь поляків не мала залишатись лише шлятоничною, але, знов-же, я уже не пригадую, чим саме конкретно вони мусіли допомогти. У всякому разі, поляки також засідали, як гласні, в Мійській Думі і в Університетській справі незмінно підтримували всі внесення О. П. Шульмінського.

Як справжній організатор, І. І. Огієнко не міг забути й про притягнення до справи Університету також і місцевої преси. На жаль, преса в Кам'янці представлялась завжди дуже убого. Річ в тім, що тут росходились, головним чином, давні російські газети – Київські та Одеські: всі Кам'янчане того часу пам'ятають „Кіевскую Мысль“, „Кіевскіє Отклики“, „Кіевлянинь“, „Одесскія Новости“, „Одесскій Листокъ“ – все газети великі – цілі простирала – добре поінформовані і добре редаговані. Приходили вони до Кам'янця на другий день по виході і дуже тяжко було конкурувати з ними якісь місцевій газеті.

І все-ж, скільки я пам'ятаю, у Кам'янці робились постійні спроби мати „свій“ орган. Здебільшого ці спроби походили з жидівських кіл, при чім малося на увазі й комерційний бік справи. Одначе, на жаль, Кам'янецька газета завжди була щось жалюгідне, як під оглядом зовнішнім, так і внутрішнім. Папір – дешевий,

кольоровий, друк брудний, а зміст – пожалься Боже: передовиці писав „редактор“, що мав за собою найвище чотири кляси гімназії або аптекарський ученик, а змістом фельєтонів були події та пригоди на „Почтовці“, чи „Журавлівці“, чи на „Довгій“ або інакше – Різницькій вулиці. Багата й велика пані „Кієвская Мысль“ з погордою, але справедливо писала, що як-би перейти цілу Росію, від Західних кордонів аж до Камчатки і Сахаліну, то чогось більш убогого тяжко було-б зустріти. І все-ж Кам'янецька „преса“ то падала, то знов підіймалась, виникаючи з небуття чи в формі „Подольськихъ Новостей“, чи „Подольськихъ Известій“, завжди й незмінно „гордо неся знамя вольного и независимого слова“, як писалося в таких випадках у передовицях.

Отже й у 1918 році Кам'янець не залишався без своєї преси. На цей раз „гордо“ несла знамя загально знана у Кам'янці фігурка – маленький жидок Шмаля Фукс, з ногами дугою і з підготовкою власне ніякою. Ніхто з поважних людей у Кам'янці не трактував серйозно ні пана редактора – видавця Фукса, ні його газетки, але – дивне діло – ніхто з поважних людей не потрапив zorganizувати якогось іншого органу і лише Фукс, переборюючи найрізноманітніші труднощі, кілька літ підряд сам писав, сам друкував і, нарешті, сам продавав свої „Подольскія Известія“ і тому з найбільшим правом мав уважатись представником преси у Кам'янці. Тому було ухвалено, що з „Подольськими Известіями“ і з його редактором треба встановити контакт і погодження, аби університетська справа мала у Кам'янці „добрю пресу“.

Майже напевне можемо сказати, що крім вищеперечислених організацій та осіб, було рішено притягнути й ще де-яких людей та організацій, але кого саме – тепер уже не пригадую. Пам'ятаю лише, що персонально був запрошений до співучасті в праці інженер Вольфман, жид, власник електричної станції у Кам'янці – енергійний та ініціативний чоловік.

Отже із представників всіх цих організацій та окремих людей було рішено на попередній нараді скласти місцеву „Університетську Комісію“ у Кам'янці, яка під головуванням уповноваженого од Міністерства Освіти І. І. Огієнка, мала-б взятись до праці.

Але щоби зрозуміти все значіння цієї комісії, треба з'ясувати одну дуже важливу обставину: річ в тім, що хоча Міністерство Освіти і сам гетьман Скоропадський поставились до ідеї заснування

Кам'янецького Університету прихильно, але, на разі, ніяких грошей на цю справу ще не було. Звичайно, Міністерство теоретично ухвалило певне асігування, – скільки саме не знаю – але ця ухвала мала перейти ще дуже довгу низку інстанцій. Треба пригадати, що після гетьманського перевороту всі міністерські канцелярії у Києві заповнились здебільшого петербурзькими „фахівцями”, котрі почали переробляти усе діловодство на старий, тяжко-бюрократичний лад. В де-яких інстанціях ці самі фахівці були готові як найдовше затримати справу асігування грошей на український Університет по міркуванням політичним і тому в перший свій приїзд навіть енергійний І. Огієнко не уявляв собі, коли то можна буде дістати якісь гроші.

Отже Огієнко кинув гасло, – коли подоляне й Кам'янець хотять швидко мати свій Університет, мусять стати до його організації, не дочікуючись державних коштів, – своїми силами і засобами.

Це й мало стати завданням „Університетської Комісії”.

Було розіслано запрошення і, на другий день по приїзді І. Огієнка в Кам'янець, – в Кабінеті Мійського Голови уперше зійшлася Комісія. Сталось це в травні чи на початку червня 1918 р[оку]. За великим столом, застеленим зеленим сукном, засіли – уповноважений од Міністерства Освіти І. І. Огієнко, Кам'янецький Мійський Голова О. П. Шульмінський, Голова Кам'янецької Повітової Народної (Земської) Управи О. М. Пащенко, яку було обрано секретарем Комісії, Голова Губерніяльної Народної Управи В. К. Приходько, Голова Подільської „Просвіти” лікар К. Г. Солуха, Голова Подільського Церковно-Археологічного Товариства – протоієрей о[тець] Юхим Сіцинський, Голова Товариства природників – проф[есор] Бучинський, представник жидівського населення міста Кам'янця – рабин Оксман, представник польського громадянства – лікар Т. В. Заленський, інженір Вольфман та інші. Запанувала тиша і Огієнко, піднявшись з місця, урочистою промовою одкрив перше засідання Комісії. Він заявив, що Міністерство Освіти Української Держави поклато на нього почесну і відповідальну місію – організувати у Кам'янці-Подільському Український Державний Університет. Пан Гетьман ставиться до цієї справи цілком прихильно. Університет має складатись з факультетів – історико-філологічного, правничого і фізико-математичного. Організація Університету потребує великої праці, яку він – уповноважений Міністерства – уважає можливим

виконати лише при самій близькій участі і допомозі як тих установ та інституцій, що заініціювали заснування Університету в Кам'янці, так і тих громадських та культурних організацій і окремих людей, що уважають повстання Університету в Кам'янці справою великого значіння і готові всіма силами допомогти його реалізації. Цю допомогу він – Огієнко – уявляє собі не в формі плятоничного співчуття, а у вигляді реальної праці і тому пропонує тут-же, на цім засіданню, з'ясувати, що конкретно може зробити для майбутнього Університету кожда із представлених інституцій та організацій.

Так почалось будівництво Університету у Кам'янці.

Першим стало на засіданню питання про будинок для майбутнього Університету. Власний, спеціальний будинок, звичайно, був лише музикою майбутнього, отже треба було найти щось відповідне тепер. Після короткого обміну думок всі швидко погодились на тому, що найбільш підходящим – буде дім середньої восьмиклясної технічної школи. Цю школу було збудовано всього лише років десять перед війною і будинок був новий, підходящий: мав три поверхи, був великий і розлогий, кляси, кабінети та лабораторії високі, ясні і зручні. Садиба коло будинку була також велика, а в ній другий, менший, двохповерховий дім – з квартирами для директора та професорів. Але... як у кожному ділі, не все так було легко й просто. В будинку цьому уміщалась, як ми бачили, середня технічна школа, – отже було-б дуже негарно руйнувати її хоч-би і за для ради Університету. Тому було рішено, що для технічної школи треба найти інше приміщення. Це перше конкретне завдання взяла на себе Мійська Управа. Одначе, й це ще далеко не вирішало питання з будинком для Університету: річ в тім, що фактично, технічної школи в тім будинку не було уже рік чи два, бо його було реквізовано під казарму для постою війська. Тепер війська також уже не було, але будинок після постою був страшенно понищений, як в середині, так і зовні: коли почався серед армії большевизм і росперезалась „широкая русская натура“, то уже ніщо не мало пощади. Зокрема, в казармах запанував повний бруд: ніхто підлог не мив, стін не білив, шиби у вікнах були побиті, двері поламані і т[ак] д[алі]. В будинку технічної школи на другому поверсі була велика заля, – так оповідали, що там солдати зробили стайню і туди по сходах виводили коней. Таким чином, легко зрозуміти, що од будинку Технічної Школи до помешкання

Університету був шлях не такий короткий: будинок вимагав радикального зовнішнього і внутрішнього ремонту. Це завдання взяла на себе Губерніяльна Народня Управа. В складі Управи існував так званий дорожно-технічний відділ на чолі з інженером та кількома старшими й молодшими техніками. В нормальних часах на цьому відділі лежала робота по проектуванню та будівництву мостів і шляхів губерніяльного значіння, а також по будівництву більших лікарень, шкіл і т[ак] д[алі]. Одначе, війна, а потім революція давно перервали цю роботу: матеріяли будівельні страшно подорожчали, а робочі руки одійшли в армію. Пішли на війну і не вернулись також два інженери, що стояли на чолі цього відділу, і в 1918 році уже демократична Управа взялась до повільного одновлення відділу, запросивши на посаду керівника відділу інженера Олексу Порфировича Морозовського, відомого українського діяча, що згодом був Головою Кам'янецької Мійської Управи, Подільським Губерніяльним Комісаром і, нарешті, Міністром Внутрішніх Справ У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. На складах Губерніяльного Земства залишилось також трохи будівельного матеріялу – цегли вапна та инше. Отже було рішено, увесь технічний персонал Управи призначити на ремонт Університету і для цієї-ж мети передати будівельний матеріял. Оскільки пригадую, частину участі в ремонті взяла на себе також Мійська Управа – і ремонт будинків став нашим, як тепер висловлюються, „ударним завданням”: од виконання його залежало відкриття восени Університету. Інженери й техніки щиро перейнялись поважністю і відповідальністю завдання й дружно поборювали ріжні технічні труднощі, яких повставало досить у зруйнованому війною Кам'янці, що вже кілька літ нічого не будував і не ремонтував. Тут належиться відзначити енергійну працю інженера Земської Управи О. П. Морозовського й наших техніків Урсула та Мануїлова, а також інженера Мійської Управи Папенгута.

Слідуючою передумовою можливости одкриття Університету було оборудовання його внутрішнє, себ-то умебловання аудиторій, кабінетів, лабораторій, університетських канцелярій і т[ак] д[алі]. Це завдання взяла на себе Кам'янецька Повітова Народня Управа. За літо мали бути зроблені шкільні лавки, столи, стільці, шафи, вітрини, клясні дошки, вішалки і т[ак] д[алі]. Огієнко виявив себе дуже добрим господарем і натискав, щоб усе

було міцне, зручне й гарне. Коли не помиляюсь, Повітова Управа мала також на складі якесь дерево і рішила його пожертвувати на меблі замість грошей, яких у Самоврядувань тоді, після пертурбацій 1917 року, ще зовсім не було. Пригадую, що всю цю роботу взяв від Управи з підряду Кам'янецький столяр Пейсатий, і це прізвище раз у раз фігурувало при розмовах про Університет. Далі йшли кабінети, лабораторії та інші допомогіві установи для Університету. Отже, тут, як я уже згадував, виступили знов таки місцеві сили в образі Церковно-Археологічного Товариства, на чолі з протоієреєм Ю. Сіцінським і Товариства природників – на чолі з проф[есором] Бучинським. Вони мали зробити все, що можна було зробити при місцевих можливостях для факультетів історико-філософського та фізико-математичного. Нарешті, на першій-же засіданню Комісії стало питання й про університетську бібліотеку. Університет без бібліотеки – не університет, розпочати-ж справу купівлею книжок – це значило витратити сотні тисяч карбованців, яких, до речі, ще зовсім не було. Крім того, в той час, коли й Москва й Петербург були одрізані од України, а закордоном ще точилася війна, дуже багато чого й не можна було дістати. І тут знову запанував принцип організації з допомогою громадянства: було висунуто ідею (не пам'ятаю ким, можливо, що як раз Огієнком) – створення університетської бібліотеки – властиво, основ її – шляхом зібрання пожертв книжками. Як згадую, ця ідея знайшла одностайну підтримку цілої Комісії і ось тут виявилася користь притягнення до справи будівництва Університету преси і представників усього населення Кам'янця. Редактор Фукс одразу, на засіданню Комісії урочисто заявив, що для цієї мети він дає сторінки своєї газети і буде увесь час безплатно уміщати заклики до пожертв книжками й друкувати прізвища жертводавців.

Представники жидівського і польського населення, з свого боку, заявили, що це населення охоче спричиниться до того, щоби бібліотека молодого Університету була, по можливості, як найбагатша... Запрошений в комісію власник електровні Вольфман зазначив, що він буде уважати для себе честю всю електричну проводку в будинках Університету зробити цілком безплатно...

Так Комісія в першому засіданню розподілила ролі і завдання кожного члена, охопивши, по можливості, всі матеріальні можливості, які були необхідні для відкриття Університету восени. Але це були моменти матеріальні. Залишались же ще дуже

важливі, можна сказати – основні моменти характеру, так-би мовити, духовного: треба було знайти професорів, професорів для трьох факультетів, що могли-б читати лекції українською мовою. Це завдання уже цілком лежало на уповноваженому Міністерства по організації Університету.

Так і умовились: Комісія підготовляє Університет з боку зовнішньої організації, І. І. Огієнко працює в Києві і, по згоді з Міністерством, підшукує й запрошує професорів, усталеює програми факультетів, добивається асігування, оформлює положення Університету і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі].

Одначе, приїзд І. Огієнка в Кам'янець і побачення з місцевим громадянством дали ще й інші наслідки: в місцевих українських, головни духовних, колах (о[тець] Ю. Сіцінський) виникла думка, щоби на Поділля, замість Духовної Семинарії, повстав при Українському Університеті Богословський факультет. (Якщо не помиляюсь, з подібним проектом приїхав і Огієнко з Києва). З другого боку, місцеві діячі висунули ідею можливого наближення Університету до реальних потреб Подільської землі, що мало-б виявитися в заснуванні при Університеті агрономічного факультету.

Правда, як було згадано вище, Губерніяльне Земське Зібрання доручило Губерніяльній Управі розробити проект заснування у Вінниці Високого Сільсько-Господарського Інституту, але це була справа дальшого майбутнього – тут-же намічалась близька і реальна можливість здійснення того, чого в першу чергу потребувало Поділля.

Знову-ж, місцеві лікарські круги (К. Г. Солуха й ин[ші]) несміло підносили думку про заснування десь у майбутньому при Кам'янецькому Університеті також і медичного факультету.

Огієнко уважно прислухався до думок і побажань місцевих діячів, обмірковував реальні можливості для здійснення їх і, з свого боку, ставився до них принципово дуже прихильно. Він захоплений був думкою створення з Кам'янецького Університету справді великої і поважної високої школи.

Так, перший приїзд І. І. Огієнка до Кам'янця спричинився до повстання органу – Університетської Комісії, що мав реально стати до роботи, чи, вірніше, об'єднувати роботу тих окремих установ, організацій та окремих людей, що взяли на себе певні завдання. Справу було поставлено на рельси і Огієнко од'їхав до Києва.

Лишившись у Кам'янці, ми негайно взялись до праці. Головою Комісії, на час відсутности І. Огієнка було обрано проф[есора] Бучинського, але Комісія не часто засідала: ролі було розподілено, не було про що довго балакати, треба було робити.

Роспочався ремонт майбутнього Університету. На сцену виступили інженери, техніки, мулярі, столярі, цегла, вапно, пісок. Застукали молотки, запахло фарбою, кітом і сосною. Пейсатий отаборився тут-же, в одній з кляс технічної школи, щоби потім не носити меблів із своєї майстерні і наповнював цілий будинок співами і луною од гемблів, пилок та рашпілів. Голоси робітників дзвінко перекочувались порожніми кімнатами з кінця в кінець. Товариство природників організувало велику екскурсію вниз по Дністру в гонитві за рибами, птицями й мінералами Поділля. Тут працювали природники й хеміки М. П. Вікул, С. І. Назаревич, Регул, Хитьков та інші, що потім поповнили ряди перших асистентів Університету. П. Хитьков подарував Університетові свою велику природничу колекцію. Дуже добре йшла справа організації бібліотеки. Фукс розійшовся і почав уміщати оголошення про збирання книжок для бібліотеки на цілу першу сторінку своєї газети. Оголошення супроводжувалося відповідними прихильними статтями.

Представники польського й жидівського населення також виконали свою обіцянку, – справа Університету в Кам'янці якось непомітно стала справою найширших кругів його громадянства і книжки з цілого міста – російські, українські, французькі, німецькі, польські, жидівські та на інших мовах пливли широкою річкою. Спочатку ці дари, коли не помиляюсь, приймала „Просвіта“, але швидко справа набрала остільки поважних розмірів, що до неї – лише для самого приймання книжок – треба було приділити спеціального чоловіка. Огієнко прислав із Києва пана Величка і це був урядовець Університету.

Минуло тижнів три, Огієнко працював у Києві, Комісія у Кам'янці. Почувалося, що треба підбити підсумки роботі, назбиралось також низка питань до розв'язання і од Огієнка було одержано телеграму, що він певного числа приїде до Кам'янця.

Маленька організаційна деталь: І. Огієнко завжди про свій приїзд попереджає то листом, то телеграмою. І це, між иншим, давало пізніше привід до обвинувачення його в „честолюбстві“, – мовляв, „хоче, щоби йому улаштували зустрічі“ і т[ому]

п[одібне]. Одначе, своїм слухачам в Подебрадській Академії, на лекціях по організації праці в самоврядуваннях, я завжди рекомендую саме такий спосіб поступовання. І „отнюдь” не той, який здебільшого практикують наші українські діячі, а, у свій час, і міністри, – а саме – приїхати „скромно”, „нікого не турбуючи”, „не завдаючи зайвого клопоту” і т[ак] д[алі]. І ось звичайна „наша” картинка: приїжджає такий собі наш діяч у N – повітове місто. На двірці – ні собаки. Спека, тиша, лише заводить шарманка. Нічого робить! Діяч „скромно” бере свої чемодани, вузлики й пре серединою вулиці. Куди? – А чорт його знає! Піт йому котиться з лица, волосся прилипло на лобі, „крилатка” волочиться у поросі. Нарешті, слава Богу! Якийсь панок у вишиваній сорочці! Скажіть, будь ласка, де тут мешкає такий та такий. – Що? А ви хто будете?.. Що? Комісар освіти? Може в справі учительської семінарії? Ну, скажіть ви, Бога ради! А він сьогодні рано виїхав у „губернію”, до Вас. По тій таки справі! Семен Іванович? Теж нема! Учора на село до жінки виїхав на пару днів. Ах, ти-ж досада, коли-б знаття! Літо, – усі в розброді. Та як-же тепер буде? Дозвольте представитись, народній учитель Собченко. Дозвольте, пане Комісаре, ваші речі! Та ні, я понесу, а то Ви он як упріли... Готель? Та тут, властиво, нема готелів. Прощу, може, до мене, – там жінка, троє головорізів, але якось того... Що, досада кажете? Та нічого, якось того... Скликати учительство? Гм... воно труденько, як-би Ви того, попередили трохі...

І починається „робота”. „Комісар” „скромно” сидить у садку Собченка на своїх чемоданах. В хату – хвильку! – Не можна зайти, бо „страшний кавардак” – „не чекали такого високого гостя”. Пані Собченкова бігає, як опарена, не знає за що взятись: чи постелі стелити, чи яєшню гостю смажити, чи Володьку бити, що серед розгардіяшу руку опарив. Собченко з Шморгуном літають по N, аж піт з них котиться, але всюди або невдача, або їм-же дістається: Павленко пішов за три версти на річку ловити рибу, – треба за ним посилати, у Іваненків у п’ять годин „пулька”, як раз гостей запросив: що його робить; учителька Надя Сердечна аж плаче: саме зібралася до товаришки на весілля. „І лихий того комісара приніс! Без повідомлення, без попередження: всім поплутав карти, всім завдав клопоту! Єрунда! І з тих зборів все одно нічого не вийде!”

Це у нас називається приїхати „скромно”, „без галасу”, „нікого не турбуючи”.

Воно справді, кожде попередження про прибуття, помимо бажання, – до певної міри може підкреслює особу, що має приїхати. Але для справи, для тих, до кого мають приїхати, цей „нескромний” спосіб далеко корисніший, вигідніший і кращий, ніж отой „скромний”. Тим більше, що у тих наших „скромних” діячів дуже часто за „скромністю” ховається „смиреніє паче гордості”. Отже нам, Кам'янчанам, нічого не сталося, що ми задалегідь замовили для Огієнка покой в готелі, і, як гречні господарі, зустріли, делегувавши двох людей для його зустрічі. Але зате всі ми наперед знали день, годину і місце засідання Комісії, ніхто не ганяв висунувши язика по місту, ніхто не мусів екстренно міняти свого порядку денного і т[ак] д[алі]. Правда, всяка телеграма чи повідомлення про чийсь приїзд невільно психологічно „мобілізує”, і за останніх два-три дні перед приїздом Огієнка, ми всі, члени Комісії, значно посунули свої справи наперед. Огієнко не був ревізор, ми не були йому підлеглі, але вже оцей самий діловий спосіб поступовання невільно створював атмосферу відповідальности за взяті зобов'язання і за цілу справу.

Відбулось друге засідання Університетської Комісії з уповноваженим Міністерства. І. І. Огієнко перший зробив доклад про свою роботу за три тижні у Києві. Справа запрошення професорів потроху посувається наперед. Запрошено українські наукові сили – старші і молодші – з Петрограду та Москви, з Київя, Харкова, Катеринослава та Одеси. Роспочато переговори з низкою учених з Галичини. Взято під увагу Буковину і українських учених-галичан у Відні. Справа тяжка, але не безнадійна: коли пошукати, то люде у нас є. Звичайно, не все першорядні „зірки”, багато молоді, але... „не зразу Варшава збудувалася”.

На перший час двом-трьом старшим професорам треба дозволити читати російською мовою. До справи про богословський та агрономичний факультети у Києві поставились прихильно, але агрономичний факультет буде дозволено при умові, що Кам'янецька Мійська Дума ще виділить з громадських земель на цю мету 50 десятин. Утворення цих факультетів додає дуже багато нової і серйозної праці, але за для ради такої справи варто напружити сили і у Києві, і у Кам'янці. Асігнування грошей натикається в ріжних стадіях на всякі – ніби то формальні – перешкоди, і навіть прихильність до справи Гетьмана мало допомагає. В міністерствах сила чужого й ворожого елемента, що

гальмує справу. Але все-ж це лише технічні перешкоди і уже пора подумати про оповіщення людности Поділля й України про відкриття прийому студентів в Кам'янецький Український Державний Університет. Це, зрештою, залежить од того, як посунулась робота у Кам'янці і я прошу панів членів Комісії поінформувати, як у кожного стоїть справа зі взятими на себе зобов'язаннями. І члени Комісії, по черзі, докладали, що ними зроблено. Це вже був метод трохи „од педагогії“, де-хто навіть почув себе, як „на екзамені“ і, дожидаючи „своєї черги“, хвилювався. Огієнко кожного уважно слухав, дякував за працю, а де бачив, що не зроблено всього, що можна було зробити, то злегенька і делікатно, але досить в'їдливо докоряв: „а я-ж Вас ласкаво просив та ласкаво просив неодмінно це зробити й Ви-ж обіцяли... Так – як же-ж буде?“ Не всім цей спосіб „екзамену“ подобався, але всі побачили, що з Огієнком справа серйозна і треба здорово працювати, щоб він не потребував „ласкаво“ просити.

Тим часом, справ набиравось все більше й більше. Треба було подумати про помешкання для професорів. Кам'янець через цілу війну не будувався. Навпаки, багато будинків, де стояло військо чи установи штабу південно-західнього фронту, було знищено. Тим часом, для професорів треба було одразу хоч пів сотні помешкань. Цю турботу взяла на себе Мійська Управа – О. П. Шулмінський. Треба було подумати про помешкання та інтернат також для студентів. В зв'язку з організацією бібліотеки, од деяких польських поміщиків, що покинули свої зруйновані революцією маєтки, вступали пропозиції набути дуже дешево їх часто надзвичайно цінні книгозбірні. В тих книгозбірнях зустрічались старовинні книжки в ріжних мовах, – раритети надзвичайної ваги. Пропонувались також для музеїв та кабінетів речі великої художньої вартости, зразки старовинного мистецтва. Все це набувалось у свій час дідами і прадідами сучасних поміщиків під час їх поїздок закордон і переходувалось у цих старих польських гніздах на Україні.

Треба було вирішити дуже делікатну справу з бувшим директором технічної школи великоросом Биковим та де-якими учителями, що по старому жили в скарбових помешканнях школи, які тепер призначались для ректора, проректора та професорів Університету. Вони дуже не хотіли з них вибиратись, а ми хотіли, по можливости, безболісно цю операцію перевести.

Одночасно треба було кінчати розпочаті справи з ремонтом, меблями, кабінетами й т[ак] д[алі].

Все це було обговорено, намічено дальнійший плян роботи і Огієнко знову од'їхав до Києва.

Ми залишилися коло своїх справ, а найбільше клопоту припало на цей раз на голову Шульмінського: треба було зібрати Думу і винести ухвалу про виділення для Університету ще нових 50 десятин землі. Справа це була нелегка власне з тої причини, що землю біля міста арендували Кам'янецькі міщане і селяне з підгородніх сіл, вони були в ній кровно заінтересовані і Мійській Управі треба було придумувати складні комбінації, щоб вирішити це питання. А оскільки воно було справді складне може показати приклад із діяльності Подільської Губерніяльної Земської Управи. В 1912 році ця Управа придбала маєток в селі Слідах Могилівського повіту з тим, щоби там організувати середню сільсько-господарську школу. Однак, це тим самим позбавляло селян надії дістати колись цю землю до своїх рук. Село порахувало для себе повстання у нього сільсько-господарської школи таким великим нещастям, також катастрофою, що почало проти неї нещадно боротись; воно погрожувало підпалами, вбивством служащих школи і т[ак] д[алі]. І, справді, до Управи не раз прилітали телеграми од директора школи з повідомленнями то про підпал клуні, то про перешкоди орати, поки не кінчилось цілим озброєним нападом села на школу, перед яким директор і персонал мусіли тікати хто куди. А треба пам'ятати, що все це діялось за старого царського режиму, коли влада почувала себе дуже міцно і коли останній „городовий” мав більше авторитету, ніж під час революції міністр. Отже, пригадую, коли прийшла революція і цю школу перебрало од старого земства наше молоде, демократичне, то розрухи ще збільшилось, служачі земства боялись туди їхати ліквідувати врожай (школи під час війни там фактично вже не було), і в Управі навіть повставало питання про те, щоби поставити над школою в Слідах хреста. Але прийшла большевицька влада і не знаю, як вона розв'язала це питання.

Коли таку революційність в питаннях володіння й користування землею виявляло село, то про кам'янецьких і підгородніх міщан не доводиться багато й говорити: цей елемент і в старі часи був дуже агресивний. Коли весною бували в Мійській Управі торги по здачі землі в аренду (ще до революції), то міщане й

селяне приходили до Управи з кілками, поводили себе дуже галасливо і голова та члени Управи хрестились, коли вся процедура винайму землі, нарешті, кінчалась благополучно. Отже, після революції, хоч-би і під час гетьмана, не можна було й думати одібрати од арендаторів землю, не розміркувавши наперед про те, як компенсувати їх землю в іншому місті, бо той ідеалістичний мотив, що земля потрібна для Університету, на жаль, і в даному разі ледве чи мав-би значіння. До чести Шульмінського треба сказати, що він вив'язався зі свого завдання дуже добре, задовольнивши належно всіх арендарів і уже в 1919 році Університет мав великі і прекрасні городи, яким судилось згодом відіграти досить цікаву роллю в життю Університету взагалі.

Але про це далі.

Я пам'ятаю лише доклад О. П. Шульмінського в земельній справі у Мійській Думі. Він до нього ґрунтовно підготувався, написав і, хвилюючись, читав, – так ніби на іспиті. Засідання Думи було тоді чомусь дуже багатолюдне, – повна зала сторонньої публіки. Доклад було ухвалено: місто давало під Університет разом сто десятин, про що було негайно послано Огієнкові телеграму. Шульмінський торжествував.

А час не стояв і всі ми, – кождий за своєю роботою, – не помічали, як він біг і як наближалась пора, коли Університет мусів остаточно оформитись, як школа. Першим актом цього оформлення мало бути призначення верховною владою Української Держави ректора для Кам'янецького Університету, бо формально лише з внесення ректора можна було призначати для Університету професорів. І, справді, десь в середині чи в кінці липня, заступник Голови Університетської Комісії, професор Бучинський одержав од І. І. Огієнка телеграму. В ній стояло, що з наказу гетьмана Всієї України Павла Скоропадського, І. Огієнка призначено Ректором Кам'янецького Державного Українського Університету, і що такого то дня він, Огієнко, приїзжає у Кам'янець. Пригадую, що телеграма була для всіх нас, ближчих учасників будівництва Університету, великою урочистістю: з призначенням Ректора, Університет у Кам'янці ставав фактом. З цього приводу було зібрано Університетську Комісію і на ній рішено зустріти першого Ректора Кам'янецького Українського Університету – хлібом-сіллю. Дійсно, на час приїзду Огієнка до Кам'янця, на двірці зібралась майже вся Університетська Комісія –

проф[есор] Бучинський, доктор Солуха, О. М. Пашенко, О. П. Шульмінський, а, крім нас, й ще інша публіка. Коли прийшов потяг і Огієнко вийшов з вагону, то доктор К. Г. Солуха, як найстарший український діяч Поділля, привітав І. І. Огієнка коротким словом і подав йому на різьбленому дерев'яному підносі, покритому багатим українським рушником, подільський хліб-сіль.

Хвиля була повна урочистости: старий, твердий Кость Григорович Солуха не вдержався од сліз. Огієнко, зворушений, дякував, обіцяючи прикласти всіх сил, щоби Поділля й Україна в Кам'янецькому Університеті мали справді високу школу, гідну цієї назви.

Автами і візниками Університетська Комісія з новим Ректором вернула до міста. З того часу, можна сказати, організація Університету увійшла в нову фазу. Університет дістав свого господаря. Ціла справа знаходилась уже в такій стадії, коли Ректор мусів бути постійно при Університеті і Огієнко рішив негайно перебраться з Києва до Кам'янця на стало із своєю родиною.

По прибуттю І. Огієнка до Кам'янця, почалась внутрішня організація Університету уже на місці. Було засновано канцелярію, на чолі якої став п[ан] Коломійцев. Було призначено завідуючого господарством Університету б[увшого] священика Михайла Чирського. На плечі цього останнього впала велика робота по детальному упорядкуванню Університету після ремонту та по росташуванню аудиторій, кабінетів, лабораторій і т[ак] д[алі]. Огієнко виявив себе дуже досвідченим адміністратором та господарем. Його лозунгом щодо зовнішнього вигляду Університету були – чистота, порядок, оскільки те можливе, навіть комфорт, в парі з задоволенням естетичних вимог, але з найбільшою ощадністю. Пригадую, пан-отець Чирський навіть не раз скаржився на тяжку службу, бо пан Ректор уже від шостої години ранку був на ногах і обходив усі помешкання Університету, встряваючи у всі деталі.

Почали надходити прохання про прийом до Університету. Приїхали перші професори: Василь Олексійович Біднов, проф[есор] історії з Катеринослава, доцент Леонід Тимофієвич Білецький (історія укр[аїнської] літератури) – з Києва, Федорів, проф[есор] математики в Катеринославському Гірничому Інституті та інші. Почалось налагодження суто-академічного життя. Професора В. О. Біднова призначено було деканом Богословського

Факультету, проф[есора] Бучинського – деканом фізико-математичного, доц[ента] Л. Т. Білецького – деканом історико-філологічного. Так склався початковий Сенат Університету. Нові декани мали дбати про налагодження науки на окремих факультетах і ретельно взялись до своєї праці.

Справа зовнішньої організації Університету добігала кінця, центр ваги переносився на внутрішню, суто-академічну організацію. В зв'язку з цим роля Університетської Комісії набирала другорядного значіння, головна справа уже робилась в стінах самого Університету. Я мав своє безпосереднє велике діло – роботу в Губерніяльній Народній Управі і тому не міг бути в курсі організаційно-академічної роботи, як запрошення професорів, розподіл між ними дисциплін, вироблення програмів, прийом студентів і т[ак] д[алі].

І. І. Огієнко все-ж увесь час тримав контакт з Комісією, – бо постійно набігали справи характеру так-би мовити громадсько-академічного.

Одною з таких справ стала справа урочистого відкриття Університету. Треба сказати, Огієнко тут виявив дуже широкий розмах, властивий йому, як організатору. По правді, ми уявляли собі, що свято буде мати більш-менш льокальний характер. Одначе, Огієнко довів Комісії, що оскільки Кам'янецький Університет це перша висока національна школа на Україні, то відкриття її мусить мати, по можливості, характер всеукраїнський. В зв'язку з цим, було розіслано запрошення на урочистість всім високим школам на Україні, всім політичним, науковим, культурним, економічним та іншим організаціям всеукраїнського значіння, далі – всім видатнішим українським діячам персонально – політикам, письменникам, людям науки, культури, мистецтва і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі]. Поділля, як та земля, на якій і для якої головно повстав Університет, було оповіщено про це святкування особливо детально. Тут були запрошені всі повітові народні (земські) Управи, повітові „Просвіти“, повітові й райони Союзи кооперативів, середні школи, урядові установи і т[ак] д[алі]. Але мало того: Огієнко цілком резонно зазначив, що в інтересах України заманіфестувати відкриття українського Університету і перед цілою Європою, – отже запрошення полетіли у старі гнізда людської думки, – до університетів у Парижі, Берліні, Лондоні,

Кембриджі, Римі, а також і до ближчих сусідів – у Львів, Краків, Чернівці, Варшаву і т[ак] д[алі].

Нарешті, стало питання й про гетьмана Павла Скоропадського. Він був верховною владою Української Держави, сам персонально повстанню Університету співчував, свято набирало характеру всеукраїнського, отже, не запросити Гетьмана було незручно. Але, з другого боку, свято було святом суто-українським, святом української інтелігенції, а у неї були із Скоропадським тяжкі порахунки: та-ж сила цієї інтелігенції мучилась по тюрмах, а селяне на роботах у Німеччині; на провінції панувала сваволя московських поміщиків та старих поліцейських, переіменованих у „державну варту“, а Петлюра сидів у Лук'янівці. І ось Огієнкові прийшла ідея – з нагоди відкриття Університету спробувати помирити Скоропадського з народом, дати йому можливість „очиститись“ перед Україною. Пам'ятаю, якось в Мійській Управі, після засідання Університетської Комісії, Огієнко поділився зі мною цією думкою: він брався запропонувати Гетьману – з приводу відкриття першого українського Університету – дати амністію всій тій українській інтелігенції та селянству, що сиділи по тюрмах та на заслання. Пригадую, Огієнко зачитав мені текст телеграми, яку він думав послати Гетьману і радився як що до суті діла, так і що до редакції самої телеграми. Запамяталось досі, що у цьому зверненні до Гетьмана, складеному взагалі високим стилем, як належить звертатись до таких осіб, стояла така приблизно фраза: „цей акт (звільнення з тюрми) буде найкращим каменем-самоцвітом у короні Вашої Ясновельможности“. Одначе, так я і не пам'ятаю, чи послав Огієнку цю телеграму. Трудно було тоді щось радити: на дворі стояв жовтень, в цю пору Гетьмана Скоропадського все тісніш оточувало коло людей, що явно одгороджувало його од України; у Києві все вище підносили голову люде і настрої загально-російські, а натомість на широкій Україні наростала якась внутрішня сила і свідомість того, що з усією цією мішаниною насильства та обману з боку російсько-малоросійських кіл і безсилля та невиразности з боку Гетьмана мусить бути покінчено...

Огієнко радився з Комісією, щоб найкраще організувати свято. Передбачався великий здвиг народу, для якого кам'янецьких готелів явно не вистачало-б. Треба було подумати про нічліг для гостей – отже прийшлося Губерніяльній і Повітовій Управам та де-

яким школам пристосувати для цього свої помешкання, дістати сінники і т[ому] п[одібне].

Українські громадські організації Поділля мали ще й інший клопіт: Кам'янець-Подільський, в день відкриття Університету мав виступати перед цілою Україною, як іменинник, як герой дня, на нього мали бути звернені очі всіх. Тим часом, як на нещастя, Головою міста була фігура для цієї репрезентативної ролі зовсім невідповідна. Справа полягала в тім, що „Кам'янецький Союз землевладельцев” не дрімав і ціле літо 1918 року натискав на Губерніяльного Старосту Кисільова, щоби він порозганяв цілком демократичні Управи (губерніяльну, повітову і мійську) і на їх місце насадив старі царські цензові Управи. Кисільов бачив, яке обурення викликає увесь режим гетьманський серед українського громадянства та людности і на такі кроки не рішався. Одначе, йому не давали спокою, він ставав неблагонадійним в очах поміщицько-російських сил, в руках яких була вся політика і тому мусів придумувати компроміси, що „задовольнили-б” обі сторони. Так, Губерніяльній Управі, яку не можна було розігнати внаслідок гетьманської ревізії, Кисільов запропонував, що Управу він залишить, але з умовою, коли Управа „поповнить” себе хоч одним членом із старих цензовиків, при чім він зазначав, що дає Управі навіть право вибору одного із двох кандидатів, яких він вкаже.

Першим таким кандидатом був Іван Олексієвич Четверіков. Як показує саме прізвище, це був великорос; родом він був із Сибіру. Четверіков жив у Кам'янці уже багато літ підряд і був заможною людиною, казали, що привіз з собою досить грошей із сибірських золотих копалень. У Кам'янці Четверіков був директором кредитового товариства та провадив інші фінансові операції. В останні часи перед революцією він був членом Губерніяльної Земської Управи. Людина це була, в суті речі, чесна і порядна, але це був звичайно собі російський патріот, прихильник монархичного режиму і з українським рухом не мав нічого спільного, – не тільки з демократичним, а й з гетьманським.

Другий кандидат був Савелій Федорович Карпенко. Це був, як показує прізвище, по походженню українець, навіть син селянина, але по переконанням людина російської культури і українству цілком чужа. Він довго служив урядовцем в губерньському правлінню і по психології був російський чиновник, що звик точно виконувати всі розпорядження начальства. Четверіков був

чоловік старий, багатий і більш-менш незалежний, Карпенкові – на службі залежало.

Отже, робити було нічого, – треба було пропозицію приймати і когось вибирати. Обставини іншого виходу не показували: Губерніяльне Земство розпочало на Поділлію широку роботу на всіх ділянках життя, особливо в галузі культурно-освітній і на випадок дальнішої боротьби, Управі міг загрожувати повний розпуск і знищення всієї праці. Тим більше, що, як ми яскраво бачили, Кисільов, пропонуючи свій компроміс, фактично обороняв Управу перед натиском безоглядної чорної сотні і йому треба було в цій ділі просто допомогти.

Губерніяльна Управа пропозицію прийняла і рішила обрати своїм новим членом Четверікова. З Четверіковим я був знайомий по своїй попередній службі в Губерніяльному Земстві і в приватній розмові з ним з'ясував, що, властиво, він зовсім не хоче тепер вступати в політику, але сам Кисільов шукає чоловіка, на якого найскорше погодилась-би Губерніяльна Управа і увесь час натискає на нього, щоби він ішов в члени Управи. З свого боку, Четверіков поставив умову, що він увійде в Управу не з призначення старости, а лише з обрання Управи. Це „обрання” відбулось і, справді, ми потім не шкодували. Четверікову ми приділили для завідування знайоме йому діло – Земську касу дрібного кредиту, що знаходилась в окремому будинкові, так що в центральному помешканні він бував лише на засіданнях Управи. Взагалі-ж Четверіков поводив себе надзвичайно коректно: до жадних справ не мішався, підписував всі постанови та асигнування і Управа при нім працювала так само вільно, як і перед тим. Мало того, коли розпочалось повстання проти Гетьмана і треба було робити переворот у Кам'янці проти губерніяльної влади, то на цю „справу” Губерніяльне Земство асигнувало 30000 в розпорядження Голови Управи на „біжучі потреби”. Четверіков дуже добре бачив у чому річ, але, попри все, він був мудрий чоловік, розумів залізну льюгіку подій і зі спокоєм філософа підписував постанову...

За те Карпенко, коли наш вибір упав на Четверікова, опинився вільним кандидатом до обсадження „виборних” посад і, в результаті, подібних, здається, комбінацій, як було з Губерніяльною Управою, став Головою Кам'янецької Мійської Управи. О. П. Шул'мінський зайняв становище члена Управи.

Отже, як я сказав, вся незручність і трагедія ситуації була в тому, що С. Ф. Карпенко – людина українству чужа і ворожа, що не визнавав не тільки українських університетів, але навіть потреби української народної школи, що по українськи ніколи не балакав, хіба зі служницею, – мав під час одкриття Університету уявляти собою батька ущасливленого українським Університетом міста, приймати із слізьми на очах gratуляції українського громадянства і відповідати гарячими промовамаи.

Всього цього ми ніяк не могли собі спокійно уявити і Національний Союз, що тоді вже заснувався у Кам'янці, розпочав спільний наступ на Кисільова, вказуючи, що мійським головою він мусить призначити – навіть призначити – іншу людину, – українця, що справді міг-би достойно репрезентувати Кам'янець під час такого великого українського свята, як відкриття Університету. Ми висували кандидатуру інженера Губерніяльного Земства Олекси Порфировича Морозовського. Кисільов – ясна річ – опирався, але, в глибині душі, звичайно, не міг не згоджуватись з нами. З другого боку, і сам Карпенко, як людина не дурна, розумів, що становище його буде фальшиве. В додаток до всього – під осінь українство вже оправилося від гетьманського перевороту і знову відчувалась його сила.

Все це призвело до того, що акція Національного Союзу скінчилась перемогою і мійським головою став інж[енер] О. П. Морозовський.

Тим часом, наближалось 22 жовтня – день відкриття Університету. Приготовлення до свята йшли повним ходом в усіх напрямках. Працював не тільки Університет, але готувалося ціле місто та його установи. Заміталися вулиці, прикрашали двірець, мійську Думу і т[ак] д[алі]. Очікували не тільки ріжних достойних гостей, а й самого Пана Гетьмана. Пригадую, як поспішно кінчали білити фронтон Університету, і як на імпозантному будинкові, у височині, заблищали золоті слав'янські літери на темно-синьому тлі:

„Кам'янець-Подільський   Державний   Український
Університет“.

До самого кінця не була ясна справа з Гетьманом: чи приїде він на свято, чи ні. Ми, як представники тих установ, що офіційно мали його зустрічати – Університет, Губерніяльна Земська Управа, Повітова Управа, Мійський Голова і т[ак] д[алі], цілком натурально,

хтіли і повинні були це знати. Між тим, Губерніяльний Староста Кисільов заявляв, що йому поки що нічого певного не відомо – він ніяких остаточних розпоряджень з Київа не має. Тим часом, по Кам'янцю рознеслись чутки, що, в разі Гетьман виїде з Київа, на нього буде зроблено атентат: чи то в дорозі, чи в самому Кам'янці. Все це нас, що стояли ближче до справи, дуже хвилювало. Ми-би вже воліли, щоби Гетьман не приїздив...

Нарешті, прийшло й 22 жовтня...

В 9 годин ранку з Київа мусів прийти спеціальний потяг, яким мали приїхати столичні гості і можливо сам Пан Гетьман. Це було дуже оригінально, що ніхто не знав, кого він зустрічає, чи приїздить Голова Держави, але Кисільов до кінця запевняв чи удавав, що йому це невідомо.

На двірці, на пероні, зібрались всі офіційні представники губерніяльної влади та військо, делегації різних громадських установ, організацій та шкіл, нарешті, дуже багато публіки. Був тут губерніяльний староста Кисільов, Губерніяльний Комендант (типовий російський старшина), забув прізвище, поміщик губерніяльного старости, жандармський полковник Ніколаєв, поліцмейстер, інспектор державної варти – Потатуєв, чини державної варти – всі в синьо-жовтих картузах, сотня почесного караула, – ціла з голочки, військова музика і, в центрі, п'ять трубачів, у гарній формі, з срібними трубами, як то робилось для зустрічі Російського Імператора.

Стояв лагідний осінній ранок. Все вистроїлось на пероні й ждало. Була якась урочиста тиша і в цій тиші думка невільно робила „смотр” гетьманській „губернії”, що ось вишукувалась в очікуванні Пана Гетьмана.

Справді, думалося, дивна доля України. Ось має над'їхати Господар Держави. Нехай і Гетьман, а не Президент Республіки. Аби – Україна. Але при чім же тут Губерніяльний староста Кисільов, по хитрих очах якого видно, що людина тонко грає комедію. При чім тут його поміщик – страшний ворог українства Лемені-Македон, що поростикав усю провінціальну українську інтелігенцію по тюрмах. При чім губерніяльний жандармський полковник великорос Ніколаєв, – губерніяльний інспектор державної варти великорос Потатуєв і бувш[ий] царський поліцмейстер Лобанцов. Ось вони поглядають в наш бік – виборних представників населення і в очах у них ясно написано,

що наше тимчасове „находження на свободі” для них явне непорозуміння. При чім тут, нарешті, губерніяльний комендант із своєю блискучою дружиною суто-російських офіцерів. Вони створять нам українську армію? І – думалося – чому Гетьман, раз він справді гетьман, не розжене все це вороже гайвороння, що лише чатує на Україну, не позриває цих блискучих жовто-блакитних уніформ з цих ворогів України та не розжене їх під три вітри.

Але високі носії влади Української Держави поглядали в наш бік і так само думали собі: „і чому етот генерал Скоропадский еше нянчиться с ними? И при чем тут ета канитель с „Украинским” Университетом и етой „мовой”, раз завтра будет „единая-неделимая”.

Але на двірці в „службі руху” задзельнькотів телефон і по натовпу пішло, що потяг вирушив з останньої станції. Ось буде... Все поправилось, підтягнулось. Минула секунда й на обрії з’явився димок паровозу... Кілька хвилин і загуркотів потяг, з шиком та шипінням, як на баских конях, підлетівши до станції. Граціозно блиснули в повітрі срібні труби й заграли зустріч. Її підхопив військовий оркестр. Почесна варта взяла „на караул”.

З середнього вагону ловко вискочило кілька військових і очі всіх звернулись туди. Хто приїхав? Чи Пан Гетьман? Хвилини шливли надзвичайно довго, аж доки не розв’язались певним розчаруванням: замість Гетьмана з вагону виглядав якийсь старий дід, як потім виявилось, представник Гетьмана – генерал Лібов.

Він прийняв військовий рапорт, перейшовся по шпалеру почесної варти і вислухав привітання, з яким до нього звернувся хтось із цивільних представників. Я придивився до генерала: було вражіння, що він вийшов на пенсію ще десь за часів Цариці Катерини. Був старий, „аж пісок з нього сипався”, але мав обличчя українське, запорожські сиві вуса і, коли не помиляюсь, виступав в українській гетьманській уніформі. Пригадую, що од нього справді повіяло якоюсь козацькою старовиною – Еварницьким та Кащенком – і вражіння залишилось досить симпатичне.

Тим часом з великого потягу висідали Київські та інші гості.

Се, справді, був день, коли увесь український Київ загостив до Кам’янця. Були тут офіційні представники ріжних установ та організацій, а також політичні діячі, письменники, професори, видавці і т[ак] д[алі].

Приїхало численно на своє свято також Поділля: голови й члени повітових Народніх та Мійських Управ, громадські, політичні й культурні діячі, кооператори, представники рїжних шкіл і „Просвіт“, а також духовенство.

За кілька хвиль всі гості на автах, а головно на візниках, яких було мобілізовано з цілого міста, довгою биндою витягнулися по дорозі од двірця до Університету.

А Університет, уквітчаний й обмайований зеленню та жовто-блакитними прапорами, новенький і чистенький, вкритий килимами, радісно зустрічав своїх гостей. Всі сходи й під'їзд зайняло студентство, якого уже тоді набралось поперх 400 душ, а на чолі професура з своїм Ректором.

Свято почалося службою Божою тут таки в просторій та гарній Університетській церкві, а далі – урочистим актом у великій залі. Мушу сказати, наша Україна за короткий час свого самостійного існування пам'ятає не багато таких хвиль, повних високого піднесення й почуття щастя та радости...

Свято відкрив представник Гетьмана. Ставши на приготованім спеціально для нього підвищенню, він витягнув скручений пергамент, на якому, по зразку старих універсалів, висіла на шнурках груба печатка і відчитав грамоту Гетьмана Скоропадського про одкриття Кам'янецького Державного Українського Університету. Під спів національного гімну, представник Гетьмана доручив грамоту Ректорові Університету, який виступив з докладом про історію організації і стан новонародженої високої школи. А далі пішли нечисленні привітання найріжноманітніших представників. Розрахунки і пляни проф[есора] Огієнка, що заїніціював власне таку широку урочистість, цілком виправдалися, а навіть перевищили те, що ми собі уявляли. Всі запрошені європейські університети відгукнулися дуже доброзичливими привітаннями, а од найближчого сусіда – Чернівецького Університету приїхав сам Ректор його, професор-німець. Його поява на катедрі з привітанням – у середневічній чорній мантії, з чорною шовковою шапочкою на голові, – була сенсацією й якимсь символом, що Україна вертає до своїх старих традиційних зв'язків із Західньо-Європейською наукою. Митрополит Київський Антоній (Храповицький), хоч і відомий українофоб, прислав також свого представника, симпатичного

єпископа-українця Дмитра, а з ним цінний подарунок для Університету – „Остромірово Євангеліє”.

Між іншим, несподіванкою для нас була велика кількість різних подарунків для Університету. Представники Київських організацій привезли багато книжок, делегати Українських кооперативних центрів з Києва, як „Дніпросоюз”, „Українбанк” і т[ому] п[одібне] постанови про стипендії та субсидії. Щедре було для свого Університету Поділля і надзвичайно симпатичне вражіння робили представники з подільської провінції – разом з привітаннями од різних повітових й районних кооперативних союзів – вони привозили скромну готівку для свого рідного Університету, – на незаможних студентів, на студентську їдальню і т[ак] д[алі]. Навіть бідна Редакція „Подольских Известій” не хтіла залишатись позаду і маленький Фукс скромно підніс своє „золоте число” газети (видруковане золотою барвою) і присвячене цілком Університету. Ріжні адреси й привітання, видруковані й намальовані, в обгортках і без них зайняли горою цілий великий стіл і вирізнялись одна перед другою художністю виконання та оригінальністю змісту.

Але свято не кінчилось лише Академією й привітаннями: молодий Університет рішив прийняти своїх гостей старо-українським звичаєм: обідом та медами-винами. Це була дуже заморочлива й навіть відповідальна справа – нагодувати кілька сотень людей обідом, але Огієнко рішився на це й показалося, що це була добра думка. Свято набрало надзвичайно симпатичного й сердечного характеру – пішли промови й співи і у всіх, що були на святі, цей день залишився світлим спомином на ціле життя.

Між іншим, запам’ятався мені виступ, під впливом цього свята, одного старого чоловіка – Кам’янецького протоієрея о[тця] Кирила Стиранкевича. О[тець] Стиранкевич у свій час скінчив Київську Духовну Академію, де належав до українського гуртка і подавав великі надії, як майбутній енергійний і здібний робітник на українській ниві. Одначе, дальнійше життя – служба, родина, середовище, – так вплинули на нього, що він помалу одійшов од бувалих мрій, а з 1905 року, коли почався в Росії революційний рух, він зайнявся навіть активною політикою, ставши крайнім реакціонером і Головою „Союзу Русского Народа” на Поділля. Це була організація, що мала своїм гаслом: „Православіє, Самодержавіє і Народність”, себ-то фактично російський імперіалізм та націоналізм.

Одначе, український рух 1917 року збудив у о[тця] Стиранкевича давні рідні національні струни, видовище-ж побідного поступу цього руху в образі Українського Університету зробило в душі старого ієрея цілий переворот. Його промова – бурхлива й щира – була сповіддю-каяттям за своє минуле, за зневіру і палкою обітницею – служити остаток днів своїх лише українській справі, українському народові. Старий свого слова дотримавсь: мені оповідали, що в роках 21 й далі, під большевицькою владою, він став справжнім самоотверженим апостолом української автокефальної церкви...

Оглядний, високий, увесь білий, справді як апостол, ходив він по селах Поділля і безстрашно проповідував нову національну церкву. Він мав величезний успіх і народ ішов за ним, як за святим. Смерть в 1925 році перервала його високу місію...

*****

Ось так повстав у Кам'янці-Подільському Український Університет.

І коли для сучасного молодого покоління, що народилось під рев гармат визвольної української боротьби і на порозі свого життя бачило уже Українську Державу, ця подія може не представляється такою важливою і величавою, то ми, старше покоління, а зокрема Кам'янецьке, прийняли її, як велике щастя. Річ у слідуочім. Як що ви, читачу, будете колись у Кам'янці і підете оглянути Університет, то просто перед будинком Університету, через вулицю, побачите маленький похилений дімок. Рівно 25 літ тому назад, у 1906 році, там повсталала перша на Поділля „Просвіта“. Вона займала дві невеличких кімнати: в одній була читальня, а у другій, в маленькому сосновому шкафчику, на двох полицках, бібліотека. І книжечки тут все були маленькі, тоненькі... Та й не диво: стояла тоді міцно могутня Російська Імперія і навіть на цей єдиний на все Поділля національний український вогник поглядала сердито, тяжко дихаючи. Ми, Кам'янецькі українці, – кілька чоловік молоді і старшого громадянства – збирались вечорами у тій „Просвіті“ і в сутінках „мріяли“: яке-б це було щастя, коли-б українцям дозволили в народніх найнижчих школах вчити української мови! Але це були „пусті мрії“ і „Просвіта“ задовольнялась тим, що потроху ширила серед народу свої маленькі книжечки. Про українські гімназії навіть не говорилось. А коли-б хтось згадав тоді

про український університет, то на нього подивились-би, як на божевільного.

І ось минуло з того часу всього 12 літ, всі ми ще були живі і перед нами, „безгрунтовними мрійниками“, просто перед нашою маленькою „Просвітою“, як у казці, став Український Університет у власній самостійній державі. Рідко кому на долю спадає бути свідком і учасником таких фантастичних перемін і зрозуміло тому з яким почуттям ми, сучасники, могли приймати ці переміни!

*****

Уже на еміграції, під час писання цих спогадів, себ-то через одинадцять літ після заснування Університету, довелося мені почути, можна сказати, сенсаційні розкриття в справі тих поголосок – про можливий атентат на Гетьмана Скоропадського, які кружляли по Кам'янцю перед 22 жовтнем. Повинен сказати, я особисто не надавав серйозного значіння цим чуткам, так само, як і інші українці у Кам'янці. Що правда, гетьманський режим на Поділлі був у високій мірі непопулярний, як серед інтелігенції, що терпіла по тюрмах, так і серед селянства, яке тероризувала нова влада контрибуціями та езекуціями. Відчувалося, що режим цей мусить або цілковито змінитися, або він згине – не втримається. Одначе, оскільки пригадую, в самих радикальних українських кругах у Кам'янці та на Поділлі мені не доводилося чути яких небудь розмов чи плянів про ліквідацію режиму шляхом знищення самого Гетьмана Скоропадського. Українці бачили й розуміли, що центр лиха не в ньому. Одначе, як тепер виявляється, ці чутки про атентат мали під собою найбільш серйозні підстави. Цілу історію цієї справи оповів мені п[ан] Михайло Феофілактович Остапович, подолянин, український с[оціаліст]-р[еволюціонер], ще до революції 1917 року і після неї, аж до евакуації з України в 1920 році, брав близьку і діяльну участь в українському громадському і політичному життю, як у Кам'янці, так і на Поділлі взагалі. Отже, згідно з оповіданням Остаповича, літом 1918 року він дістав відомости, що гетьманська державна варта у Кам'янці шукає за ним і має його арештувати, як українського діяча, що багато працював серед селян Кам'янецького повіту і представляється небезпечним для гетьманського режиму. Шукаючи собі сховку од варті, він, за порадою і протекцією О. М. Пашенко, оселився в будинку Університету, сподіваючись тут мати спокій, бо університет, як

автономна установа, ще по російським законам, користувався екстериторіальністю і туди представники влади могли заходити лише за дозволом Ректора; взагалі-ж будинок Університету державну варту в літі 1918 року мало цікавив, бо було відомо, що там йде ремонт і ніхто не мешкає. Коли приїхав Огієнко, то, по рекомендації тої-ж О. Пашенко, о[тця] Остаповича було запрошено урядовцем новозаснованої університетської канцелярії, де він і працював, виконуючи різні функції. Але одного разу, оповідає п[ан] Остапович, – за кілька день до одкриття Університету, запрошує мене до свого кабінету п[ан] Ректор Огієнко, пропонує сідати і, коли ми залишилися одні, звертається до мене з такими словами: – Пане Остапович. Мені нема діла до Ваших політичних переконань, я не хочу мішатись у жадні Ваші справи, але прошу переказати Вашим товаришам слідує: коли вони мають якісь наміри супроти Пана Гетьмана, то я, не будучи в силі взагалі в чомусь їх переконувати, прошу лише про одне – щоби те не відбулось в будинку Університету, чи взагалі на території його. Як Ви знаєте, Університет є інституція автономна, що користується екстериторіальністю, за все тут одповідає Ректор і, коли-б, не дай Боже, щось сталось з Паном Гетьманом в Університеті, то це страшно відбилось-би на долі Університету і на мене так само упала-б тяжка відповідальність. Я – оповідає Остапович – у відповідь на це почав говорити, що хоч і належу до партії українських с[оціалістів]-р[еволюціонерів], але абсолютно нічого про якийсь замах на Гетьмана не чув і не знаю. Одначе, Огієнко перебив мене і знову повторив: я не хочу знати до якої партії Ви належите, що партія думає робити, але дуже Вас прошу – перекажіть кому належить, щоб нічого не сталось на території Університету. В ім'я самого Університету!

На тім авдієнція скінчилася. Того-ж дня і в ближчі слідуєчі я мав побачення як зі своїми товаришами по партії, так і з іншими людьми, яких можна було підозрівати в подібному замірі, але переконався, що замах на Гетьмана з українських кругів – річ виключена: нігде подібних замірів не було. Все-ж, як мені стало відомо, в тих-же днях од Огієнка пішов на ім'я Гетьмана дискретний шифрований лист. В тім листі І. Огієнко, як Ректор Університету, в ввічливих виразах писав Гетьману Скоропадському, що хоч Кам'янецький Університет в урочистий для себе день був-би щасливий бачити в стінах своїх Голову

Держави, одначе він, Ректор Університету, уважає своїм обов'язком попередити Пана Гетьмана, що його життю може загрожувати небезпека і тому просить його не приїздити.

Можна думати, що цей, власне, лист мав рішуче значіння і Гетьман Скоропадський, дійсно на свято не прибув.

В чім же, одначе, була небезпека? Про це п[ан] Остапович оповів далі таке: Гетьман Скоропадський зробив переворот проти Центральної Ради 29 квітня 1918 року, а на 1-е травня, ще до цієї події, Кам'янецька повітова селянська спілка скликала у Кам'янець повітовий з'їзд для вирішення ріжних біжучих справ. Коли-ж стало відомо про гетьманський переворот у Києві, то ми, місцеві діячі, ясна річ, хтіли використати цей з'їзд для агітації проти Гетьмана і для того, щоби у Кам'янець просто не допустити представників гетьманської влади. Одначе, як виявилось, ми в своїх плянах завелись: до послуг нового режиму стало чужоземне військо і Пушкінський (тепер Шевченківський) театр, де мав відбуватись селянський з'їзд, з самого ранку був оточений командою австрійського (мадярського) війська, що стояло у Кам'янці. Ми, організатори з'їзду, разом з селянами мусіли покинути Пушкінський дім, але одночасно шепнули людям, щоби вони зійшлися в будинку Повітової Народньої Управи. При чім я помітив, що серед селян ходив і агітував також якийсь молодий жид. Через короткий час селяне зібрались в Управі – будинок од Пушкінського Дому був недалеко, – але австрійська команда спостерігала наш рух і незабаром обсадила також і будинок Управи з боку вулиці. Тут-же, в будинку, я спостеріг того самого молодого жида, що крутився біля Пушкінського Дому. Я рішив, що коли доведеться давати якісь пояснення начальнику команди, то я викручусь, а жидові од маляр може влетіти. Тому запропонував йому тікати з України і він, по моїй вказівці, вискочив через вікно в сусідський сад, звідки благополучно й вибрався. Справді, до будинку Управи негайно увійшов начальник команди з кількома жовнірами і звернувся до мене із запитом, для якої мети я зібрав селян. На той час у мене в кишені був як-раз наказ генерала Бауковица, начальника тої групи військ, що зайняла Поділля. В наказі тім поганою українською мовою оповіщалося населення про гетьманський переворот і запрошувалося до задержання спокою. Я пояснив начальнику команди, який виявився чехом, що читаю селянам наказ генерала, – він повірив і заспокоївся.

Після цього я не зустрічав молодого жида, що вискочив вікном, майже ціле літо. Аж десь у серпні чи вересні місяці, саме проти Університету, в тім будинку, де колись була „Просвіта“, з'явилася крамничка з содовою водою. Я зайшов якось туди випити води і застав там того самого молодого чоловіка, якого урятував з Управи, а за прилавком торгував другий молодий жид. Після того, я не раз заходив у ту крамничку пити воду і майже постійно застав там мого знайомого молодого чоловіка. В тім же будинку, поруч, була крамничка з писемним приладдям і я бачив, що він також частенько заходив і туди. Торговець приладдям – також жид – був мені знайомий.

Одначе, скоро після відкриття Університету крамничка з содовою водою зникла. А в двадцятих числах листопаду відбулося у Кам'янці повстання проти Гетьмана, себ-то виступ проти місцевої гетьманської влади в зв'язку з генеральним повстанням на Україні. В цій акції я також брав участь і, коли в Кам'янці перебрала владу українська революційна демократія, умістив у Кам'янецькій українській газеті статтю про національну політику нової влади. В тій статті я проводив думку, що українська демократія в питанню жидівським, має вернутись до традицій Центральної Ради. Ця стаття була прийнята місцевим жидівським населенням з повним задоволенням, а мій знайомий, торговець писемним приладдям, цілком прихилився до мене, уважаючи мене гідним повного довір'я. І ось він-то розкрив мені слідуочу історію: він знає таємницю крамнички з содовою водою; той молодий жид, що торгував в крамничці і другий, що пересиджував там – були члени російської партії лівих соціалістів-революціонерів; після приходу на Україну німецького війська і запанування Гетьмана Скоропадського, ліві російські с[оціалісти]-р[еволюціонери] рішили почати на Україні терор, як проти начальників окупаційного війська, так і проти представників нової влади. Ціллю цих виступів мало бути привернення симпатії народних мас до партії. З цієї метою літом 1918 року було послано із Москви на Україну групу членів партії і вбивство генерала Ейхгорна, головного команданта німецьких військ на Україні, було першим актом виконання цієї програми. Атенат зробив, як відомо, лівий російський с[оціаліст]-р[еволюціонер] Донської, якого тоді-ж було повішано у Києві. Отже, коли стало відомо, що на свято відкриття Університету у Кам'янці має прибути Гетьман Скоропадський, то

було рішено, що це буде відповідна нагода вчинити на нього замах. Виконання цього завдання було доручено тим молодим людям, що мали крамничку з содовою водою. Крамничка, розуміється, ніяким комерційним підприємством не була: це була зручна база, звідки мав бути виконаний атентат. Звичайно, коли Гетьман не приїхав, то минула потреба і в крамничці з содовою водою, а її власники зникли з Кам'янця невідомо куди...

*****

Після урочистого відкриття, Університет зажив своїм буденним життям. Властиво, 22 жовтня повстала лише форма, яку треба було ще наповнити відповідним змістом: перед Університетом стелився довгий шлях суто-академічної і академічно-організаційної роботи. Це була внутрішня робота Університету, в ній я участі не брав, а тому про неї й не буду писати – це, очевидно, зроблять професори Кам'янецького Університету. Одзначу лише декілька моментів, що мали той чи інший зв'язок з життям „моєї” інституції – Губерніяльної Земської Управи або просто були загально відомі.

Отже, передовсім, сталось так, що Губерніяльна Земська Управа взяла велику участь в життю Університету персонально: в Управі тоді був дуже численний апарат – в різних відділах у самому Кам'янці служило поверх чотириста людей і серед них багато людей з середньою освітою. Отже, вся вона, що раніше не могла з матеріальних моментів продовжувати науку в столичних містах, натурально потягнулась до місцевого Університету. Те-ж саме явище довелось спостерігати також в інших Кам'янецьких губерніяльних установах.

Але-ж всі ці студенти вранці мусіли бути на службі, і ось з огляду на те, що таких, власне, слухачів було дуже багато, Університет рішив провадити навчання ввечері.

Далі, повстання Університету спричинилось до організації ще іншої освітньої установи, яку на початку субсидіювало й Губерніяльне Земство. Це була гімназія для дорослих.

Річ в тім, що до Університету потягнулась не тільки молодь, що скінчила середні школи, але й люде, що цієї закінченої освіти не мали. Отже Університет, щоби дати змогу таким людям стати згодом його студентами, рішив заснувати ось таку гімназію для дорослих. В цій гімназії одразу набралось досить багато слухачів і

вона кілька літ виконувала свою корисну місію. Викладали в ній учителі середніх шкіл, а також і де-хто з професорів Університету.

Самий Університет організувався поступово: одразу по відкритті його почало функціонувати три факультети: історико-фізйольогічний, фізико-математичний і богословський. Коли не помиляюсь, з початком 1919 року організувався факультет сільсько-господарський, а восени 1919 року - правничий. Деканом правничого факультету став приват-доцент фінансового права, відомий Х. М. Лебідь-Юрчик, що багато у свій час попрацював коло організації українських фінансів. Програм правничого факультету було рішено поширити супроти російських факультетів заснуванням двох катедр: кооперації та місцевого самоврядування. Цю останню, постановою факультету, було запропоновано мені. Одначе, не зважаючи на те, що ця пропозиція, була дуже почесна і цікава, я мусів одмовитись од неї. То-ж був 1919 рік: вся українсько-російська війна відбувалась, власне, на теренах Поділля. Земські шпиталі і лікарні були повні хорими вояками. На Управі лежало, помимо звичайної, сила ріжної роботи, власне, зв'язаної з військовими подіями. Отже, в таких умовах неможливо було думати ще про якусь кабінетно-наукову працю.

Загалом-же між Губерніяльним Земством та Університетом наві'язувались досить близькі стосунки, що з часом, звичайно, розвинулись-би навіть у певне співробітництво, оскільки Університет мав за мету підготовляти ті фахові сили (учителі, агрономи і т[ак] д[алі]), яких потребувало для практичної роботи Поділля. Зокрема, пригадую, уже досить швидко ми відчули певну вигоду існування Університету у Кам'янці: видавничий відділ Губерніяльного Земства у 1918-1919 р[оках] розвинув, під керівництвом В. А. Сочинського, дуже енергійну діяльність, але для того, щоби вона була пляновою, треба було уложити певний програм праці, маючи на увазі потреби нижчих та середніх шкіл. Отже, для цієї мети уже не тяжко було скласти цілком фахову комісію, запросивши відповідних професорів та доцентів з молодого Університету, що й було зроблено. Далі, треба було скласти цілу низку підручників та інших книжок і, знов-же, все це швидко розібрали професори Університету. До них-же видавничий відділ звертався, коли треба було мати фахову рецензію на якусь книжку, що пропонувалася до друку. В цій роботі брали участь професори В. О. Біднов, Л. Т. Білецький,

Синявський, Д. І. Дорошенко, Клепатський, Малиновський, доц[ент] Плевако і багато інших, прізвища яких не можу пригадати. Були стосунки і в дрібніщих справах, які глибшого значіння не мали, а які нотую, оскільки їх задержала пам'ять. Так, І. І. Огієнко дуже дбав, щоби Університет зовні і в середині виглядав пристойно. Тим часом, тяжко і неможливо було одразу прикрасити його високі голі стіни. Отже, Губерніяльна Управа запропонувала свої діаграми та картограми, виготовлені Статистичним Відділом, що ілюстрували число і склад населення, а також різні сторони економічного життя Поділля. Ці матеріяли, що одночасно виконували допомогову-учебну роллю, довгий час прикрашали залу Університету.

Пригадується також, правда, дрібна, але оригінальна й характерна для тих часів історійка, як Університет дістав од Управи в подарунок електричну люстру. Було це в квітні 1919 року, коли большевики зайняли Кам'янець-Подільський. Земські діячі, найбільш заангажовані політично, як М. П. Куриленко, Голова Гайсинської Повітової Управи Я. А. Огородник, я та інші, мусли евакуюватись на якийсь час до Галичини. Тут, перебуваючи у Станіславові, ми натрапили на великий шкляний sklep, який, як видно, з огляду на неспокійні часи, дуже дешево випродавався. Між иншим, нашу увагу звернула досить гарна і надзвичайно дешева люстра для електричного освітлення, що складалась з ниток штучного хрустало. Ми рішили її закупити і презентувати од Управи Кам'янецькому Українському Клубові, що повнив важливу місію об'єднання українського громадянства і став необхідною установою, особливо, коли Кам'янець зробився тимчасовою столицею України. За пару місяців, у червні 1919 року, Кам'янець було взято од большевиків і ми вернули до дому. Одначе... застали тут уже де-які зміни. Наш звичайний Український Клуб, куди міг зайти кождий, уже називався „селянсько-робітничий“, а на чолі його стояв Аркадій Петрович Животко, українець, наш відомий діяч по дошкільному вихованню. Виявляється, за час перебування большевиків у Кам'янці, Животко спасав Клуб од розгрому, надавши йому характеру „селянсько-робітничого“, а фактично улаштууючи в ньому забави для своїх дитячих садів. Одначе, за короткий час А. П. так захопився ідеєю „селянсько-робітничого“ клубу, що иншим собі його не уявляв і став на стороні щиро пролетарського характеру Клубу і при українській владі.

Приїхавши до Кам'янця, я його зустрів і хотів подарувати подарунком, який ми привезли для Клубу „з заграниці”. Одначе, на диво, А. П. зареагував якомсь невиразно. Я одразу не зрозумів у чому річ і сказав, що люстру можна забрати з Управи до Клубу. Одначе, А. П. Животко все не приходив і нікого за люстрою не присилав. Тим часом, вона перешкоджала мені в кабінеті і я поцікавився чому, власне, не забирають люстри до Клубу. Аж тоді мені з'ясували, що Клуб тепер „селянсько-робітничий” і вважає, що це не буде відповідати його пролетарському характеру, коли він повіщає у себе хрустальну „буржуазну” люстру.

Я розсердився і, по згоді з Управою, рішив подарувати люстру Університетові, при чім сам же її й одвіз. І. І. Огієнко одразу оцінив подарунок, дуже дякував і негайно наказав пристроїти її в центрі університетської залі. Люстра прийшлася дуже добре і, „на злість Животкові”, переливалася яскравими огнями під час рїжних урочистостей в Університеті.

*****

Що до дальнійшої долі Кам'янецького Університету після його заснування, то треба сказати, що вона була така-ж мінлива, як і політичні події того часу. Оглядаючись назад, взагалі, дивуєшся, як Кам'янецький Університет міг перебороти всі негоди і залишитись живим, хоч і в змінених формах.

Ці бурі й негоди почались уже з перших місяців існування Університету. Так, Університет було одчинено 22 жовтня 1918 року, а рівно через місяць почалась на Україні завірюха – повстання проти Гетьмана. Минуло ще два місяці і з українською державністю сталася катастрофа: Український Уряд мусів опустити перед ворогом столицю – Київ, а з ним виїхало, боячись терору большевиків, сила української інтелігенції. Як це не дивно, ці нещасливі події, спричинилися в певній мірі до розцвіту Кам'янецького Університету: сюди приїхало багато української професури з Київа та інших міст і запропонували свої послуги. Взагалі, в життю Кам'янецького Університету відіграло не малу роллю географічне положення Кам'янця – на самому кордоні: увесь час українсько-російської війни в 1919–20 р[оках] большевики найпізніше забирали Кам'янець і найскорше його опускали, коли наступало українське військо. Отже, це взагалі спричинилось до того, що Кам'янецький Університет майже два з половиною

академічних роки, з малими перервами, перебував під українською владою. А за цей час він встиг організуватись і скріпитись.

Помогли Університету й інші обставини. Так, протягом 1919 і 1920 років, з малими перервами, Кам'янець був столичним містом Української Народної Республіки: тут перебувала Директорія, з Головним Отаманом С. В. Петлюрою на чолі, а також всі Міністри з Міністерствами. Таким чином, Кам'янецький Університет набрав характеру столичної високої школи, до того ще і єдиної, отже, він користувався більшою увагою Правительства, ніж як-би то було при нормальних обставинах. Далі, з початком 1919 року Ректор Університету І. І. Огієнко став Міністром Освіти в Уряді Української Народної Республіки, на якому становищі перебував кілька місяців, а на кінці цього-ж року і до липня 1920 року – Головноуповноваженим Уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] в Кам'янці. В той-же час І. Огієнко залишався й Ректором Університету. І хоча він завжди підкреслював, що не використовує свого становища для своєї улюбленої дитини – Кам'янецького Університету, все-ж треба сказати, що Університет не терпів недостачі і мав усе потрібне. Мав навіть де-які лишки, які раціонально вжив на купівлю кількох будинків для потреб Університету.

Таким чином, в той час, як інші високі школи на Україні вже терпіли в цих роках під большевиками голод і холод та різні експерименти і терор, – Кам'янецький Університет жив майже повним нормальним життям, ріс і розвивався. Але в ті короткі моменти, коли в 1919 і 1920 роках Кам'янець захоплювали російські большевики, приходилося круто й Кам'янецькому Університету. Вони призначали звичайно свого комісара і в Університеті починались різні академічні і неакадемічні реформи. Університет, перебуваючи в тимчасовому столичному місті Української Народної Республіки, в очах большевиків завжди мав марку „петлюрівського“ і тому професори та студенти тут були під постійним підозрінням та переслідувались. Не один з професорів, замість читати лекції, спасав своє життя за містом, по байраках та кукурудзах. А восени 1920 року, коли большевики остаточно зайняли Кам'янець, дуже багато з професорів мусіли емігрувати закордон, разом зі своїм Ректором: інакше їх чекала неминуча смерть, хоч провина їх була лише в тім, що вони були

українськими патріотами і брали участь також в політичному житті. Так, виїхали закордон професори В. О. Біднов, Л. Т. Білецький, Д. І. Дорошенко, доц[ент] Х. М. Лебідь-Юрчик, асистент М. П. Вікул, А. П. Чернявський, С. та Л. Бачинські і дуже багато інших, яких не могу пригадати.

Між іншим, особливо тяжко прийшлося Університету восени 1920 і 1921 році. Тоді комісаром Університету було призначено українця, але такого, що допіру став комуністом і мусів засвідчити перед начальством свою вірність і відданість. Це був колишній народний учитель з Ушицького повіту на Поділлі, Петро Куцяк, що прибрав собі псевдонім „Сава Чалий”, під яким всюди й виступав. Чоловік це був здібний і досить освічений, але з надзвичайним хоробливим честолюбством, хорий на сухоти і типовий неврастенік. Ще за перебування української влади у Кам'янці він виступав з ріжними проектами спасіння України, всіх лявав і підкреслював, що на нього не звертають належної уваги. Не раз висловлювався, що колись з насолодою помститься над українською інтелігенцією.

І, дійсно, цей час прийшов: він став большевицьким комісаром Кам'янецького Університету. Першим ділом Сава Чалий-Куцяк – перебрався до Університету і зайняв, як переказували, ректорські апартаменти. Далі, він та його дружина почали заставляти студентів, щоби служили їм, як наймити: вони мусіли рубати й носити в помешкання їм дрова, достарчати зеленину і т[ому] п[одібне]. Професорський персонал Університету він обернув буквально в батраків, що мусіли працювати на університетських городах: тільки при цій умові вони діставали з городів зеленину і обід в студентській їдальні. Таких старих і поважних людей, як б[увший] професор математики Катеринославського Гірничого Інституту Федорів або відома діячка С. Ф. Русова, можна було зустріти раненько з лопатами чи сапами по дорозі на город, або вечером – по дорозі з роботи. Студентів так само було обернуто в робочих, що лише працювали на городах. Сава Чалий на десять років випередив Сталіна і уже в 1920 році захопився ідеєю колективізації. Ареную для експериментів стали славнозвісні відтоді університетські городи.

Ідея була така: професори й студенти обробляють городи, а за це дістають в студентській їдальні безплатні обіди. Але нічого доброго з цього експерименту не вийшло: люде тратили увесь час

на городах, а в їдальні діставали за це одну страву: фасолю, картоплю чи горох і то навіть нічим не помащені. Оповідали мені, що, крім колективного університетського городу, професори й деякі студенти діставали ще окремі кавалки землі для індивідуального обробітку і вжитку, але коли прийшла осінь і треба було збирати овочі, Сава Чалий видав декрета, щоби всі овочі з цих приватних городів було звезено в одне місце і здано для студентської їдальні, в обмін за обіди в майбутньому. Нічого було робити – професори та студенти все позносили й дозволили і продукти було закопано на зиму в ями. Одначе, коли згодом ті ями почали розкривати, то виявилось, що все замерзло та погнило.

Насильство, яке чинив Сава Чалий над високою школою, викликало революцію серед студентства навіть в ті часи. Так само, навіть для Харківського Уряду такого порядкування було забагато і Комісар Освіти, нарешті, звільнив Університет з під кормиги Сави Чалого.

Оповідують, що у ті-ж перші часи панування большевиків на Україні комісаром Університету був якийсь неграмотний матрос Шклярук. Ректором Університету був тоді проф[есор] Сидоряк. Це Галичанин, колишній директор гімназії за австрійських часів, людина старша. Як оповідають, він зробився на старости літ завзятим комуністом, але чи допомгло це Університетові – мені невідомо.

З часом, коли Харківський Комісаріят Освіти, під керуванням Шумського (засланого потім за український шовінізм до Московщини), взявся до більш систематичної роботи, – в Кам'янецькому Університеті, відповідно до загальних плянів, було переведено значні реформи, а саме з Університету було зроблено дві високих школи. Так, із факультетів історико-філологічного та фізико-математичного було організоване ІНО, себ-то Інститут Народної Освіти, завданням якого є постачати професорів для середніх шкіл, а факультет агрономічний було виділено в окрему високу школу – Кам'янець-Подільський Сільсько-Господарський Інститут. Факультети богословський і правничий було скасовано.

Ось в такому вигляді існують ці дві школи і до сеї пори. Наука в обох, як нам відомо, провадиться українською мовою. Програм в обох школах відповідає, більш-менш, програму подібних шкіл у Європі, за виїмком, звичайно, тих специфічних дисциплін, як марксизм, ленінізм та ріжна політграмота, що ними обтяжено

програми всіх шкіл у Свіцькому Союзі, а тим самим і на Україні. Все-ж, як видно з видань професорів, вони, по можливості, стараються працювати для справжньої науки і помалу поповнюють скарбницю української культури.

Звичайно, не підлягає жадному сумніву, що той страшенно тяжкий політичний режим, який існує на Україні, той дух окупаційної влади, що, полишаючи нам лише зовнішню форму, хоче залізом випекти увесь зміст української національної ідеї, що, нарешті, тамошні нечувано-тяжкі економічні умови повсякденного життя – все це не може не відбиватись на характері, на продуктивності, на значінню, на усьому життю цих високих українських шкіл.

Але треба вірити, що так довго не буде. Що прийде час, коли на Україні запанує справжня національна влада. Що теперішні підневільні високі школи у Кам'янці випростаються з під тягара окупації, зітхнуть повними грудьми і радісно стануть до праці на службу тим ідеалам, що присвічували першим основоположникам і організаторам Кам'янецького Українського Державного Університету.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ*

1. Як виникла думка утворити Університет у Кам'янці

Кам'янець-Подільський Державний Український Університет повстав якби завершенням тієї гігантської розмахом, незмордованої силами, безприкладної посвяченню культурно-освітньої праці громадянства Кам'яниччини за такий короткий, але знаменний у історії нашого народу час, як 1917 – 1920 роки. Починаючи від 1914-го року до 1917-го все тільки марнувалося, руйнувалося: люди, що їхній цвіт і силу поглинули мобілізації, війна, коли не загинули в бойні вселюдській, то валялися, деморалізувалися в зашіллі; знищено добробут, що набувався віками; перекреслювалися поняття політичні, соціальні, релігійні... Треба було вишукувати нові життєві підстави. Найбільшої реорганізації й перебудови потребувала школа: то ж від передшколи, через початкові, середні, заводові школи, всякі спеціальні, додаткові, підготовні курси – закінчено Університетом.

Як же то все сталося, коли в нас не було ні професорів, ні вчителів, ні наукових джерел, ні підручників, ні взагалі книжки; не було потрібних будинків, ні матеріалів на відбудову, ні коштів, – кругом саме тільки дезорганізоване життя, населення, прибите постійними переходами військ, фронтом, окопами, переворотами влади, та зубожене реквізіціями...

Але по війні революція подала нове гасло життя, – гасло витривалості, навіть рекордової праці. Окремі люди, свіжі організації, нові державні установи – один наперед одного вихоплювалися з проєктами будови нового життя: розбиралися руїни, розчищалися площі, одні по одних повставали не тільки ліп'янки, але й величні палаци.

Коли на цілу правобережну Україну за царату було всього два університети – в Києві та Одесі, відкинуті один від одного більш як на пів тисячі кіло[етрів] на терені до 150000 кв[адратних] кіло[етри] на 20 мільйон[не] населення, то чи міг же Кам'янець, – що донедавна був найглухіший закуток, бо був віддалений аж на 90 кіло[етрів] від залізниці, – в такий бурхливий час навіть мріяти про Український Державний Університет у своїх старих, мохом

покритих мурах! А однак – сталося... Зародилася думка в січні 1918 року, а в жовтні 1918 р[оку] відбулося врочисте Свято відкриття Університету, менш, як за рік почалися нормальні студії на чотирьох факультетах Університету.

Коли в 1917 – 18 роках у цілій Україні розпочалася гарячкова праця українізувати школи, вона скоро від початкових докотилася до вищої школи. Університети Київський, Одеський, Харківський мали автономний устрій, мали професорський персонал переважно з росіян, а коли й українського походження, то таких, що весь вік свій працювали російською мовою, та й студенти не мали підготовки в українській мові, а тому трудно було відразу повернути ті університети на український національний ґрунт. По вищих школах витворився опозиційний настрій, який можна було поконати поволі й через деякий час. Тому треба було іншими способами утворювати дорогу українській вищій школі. Намічалася, між іншим, Київський Народний Університет перетворити в державний, і вже від нього повести розгалуження, – філії на провінції; в Полтаві, Вінниці, Катеринославі й інших містах. Чому б не в Кам'янці? подумали кам'янчани.

Хто ж були найперші ініціатори закласти Університета в Кам'янці? І чому В. Приходько в своїх споминах про повстання Університету в Кам'янці називає ініціаторами й промоторами цієї справи К. Солуху, О. Шульмінського, О. Пащенко? Для вияснення цього треба оглянутися за літ десять до відкриття Університету, коли витворювалася, тоді ще неясно окреслена, думка організувати в Кам'янці якесь культурне огнище, що збудило б місто з провінціального сну й потягло б його до інтенсивного культурного життя.

З ініціативи О. П. Шульмінського, завідуючого відділом освіти при Міській Управі, і Модеста Филипського (світла постать учителя, українець, громадський діяч) – різні лектори виголошували реферати, лекції в міському театрі, завжди переповненому публікою. Це послужило підставою О. П. Шульмінському заініціювати проєкта організувати народний університет у Кам'янці.

Покійний Филипський до цієї ініціативи прилучив О. М. Пащенко, що з його ж поради читала в театрі міському свої Записки сестри-жалібниці (були надруковані в 1910 р[оці] в журналі „Русское Богатство“).

З того часу О. П. Шульмінський і О. М. Пащенко не раз верталися до наміченого проєкту – як приступити до його реалізування.

Згуртувався постійний склад лекторів (лікарі, адвокати, судді, вчителі середніх шкіл), серед них були українці, поляки, євреї, росіяни, – найживіші, ліберальніші з кам'янецької інтелігенції. Час від часу, а потім і регулярно провадилися лекції, що мали бути початком зорганізування народнього університету. Не хотіли лякати цим ширшим завданням, але помаленьку підготовляли плана, вербували потрібних людей, шукали способу легалізувати цю справу чи то під фірмою міського самоврядування, чи то окремого товариства.

З початком війни все загальмувалося. Все – проєкти статуту, плани праці, – взагалі ціла заведена справа: протоколи засідань, проспекти вже виконаних лекцій, афіші, плакати, – все це зосталося частиною в О. П. Шульмінського, презеса Т[овари]ства, частинно в О. М. Пащенко, секретаря, і мабуть при всяких пертурбаціях загинуло.

Коли після заспокоєння революції в кінці 1917 року почали налагоджувати в цілій Україні культурно-освітню роботу, в Кам'янці теж верталися евакуйовані школи, відкривалися нові, але до думки про народній університет не встигли ще вернутися його ініціатори, як дійшла вістка про наміри українського центрального уряду в Києві заснувати філії Київського Народнього Університету на провінції; про це якийсь студент, що прибув із Полтави, розказав О. Шульмінському, хвалючись, що в Полтаві мабуть таку філію незабаром утворять.

Шульмінський, як патріот міста Кам'янця, зразу ж ухопився за цю вістку, і запроєктував філію для Кам'янця, що було б щасливим зреалізуванням давнішнього плану. Почали обмірковувати спершу вдвох – О. Шульмінський і О. Пащенко, як здійснити давнішній намір. Ані від окремої особи, ані від окремої організації не можливо було звернутись із проханням до Уряду, – треба було підняти всіх на це діло...

Земства тоді тільки налагоджувалися, „Просвіта” складалася, можна сказати, з кількох тільки давніх членів, а то все були нові й молоді люди. Найміцніше стояло міське самоврядування – воно весь час існувало, а під час війни виконувало всі функції – господарські, правні, адміністративні, взагалі тримало все життя

міста в своїх руках. Але й Міська Дума складалася тоді з нововибраних гласних, як підійти з своїм проектом? Можуть же відразу відкинути, бо, по правді сказати, не налажені були цілковито ані середні школи, ані навіть початкові, як же тут запроєктувати цілий Університет, і тому не відважувалися офіційною дорогою через Міську Управу внести запроєктування, бо тоді його відкладали б на сірий кінець, як проєкт нереальний і неспішний, або попросту висміяли б, як занадто сміливий, і відкинули б... Постанову про Університета треба було здобути штурмом. Вирішили, поки що, на найближчі засідання Думи бути напоготові до цього внеску: насамперед дбати, щоб обидві фракції – українська тоді з О. Пащенко на чолі, і польська з О. Шульмінським постійним її лідером – приходили на засідання Думи в повному складі (до кожної повістки на засідання Думи особисто розносили ще й окремі запрошення фракційні; коли під час якоїсь дискусії вдалося б внести заяву про проєктований Університет, зараз же добитися перерви зборів Думи, підготувати згоду хоч у трьох фракціях (українській, польській і соціалістичного блоку) і тоді поставити офіційно внесок на голосування...

І все це ми виконали, як по нотах.

На початку 1918-го року на зібранні Кам'янецької Міської Думи при дискусії нового складу гласних на тему, як інтенсивніше розпочати працю для поліпшення добробуту міста, для підвищення його культурного стану, для поширення його впливу на околиці, для оздоблення його зовнішнього вигляду, були виголошені різні проєкти. Нав'язуючи до тієї дискусії, один із гласних Думи, кол[ишній] міський голова, довголітній заступник голови й член Управи Міської Олександр Павлович Шульмінський, – гарячий польський патріот, постійний представник Кам'янецької полонії в Міській Думі й не менш відданий патріот міста Кам'янця – вніс досить смілу пропозицію: використати намір українського центрального Уряду відкривати філії Київського Університету на провінції й просити відкрити Університет, або хоча б філію в Кам'янці, що найсильніш відбилося б на житті й добробуті міста: кілька десятків люда з найвищою інтелектуальністю, кілька сот молоді інтелігентної, енергійної, – все це відразу переробило б Кам'янець на рухливий цивілізований університетський центр...

Така заява для гласних Кам'янецької Думи була більш, ніж несподівана. Українська фракція гласних Думи після цієї пропозиції попросила перерви, й порозумівшись з польською фракцією, заручившись згодою інших фракцій, уклала проєкта постанови Думи: Кам'янецька Міська Дума постановила негайно просити центральний Уряд Української Республіки відкрити в місті Кам'янці на Поділлі Державний Український Університет. Постанова була прийнята одногосно, правда, у деякого з скептичними, недовірливими, а навіть переляканими усмішками, а в більшості з повним переконанням, що з того нічого не вийде.

Інтервенцію в цій справі перед Урядом доручено українській фракції¹.

Розходилися з Думи над ранком. Ясно було, що тоді, крім двох ініціаторів, цей прийнятий проєкт нікого більше не обходив. А справа Університету в Кам'янці стала національною українською справою, то ж на хвилину весь тягар дальшого посунення її спадав на одного з двох найближчих ініціаторів, і цей момент був для справи найкритичніший...

Треба було відважно оглянутися на всі ті обставини, серед яких можна було знайти ґрунт для зреалізування проєкту. Пошукати людей, що спільно перевели б своїми силами всю працю збудування нової вищої школи.

Кожний університет має якусь цікаву сторінку історії свого повстання. Має її й кам'янецький Університет. Не було тут спочатку ані коронованих осіб, що на славу собі закладали нове огнище культури, ані могутніх магнатів-доброчинних, що могли б бути фундаторами школи, ані світлих велетнів науки, що здвинули б на своїх плечах університетський палац, – кругом були сірі звичайні працівники-мурашки. Чи ж спроможуться ці незвиклі на велике діло? Чи не відстрашаться?... Оце власне й є цікава сторінка історії першого Державного Українського Університету, що повстав громадською суспільною працею фанатиків культури.

З чого ж було почати, як узятися, куди вдатися за поміччю? Звичайно, тільки до „Просвіти“, до старого Костя Солухи, постійного й почесного голови Подільської „Просвіти“.

Цікава була „нарада“ цих двох людей. Ще того ж ранку (ледве перечекала кілька годин) була я вже в Солухи. Гаряче, зо щирою надією, але в поспіху і в безпорядку закидувала я старого діяча

різними думками. „Скоріш скликати Раду „Просвіти“, щоб ухвалити постанову домагатися перед Урядом утворити Університет у Кам'янці, треба виробити підстави для внеску Урядові, треба притягти до цього Земства, треба вибрати делегацію, треба їхати до Києва, треба...” А білий-білий старий Солуха мовчки усміхався, непорушно слухав з закритими очима (таку мав звичку), так ніби був дуже втомлений і сплячий, і не видно було з лиця його, чи запалився переданою думкою, чи поділяє наші наміри, поки що тільки мрії, чи може не почував уже в собі сили ще й до цього стати²...

І далі на засіданнях „Просвіти” не виявив Солуха свого почування. В тривозі оглядалась я на нього, але... він і сам згодився поїхати з делегацією до Києва, і взявся прилучити від Губерніяльного Земства Віктора Приходька, і тільки там, у Києві, весь його радісний запал вилявся при домаганнях делегації в Міністерстві...

З того дня особи, що найближче стояли до цієї справи, можна сказати, не згаяли ні однієї хвилини без напруженої праці, щоб довести проєкта утворити Університет до здійснення.

2. Участь Кам'янецької „Просвіти”

Розуміється, імпульс всієї справи відкриття Українського Університету перенесено до „Просвіти”, до якої й від якої стягалися й виходили, як би за благословення до матері, всі наміри українського культурно-національного й політичного характеру. Тут обмірковувалися як принципи, так і деталі, й доручалися своїм людям до виконання. Щодо проєкту відкриття Університету, Кам'янецька „Просвіта” заходила з цілим напруженням своїх сил, тоді ще мало численних. Рада „Просвіти” складалася тоді з таких членів: голова – д[окто]р Кость Солуха, заступник голови – Ол. Пашенко, в[иконуючий] об[ов'язки] секретаря – Футорович, члени – В. Приходько, В. Сочинський, О. Гриб і ін[ші].

Найперше треба було переговорити з Урядом, скерувати його організаційні культурно-освітні наміри в ділянці вищої школи на терен Поділля; уgruntувати можливість існування Університету в Кам'янці. Була обрана на Раді „Просвіти” делегація до Міністерства Освіти для клопотання про відкриття Університету.

Перша делегація складалася з трьох членів Ради „Просвіти”: постійний почесний голова „Просвіти”, покійний д[окто]р Кость

Солуха, заступник голови й разом із тим представниця Української Фракції гласних Міської Думи Ол. Пашенко і, як представник Земства, Віктор Приходько. Офіційне подання від Кам'янець-Подільської „Просвіти“ до Міністерства Освіти базувалося приблизно на таких тезах:

1. Кам'янець-Подільський, положений між західною фортецею української культури - Львовом і центром культури Великої України - Києвом, найдогідніший пункт для прийняття, перетворення й злучення двох відламів ув одну спільну цивілізацію української нації.

2. Вже не кажучи, що саме тільки Поділля, найбагатший і густо населений край, потребує й заслуговує для своєї величезної території (4200 км² з населенням до 3 міл[ьйонів], що можна порівняти з цілою такою державою, як Швейцарія) хоча б однієї вищої школи, одного університету.

3. Але такий культурний осередок, як Кам'янецький Університет, міг би прийняти до себе як видатних людей, так і молодь із окружних територій, обслуговувати ще ширші терени - Волині, Бесарабщини, Буковини та й Галичини.

Покуття, Чернівеччина, Станіславщина, Тернопільщина, східнопівденна Волинь, Вінницька земля, Уманщина, Брацлавщина, Могилівщина, від Хотина до Білець Бесарабщина - всі ці терени зо злиго українським населенням, національно освідомленим, наповняли б своїми синами український університет і черпали б із нього знання й сили для забезпечення й цивілізування важливих земель у східній Європі.

Під час війни були проведені залізничні дороги від Кам'янця в різні сторони: до Устя (до Дністра) на Могилів - на Могилівщину, Брацлавщину; до Івань-Пустого на Буковину, Станіславщину; від Кам'янця через Дунаєвці на Городок, Гусятин на Тернопільщину, Львів; від Кам'янця через Проскурів, Старо-Костянтинів на Волинь; через Проскурів на Вінницю, Жмеринку, Київ. Таким чином ті лінії, що за війни служили чисто стратегічним потребам, могли б жити й працювати для збагачення й піднесення культури краю.

4. Кам'янець, далекий від політичних впливів, від соціальних загострень, як мало промислове тихе місто найбільш надається до спокійної, культурної праці, до шкільного освітнього осередка.

5. Самий Кам'янець увесь складається з музеальних пам'яток, із старих мурів, які відбивають вартість видатного історичного

пункту, що відіграв не малу роллю як у культурному, так і історичному й економічному житті краю.

6. Здорові кліматичні особливості Кам'яниччини, що сприяють багатству й красі її природи, можуть послужити підставою для закладів агрономічних, селекційних управ і ширшої ботаніки.

7. Не мале значення має здоровий клімат і вигідні економічні умовини. Кам'янець – одне з найдешевших міст України, багатий на всіляку живність.

3. Перша делегація „Просвіти” в Києві

Заходи делегації Кам'янець-Подільської „Просвіти” щодо відкриття Університету якось підспіли до міністерства в самий час. Делегація прибула до Києва на початку весни 1918-го року. Розроблялися шкільні сітки на нових підставах, – ворота шкільного будівництва стояли отвором для всякої ініціативи, для нових проєктів, усе бралось на увагу, вислухувалося пильно, й де можна було – йшли назустріч праці на місцях. Зараз же скликано неофіціальну нараду з кількох професорів, а після того обіцяно прислати до Кам'янця міністерську комісію, що на місці обміркувала б підстави існування вищої школи, щодо поміщення, асигнувань, ґрунту й т[ак]е ін[ше].

Делегація вернулася з Києва з повною надією, що Кам'янецький Університет – це не далека мрія, а цілком досяжний проєкт, до зреалізування якого треба негайно прикласти всі сили. Зникли скептичні усміхи тих, хто не визнавав Кам'янця достойним вищої школи, а може й взагалі не признавав ніякої української культури. Пішли доклади на місцях, у Міській Управі, в Подільській Губерніяльній і в Кам'янецькій Повітовій Земських Управах, – підготовлялися до зібрання Думи, Губерніяльної й Повітової Рад.

4. Міністерська Комісія в Кам'янці

Незадовго, бо за який місяць, прибула до Кам'янця комісія від Київськ[ого] Нар[одного] Університету в складі трьох осіб: 1. Проф[есор] І. М. Ганицький, 2. Проф[есор] Ів. Огієнко і 3. Проф[есор] В. В. Дуб'янський.

До прийняття гостей готовилася „Просвіта”. Заангажовано Міський Театр для докладів, широко зарекламовано в місті й повіті про реферати українських професорів.

У переповненім до берегів Театрі проф[есор] Іван Огієнко виголосив свій сильний виклад на улюблену тему: „Українська культура”.

Усі слухали, зачавши духа... Небувале Свято в історії Кам'янецьчини! Українські професори українською мовою перший раз на українській землі голосять слово про українську культуру, історію нації... Що діялось у серцях тих старших, що довге життя своє чекали, не тратили надії на відродження рідного народу; тих молодих, недавно освідомлених, що ще боязько озиралися, щоб не нанесено знову з якогось боку замаху на національний здобуток; на всіх тих недавно російських урядовців, переважно походження українського, що привикли зтулюватися під натиском, що „украинского языка нет, не было и быть не может”; на селян, що не уявляли собі, як то їх „мужицькою” мовою будуть говорити професори на теми високого значення; на польське панство, що з'їхалося з повіту, яке знало тільки місцевий сільський діалект і з здивуванням почуло культурну, чисту, невимовної звукової краси українську літературну мову; на жидівську інтелігенцію, що була вихована в російській школі й не підозривала навіть про існування культури української...

Сиділось і слухалось в якомусь побожному скуплені, як симфонічної музики, не входячи навіть може і в зміст промови, а тільки вухом і серцем пожадливо п'ючи рідні звуки, радісні учуття... Це було величне, незабутнє Свято Кам'янецьчини!

Делегати оглянули місто, будинки, які можна було б використати для приміщення Університету, землю, що могла б послужити для його потреб; побували на засіданнях Ради „Просвіти”, Міської Думи, Земських Управ, вияснили цілковито можливість існування Університету в Кам'янці. „Просвіта” дуже щиро прощала своїх гостей тихою вечерею в Шевченківському Народнім Домі, під час якої обмінювалися думками, повними надії про славу будучність Українського Університету в Кам'янці.

5. Перші реальні кроки

Почалася реальніша праця. Відбулися загальні збори Подільської Губерніяльної Ради, й на доклад голови Губерніяльної Управи Віктора Приходька одногolosно ухвалено асигнувати 1 мільйон карбов[анців] для збудування Університету; за її прикладом пішли повітові Ради. Кам'янець-Подільська Повітова

Рада, що складалася переважно з делегатів селян, які тяжко й оглядно зважали на кожне асигнування, щоб не обтяжувати своєї землі земськими податками, ентузіастично віднеслася до докладу голови Повітової Управи Олимп. Пашенко, ухвалюючи 1 мільйон карбованців (коло 5% цілого бюджету) на будівництво Університету. Але найщедрішою була Кам'янецька Міська Дума, де всі національні фракції: українська, польська, жидівська (сіоністи) й соціалістичний блок, одностійно й цілком щиро, як дійсні патріоти свого міста, клали фундаменти для будучого Кам'янецького Університету – за докладом заступника міського голови Олександра Шулмінського, – Дума асигнувала 1 мільйон карбованців, що для зруйнованого війною, евакуаціями й реквізиціями міста було значною сумою; визначила в дар 50 десятин міської управної землі – найкращий куток чорноземного ґрунту; матеріяли зо своєї каменоломні гранітних гатунків; 2 будинки 8-ми класової технічної школи, для якої обов'язалася відпустити інший будинок. Таким чином покладені були поважні підвалини для утворення Університету, а також для закладу зразкового поля, чи городу, чи інших агрономічних закладів.

Треба було постійний склад людей, що допилювали б цієї справи й мали б за свій обов'язок розробляти кожний деталь, мали б зв'язок із різними установами, – таким чином повстала – за порозумінням із професорською Комісією з Києва – перша тимчасова Університетська Комісія. На чолі її треба було людини компетентної не тільки з господарчого боку, але, ще важніше, знайому з устроєм і потребами вищої школи.

В Кам'янці жив у стані спочинку всіма поважний професор Одеського університету, покійний уже Петро Бучинський (поляк), довголітній керівник місцевого природничого крайознавчого Товариства та його Музею. Пр[офесор] Бучинський не відмовився покласти свої вже заслужені сили для такої поважної праці, прийняв на себе головування першої тимчасової Університетської Комісії; на секретаря запросив свого найближчого співробітника по Музею Олександра Прусевича (поляк, тепер кустош Музею в Львові). Кожна установа делегувала по кілька своїх представників. Таким чином склалась перша Університ. Комісія з 12 – 14 чоловіка, маючи вже більш-менш постійний склад. Першим завданням цієї Комісії було знайти приміщення для Університету до його збудування, а також для професури і взагалі служачих.

В Кам'янці існувала від кількох літ 8-ми класова Технічна Школа з реальним відділом; займала вона між Московською вул[ицею] (переіменованою потім на Університетську) й Могилівською величезну площу, цілий квартал, із розбитим на ній парком, із двома двоповерховими будинками. В більшому містилася Школа з великими аудиторіями, зразково й багато урядженими лабораторіями, фізичним кабінетом, майстернями. Як поміщення, так і урядження, розуміється, при значному доповненні, могли б цілком вистачити для першого курсу Університету, цебто для пізніше намічених чотирьох факультетів: 1. богословського, який мав дуже ґрунтовну підставу в старій Подільській Семінарії, повній старих традицій українського національного напрямку, що дала так багато діячів, письменників, учених, із величезною спеціальною бібліотекою; 2. історично-філологічного, з кафедрою польської мови, літератури, історії (на внесок Олекс. Шульмінського від імени польської фракції Думи і д[окто]ра Заленського, голови польської Національної Ради); 3. математичного; і 4. природничого, який також мав підстави поважні, бо аж 60 десятинне зразкове поле з цілою господарчою фермою, а також цінними новітніми урядженнями. Не дивлячись на величезні засоби й майно, яке належало до цієї Технічної Школи, вона не стояла на належній висоті в своїй праці. Чи в тому було винне керівництво Школи, чи може були якісь інші причини; правда, в останні часи багато зруйнувалося за війну евакуаціями Школи. Через те багато було голосів і населення, і офіційних кругів про те, що Школа не оправдує величезних затрат, покладених на неї, і тому, коли Університетська Комісія остаточно зупинилася на будинках Технічної Школи (тоді евакуйованої й поверненої), з тим, щоб її переведено до інших будинків міських, – то це пройшло безболісно, за виключенням, звичайно, самого педагогічного персоналу Технічної Школи, що мали розкішні поміщення в меншому будинкові Школи.

Разом з площею під будівлями, мали відійти до Університету всі ґрунти Технічної Школи, що починалися тут же за будівлями й ввійшли в склад 100 десятин, пізніше відведених для Університету; тягнулося те все ген далеко за місто, аж до скалистого гранітного яру річки Смотрич, де були міські каменоломні – чудове, здорове, багате на чорнозем та високе місце, де мав будуватися Університет. Чи ж не символічно! Як раз на двох границях міста на височинах, –

з одного боку „царська” в'язниця від півночі, а на півдні повстав би Український Державний Університет, який було б видно більш як за десяток верстов – це на фоні численних старих башт, силуетів церков, костьолів, мінарету, на фоні історичної кам'янецької фортеці, що будувалися різними переходячими народами: турками, литвинами, поляками, а найбільше – руками українського населення, козаків...

Коли відбулися збори Думи й Рад та перейшли асигнування, віддані були будинки, ґрунти – Університетська Комісія сміливо могла виступити перед Урядом з повною калиткою й поважною підставою, щоб домагатися від нього декрету про відкриття в Кам'янці Університету.

На початку літа 1918-го р[оку] до Києва виїхала з Кам'янця друга делегація від Університетської Комісії: 1. проф[есор] П. Бучинський, 2. Вік. Приходько, 3. прот[оієрей] Є. Сіцінський, 4. Олимп. Пащенко, 5. Іос. Нацкевич (поляк). Мали в своїх руках відписи з протоколів зборів Кам'янецької Думи й Земських Рад (Губерніяльної й Повітової), з асигнуванням 3-ох мільйонів карбованців, 100 десятин ґрунту, 2-х будинків і деяке урядження, плани землі, будівлі, списки майна, а саме головне – повну готовість різних установ і громадянства до самовідданої співпраці для утворення, збудування й урядження Університету на Подільській землі.

Комісія ця була в повному контакті з проф[есором] Ів. Огієнком у Києві.

6. Справа Кам'янецького Університету в Києві

В тім часі Українська Народня Республіка замінилася в Гетьманщину, треба було розпочинати справу мало що не наново. Міністерство Освіти було майже в тім самім складі, але могли бути інші тенденції, інший напрям, інші урядові плани. Але тут у Києві була офіційно складена теж Комісія для утворення Університету в Кам'янці; в склад її входили: проф[есор] І. Огієнко, проф[есор] Ф. Швець і інші, під головуванням проф[есора] І. М. Ганицького. До тієї Комісії й скерували делегацію з Кам'янця. В її руках знаходилися всі матеріяли; її завданням було – підготувати доклади, кошториси й інше на затвердження Міністерства й для здобуття відповідного декрету. В руки тієї Комісії й здала свій здобуток кам'янецька делегація. Повстало питання, в чіїх руках

зосередиться справа Кам'янецького Університету. Саме тоді з'явилася в Києві Кам'янецька делегація. Було два кандидати на Ректора Кам'янецького Університету, – проф[есор] Федір Швець, що спокійно, хоч і об'єктивно відносився до цієї справи, і проф[есор] Іван Огієнко, великий ентузіяст Кам'янецького Університету. Кам'яничани вже добре знали проф[есора] І. Огієнка по блискучій його лекції під час приїзду до Кам'янця, яка зробила глибоке враження на всіх і запала назавжди в пам'яті, та по тому щирому, гарячому запалові до цього діла, який виявив він за свого побуту в Кам'янці. Можна сказати, що ціла Кам'яниччина була на його стороні, і делегація признавала, що тільки енергія й завзяття цієї людини може підняти наново цілу справу й довести до доброго кінця, а тому й зо свого боку делегати вжили всіх ходів і впливів, щоб на чолі Комісії для утворення Кам'янецького Університету став проф[есор] І. Огієнко, як будучий його Ректор.

Так і сталося, – вся справа лягла на плечі проф[есора] Огієнка, а делегати вернулися до Кам'янця з радісною звісткою, що Ректором Кам'янецького Університету буде проф[есор] І. Огієнко.

Як завжди, так і тепер можна цілком безстороннє ствердити, що тільки проф[есору] Огієнкові Кам'янецький Університет завдячує своє існування: не кажучи вже, що проф[есор] Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові, але цей син селянина, що дитиною в ходаках здобував свою власну освіту, що перейшов тяжкий шлях праці, починаючи від сільського народнього вчителя, – він умів присвятитися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, але й своєю родиною... Ми в Кам'янці чекали спокійно, а проф[есору] Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, докладами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам'янці, а другий – про номінацію Ректора Кам'янецького Університету.

7. Проф[есор] І. Огієнко вдруге в Кам'янці, як Ректор Університету

В літі 1918-го року прийшов удруге до Кам'янця проф[есор] Огієнко, вже не як гість, а як урядова особа. На місті закипіла робота. Перш усього усталилася остаточно Університетська Комісія, до якої увійшло 12 чоловіка: 1. проф[есор] П. Бучинський

(поляк), голова першої тимчасової Університетської Комісії; 2. Вікт. Приходько від Губерніяльного Земства, голова Подільської Губерніяльної Управи; 3. Олимп. Пащенко від Повітового Земства, голова Кам'ян[ець]-Подільської Повітової Управи; 4. Пав. Бутовський від Кам'янець-Подільської „Просвіти“, голова Ради „Просвіти“; 5. д[окто]р Миранський (жид) – презес Кам'янецької Міської Думи; 6. інж[енер] Самусь, Міський Голова; 7. Олександр Шульмінський (поляк), заступник міського голови, презес польської фракції; 8. адвокат Гумінер (жид), гласний Думи; 9. провіз[ор] Нацкевич (поляк), гласний Думи; 10. прот[оіерей] Є. Сіцинський від „Просвіти“; 11. учитель В. Злотчанський, гласний Думи і 12. Бать (жид), гласний Думи. Комісія вибрала президію: головою Комісії по декрету був Ректор Університету проф[есор] Огієнко, заступником голови – проф[есор] П. Бучинський і секретарем вибрано Олимп. Пащенко. Склад Університетської Комісії й президія були затверджені особнім декретом, були постійні й незмінні, а Комісія офіційно іменувалася: „Комісія для збудування Кам'янець-Подільського Українського Університету“.

Ректор Університету мав багато клопоту, – треба було спорядити акти й документи на даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому; виселить мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступити, хоч їм Міська Управа відвела інші мешкання, або обов'язувалася виплачувати грішми. Треба було скласти кошториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету.

Нарешті формальності всі були закінчені, і Ректор Огієнко виїхав до Києва ліквідувати свої урядові й приватні справи, дістати асигнування від Уряду, через Міністерство обсадити катедри професорами, – списатися з ними, запропонувати, затвердити, підібрати штат служачих. Робота кипіла й помітно йшла вперед.

8. Підготівна праця для відкриття Університету

На місці в Кам'янці зосталася для виконання всіх робіт підготівних Університетська Комісія з проф[есором] Бучинським на чолі. Час від часу для апробати провадженої роботи збирався склад цілої Комісії: але праця була постійна, тяжка й спішна, не можна було затрудняти весь час цілої Комісії, що гамувало б темп праці: всі ті члени Комісії, громадські діячі, були зайняті своєю

працею – чи то громадською, чи по службі в інших установах. Тут же на місті потребувалася людина, котра б з'являлася разом із робітниками зранку і ще після закінченої денної роботи подбала б за апробований план на дальший день.

Якраз у той час, після гетьманського перевороту, були скасовані Земські Ради (Губерніяльна й Повітова), а в Управі були назначені Урядом комісари, як надзорчі органи. Кам'янецька Повітова Управа в повному складі, на знак протесту вибраного органу проти призначеного, склала свої уповноваження й залишила Управу на руках урядового комісара... Таким чином Олимп. Пащенко, звільнившись від обов'язків голови Управи, могла цілковито зайнятися працею секретаря Університетської Комісії. І можна сказати – до самого дня відкриття Університету архітектор Урсул і секретар Комісії О. Пащенко не покидали його будинків.

Тут усе зібралось разом, – очистити будинки й садибу від залишків постою військ під час фронту, перебудувати знутри – з'єднувати класи в великі аудиторії, переробити аудиторію в два поверхи; улаштувати окремі кабінети, добудувати назовні; зробити ремонт цілих будинків від паркетів до даху; від тапетів і фарбування стін до електричного урядження та умеблювання, – на все це було ледве два місяці часу й не можна було затримувати робітника ані на хвилину потребою в якихось навіть дрібницях. Треба було мати все на поготові, про все подбати наперед. А тут якраз після війни не все можна було дістати в Кам'янці: вже не казати про проведення електрики, арматури, за якою треба було спеціально пробиратися до Галичини й якимись мало не контрабандними способами діставати автом із самого Львова, за що взявся д[окто]р Сіяк, січовик. Не було тоді в Кам'янці ні шкла, ні нафти, ні соли, – діставалося все це з Галичини...

Все поборолось. Міська Управа, з прихильником Університету Олександром Шульмінським на чолі, була день і ніч наготові чимсь допомогти, врятувати ситуацію. Починаючи від головного догляду за будівничою працею інженера Папенгута з архітектором Урсулом, виконавцем робіт, і кінчаючи санітарним обозом – завжди, по одній простій записочці або телефонічній просьбі, з'являлися на поміч, як на пожежу команда... В майстернях ремісничої школи Губерніяльного Земства виконували умеблювання.

Як не старалися тут на місці самі вже поспішати з працею, все ж підганяв нас із Києва п[ан] Ректор, не задовольнявся темпом праці, мало що не кожний день цікавився, що зроблено. Моделі меблі, гатунок матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці – все це апробувала не тільки на місці Комісія, але нічого не опускав без своєї апробати й Ректор Огієнко, про все треба було найдокладнішим способом записати в протоколи й посилати до Києва, або кілька разів туди поїхати. Ось тому чекали ми з нетерпінням приїзду настале Ректора Огієнка. А тут і кошти, які могла відпустити в той лихий для міської каси час Міська Управа, вже були на вичерпанні. І ото в вересні приїхав п[ан] Ректор із затвердженим складом початкової професури, за виключенням кількох не обсаджених катедр, із готовим штатом служачих (частинно) з асигнатами до скарбниці на 3 мільйони карбованців (всього асигновано Міністерством 6 міл[ьйонів] карб[ованців]), і кількома вагонами майна: як університетського (бібліотека), так і свого, професорів і служачих.

До відкриття зоставалося з місяць часу для остаточного викінчення як будинку, так і урядження, для чистки, розташування й оздоби. Відкриття було призначене на 22 жовтня 1918 р[оку]. За вересень, що зоставався, треба було приготувити для викладів аудиторії, кабінети. Широко розповсюджено вістку про утворення Університету, і з 1-го вересня попливли подання слухачів на перший курс трьох факультетів.

Не мало клопоту принесло запрошення гостей на Свято відкриття, – розсилалися вони не тільки по Кам'яничині й Поділлі, але й по цілому краєві, а навіть за кордон, особливо до вищих шкіл. Правда, час був неспокійний, тяжкий, закордонні зносини ненормальні, а в своїм краї теж виникали кордони, але все ж гостей очікували. Навіть заповів свій приїзд до Кам'янця на відкриття Університету Гетьман Павло Скоропадський. Тому хотілося прикраситись, оздобити новонароджений Університет, оновлений, викоханий, увесь блискучий молодого свіжістю.

Хоч трудно було щось роздобути в оголошеному Кам'янці, все ж таки розшукувалися в приватних руках цінні килими, декоративні рослини, що можна було – купувалося, а то й так приносили в дар, бо кожний наперебій хотів стати хоч чим-небудь помічним і порідненим з утвором, що його здвигнено загальними силами.

Останні тижні Ректор Огієнко, здається, вже зовсім не виходив із будинку Університету (в своїм урядовім кабінеті і снідав, й обідав, а може й ночував...), все щось ще й ще знаходилося до роботи, кожную, навіть дрібницю, хотілося йому самому закінчити, самому доглянути... Так, ніби заздрих, щоб навіть яка дрібниця не перейшла помимо його рук та ока, чи йшло про візерунок тапетів, чи про застелення килимами... На все мусів сам подивитися, а вже не кажучи, що в усіх поважних справах не тільки давав свій керунок, але розробляв його сам до останньої деталі... Тому всім свідкам цього злиття Кам'янецького Університету з іменем його першого Ректора й дійсного творця, проф[есора] Івана Огієнка, здається запам'яталося назавжди, що ціле життя Університету, з його розгалуженнями, скупчувалося в тому просторому, але затишному, зо смаком урядженому кабінетові Пана Ректора, де збиралася не тільки Професорська Рада й Університетська Комісія, але не раз і інші прості смертні громадяни: кабінет Ректора був завжди відчинений і гостинний для всіх...

Наближалася велична хвиля – Свято відкриття Українського Університету. Вірити не хотілося: Українського Університету... Ще й сьогодні здається, що все то був тільки сон, – молодий, хороший сон, що на ціле наше життя поклав свою чарівну ознаку.

83. Свято відкриття Кам'янецького Університету

Відкриття Кам'янецького Університету дійсно було величним Святом українським – це був перший новостворений громадський український університет, що в цей бурхливий час уже відкривав свої двері для тихої культурної праці. Хоч ген-ген по Україні підіймалися знову повстання республіканців проти Гетьманщини, або більшовицькі за робітничо-радянський устрій, але тут, у Кам'янці, було поки що тихо, й тому на Кам'янець оглядалися всі ті, що прагнули якоїсь творчої праці, відпочинку від кипіння революції, більш-менш регулярного життя...

Таким чином постуляти, поставлені „Просвітою” при перших кроках своєї інтервенції про відкриття Університету перед Урядом, були цілком слухні. Прибували до Кам'янця не тільки ті, що могли б мати якийсь стосунок до Університету, а й з цілої України всі ті, хто був з якихсь причин відірваний від попереднього ґрунту, від своєї праці, становища, дому... Десь треба було притулитися, – хто шукав заробітку, хто думав вчитися, хто хотів приложити свої

наукові знання... І тому, коли не могли прибути на Свято відкриття Університету всі запрошені гості, то багато було знаних осіб, що на той час стягнулися до Кам'янця. Панував настрої якогось запевнення, що сюди власне не досягне ніяка завірюха й тут можна поміститись на довший час, щоб залізати свої рани.

Ще на передодні Свята звечора, а потім уночі й зрана прибули спеціальні потяги з гістьми, – приїхали представники Уряду, різних шкіл із краю й з-за кордону. Гетьман Скоропадський прислав своїм заступником Лібова, козацького генерала зо своєї прибічної гонорової варти, хоч сам щиро прагнув прибути на Свято відкриття Університету, відкритого декретом за його підписом, що рахував великою своєю заслугою перед краєм. Але починалися для нього вже трудні часи. Гетьманський генерал, репрезентаційно й мальовничо вбраний у традиційний національний стрій, був як наочна емблема ідеї самостійницької державности України. Прибула репрезентація Національної Ради Західної України, проф[есор] О. Колеса – від Львівського університету, Ректор найближчого брата – Чернівецького університету в урочистій офіційній тозі, що яскраво відбивалася серед сірих пореволюційних напів військових мундирів мужчин і білих суконь пань-громадянок.

Для гостей були зарезервовані мешкання частинно по готелях, в Університеті в Ректора, професорів, у влад Кам'янецьких і в приватних осіб, що всі гостинно запрошували до себе. На двірець були зареквізовані й добровільно висилані повози, що вартували для обслуги приїжджих і розвозили за установленим планом студенти розпорядчики.

У день Свята всі потягнулися до Університету. А він, як зовнішньо так і всередині артистично удекорований, сявав на сонці, й просився, щоб його сфільмувати на пам'ять. Заздалегідь ще приїхали з Києва артисти-малярі, декоратори, які за розробленим наперед планом удекорували зали, аудиторії, сходи, фасад – усім, що тільки вдалося дістати: образи, квіти, пальми, килими, вишивки, стильова Мебель з оранжерій, музеїв (крайознавчого й археологічного) і з приватних рук. Кілька днів перевозили все те студенти на платформах. Всюди спеціально намальовані художні плакати, а одна кімната була дуже цікаво прибрана статистичними таблицями й плакатами з статистичного відділу Подільського Губерніяльного Земства, – в тій кімнаті можна було з зацікавленням

годинами простоювати. Ось чому ще на другий день після Свята приходили, хто хотів, оглянути всі ті дива. Скрізь увивалися розпорядчики студенти й студентки з національними розетками при боці, проводячи гостей по залах, не залишаючи нікого без уваги, знайомлючи одного з одним, зводячи кількох у групи, щоб всі почували себе однаково дорогими й бажаними гістьми. А найбільш на всіх мав бачність Ректор Огієнко, як щирий і радісно-привітливий господар усьому...

Довго тягнулася Служба Божа в домовій Університетській церкві, що відправляло місцеве духовенство на чолі з єпископом Пименом. Ціла церква й цілі широкі сходи перед нею аж до нижнього поверху – все було залите сонцем і наповнено тільки приїжджими гістьми, а з місцевих – представниками організацій; у повному складі була Міська Дума, Рада „Просвіти” й Земські Управи... Співав свій студентський хор, зорганізувався за кілька день перед Святом.

По Службі Божій зібралися всі в довгій репрезентаційній залі. На підвищенні посередині зайняла місця за столом Професорська Рада й почалася урочистість відчитанням Гетьманського декрету про утворення нового Університету. Далі пішли привітання, промови, читання телеграм. Хіба ж можна тепер пригадати й помістити все те, що вислухалося з ентузіазмом, з гучними оплесками невимовної радості за нові здобутки відродження нації, то з глибоким смутком в мовчанні при споминах безчисленних жертв давніх і нових, поляглих за волю Батьківщини (тоді саме наспіли подробиці про вбивство Ів. Стешенка, вдова якого була тут же присутня на залі). Біль, і жаль, і радість, і надія – все переливалося, перемежувалося в тих промовах, і слухалося їх без кінця. Тут ріднило всіх у одну спільну родину – і сивих заслужених учених із тією громадою слухачів студентів, молодих сил, що для них утворювалася ця вища школа; видатних політиків, бойовиків за волю України – і новонавернених зрусифікованих „малоросів”; і вельможних представників Урядів в гальових мундирах з численними орденами заслуг, і простих дідусів селян з єдиною заслугою перед своєю землею, – з чолом, поритим рівчаками від трудового поту, і мозолистими твердими руками від плугу... Довго-довго говорилось і слухалося. Годі згадати всі промови. Але не можна не зазначити хоч найяскравіших. Перш усього, – така історична хвиля, як мова деяких членів Національної Ради

Західньої України. Міцно в душу западали сталеві слова бойовиків українських, що здавна привикли до політичної боротьби, а то й у відкритому бою виковувати долю українського народу. Простягала руку до Великої України Західня частина її для злиття не тільки в спільній мові, науці, культурі, але й ув одній історії, у цільній державності... Здавалося всім, що дійшли вже до тієї мети...

Найгорячіш виявив патріотизм і готовність скласти життя своє за кращу долю народу, а також молоду світлу надію на славу будучність України представник молоді, сам молодий поет, сотник Грищенко, студент історико-філологічного факультету від імени студентства... Через рік поклав він своє життя для улюбленої ідеї – був розстріляний більшовиками під Кам'янцем разом із другим студентом, – наймолодшим із братів, Приходьком...

Відрізнявалися привітання від інших національностей на двох мовах: кожний із них висловлювався перше по-польськи, чи по-жидівськи, чи російськи, а кінчав по-українськи. Найбільш промовців було від шкіл і від Кам[янець]-Подільських організацій. Від імени цілої Подільської Землі виголосив гарячу промову політичного змісту Віктор Приходько, голова Губерніяльної Управи. Від Кам'янецької Міської Думи Олександр Шулмінський радісно вітав відкриття Кам'янецького Університету, як новонароджене дитя, що переросло старий Кам'янець своєю молододою силою, своїм значенням для краю. Д[окто]р Заленський, презес Кам'янецької Польської Національної Ради, сердечно вітав український Університет із катедрою польських наук, як ознаку відродження культури спорідненої нації, що поруч із польською йшла в своїй визвольній боротьбі на терені царської Росії. Виголосили промови також і кілька жінок: Софія Русова від імени українського жіноцтва. Людмила Старицька-Черняхівська, письменниця й політична діячка, як представниця Міністерства Освіти, керівничка департаменту позашкільної освіти. Олімпіяда Пащенко – від імени селянства Кам'янецького повіту, як голова Кам'янецької Земської Повітової Управи й заступниця голови Кам[янецької] Селянської Спільки, підкреслюючи завдання нового Університету – наблизитися до землі, до села. Українські Кооперативні Установи – Україн[ський] Банк і Дніпро-Союз – через своїх представників об'явили установлені ними кілька стипендій для незаможних студентів.

При кінці в чулій та щирій промові Ректор Університету проф[есор] Іван Огієнко дякував усім за привітання, співчуття, допомогу, а від себе віддавав свої сили для праці й призначив цілу свою Ректорську пенсію на студентські стипендії.

Телеграм неможливо було й перечитати на Святі – так їх було багато, тим більш, що вони надходили ще через довгий час і їх відчитували вже потім на Професорській Раді. Для всіх учасників Свята в університетських залах другого поверху був виданий обід за кошт міського самоврядування, яке хотіло хлібом-сіллю проявити свою гостинність, свою радість у цей знаменний для Кам'янця день.

Допізна затягнулося Свято.

Тихо від радісного зворушення й перевтоми виходили учасники й довго оглядалися на величну вивіску – оздобу Кам'янця, на блакитному полі золотими кирилівськими літерами: „Кам'янець-Подільський Державний Український Університет“. Високо піднесений жовто-блакитний штандарт символічно рвався на всі сторони краю...

9. Праця Університету

Студії в Університеті почалися виголошенням вступних лекцій професорами, кожний по своєму предмету. Ці лекції не були стисло програмові, а більш загального змісту, громадського характеру, читалися в залі актовій для слухачів всіх факультетів, для професорів і всіх громадян, що приходили за разовим вступним квитком. Кожний професор висловлював ніби своє наукове кредо, вияснював значення якоїсь галузі науки. А всі разом відчитані лекції виявили обличчя нового Університету не тільки перед слухачами, але й перед громадянством. Таке наближення вищої академічної школи до широких верств населення було дуже корисне. Не було недосяжних мурів, замкнених воріт, через які щоб переступити, треба конче мати вимучений папірець, часто бувало здобутий всякою дорогою. Через поріг нового Університету міг переступити ширший загал, що прагнув науки, але підготовлений до вищих студій. Університет наблизився до села. До тієї пори рідко коли можна було на селі зустрінути людину з вищою освітою, навіть студента, – бо коли пробивався хто з синів селянських на академічні студії, він уже не вертався в своє рідне село, а тримався великого міста, де вишукував собі якихось засобів

до життя й праці, щоб втриматися в великому місті під час науки. Тим більш не було надії на його повернення до простого рідного люду, коли закінчував вищі студії. Тепер же з якогось села Черча чи Білої могли доїжджати, а з Янчинець, Жабинець навіть приходили просто з під солом'яної стріхи по широких сходах Університету по науку.

Чи міг колись сільський народній учитель – сірий герой труда, зустрінутися в своїй праці з професором університету в спільній праці? Ніколи! Він не міг і мріяти побачити його на очі, – до Києва далеко, не зібрався би й за ціле життя, – а тут обидва працівники освіти найвищої й найнижчої школи подали один одному руки: закладали спільні зв'язки, виступали спільно з докладами... І тут справдилося завдання „Просвіти” при утворенні Університету – наблизити його до простого люду, зробити його справді народнім не з назви, а по суті. Про цікавіші лекції загального значення доводилося до відома ширшої публіки. Лекції історії української мови Ректора проф[есора] Ів. Огієнка читалися для студентів усіх факультетів, були завжди переповнені й слухачами зо сторони, стали в Кам'янці популярними й оціненими, і на кожній із них зустрічалось й проводжалося проф[есора] Огієнка вже традиційно оплесками.

Приймалися до Університету дійсними студентами слухачі інших університетів та абсолювенти восьми класів, гімназій, середніх технічних шкіл, 7-ми класових реальних шкіл, 7-ми класових комерційних (гандльових) із правами реальних, з учительських інститутів, 6 клас[них] духовних семінарій. Ті ж, що не відповідали цим вимогам, записувалися вільними слухачами й мусли поруч із наукою університетською пройти курс чи університетської гімназії для дорослих, чи на інших курсах отримати матуру. Досить значний був відсоток студентів із інших університетів, які не мали змоги десь інше втриматися; були й такі, що поприїжджали зо своїми професорами. Найбільший відсоток із місцевих – це був із Подільської Духовної Семінарії, не тільки молодих, але й заслужених пан-отців старших і сімейних, а також багато з народніх учителів. В 1919 році був більший вплив із Галичини втікачів-студентів і вчителів, а також стрілецької молоді, що могли надобре розташуватися в Кам'янці, поповнюючи кадри I, II курсів Університету.

10. Студентство в Кам'янці

Студент Кам'янецького Університету – це був особливий тип, доти незнаний ні в які часи, ні в якому краєві. Кам'янецький студент був усім для Кам'янця: був не тільки учнем, але й громадським діячем освітніх установ, організацій політичних, гуртків наукових, економічних. Один студент В. Х., напр[иклад], сам слухав виклади професорів, складав, редагував, приготував для друку лекції своїх професорів для будучих поколінь слухачів, сам навчав у гімназії для дорослих, та ще й сам же приходив додаткові курси українознавства. Це була його постійна регулярна праця, не кажучи вже про всякі випадкові завдання. Другий, напр[иклад], студент філологічного факультету, що скінчив Педагогічний Інститут, сам видатний педагог С. К., був комісаром Повітової Шкільної Ради для початкових шкіл, інструктором позашкільної освіти при Губерніяльному Земстві, членом комісії для складання підручників, автором читанки для початкових шкіл і нижчих гімназійних класів, диригент хору студентського і суб-чи продиригент хору Кам'янецького Національного, староста Студентської Ради... Чи ще ж мало обов'язків?

Як треба було улаштувати яке свято національне, маніфестаційне, чи музикального, літературного, чи політичного характеру – на заклик „Просвіти” або інших організацій – з'являлося студентство масово й усе робило своїми силами. Треба було провести вибори за новим законом, ще не випробованим життям – запрошувався цілий штат інструкторів із шерегів студентства, й посилалися навіть на повіти, по волостях. Величезна праця видавництва Губерніяльного Земства, що обслуговувало школи, бібліотеки не тільки Поділля, але й далеко поза його межі – більшість своїх співпрацьовників і служачих вербувала з студентства... Одним словом це були не тільки учні, але й будівничі свого краю.

Чи ж не оправдувалися й тут твердження „Просвіти”, як потрібний був Університет у Кам'янці для окультурення Поділля й його периферій. Організаційна праця цього краю була державного характеру й розмаху: Поділля зо своєю самовистарчальною будовою стало державою в державі, зо своїм власним державним апаратом, і в цім державництві велику роль відіграла університетська корпорація – студенти та професори на чолі з Ректором Огієнком. Чи ж можна порівняти життя Кам'янецького

студентства з теперішнім молодим поколінням, що стільки сил та часу тратить навіть на розбиття цільності життя академічного?

Чи нехтували студенти з-за політичної й громадської праці своєю наукою? Навпаки, – вони старалися її поглиблювати, поширювати: закладалися наукові гуртки з метою спільної наукової праці студентів і професорів для розповсюдження відповідних наук. Напр[иклад], у „Житті Поділля” число 37 читаємо таким заклик студента фізико-математичного факультету С. Квасницького про заснування наукового математичного гуртка: „...Закликаю Вас, товарищі, уважливо й досвідно поставитися до справи заснування Гуртка при нашому Університеті, бо такий Гурток дасть змогу кожному членові його доповнити свою освіту, буде привчати людину до самостійної наукової творчості”.

Це все були бойовики праці в усіх напрямках, хоч численність студентів зпочатку не була велика.

Найчисленнішим факультетом був історико-філологічний і він найбільш відбивав національний настрій. В Університеті було до 90% українців, досить жидів (особливо коли відкрився Правничий Відділ) і трохи поляків. До 80% – селянських синів.

Студентські організації були численні й обставлені суровими регуляторами, внутрішньою етичною дисципліною. Всіма справами студентськими керувала Рада Факультетських Старостів, вона ж була представницею й заступницею студентства перед вищою Університетською владою – Сенатом, перед професорською Радою й Господарчою університетською Радою – Правлінням, а також назовні Університету перед владами, установами, організаціями. Це була й сила моральна, з якою рахувалися всі поважно. Кожний факультет мав свою Факультетську Раду з старостою. Вибори до цих студентських організацій відбувалися на підставі встановленого статуту способом парламентарним (п'ятичленними виборами) із переведенням передвиборчої агітації на вічах, у пресі студентській і зовнішній, плакатами. Плакати бували й поважного змісту з цікавими написами, закликами, гаслами, а часом гумористичного відтінку. Наприклад, блок націоналістичний, агітуючи матер'ялістів за свої списки, містив на плакатах під знаком тризуба комічні образки добробуту студента українського: студент має смачний обід у столовці; відпочинок благодушно-хуторянського типу бурсака в бурсі. Все це, знаю, збирав Ректор для архіву Університету.

При студентських виборах блокувалися політичні партії, групи, і цікаво було, що при блокуванні до крайніх націоналістичних українських партій завжди приєднувалися групи інших національностей, не кажучи про жидів (сіоністів), – приєднувалися навіть росіяни. І тільки ліві соціалістичні партії, – з комуністами, буддистами з краю, блокувалися окремо. В цей час збільшення національного відродження сильніші були угруповання національні, й тому Факультетські Ради й Рада Старостів складалися з представників цих угруповань. На чолі Ради Старостів був С. Козицький. Але вже в 1920-му році, після евакуації Кам'янця, разом із відходом українського й польського військ, багато відійшло національних діячів зо студентства. Запанував тоді інший настрій і серед студентства. Були перевибрані Ради й старости: на чолі їх став діяльний комуніст студент Волянський, який відіграв не малу роллю в урегулюванні відношення нової радянської влади до Кам'янецького Університету, що спочатку залишився був у цілості, не руйнуючи напрямку своєї наукової праці, за виключенням скасованого Богословського факультету.

Попадалися між студентством і фанатики науки. Для ілюстрації приватного життя студентів, що віддавалися цілковито науковій праці, уже переходив із рук у руки, а в інших містах була тільки одна руїна, прибуло багато втікачів студентів і професорів, що старалися зачепитись і продовжувати свою наукову працю при Кам'янецькому Університетові. Між іншими з Харкова прибула група з чотирьох (2 студентки й 2 студенти) зо своїм професором закінчувати якусь працю під його керівництвом. Зайняла ця харківська колонія 2 кімнатки, розташувалася зо своїми препаратами на кривих поломаних столиках і стільцях серед солом'яних берлог, на яких спали, продовжуючи свою працю. Покинули такий-сякий добробут у своїх батьків на Харківщині, а тут годувалися раз на день обідом у студентській столовці, часом запрацьовуючи на університетському городі трохи ярини; часом діставали вони разової житньої муки, знаходили серед руїн кавалок поломаної дошки, й на чужій кухні пекли прісні коржі, варили картоплю, але не тратили часу, ані гумору, й пильно науково працювали...

Взаємовідношення професорів і студентів були товариські. Не раз на докладах чи рефератах в якомусь політичному чи

громадянському питанні професори були слухачами, а студенти викладачами, – в громадській праці вони взагалі йшли поруч.

11. Університетська Бібліотека

Найважливіша підстава для університетських студій, особливо для таких факультетів, як історично-філологічний, правничий, богословський, це – бібліотека. Як створити бібліотеку нового університету в такі часи, коли книжки в дослівному виразі не було де й як дістати: ані з-за кордону, ані в краю. В той час книжка тільки нищилась, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так і з закладів... Як же було вив'язатися з цього першорядної ваги завдання? Асигнування мало що помогли б. Бібліотеку для Кам'янецького Університету почали „стягати” і численними партіями з наукових закладів, і окремими книжками з приватних рук.

Підставою для бібліотеки послужили збірки, які привіз Ректор Огієнко з собою з Києва, зібравши дублікати з вищих шкіл (академії духовної, університету і ін[ші]) і державних книгозбірень Києва. З цим дорогоцінним скарбом прибув і спеціальний урядовець, виконуючий обов'язки Бібліотекаря Іван Сливка, сільський учитель, що в 50 літ став студентом історично-філологічного факультету, слухачем колишнього свого учня – Ректора Огієнка.

Крім цього, до Університету спроваджено випадково з великими зусиллями дві значні бібліотеки. Про одну бібліотеку, що переховувалась десь у Могилеві, заявила сама власниця, бо не мала сили вже її охоронити, ані вивезти. Добилася сама до Кам'янця, спеціально з тим, щоб продати свою бібліотеку Університетові. Купили на віру, за списками. Спровадити її до Кам'янця взявся студент С. Квасницький. Ніхто собі не уявляв, як це зробиться...

Вже надобре почалися повстання на місцях против Гетьманщини, йшло розброєння австрійських і німецьких військових відділів, а то й просто стали проявлятися розбійницькі напади... На місцях не знали, якої влади слухати. Хоч студ[енту] Квасницькому надавали всяких перепусток, – і від військових команд, і від губерніяльного комісара Поділля, але найбільш імпонувала й оберігала сама назва вагону з університетським майном: Бібліотека для Кам'янець-Подільського Університету. Це впливало магічно і на великих, і на малих місцевих урядовців: як

то, серед такого полум'я й грому десь іще є Університет, і ото студент без усякої охорони пробивається з величезним скарбом – джерелом для науки... Вагон причіплювали до якого-будь потягу, і він посувався далі, часом стоячи серед поля вночі під час стрілянини. До того ж вагону, вже в Жмеринці чи в Вінниці, вскочили два студенти – делегати Київського студентства до Кам'янця, – агітатори за нову владу Директорії. Коли прибули на двірець „Кам'янець” і зателефонували до Університету, п[ан] Ректор Огієнко вислав свою каретку для прибулих і кілька платформ зо студентами за книжками. Мало не задушили товариші від радості колегу Квасницького, що, збідований пригодами в дорозі, але сіяючий від щастя, мав трохи комічний вигляд, бо високо над головою тримав якісь старовинні порцелянові забавки (родинна пам'ятка), які обіцяв власниці бібліотеки доставити з Могилева до Кам'янця. Бібліотека була дуже цінна: в більшості література російська, цінні фахові книжки, а саме головне, – численна книгозбірня чужомовна: англійська, французька, німецька література. Було чим потішитися – в ті часи загального розруху це було велике придбання...

Другий великий вклад в Бібліотеку теж придбано випадково. Селяни повідомили до Губерніяльного Комісаріяту, що в якомусь маєткові, далекому від Кам'янця, зостався без власників і обслуги панський двір, майно якого селяни не мають засобів оберєгти. Післано туди й виявилось, що серед усякого залишеного добра була велика бібліотека. Книжки забрано для Університетської Бібліотеки; між ними було багато старовинних польських книжок, цінних про українське національне питання, а також екземпляр старої французької енциклопедії Вольтєровських часів... Усе в дорогих оправах, все мало багатий вигляд.

Мєнші збірки, але дуже цінні, подарували проф[єсор] П. Бучинський з природничих наук, і протоєрей Є. Сіцінський – з богословія й україніки. Велику свою бібліотеку – понад 5000 томів – позоставив Університетові й Ректор Огієнко.

В погоні за книжками, не тільки збірками, але й поодинокими екземплярами, нишпорили студенти по якихось таємничих криївках під мостами через Смотрич, на Карвасарах, по розвалєних ліп'янках, трохи не по печєрах надбережних скєль, де, між іншим, пошукували старого Литовського Статуту, що мав бути в двох екземплярах, – польський знайшовся, а український був знищений.

Взагалі на тих Карвасарах роздобувалися цікаві речі, – там же в якогось бідака куплено найбільшого килима для Університету, оздоба ректорського кабінету.

Число книжок уже на початку досягло до 30 тисяч томів, крім бібліотеки Богословського факультету, до якого перейшла цілковито ще численніша фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільської Духовної Семінарії, і містилася окремо.

Найчисленніший розділ Бібліотеки був Історично-філолог[ічного] факультету (красне письменство й наукові книжки); найцінніші наукові речі – природничого факультету з бібліотеки П. Бучинського й Кам'янецького Природознавчого Т[оварист]ва.

Величезна праця провадилася для доброї організації Бібліотеки. Працювали й тут під керівництвом спеціаліста студенти й учителі. Треба було розібратися в усіх придбаннях і даровизнах, розташуватися, скласти каталоги і, накінець, упорядкувати кожну книжку, бо були то переважно вживані книжки, а навіть знищені. При Бібліотеці була своя палітурня.

А спішити треба було. Ото ж у бібліотеці рійно було від працівників, що завзято й невпинно працювали; а тут надходили все нові й нові транспорти книжок. Не зоставалися в жертвах позаду не тільки Кам'янчани, а навіть з повіту. Старий довголітній сільський учитель, що на протязі більше 40 літ своєї служби, на свої малі збереження зібрав свій єдиний скарб – бібліотеку, склав їх у кілька скриньок і доставив у дар Університетові... А до того ще й сам впросився, вже старий сивий дідок, на працю до Університетської Бібліотеки, і з радісним усміхом лазив по драбинках, наклеював значки, підклеював аркуші, обмилював кожну книжку, як живе створіння, своєю щирою опікою, – бодай хоч чим-небудь прислужитися такому великому й такому близькому ділу⁴...

Кам'янецький Університет не будувався, як будуються офіційальні заклади, – замкнено, механічно, за суворо встановленим планом, а кожна комашка зо своєю навіть малою грудочкою мала вільний доступ до його будування...

Бібліотека була розташована в двоповерховій залі, в високих спеціальних шафах від долівки аж до стелі; в певному порядку складалися книжки, і з зазначенням номерів. Була система трьох каталогів: 1. порядкового хронологічного, 2. систематичного за

спеціальностями, й 3. алфавітного з вказівками про кожну книжку. Номери всіх трьох каталогів були на книжці, так, що легко було обслуговувати й орієнтуватися.

Бібліотека була відчинена для вжитку з початком 19 року, мала свій окремих регулямін, затверджений університетським сенатом, і свій постійний штат урядників.

12. Університетський город

Вже з січня 1919 року був запрошений спеціаліст інструктор городництва, як завідуючий університетським городом, агроном Сікора. Це був гарячий пропагатор не тільки раціональності, але й естетичного зовнішнього вигляду города, поля, саду; читав на цю тему реферати і студентам Університету, і широкій публіці. Розробив детальний план робіт і кошторис, що був розглянутий університетською комісією й затверджений університетською господарчою Радою, дістав асигнування, і з ранньої весни завзято приступив до роботи.

В повному складі Правління Університету й Університетська Комісія оглянула університетські землі й визначили місце під будівлі Університету, куди помалу можна було звозити будівельний матеріал.

Перший рік (1919-й) був як пробний, із осінньою виставою продуктів. На другий 1920 рік все було заведено на широку скалю, з перепродукцією, поки що тільки для потреб Університету, – студентської їдальні, професорів, урядовців.

Університетський город був завжди поважним джерелом для заробітку студентів. Не раз бувало, що він ставав єдиним засобом для виживлення, перетривання тяжкого часу, коли в місті навіть за гроші трудно було достати щось для їжі. На городі працювали тоді не тільки студенти, але дехто й з професорів, і взагалі Кам'янчан. За свою денну працю доставали визначену порцію продуктів, причім п[ан] Сікора не пропускав ні одного гатунку рослин, щоб не виголосити тут же про неї імпровізованої лекції робітникам і практикантам... Був фанатик свого діла. Дійсно, по алях городу можно було з приємністю пройтися й милуватися його здоровим, естетичним виглядом.

13. Студентська їдальня й інтернат

Їдальня й інтернат ще не мали свого спеціального приміщення, бо при Університетові й без того ставало тісно. В 1920-му академічному році Університет розкинувся вже мало не по цілому місті. Треба було новоутворений Правничий і де-які катедри інших факультетів (бо прибавився II курс) містити в сусідній приватній гімназії, що після евакуації ніяк не могла стати на ноги. Богословський факультет помістився в Учительській Семінарії, а його Бібліотека в Духовній Семінарії. І під їдальню Миська Управа відвела один із порожніх будинків на Новім Плані. Діяльність її розвинулася в 20-му році, коли прибуло багато втікачів, а особливо студентів із Галичини; вони ж узяли майже цілу організацію й ведення їдальні в свої руки.

Їдальня мусіла бути не тільки самовистарчальна, але й до якоїсь міри доброчинна для тих, що часово потребували підтримки. Керувала справами окрема Управа зо студентів від Студентської Ради старостів, але це не була окрема чисто студентська установа, а рахувалася Університетською їдальнею, тому регулямін її затверджувався Правлінням Університету, а справоздання й кошториси апробувалися університетською Господарчою Радою. Для постійного контакту й до Ради їдальні і до Ради Господарчої Університету входила, як постійний член, секретар Університетської Комісії Ол. Пащенко. Університетська Комісія була, поки що, бездіяльна, – ще не відважувалася розпочинати будування: час був неспокійний, невідповідний.

Розпочались також заходи улаштувати Інтернат для студентів втікачів. Далеко ще було до вигляду будучого Академічного Дому, – бо всього кілька кімнат із зібраним і дарованим меблюванням, але все ж таки був притулок на деякий час, поки студент не приспособиться десь настало.

Великої потреби в Інтернаті ще не відчувалося, бо праці всюди було не початий край, – в урядах, в приватних установах, так, що кожний студент, що потребував заробітку, легко знаходив його, тільки б сил вистарчило й охоти. Все ж таки про Академічний Дім думалося, й малися в проекті плани, кошториси. Це вже було б діло Університетської Комісії, праця якої простягалася б на десяток літ, збудування тих мрій, що не покидали її членів, з кожним роком тільки розросталися, особливо, коли б заклався ще й Медичний факультет...

1920 рік урвав ці плани, більшість членів Комісії мусіли покинути Кам'янець.

Минуло 15 літ, а будування не почалося й тепер... Може знайдуться ще люди там, у Кам'янці, що колись таки розвинуть і здійснять такі привабливі мрії старої Комісії...

14. Гімназія й Курси Українознавства

Хоч вони й не рахувалися Університетськими закладами, але були при Університеті, в його мешканні, користувались його науковими речами. Це були Українська Гімназія для дорослих і Курси Українознавства. Вони були під керівництвом Ректора Огієнка, а викладали в них професори Університету. Всі урядовці й вільні слухачі Університету, що не мали прав матуральних, без чого не могли ані перейти в число дійсних студентів, ані утвердитися на своїх посадах, мусіли набути ці права, і власне така вечірня Гімназія давала їм можливість, не покидаючи служби, поповнити свою освіту, здобути матуру. Курс гімназіяльний був 4-х річний, так що, вступаючи до старших класів, хто за рік, хто за два міг здати іспити на атестат зрілості.

Необхідні й життєві були й Курси Українознавства, особливо ж для тих студентів – і українців і інших народностей, – що не володіли добре літературною українською мовою; без таких помічних Курсів вони могли б мати великі перешкоди в своїх університетських студіях. Та й мало не всі Кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій – адвокати, лікарі, судді – користувалися, хто хотів, цими курсами.

*****

Цим я закінчую свої короткі спомини про найсвітліше культурне діло нашого зриву 1917 – 1920 років, – про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації – від найбільших починаючи, а найменшими кінчаючи, – вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер... Ректор І. Огієнко зумів не тільки всіх притягнути до праці, але й запалити всіх нас святою думкою, що це праця наша, ще це завдання нашого життя, що це наша найкраща мрія, для здійснення якої варто й життя своє віддати...

Ми всі працювали, не складаючи рук... Над Університетом за ці 18 літ його життя пронеслися великі градові бурі, а Він таки стоїть непорушно, як найміцніша твердиня української культури на Поділлі, – бо збудував його сам Народ злученою силою своїх кращих синів.

*****

*Олімпіяда Михайлівна Пашенко, авторка цих споминів, народилася 25 липня 1879-го року в с[елі] Сербах на Могилівщині, в родині народного вчителя. Мати була вчителькою до замужества; батько вчителював 55 літ. Уже з 9-ти літ О. П. рахує Кам'янець своїм родинним містом, бо тут почала вчитися в жіночій гімназії; і пізніш, куди б обов'язки не закидали О. П., вона все верталась до Кам'янця, як до рідного міста.

В 16 літ П. покінчила гімназію, а за рік стає на свій заробіток і виїжджає на кондицію до Тифлісу, де й закінчує дворічні педагогічні курси, після чого дістала першу посаду – керівники й учительки зразкової школи „Тифлісского Педагогического Общества“. З 1899 року, на 20-му році життя, П. розпочала свою громадську працю, – працювала в Товаристві опіки над бідними дітьми, організувала дитячі садки, належала до Товариства вечірніх курсів і недільних шкіл для робітників, де провадила окрему групу. В Тифлісі ж була О. П. в числі організаторів „Общества народных чтений“, що мало й національні секції – грузинську, вірменську, тут вона організувала секцію українську, що сильно розрослася й багато працювала.

З початком 1904 р[оку] О. П. добровільно виїхала в Манджурію, на терен російсько-японської війни, де працювала в шпиталях сестрою жалібницею. Наслідком цієї праці з'явилася цікава праця О. П.: „Записки сестры милосердия“, що видруковані в одному з найкращих російських журналів: „Русское Багатство“ за 1910 рік кн[иги] 7 і 8, за редакцією Вол. Короленка.

15-го серпня 1905 р[оку] О. П. вертається додому, але вже не до Тифлісу, де гострі випадки революції 1905-го року знищили працю всіх гуртків і організацій, а до Кам'янця, де дістала посаду вчительки під містом, – у с[ело] Дунаївці, куди й прибула 29 серпня. О. П. організувала тут курси для дорослих та народні недільні виклади, на які збиралися селяни з цілої волости. За політичні теми й українську мову вже в листопаді О. П.

арештували, але звільнили на поруки, позбавивши права вчителювати на Поділлі...

Тоді О. П. перенеслася на Київщину. Директор народніх шкіл, відомий Лубенець призначив П. до приватної сільської школи в Радомиському повіті, але в кінці жовтня 1906-го року знову була арештована й відвезена до Радомиської в'язниці, де й просиділа три місяці. Пред'явлено їй було обвинувачення по 32-ій статті: „за писание и распространение антигосударственных сведений на чужом языке” (цебто по-українськи). Заступився відомий Мих. Стахович, і О. П. випустили за його порукою...

В 1907 р[оці] змінилася Дирекція шкіл у Кам'янці, й О. П. дістала там працю, але через доноса стратила посаду й попала під догляд поліції. Мусіла виїхати на працю до Москви, де й перебула 1908 - 1909 роки. Поза працею слухала виклади на Вищих Педагогічних Курсах Тихомирова.

Але О. П. рветься до улюбленого Кам'янця, куди й вертається 1909-го року на вчительську посаду приватної 7 кл[асної] муж[ської] комерційної школи. Вступ на село був їй знову заборонений і її віддано під догляд поліції.

Під час війни О. П. мобілізовано й вона, як сестра жалібниці, невпинно працювала в селянськiм шпиталі аж до революції. За революції О. П. вільно працює в багатьох організаціях, а саме: в „Просвіті” як заступниця голови; в Міській самоврядуванні як заступниця голови ревізійної комісії; в Повітовім Земстві як голова Управи, голова Повітової Шкільної Ради, заступниця голови Селянської Спільки повіту, член Губерніяльної Ради й Шкільної Комісії. В квітні 1917 р[оку] Український Конгрес обрав О. П. членом Центральної Ради, а в 1919 р[оці] повітове селянство обрало її членом Трудового Конгресу.

Революція не принесла заспокоєння О. П. В 1918-м році ревізійна комісія тягне О. П. до суду за революційну діяльність. Як голову Повітової Управи, більшовицький Трибунал потягнув О. П. до суду, бо вона не визнала призначеного комісара; на судовій розправі козаки й селяни боронили О. П., й її виправдано. В 1919-ім році більшовики знову арештували О. П. й призначили до розстрілу, і тільки заступництво Університету та впливових людей спасло їй життя...

Ціле своє життя О. П. віддала громадській праці, особливо в її освітній ланці, маючи за це єдину нагороду - в'язницю й

безробіття... Ставши Секретарем Університетської Комісії, О. П. завжди допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягуючи до праці й усіх тих, що могли допомагати. Загальними надлюдськими зусиллями всіх і створено справді величне діло – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет.

17. III. 1936.

Іван Огієнко.

¹Українська фракція складалася з 11 чоловіка: Ол. Пащенко, В. Злотчанський, Ганджій, Залевський, Гриб, Шиян, Г. Панасюк, Шманкевич, Матковський й інші.

²Після того через який рік Солуха хворів тяжко, довго й небезпечно на рідку хворобу (сплячку), а ще через рік Костя Солуху – сивого, маестатичного старця, постатню до біблійного пророка подібного... водили більшовики по дровітнях різати дрова (так згаряча приміювали вони примусову працю для „буржуїв”); тоді суворо заборонено йому відлучатися з Кам'янця навіть до хворого. (Коли тяжко захорувала дитина моя, а сама я ховалася в 6 верстах від Кам'янця й не могла ані сама звернутися до іншого лікаря, ані спровадити до своєї криївки, К. Солуха вночі потаємки пробирався до хворої дитини... Дитині полегшало, і Сол. відвели від небезпечної візити). А ще через півроку цілий Кам'янець проводив на вічний спочинок старого Солуху... І не було вже нікого в Кам'янці зо старших і ближчих його співробітників на національній ниві. З таких може тільки я одна здалека проводжала заплаканими очима домовину, не сміючи підійти близько: боялася не за себе, а за сина, що держала на руках...

³Так в тексті.

⁴Сивий старий дідок-учитель, що подарував Університетській Бібліотеці цілий свій книжковий маєток, це був Михайло Пащенко, батько авторки цих споминів.

„ГЕТЬМАНЩИНА” (УРИВОК)

Я не попав на той спеціальний поїзд, що віз з Київa до Кам'янцея. Поїхав слiдуючим. По шляху у вагонi були рiжнi розмови, бачив розквітчанi станцiї [?] вiд Проскурова до Кам'янцея. Гомiнiли, що „сам гетьман” незабаром їхатиме в Кам'янець”. Скрiзь маяли жовто-блакитнi прапори українськi...

Я приїхав до Камiнцея години о 12-й i просто поїхав до унiверситету, де мав спинитись i на нiч.

Свято малось розпочатись через пiвгодини. Гостей наїхало кiлька сот з усiєї правобережної України, з Галичини, Буковини. Ректор Огiєнко хотiв показати себе дотепним, умiлим, енергiчним господарем i аранжував свято бундючно...

Одкриття другого українського унiверситету було таким же великим святом, як i одкриття першого. Зовнiшно воно виглядало бiльш демократично нiж Київське, бо не було дiпломатiв, генералiв i дiйсних мiнiстрiв, хоч були попи i бувшi та будучi мiнiстри.

Ректор Огiєнко старався надати вигляд святовi церковно-патрiотичний. Хор Кошиця (з Київa) спивав на славу, з ним достатньо змагався мiсцевий хор. Але рiч була не в цiм.

Делегацiй i промов було бiльше, нiж в Києвi. Рiжних парадiв також. По Україні вже йшла якась хвиля пiдйому, вже чутливи чогось сподiвались. Я був делегований на свято Н[ацiональним] Союзом, а тому полiтичнi елементи мiсцевi i наїзднi все намагались узнати вiдмiнне, „щось” особливе. Скоропадський розумiється не приїхав, а натомiсть прислав свого представника якогось генерала хорунжего чи то Глiбова (за iншими джерелами Лiбова – I. Т.), який сяк-так прочитав грамоту, а потiм... рiшив сказати промову. Він взагалi хотiв зазначити, що наука – велика рiч, але зрадливi українськi слова нiяк не хотiли складатись не то-що в якусь думку, а навiть фразу. Видно, що генераловi довелось говорити вперше за життя не то що про значення нацiональної культури, а навiть про науку. Тулив-тулив слова, а вони анархiчно-большевицьки розлазились на всi боки, не хотiли нiчого знати про напруження генералової голови, випадали з рота, не держалися на язичцi i цi їх скоки веселили громаду. Генерал, – сказавши, що наука – це така рiч, що треба нею займатись, бо її треба взагалi, i що котрi не

вчатся, то вони самі з себе повинні учитись, а котрі знають, то ті університет посідають, но конечно повинен бути порядок і правило, потому что без порядку наука не йде на добре і т[ому] п[одібне] крутнув головою, глянув безпомічно навкруги, якось усміхнувся – мовляв „дело понятное” – махнув рукою і за здоров'я ясновельможного гетьмана всея України і за Українську державу – ура, Слава! Слава! гукнули; де-хто з присутніх очима подякували генерала за промову. Коли ректор сказав, що слово належиться представникові Головної ради Укр[аїнського] Н[аціонального] Союзу, то заля заgrimіла – загуркотіла від оплесків. „Понімай – мол дело, пане генерале! Мені довелось сказати про науку менше, ніж про політику. Науки для того й треба, щоб добре вести політику, щоб-то будувати нашу дійсну народню трудову республіку, за яку бореться все чесне і сміле на Україні. Натякаючи на живий (вух?) вибух народної стихії, вказівка на вищий принцип боротьби викликали довгу овацію. Я помітив, що якісь іскри „божевілля” миготіли в очах, відчув екстаз, великий святий – психоз ідеї боротьби і подвигу. Очевидно, маса мала вже добрий „заряд електрики”.

На вечірньому бенкеті після моєї промови до мене підійшло кілька поважних на вигляд попів, що були на підпитку і почали: ми з усім згодні, що Ви говорили! Тут вся правда. Хіба ми проти цього, проти цього? Христос був соціаліст. Україна... да, конечно должна быть. Так вже написано. Но нельзя без духовенства, потому, що народ без релігії не може. Ви правду говорите. Соціалізму ми не боїмось, наоборот. Український язык тоже язык. Да! Позвольте з Вами чокнутись. За нову Україну!

Дивне враження робили ці бородаті – волосаті „соціалісти-революціонери”, що були в усьому зо мною згодні! Відкіль беруться у їх слова таких фатальних їх признань? Романтика українського руху з нечуваними святами „університет”, „даже господа генерали признають”, що так треба – це вривається в одубілу психіку, робить там гармидер, людина губить давно здобуту рівновагу.

Розмов багато було всяких.

Увечері святочна вистава в Народному Домі – щось з „Петра Дорошенка” Старицької виставляли, було щось далі „концертне”; потім танці... Я залишився сам між незнайомою публікою і придивлявся до танців місцевої і наїзжої публіки. О, так веселиться молодіж, приймаючи все життя, як свято. А незабаром загремить

трудова Україна гнівом і боротьбою проти нечуваного жаху життя. Багато нещастя упаде несподівано на буржуазні голови, але потім розгодиниться і тихий спокій праці опанує наші степи.

Ночував я в будинку губ[ерніальної] земської управи.

На другий день були наради в місцевій філії національного союзу, а також довше довірочне об'єднане засідання губ[ерніального] комітету соц[іалістів]-рев[олюціонерів] і селянської спілки, на якому я докладно реферував стан речей, можливі „ближчі перспективи”.

Ясно одно, що „треба до чогось готуватись”.

Великим гуртом ходили оглядати стару фортецю і турецьку башту. Це були німі свідки про колишніх панів, що наїздом і силою верховодили над Україною. Відшуміли вони. Польща здихає вже більше сотні літ під московським чоботом, а Туреччина вже давно вважається „за хвору людину” і майже виперта з Європи.

Україна згубила була навіть ім'я, а тепер воно лунає по всьому світі і мабуть і [готентори?] вже чули, що появилася Україна. Невже вона не скріпиться, не вже зійде до невідлижного існування, як перед великим 1917 роком? Невже марно піде та божевільна енергія, яку видала з себе українська революційна інтелігенція? Енергія не може згинутися: вона трансформується в інший вид, перейде з політики, в господарство, в літературу чи мистецтво, але не згине. Перейде потім знов в суспільний рух, мусить перейти.

Вернувшись з огляду руїн, я зайшов в „Просвіту”, потім блукав по місту сам, під великими кленами, що густо крили землю жовто-золотим листом. Небо чисте, прозоре. Тепле повітря і золоті клени, такі спокійні, величні в своєму умиранні. Тихі вулиці, без [?] трамваїв. Прощуміло свято, багато тепер людей лежить дома, в солодкій зморі після вибуху почувань, лірики, напруження. Зморені серця, як ця золота вмираюча осінь.

Але багато тих, які не помічають краси життя, ані розцвіту весні, ані вміння літа: це ті, що торгують і ті, що страждають та працюють. Мільони українського селянства навіть не знають, що одкрито для його університет. Підуть до його синкі купців, попів, панів, багатіїв; навчатися панським ремеслам і здобудуть панський хліб. А селянські хлопці і дівчата бігатимуть по вулицях, з малку за роботою – пасти гусей, телят, свиней, а потім рілля, худоба, ліс, панська економія, шахти, фабрики... і так ціле життя. Я його знаю, був на самому дні злиднів, розпуки, голоду, безнадійності,

безпритулля. І все мріялось, що колись цьому буде кінець. Невже він не прийде? Ну, підуть німці з України, чорна гетьманщина zorganizує сили і буде нас тримати в [тенетах?] панської влади? Набере війська – з кого? З отих селян, що вже вхопили смаку волі і навіть своєвілля, що вже пізнали можливість іншого життя! Ні, це неймовірно. Пани зберуть тисячу, десять, сто тисяч офіцерів, а ми... мільон селян і робітників. По селах багато зброї. Земля в своїх недрах має хліб, але тепер і зброю...

Університет – гарна річ, але при певних умовах.

Коли цей університет буде виховувати буржуазних ворогів народу, то для чого він? Яка радість з його? Чому ми радіємо з одного факту – університет?.. Пройдуть роки, в йому будуть педели і поліція, що говоритимуть українською мовою і робитимуть неволю народові насьюкою рукою. Це щось дике – українська мова працюючих стане ще мовою і гнобителів!

Романтика золотого листя, величніх кленів у парчевих ризах відходила. Кленки скидали свою золоту красу і стояли, як гола дійсність. Я стрепенувся і поїхав на станцію. Поїзд відходив о 5 год[ині]. На вокзалі зібралось багато публіки на проводи гостей.

Фотографувались, музика грала, єпископ з попами товкався. Ми від'їхали з Швецем і Сушицьким разом і цілий вечір говорили про метод складання історії літератури.

**ПЕРШІ ДВА АКАДЕМІЧНІ РОКИ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ
(Уривок із спогадів)**

22 жовтня 1928 року сповнюється десять літ з часу відкриття в Кам'янці-Подільському Українського Державного Університету, який був одним з проявів творчої роботи вільного українського народу. Як безпосередній свідок, а в деякій мірі й учасник його діяльності, беру на себе сміливість подати про нього коротенькі відомості в формі своїх спогадів цієї нашої наукової установи, про яку писалося занадто мало, і тому мої уривчасті й загальні спогади будуть незаповненими. Ніяких документів в себе не маю, а пишу лише невеличку частину з того, що зберегла моя пам'ять.

В червні 1918 року прочитав я у „Відродженні” звістку про те, що в Кам'янці-Подільському намічено заснувати український університет з трьома відділами: богословським, історично-філософським та математично-природничим. А що думка про український університет виникла і в нас у Катеринославі, то звістка „Відродження”, українського офіціозу гетьманського правительства, зробила на мене сильне враження: здійснюється наша мрія про створення високої української школи! На перевірку вийшло, що звістка та передчасна, а поки що реально ставилася справа заснування українського державного університету в Києві. Тим часом російське громадянство міста Катеринослава розвинуло енергичну акцію для заснування в Катеринославі російського університету. Міське самоврядування, губерніяльна земська управа й гетьманська адміністрація жваво підтримували цю справу. Вже в липні здобуто дозвіл на відкриття цього університету й негайно ж розпочато справу організування поодиноких факультетів. Для зорганізування історично-філософського факультету викликано до Катеринослава з Москви відомого знавця литовської доби проф[есора] М. Любавського. Зрозуміло, що тутешнє українське громадянство не спочувало ідеї утворення в Катеринославі російського університету. Мене цікавило, хто ввійде до професорського складу історично-філософського факультету. Ходили чутки, що закликано всі російські сили з не-українських місцевостей.

Одного дня несподівано заходить до мене проф[есор] М. Любавський, якого я знав тільки з його капітальних праць з історії великого князівства Литовського. Він зразу ж заявив мені, що запрошує мене до складу професорів історично-фільольогічного факультету й пропонує взяти катедру історії церкви взагалі й української зокрема. Я відповів, що прийняв би його пропозицію лише в тому випадку, коли б виклади провадилися мовою українською, а не російською. Проф[есор] М. Любавський категорично відповів, що й сам він бажає, щоб я викладав по-українському. З дальшої розмови виявилось, що, крім мене, з місцевих сил запрошено ще директора обласного музею ім[ені] А. Поля Д. Яворницького на історію України (виклади провадити теж по-українськи). Тоді я дав згоду взяти запропоновану мені катедру. На мій запит, чи й сам проф[есор] М. Любавський викладатиме в новому університеті, він сказав, що пробуде в Катеринославі тільки до Різдва, доки налагодиться справа на факультеті, а опісля вертається до Москви, бо він ставить своїм завданням оберігати московські архівні скарби. З нашої розмови виніс я вражіння, що проф[есор] М. Любавський до українства ставиться спокійно й не виявляє неприхильности до нього. Відходячи від мене, професор попоросив у мене відповідну писану заяву, взяв примірник моєї магістерської дисертації й підкреслив, що я буду екстраординарним професором. Незабаром я одержав писане повідомлення про те, що мене вибрано екстраординарним професором з правом викладати по-українському. Діло було десь в середині серпня, я почав готуватися до викладів, познайомився де з ким з своїх нових колег, переглянув придбані для університетської бібліотеки видання, допоміг здобути факультетові згоду місцевої духовної семінарії на користування університету з її прекрасної бібліотеки (історичний відділ був складений дуже гарно), вмовився з Д. Яворницьким про те, як нам поводитися серед викладачів-Москалів. Словом, я підготовлявся до нової праці.

Серед таких обставин стало відомим, що гетьманський уряд вирішив таки заснувати в Кам'янці-Подільському Університет з трьома згаданими факультетами й справу заснування його доручив приват-доцентові Київського російського університету І. Огієнкові, що намічався в ректори нового університету. Тоді я, не вагаючися, рішив перейти до українського університету. В справах громадських довелося мені відвідати Київ. Тут я переговорив

особисто з проф[есором] Огієнком, який заявив, що приймає мене на катедру історії української церкви з титулом виконуючого обов'язки екстраординарного професора й просив на початку жовтня прибути до Кам'янця. Він показав мені ще кілька заяв охочих іти в професори Кам'янецького університету; серед них було й прохання п[ана] З-ва¹, якого я бачив серед своїх колег в університеті Катеринославському. Прохання було писане поросійському.

Я не знав та й тепер не знаю, які права надано було проф[есору] І. Огієнкові; чи він сам намічав кандидатів на університетські катедри, чи то переводилося десь при міністерстві освіти. Напевне, в останньому, бо пізніше, вже в Кам'янці, бачив я надіслані з міністерства пляни, проекти й повідомлення про декого з професорів. Це питання мене не цікавило, до міністерства я не ходив, а мав діло тільки з Огієнком. Не звертав я уваги на те, що в українському університеті буду тільки виконуючим обов'язки екстраординарного професора – аби тільки бути в рідному університеті! В Кам'янці виявилось, що це „виконуючий обов'язки” дуже подобається проф[есору] Огієнкові: з його ініціативи, були навіть „виконуючі обов'язки” приват-доцента! На переїзд до Кам'янця-Подільського мені не дано ніякої грошової допомоги; та я й просити не хотів. 5-го жовтня я покинув Катеринослав і свою родину й поїхав до Кам'янця, куди й прибув, після досить невігдної мандрівки 8 жовтня.

В Кам'янці застав я тільки проф[есора] Огієнка та приват-доцента Л. Білецького. Був ще проф[есор] П. Бучинський, старий професор зоології в Новоросійському університеті, що доживав віку в рідному Кам'янці. Він погодився бути деканом природничо-математичного відділу в нашому університеті й викладати зоологію протягом першого року по-російському, а потому – по-українському. Старий професор свято додержав цієї умови. Більше нікого з професорського складу в Кам'янці ще не було.

Під університет призначено будинок середньої технічної школи (російської). Ця триповерхова будівля була досить велика, мала багато кімнат, домову церкву, три просторі залі. Завдяки цьому в будинку для початку можливо було впорядити кілька аудиторій, кабінетів і бібліотеку. Але ж самий будинок, в часи військових подій, був сильно попсований, в нижньому поверсі в деяких кімнатах була знищена дерев'яна підлога. Необхідно було

провести капітальний ремонт, виготовити студентські лавки, придбати меблі, всяке приладдя для будинку і т[ак] ін[ше]. Я був свідком, як енергійно провадилася підготовча робота. На 22-ге жовтня призначене було урочисте відкриття університету, а тому треба було поспішати. Проф[есор] Огієнко цілком віддався праці коло переведення підготовки. Йому допомагали члени підготовчої комісії, складеної з місцевих діячів – представників міського та земського самоврядування й тутешнього громадянства. Найчастіше можна було бачити в будинку університету П. Шульмінського (вже небіжчик), голову губерніяльної земської управи В. Приходька (тепер лектор Української Господарської Академії в Подєбрадах) і відому місцеву діячку Ол. Пащенко. Остання була секретарем комісії й працювала дуже багато. Помічною силою був панотець Д. Чирський, що жив без парохвії й ходив у цивільному. Він же потім був деякий час і „екзекутором” нашого університету, себто завідував його господарством. Кам'янецька адміністрація, з наказу центральної влади, ставилася прихильно до підготовчих робіт, хоч поодинокі представники її, завдяки своїм російським симпатіям, дозволяли собі іронізувати над справою українського університету.

Всі оці роботи мене мало цікавили. Проф[есор] Огієнко, хоч і говорив, що йому потрібні помічники, ніяких доручень мені не давав, ні до якої праці не притягав, а тому я був цілком вільний. В такому ж положенні був і проф[есор] Л. Білецький. За цей час я підшукав собі помешкання, ознайомився трохи з Кам'янцем та його громадянством і місцевими настроями. Помешкання – одну кімнату – знайшов я недалеко від університету, при одній з ним улиці, в родині одного урядовця. Вся родина говорила по-російському, український рух їм не подобався, але ж люди були симпатичні й до мене ставилися прихильно, пізніше навіть робили мені немало послуг. Помешкання мало деякі недогоди. Освітлення було кепське: не було навіть нафти, а доводилося задовольнятися свічками з Галичини, які були без порівняння гірші від свічок російського виробу (т[ак] зв[аних] „стеаринових”). Та перебирати неможливо було. Під час вишукування помешкання я переконався, що воєнні події сильно знищили місто. У багатьох не доставало ліжок, столів, стільців, потрібного посуду. Доводилося чути, що мое помешкання одно з кращих. Тоді ж мені довелося говорити з багатьма представниками кам'янецького громадянства. Кидалася в вічі їх неприхильність до українства, іронічне відношення до

справи українського університету й науки... Господарі мої розповідали про своїх знайомих, визначних представників місцевої адміністрації. В цих оповіданнях не було нічого втішного для нас, Українців. Все свідчило про те, що доведеться з бою брати позиції... Правда, коло „Просвіти” купчилося немало Українців, але ж у значній більшості були це люде, що в життю грали мінімальну роль. Свідомі Українці стояли на чолі губерніяльної земської управи; багато українців служило в ній, але ж немало було серед земських службовиків і таких, що вороже ставилися до українства. Так, завідуючий земським книжним складом ще весною 1919 р[оку] радив „правобережній філії” Катеринославського видавництва, що провадила свою роботу в Кам'янці, видавати російські, а не українські книжки. Про слабість українства свідчив і той факт, що наша професура не мала можливости найняти собі помешкань в українських родинях, а приміщалася виключно в Москалів. Лише мій давній знайомий С. Іваницький, директор учительської семінарії, мав змогу віддати кімнату проф[есору] Білецькому, а його дружина Марія Павловна погодилася годувати обідом його й мене.

Надійшло 22 жовтня, день відкриття державного українського університету в Кам'янці. Перед тим ходили чутки, ніби сам гетьман прибуде на це свято; але ж напередодні проф[есор] Огієнко заявив, що гетьман не прибуде, а висилає представника. З Київa прибула сила народу – все представники й делегати ріжних українських установ і організацій. Від високих шкіл Київa прибув ректор українського державного університету, проф[есор] Сушицький (помер 1920 р[оку]) та делегат Київської Духовної Академії, доцент свящ[еник] Н. Смирнов, що привіз з собою повний комплект усіх видань цієї Академії. Скільки пам'ятаю, представника київського російського університету, не було, як не було й взагалі привітань від шкіл російських. З-за Збруча прибули професори: С. Смаль-Стоцький, Ол. Колеса, д[окто]р Ів. Крип'якевич, д[окто]р В. Кучер та інші. Явився й ректор Черновецького університету. Тодішній київський митрополит Антоній Храповицький, до якого українське громадянство ставилося дуже гостро, прислав свого вікарія, єпископа Дмитра Вербицького і передав з Лаври примірник Острожської Біблії. Гостей було дуже багато, розмістити їх було нелегко, бо бракувало помешкань. В самий день відкриття університету в церкві

відправлено Службу Божу, а потім, в 1-й годині дня розпочався акт. Представник гетьмана, генерал Лібов прочитав гетьманську грамоту про відкриття кам'янецького університету й передав її ректорові Огієнкові. Хор під управою О. Кошиця проспівав національний гімн, а в перервах між промовами виконав кілька пісень, між іншими і „Gaudeamus igitur”². Привітань було виголошено – і писаних, і усних – безконечна низка; були привітання й від сільських громад. Мені найбільше сподобалося привітання єпископа Дмитра, представника Духовної Академії (обидва говорили по-українському), та проф[есора] І. Крип'якевича. Велика університетська зала (на другому поверсі) була повнісінька. В 5-й годині акт закінчено, хоч далеко не всі привітання були прочитані. Гостей запрошено на обід, який відбувався на третьому поверсі, теж у великій залі.

На другий день, 23-го, гості оглядали багатий пам'ятками старовини Кам'янець, церковно-археологічний музей та ін[ші] установи. Показував усе і давав пояснення знавець місцевої старовини, протоієрей Ю. Сіцінський, настоятель університетської церкви, а опісля доцент університету. По обіді ми всі урочисто виражали гостей, яким подано спеціальний поїзд. На двірці зроблено кілька фотографій. Настрій був підвищений. Говорили, що відкриття Кам'янецького університету відбулося урочистіше, ніж київського (5 жовтня). Дехто захоплювався Кам'янцем, ворожив прекрасну будучину новому університетові.

– Кам'янець стане нашим Гейдельбергом, – говорили вони.

В день відкриття університету випущено спеціальне видання з малюнком університетського будинку, портретом ректора, докладною його біографією та біографічними відомостями про декого з інших професорів.

Українське красномовство та безконечна балаканина нам добре відомі, як відома й питома їх вартість. Але ж урочистість свята, зміст привітань та розмов з гістьми впливали якось особливо на нас. Малося вражіння, що українське громадянство покладає великі надії на університет, сподівається від професорів чогось доброго. Мимоволі почувалася велика відповідальність перед нашим народом і краєм...

Після свята пішли дні звичайної в нашому положенню праці.

Перш за все при університеті відкрито українську гімназію для дорослих. Записалося до неї не менше сотні охочих учитися – й

мужчин і жінок. Їх поділено на чотири групи: перша рівнялася своєю програмою першим трьома класами гімназії, друга – четвертій і п'ятій, третя – шостій і сьомій, а четверта – восьмій класів звичайної гімназії. Перший випуск матуристів удалося зробити тільки в 1920 р[оці]. Серед дорослих слухачів гімназії був і мій син-небіжчик, хлопець п'ятнадцяти років. Я викладав в гімназії історію протягом двох літ. Тимчасово проф[есор] Л. Білецький викладав історію письменства, а д[окто]р Микола Чайківський – математику. Українську літературу викладав здібний і працьовитий К. Копержинський, що зумів зацікавити слухачів і придбати їх симпатії, не вважаючи на свої великі вимоги. З інших викладачів гімназії, переважно учителів учительської семінарії, багато часу й праці віддавав І. Майстренко, тепер лектор Українського Педагогічного Інституту в Празі. Директором гімназії для дорослих був В. Злотчанський. Після урочистого відкриття гімназії вона деякий час містилася в університетському будинку, а опісля переведено її в інше помешкання. Немало абітурієнтів цієї гімназії вже закінчили високі школи в Празі.

Невдовзі по відкритті гімназії для дорослих розпочалися виклади і в самому університеті.

Професорів було мало. Окрім згаданих вище прибули ще тільки приват-доцент М. Драй-Хмара та проф[есор] В. Петр. Перший недавно скінчив київський університет і відбув наукову командировку до південних Слов'ян; він мав викладати слов'янські мови. В. Петр – доктор (російський) фізіології – професор Ніжинського історично-фізіологічного інституту, мав викладати латинську та грецьку мову. Як і проф[есор] П. Бучинський, В. Петр зобов'язався викладати по-російському тільки один рік, а потім перейти на українську мову, та по-українському він так і не викладав (умер пізніше у Брні, на Мораві 4.IV.1923). Їхав він з Ніжина; дорогою на залізниці в нього викрадено в багажі всі кращі речі. Коли прибув до Кам'янця, зараз занедужав і до викладів приступив тільки після Різдва. Виклади його слухачам подобалися. Як згадано вище, на свято відкриття університету прибули з Львова д[окто]р І. Крип'якевич і д[окто]р В. Кучер. Першого запрошено на катедру історії України, другого на катедру математики. Обидва після свята поїхали до Львова ліквідувати свої справи, щоб прибути знову до Кам'янця. Але ж політичні події не дозволили їм здійснити свої наміри, на превеликий для нас жаль,

бо вони обидва сильно нам сподобалися. З Львова було ще запрошено д[окто]ра Ю. Гірняка і д[окто]ра Балея, та вони зовсім не приїздили до Кам'янця. Запрошений екстраординарним професором К. Широцький нездужав, а тому після свята взяв відпустку й поїхав до своїх родичів у село Ладижин, на Поділлі, де на початку 1919 р[оку] і вмер. Отже, з усього складу професорів з кінцем жовтня 1918 р[оку] розпочали свої виклади тільки П. Бучинський, І. Огієнко, Л. Білецький, М. Драй-Хмара та В. Біднов. Кожний з нас розпочав з вступного викладу, а опісля перейшов до повного курсу. Вступні виклади відбувалися в аудиторії ч[исло] 1, де вміщалося не менше 200 слухачів. Кожен із цих викладів викликав рясні оплески, що свідчило про задоволення слухачів. Так розпочали свою діяльність історично-фільольогічний і природничо-математичний відділи. На останньому поки що був сам проф[есор] П. Бучинський.

Слухачів набралось чимало, серед них було багато й Москалів. Зачислення в студенти переводилося на особливих нарадах, де докладчиком виступав ректор, а ми всі обговорювали питання, приймати чи не приймати даного кандидата. При цьому ми керувалися правилами російських університетів. Кандидати-Українці в більшості не задовольняли наших вимог, і тому вони попадали в число вільних слухачів. Здається, що останніх було більше, ніж дійсних студентів. Одного разу ректор заявив, що проситься в студенти якийсь селянин... Виявилось, що то був мешканець Кам'янця Гриб, досить відомий в українських колах...

Наші слухачі звернулися до ректора з проханням призначити виклади на післяобідні години. Прохання мотивовано тим, що значна більшість слухачів живе з своєї праці, переважно з служби по різних установах, а служба відбувається перед полуднем. Після наради ми ухвалили задовольнити таке бажання слухачів, і тому в нас виклади відбувалися від години 2-ої до 8-мої, а після Різдва й до 10 години вечора. Група студентів-Москалів просила, щоб виклади провадилися російською мовою; їм зразу ж категорично відмовлено і вдруге таке питання вже не виникало.

Університет мав кошти для допомоги незаможним студентам (було щось коло ста стипендій); кілька десятків студентів одержували підмогу, не пам'ятаю вже, в якому розмірі. На університетські кошти заведено студентську їдальню. Кілька разів я там обїдав. Їжа була недорога й гарна; псувало вражіння тільки

брудне помешкання. Відсутність належного догляду й контролю викликала надужиття й розтрата. Коли університет став вимагати звідомлення, то завідуючий їдальнею студент (як запевняли студенти ректора) пробував застрелитися. Їдальню довелося зліквідувати. З ініціативи ректора двох представників студентства прийнято до професорської ради, й вони завжди брали участь у наших нарадах. Взагалі ж з студентами безпосередньо мав зносини сам ректор. Відносини між ним і студентами були спочатку дуже гарні. Але ж в грудні вони вже значно попсувалися.

Весь час Кам'янець був відрізаний від цілого світа. Зносини з Києвом були слабкі, ще слабші з Галичиною й Буковиною. Газети майже не доходили, а дві місцеві російські („Подольский край” і „Подольнянин” нічого не давали. Завдяки цьому ми не могли закликати нових професорів, а тільки намічали відповідних кандидатів з тим, щоб на Різдво їх перевезти до Кам'янця. З моєї ініціативи ухвалено запросити на історію України бувшого гетьманського міністра заграничних справ Д. Дорошенка; намічено й кандидатуру Є. Архипенка. Тому, що я був знайомий з його видавничо-літературною діяльністю, я мусів дати про нього відповідний реферат.

Перед Різдвом ректор став міністром освіти, але ж від ректорства не відмовився. Тоді ж мене призначено на три роки деканом богословського факультету, який треба було зорганізувати. Через те в мене збільшилося настільки праці, скільки сполучених з адміністраційною посадою неприємностей. Крім мене на богословським факультеті не було нікого. З Києвом зносин не було, а в Кам'янці було тільки дві особи, що до того надавалися: Оп. Неселовський, магістр богословія Київської Академії й прот[оієрей] Ю. Сіцінський, давній співробітник „Записок Науков[ого] Т[овариств]ва ім[ені] Шевченка”. Випадково знайшов я ще одного кандидата свящ[еника] П. Табінського, теперішнього ректора Кременецької духовної семінарії на Волині, що тоді вчителював в якійсь українській гімназії десь на Поділлі. Він погодився викладати в університеті; але занедужав на тиф (ця хвороба саме тоді лютувала на Україні), й невідомо було, чи зостанеться живим. Призначення міністром освіти І. Огієнка полегшило мені справу. Він поїхав до Києва і там вишукав немало потрібних людей. В кінці січня 1919 року до Кам'янця прибули: Ол. Столярів, А. Малиновський, І. Любарський, Й. Оксіук, П.

Клепатський, Д. Дорошенко, П. Клименко, проф[есор] Катеринославського гірничого інституту М. Хведорів, Ол. Аленич. З Харькова прибув М. Плевако, а з Галичини д[окто]р М. Чайковський. Завдяки цьому збільшився історично-філологічний факультет і розпочав свою діяльність богословський.

На церковну археологію запрошено проф[есора] Ю. Сіцінського. Вибрано було ще О. Неселовського. Тим часом одужав панотець П. Табінський. Останні три, спільно зі мною, М. Васильківським, І. Любарським та Й. Оксіюком, розпочали виклади на богословському факультеті, де було більше двох десятків слухачів.

Нові викладачі виголосили вступні виклади, які притягли немало слухачів. Кожен вступний виклад і тепер був sui generis³ святом; він свідчив про успіх нашої культурної справи й розбивав упередження щодо придатності української мови до наукових викладів. Вступні виклади справляли гарне враження.

Неприємним питанням для нових професорів була справа їх приміщення. Університет мав, крім головного будинку, ще менший, де відведено помешкання для ректора, проректора та службовиків канцелярії. З-за цих помешкань пізніше виникали деякі непорозуміння. Але ж на цей раз обійшлося досить спокійно: дехто улаштувався в університетському помешканні, а інші розташувалися в кінцях міста. Сходилися ми не часто і не в великій кількості, бо й зовнішні умови були несприятливі й не було потрібного для того осередку. Всі ми сходилися на професорські ради, але ж вони відбувалися не часто, та й говорити тоді доводилося виключно про справи.

Лютий 1919 р[оку] пройшов більше-менше спокійно. Всі напружено працювали, ретельно провадили виклади. Приємний був час! Але ж у березні почався неспокій. Говорили про наближення московських большевиків, в самому Кам'янці помічалось адміністраційне безладдя, настрої робився нервовим. Ректор, як міністр освіти, передав університетські справи проректорові М. Хведорову, а сам виїхав в місце осідку українського уряду. Перед його виїздом правління університету (складалося з ректора, проректора, деканів і мало функції сенату) ухвалило дати триста тисяч карбованців на придбання власної друкарні й значну суму на придбання за кордоном наукових книг

для бібліотеки, а для виконання цих справ післати двох професорів. Купівля друкарні була доручена проф[есору] Дорошенкові, а книжок – Мик. Чайківському. Десь в кінці березня (здається, 30-го) вони обидва, разом з асистентом Юр. Русовим, виїхали закордон. Д. Дорошенко друкарні не купив, а гроші, перевівши в англійську валюту, передав представникові українського правительства; проф[есор] М. Чайківський, промандрувавши з українською капелою по цілій Європі, привіз деякі книжки до Кам'янця в жовтні 1920 року.

Десь перед 15 квітня (в четвер на страасному тижні) до Кам'янця прийшло невеличке московське військо й пробувало тут до 3 червня. Запанувала большевицька влада. Серед місцевих адміністраторів було кількох Українців, серед яких виділявся земляк з Галичини Микола Баран. Поміж професурою почався якийсь новий рух. Доводилося чути, що неважно, чия влада, аби платили гроші... Перед самим Великоднем до мене звернулися О. Столярів і М. Васильківський з заявою, що в інтересах університету необхідно впорядити протягом великодного тижня ряд відчитів для „красноармейців“ і робочих: вони питали мене, чи не впорядив би й я одного, й назвали кілька осіб, які вже дали на це згоду. Згоду свою я дав, а тему лекції сформулював: „Рідна мова – єдина умова культурного розвитку всякого народу“. Саме таку тему я намітив тому, що командир большевицької військової частини Андрєєв, при зустрічі його кам'янчанами, заявив: „Ми вам принесли рідную речь“. Не пам'ятаю, хто робив виклади й які саме. Пригадую лише, що „красноармейців“ і робочих на них не було помітно; відбувалися вони в великій університетській аудиторії, слухачі були ті самі, що їх доводилося бачити і раніше на прилюдних виступах. Свій відчит робив я при переповненій залі. Нічого політичного і дражливого для того моменту я не зачіпав, а дав лише історичну картину національного відродження народів від Греків та Римлян до ХХ стол[іття]. Висловлювався обережно, щоб нікого не дратувати. Гучні оплески, здалося – занадто, залунали в аудиторії, коли я закінчив виклад... Незабаром мене повідомив один з колег, що представникам нової влади моя лекція не сподобалася.

На Великдень до Кам'янця прибув народний комісар освіти Затонський, що походив із Кам'янця й мав тут рідню. Нам стало відомо, що він відвідає й університет, а тому ми й ждали його.

Справді, він завітав до університету. Професура зацікавлена була тим, чи буде большевицький уряд давати кошти на університет. Відповідь на це питання треба було одержати від Затонського. Коли той прибув до університету, його зустріли проректор і декани й повели до ректорського кабінету, де звичайно приймали поважних гостей. По дорозі до кабінету треба було пройти частину салі, де на стіні висів довгий аркуш паперу з списом наших діячів, які походили з Поділля. Список цей складено з наказу ректора І. Огієнка. Тут були імена братів Коріятовичів, Герасима й Мелетія Смотрицьких, Богдана Хмельницького й багато інших; при самому кінці було ім'я й Затонського. Звичайно, всі відвідувачі нашого університету звертали на цей список увагу. Не минув його й Затонський, а зупинився й став його перечитувати. Побачивши своє ім'я, він усміхнувся й промовив: „В яку компанію попав я!..” В кабінеті Затонський найсамперед спитав проректора: „Які існують факультети?” Коли проф[есор] М. Хведорів дав належну відповідь, комісар заявив: „Природничо-математичний факультет повинен існувати, бо він потрібний; історично-філософський може існувати, а богословський негайно закрити!”

Я просив Затонського, щоб він дав можливість слухачам богословського факультету закінчити академічний рік, бо лишається вже не більше двох тижнів. Та це була даремна річ – комісар повторив свій наказ.

– Богослови – наші вороги! – додав він до того. Далі він наказав подати до Харкова списки професорів і службовиків університету, а також кошторис, обіцяючи давати й надалі потрібні суми. Але ж з Харкова нічого ми не одержали. Розмовляв він по-українському.

Професура була задоволена й заспокоєна нашою розмовою з Затонським й поспішила вибрати нового ректора – М. Хведорова; він і виконував ректорські обов'язки, доки в червні не повернувся проф[есор] І. Огієнко. В середині травня закінчився академічний рік і наступили літні вакації, але ж з Кам'янця виїхали тільки М. Плевако та Ол. Столярів, всі інші zostалися тут.

1-го травня студенти-большевики впорядили в університеті бучну вечірку з промовами та співами. Вечірка не мала бажаного для влади вигляду. Принаймні, коли мені довелося клопотатися перед нею за арештованих – О. Пащенко та студента М. Широцького, то один з представників влади дорікав мені за наше неприхильне відношення до згаданої вечірки й говорив: „Вас треба

наполовину перестріляти або перевішати! Я – теж Українець, тільки федераліст, а ви самостійники...”

Рано 2-го червня мене й проф[есора] Л. Білецького посаджено в тюрму. За віщо нас арештовано, в чому нас обвинувачено, я й досі не знаю. В той же день делегації від університету й Педагогічного Товариства ходили до різних впливових большевиків клопотатися за наше визволення. Була відповідь: „Вивезуть до Москви!..” 3-го червня українська частина війська, під проводом полковника (тепер генерала) Удовиченка, захопила Кам’янець і визволила нас з тюрми.

В червні повернувся ректор і вступив до виконання своїх обов’язків. Все літо він працював над пляном організації нових факультетів: правничого й сільсько-господарського. Новий академічний рік наш університет розпочав маючи в своєму складі п’ять факультетів (богословський відновлено зараз же, як большевики опустили Кам’янець). Кількість професорів значно збільшилася. Запрошено В. Гериновича і Н. Гаморака, нових асистентів (М. Вікула, А. Чернявського та ін[ших]) на факультет природничий, правничий складався поки що з декана М. Лебідь-Юрчика, С. Остапенка й Завадського. Значно більше сил мав факультет сільсько-господарський. Деканом його призначено вик[онуючого] обов[язки] приват-доцента С. Бачинського, який не мав ніяких документів про свою освіту, але запевняв, ніби він скінчив агрономічний факультет у Франції й був професором Тулузького університету. Та цього він ніколи не міг удовіднити, навіть тоді, коли згодом пішли балачки, що заява його не відповідає дійсності... Пізніше виникали всякі інциденти з ним, про які тепер не буду говорити. Серед викладачів сільсько-господарського факультету були: екстра-ординарний професор Геращенко й приват-доцент Б. Іваницький, Крижанівський, Храневич, Байер, О. Полонський; вибрано було й І. Шереметинського, але до викладів він не приступав, не прочитав навіть вступної лекції. Явилася низка нових лекторів та асистентів (Л. Бачинський, Пахар, Риндик та ін[ші]). Будинку університетського для приміщення всіх аудиторій і кабінетів не вистачало. Придбано було двоповерховий будинок „второкласної” школи, де розташувався сільсько-господарський факультет. Для природничо-математичного факультету найнято окреме помешкання (в гімназії Славутинської); йому ж передано й куплений на початку 1920 р[оку] за чотири мільйони карбованців

(українських) будинок і садибу Есаулової. Словом, університет розрісся, став дуже складною установою, яка вимагала багато уваги й праці. Для керування ним ректор віддавав увесь свій час, вкладав в нього силу енергії, стежив за кожною дрібницею. Для організованя нового університету проф[есор] І. Огієнко був найбільше придатною особою, якої, на мій погляд, тоді ніхто інший замінити не міг. Щотижня відбувалися засідання правління університету. Справ було завжди багато, засідання вимагали багато часу, особливо коли розпочалися справи університетського городу. Річ у тім, що Кам'янець подарував університетові 120 десятин землі. В 1919 р[оці] частину землі віддано в аренду під посів хліба, а другу відведено під власний город, яким завідував агроном Сікора. В його діяльності правління помічало чимало безладдя й недоцільности, а тому, як тільки повстав сільсько-господарський факультет, город передано в розпорядження факультету, й безпосереднім його керівником став С. Бачинський, який запросив своїми помічниками студентів, в тому числі й п[ана] Усенка. Але ж справа тепер пішла ще гірше. Сума витрат росла надзвичайно (чому допомагало почасти і зниження української валюти), рахунки й доповіді правлінню подавалися заплутані й невиразні. Словом, справа велася недоцільно. Поодинокі представники факультету довго підтримували господарювання свого декана, але ж оборона все слабла, а нарешті у квітні чи травні 1920 р[оку] весь сільсько-господарський факультет виступив проти нього. Бачинського довелося звільнити від обов'язків декана перед кінцем академічного року і передати їх проф[есору] Геращенко. Завдяки таким справам, засідання правління завдавали деканам і ректорові чимало неприємностей. Справи інших факультетів не викликали ніяких ускладнень. Лише правничий факультет становив виїмок. При організуванні його виявилось, що найтрудніше підшукати наукові сили саме для нього. Значно легше було знайти відповідного математика або природника, ніж правника: претендентами на катедри були особи без належної наукової підготовки, і тому, розуміється, їх доводилось відкидати. Факультет складався тільки з трьох осіб: Лебідь-Юрчика, Остапенка й Завадського. Вступна лекція останнього була надзвичайно слаба. Між ним і С. Остапенком незабаром повстали непорозуміння, а сам С. Остапенко, завдяки своїй нервовості викликав інциденти. Зараз же він почав вимагати собі асистента й приставав до членів

правління, щоб вони призначили кошти на асистентуру. Пригадую діяльог:

– Навіщо вам той асистент? – запитали ми його.

– Як навіщо? Озеров мав п'ять асистентів, а в мене – ні одного!..

Гроші на асистентуру видано й Остапенко вибрав собі І. Шимановича, хоч той не мав ніяких доказів не тільки вищої освіти, а навіть і середньої. На пропозицію дати потрібні докази освіти Шимановича прив[ат]-доцент Остапенко твердив, що документи втрачено під час блукання українського уряду поміж Рівним і Станиславом... Кінець-кінців він таки добився затвердження Шимановича асистентом. Правлінню довелося погодитися на це, бо й сільсько-господарський факультет взяв собі кількох асистентів без закінченої освіти.

Сам приват-доцент С. Остапенко викладав політичну економію. Рівночасно з викладанням він і друкував свої лекції, для чого десь роздобув собі кошти. В березні 1920 р[оку] цей курс вийшов окремою книгою.

Літом 1919 р[оку] проф[есор] І. Огієнко не належав до складу українських міністрів. У вересні цього року, заходами Кирило-Мефодіївського братства, його призначено міністром ісповідань. Міністерські обов'язки не заважали йому постійно й завзято провадити й справи університетські. 15-го листопада 1919 р[оку], коли українське правительство передало Кам'янець Полякам, проф[есор] І. Огієнко став і головноуповноваженим правительства У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Отже, протягом другого академічного року проф[есор] І. Огієнкові ввесь час доводилося бути ректором і представником влади. Це було корисним для університету, бо він легко здобував кошти, потрібні для нашої школи, а ці кошти необхідно було значно збільшувати не тільки тому, що університет розростався, а й тому, що українські гроші 1919-1920 р[оків] сильно підупали в ціні, а чужоземна валюта не жвивалася. Отже, кошторис треба було збільшувати щомісяця. Завдяки ректорові це й можна було робити. На початку 1920 р[оку] ректор, як головноуповноважений українського уряду, для забезпечення університету видав 25 мільонів карбованців, які правління віддало на схованку проректорові й трьом деканам, в тому числі й мені. Тому, що гроші далі падали в ціні, ми поспішили купити для університету два будинки: Есаулової й Шпіцглуза (за останній заплачено два з половиною мільйони), які й використано як

для наукових установ, так і для професорських помешкань. Здобував ректор кошти й для інших надзвичайних потреб університету. Наприклад, лише завдяки йому наш наглядач-астроном О. Аленич міг влаштувати на університетському будинку обсерваторію, де він користувався своїм власним телескопом, що збільшував у сто п'ятдесят разів. Обсерваторію звідало немало народу.

Стараннями ректора збільшено й університетську бібліотеку. Остання за два роки настільки розрослася, що книги рахувалися на десятки тисяч томів, і давала багато матеріалу для наукових праць, особливо в області наук гуманітарних. Нелегко було знайти сталого бібліотекаря, а тому обов'язки його послідовно виконували Ів. Сливка, М. Плевако, Л. Биковський, С. Сірополко та ін[ші]. До університету переведено й архіви деяких закритих установ. В кінці 1919 р[оку] придбано літографські каміні для літографування викладів. Тут виготовлено 3 чи 4 курси, в тім курс сферичної тригонометрії, читаний Ол. Аленичем. Тямуці люде хвалили цей курс. Але технічне виконання його літографією було незадовольняюче: занадто блідими виходили літери. На початку 1920 р[оку] до університету перейшла колишня братська друкарня. Та з нею було багато клопоту, а користі мало. Був намір видавати „Записки“. Намічено друкувати одночасно вісім томів. Перший том призначався для опису свята відкриття університету в 1918 р[оці]; другий для праць історично-філологічного факультету, четвертий і п'ятий – богословського, решта – для інших факультетів і праць поодиноких професорів. Але з цих намірів нічого не вийшло. Зложено тільки частину другого тому та для п'ятого зложено переклад книги „Діяній Апостольських“ (стор[інки] 1 – 67), зроблений комісією для перекладу св[ятого] Письма, при богословському фак[ультеті]. Багато пошкодило видавничій діяльності університету те, що ректор на початку липня 1920 р[оку] виїхав з Кам'янця й повернувся тільки в жовтні.

Відносини між ректором і професорами спочатку були дуже гарні, але згодом погіршилися. Старші віком і стажем професори піддержували ректора, молодші – переважно приват-доценти – чим далі, тим гостріше виступали проти нього. Наскільки пригадую, перший виступ проти ректора зробив П. Клепатський. Дуже працьовитий, небалакучий і лагідний в звичайному життю, він, як секретар професорської Ради, робив деякі уваги до пропозиції

ректора, що мали якийсь небажаний характер, а в результаті нервували ректора і почасти професуру. Появлялися також випадки проти ректора і на сторінках есерівської „Трудової Громади“. Та з-за цього ніяких поважних інцидентів не виникало. Правда, перед літом 1920 р[оку] дехто з приват-доцентів піднімав питання про вибори нового ректора, але проф[есор] І. Огієнко залишився ректором аж до 14 листопада 1920 р[оку], коли він на довгий час виїхав з Кам'янця.

Кількості студентів на цей час подати не можу, але було їх багато. Серед них були й наддністрянці, й буковинці. Студентство поділилося на кілька течій, в залежності від його партійно-політичних симпатій. Керував життям студентства його власний виборний орган. Від цього органу входили й студентські представники до професорської ради. З поодиноких студентів згадаю Валеріяна Поліщука, що почав був грати ролю серед студентства наприкінці 1919 р[оку] і початку 1920 р[оку]. Він редагував видання „Молода Думка“, гроші для якого добував від ректора. До професури він ставився гостро й робив їй усякі закиди. Вал. Поліщука знав я ще в 1914 р[оці]; в 1917 р[оці] доводилося навіть працювати з ним в „Юнацькій спілці“. Коли він з'явився в Кам'янці на початку зими 1919-1920 р[оки], я взяв його до себе і він жив у мене. Як почалися його виступи проти професури й ректора, дехто з колег дорікав мені за те, що я, мешкаючи в університетському будинку, в квартирі проректора, держу в себе таку особу. Під впливом цих докорів я попросив В. Поліщука перенестися на приватне помешкання.

Студенти часто зверталися до ректора з проханням давати кошти на всякі свої справи. І той давав. Так, у 1920 р. на Великдень він дав 200 тисяч карбованців на влаштування загальностудентських розговин. Про допомогу „Молодій Думці“ згадано вище.

Другий академічний рік був тяжчий від першого. В першу чергу наше матеріальне становище сильно погіршилося. Кам'янець в 1919 р[оці] був настільки ізольований, що харчі були в обмеженій кількості й за них доводилося платити українськими грішми занадто дорого. Білого хліба ми не бачили, мусіли задовольнятися тільки чорним, та й з домішкою всяких сурогатів. Сало й м'ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука являлася розкішшю. Про нове вбрання та узуття й мріяти не можна було.

Умови професорського життя були примітивні. Замість чаю вживали якихсь сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями. Господарство моє вів покійник-син. Він купив вінок часнику й у грудні 1919 р[оку] ми їли цей часник з хлібом, запиваючи чаєм без цукру. Навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого. Тяжко було пережити зиму 1919-1920 р[оків]. Навесні 1920 р[оку] всі ми прийшли до думки обов'язково заводити власні городи. Звернулися до правління університету з проханням дати всім, хто бажає, на розведення городини по чверть десятини університетського поля. Прохання задоволено й ми всі взялися за городи. Дехто копав землю власноручно, більшість спільно найняла плуга, й землю зорано так кепсько й мілко, що доводилося її перекопувати. Тепер до звичайної роботи прийшла ще й праця на городі. Звичайно туди ми ходили дуже рано й перед вечером, а день присвячували університетові. Професор з лопатою або з граблями – це була звичайна картина. Конечність примушувала до всього. Хто багато часу віддавав городові, той восени мав задовольняючу кількість продуктів на цілу зиму.

Зимом доводилося немало терпіти від холоду. Дров не доставало та вони були й дорогі. Правда, самий університет був забезпечений дровами, але помешкання були великі, груби не зовсім добрі, і тому й професура, й студенти під час викладів і праць не роздягалися. Не роздягався й я у своєму деканському кабінеті, бо груба топилася з кабінету, але виходила на сходи й ogrівала їх, а не кабінет. Особливо великий холод почувався в січні-лютому 1920 р[оку]. Та ми все-таки працювали, впоряжали навіть по неділях засідання історично-фільольогічного товариства. Останні відбувалися в помешканні семінара проф[есора] Л. Білецького і стягали немало народу. Досить простора кімната переповнювалася відвідувачами, які, не вважаючи на холод, слухали доповідей і брали участь у дискусіях. До того ж бракувало ще й теплого одягу!

Багато було невигоди й від недостачі світла. Електрики було занадто мало; часто під час викладів ставало темно, й доводилося або зовсім переривати виклад, або ждати, поки принесуть лампу чи свічку. Бували випадки, коли протягом цілого тижня не було електрики. Знаходилися такі викладачі (от як П. Клепатський), які завжди носили з собою свічку й зараз же світили її, як заходила

потреба. Коли так зле було в університеті, то у власних професорських помешканнях було ще гірше, бо й свічки, й нафта коштували недешево.

Всі такі зовнішні недогоди гнітюче впливали на наш настрій. Дехто гадав, що ці недогоди випали тільки на долю Кам'янця, а в Києві, Одесі та інших осередках України ліпше й мріяли про те, щоб вибратися з такої діри, якою вони вважали Кам'янець. Ми не знали, що діється на Україні, не знали, або знали дуже мало, й про Європу. Ми мусіли задовольнятися тільки чутками.

Зовнішні умови життя в Кам'янці спричинялися до того, що університет поволі й потроху утворював особливу атмосферу, набирав щораз більшого значіння під різними оглядами. Тут ішла невпинна робота, хоч навколо помічався занепад і руйнація. Професура невпинно працювала. Найбільше безперечно працював ректор університету, переводячи переважно адміністраційну працю, вишукував і здобував усе, що було конечне для університету. В той час, як я вже казав, був він надзвичайно потрібною людиною, заступити яку іншою було нелегко. Виникла була думка вибрати на його місце проф[есора] М. Хведорова, який багато працював, але він відмовлявся від ректури, залишаючися проректором, і завжди підтримував і відстоював проф[есора] І. Огієнка. Те саме завжди й свідомо робили ми з проф[есором] Л. Білецьким. Мушу признатися, що це була нелегка справа в 1920 р[оці]. Працювали й усі професори. Впоряджалися бібліотека, кабінети, лабораторії, обсерваторія та інші установи. Зорганізовано наукові товариства – історично-фільольогічне, економічне та ін[ші]; впоряджалися прилюдні виклади. Проф[есор] Є. Тимченко, прибув до Кам'янця восени 1919 р[оку], був головою комісії для перекладу Св[ятого] Письма й правничо-термінологічної. Мало не всі професори писали ті чи інші праці, хоч справа друку тоді стояла кепсько, почасти друкували їх (П. Клепатський, Л. Білецький, М. Васильківський, М. Хведорів, В. Біднов, О. Аленич та ін[ші]) за допомогою „правобережної філії“ Катеринославського видавництва. М. Драй-Хмара виконував обов'язки редактора університетських „Записок“. Чимало залишалось праць, які так і не попали до друку. Багато працювала професура й поза університетом у різних громадських економічних та культурних установах. Взагалі кажучи, значіння нашого університету в тогочасному життю було дуже велике. Колись історик української

культури дасть належну оцінку діяльності професури Кам'янецького Університету, про який писалося надзвичайно мало. Особи, що входили до складу цієї професури, працюють і досі як на Україні, так і на еміграції. Це свідчить про те, що університет справді гуртував коло себе активних робітників української науки й культури.

*****

¹Можливо, йдеться про М. Ф. Злотникова (прим. М. Чабана).

²„Будемо висилитися” (лат.) – початок середньовічної студентської пісні.

³Своєрідний, особливий (лат.).

МОЇ СПОМИНИ (1917–1926 РР.) (УРИВОК)

Кам'янецький університет

Першого вересня р[оку] 1918 я приїхав до Кам'янця-Подільського. З доручення ректора Кам'янець-Подільського університету проф[есора] Ів. Огієнка я мав наглядати за ремонтом будинку, призначеним для університету (бувш[ої] Технічної школи), за виготовкою меблі для аудиторій та взагалі мав доглядати за всією працею, зв'язаною з українським університетом. До того часу в Кам'янці я ніколи не був, але від багатьох чув про Кам'янець як про гарне своєю розпологою місто. В неділю 1-го вересня я виїхав на Новий Плян міста і їхав по улиці Т. Шевченка до помешкання проф[есора] Бучинського, в якого, на просьбу проф[есора] Огієнка, я мав перебути до того часу, аж поки не знайду постійного помешкання. Коли в'їздив від залізничної станції на Новий Плян міста, передо мною відкрився старий Кам'янець, який своєю скупченістю старих давніх будинків, більшою кількістю куполів собору, костела і турецького мінарету, єдиного останку від перебування в Кам'янці турків, зробив на мене дуже гарне вражіння. Я ще не бачив напряду річки Смотрича, я не звернув увагу на те, що Старе місто стоїть якось окремо від Нового Пляну, зі всіх боків окружене зеленим бульваром. Був ранок, коли я під'їхав до дому проф[есора] Бучинського. На мій дзвінок одчинив двері мужчина середнього зросту, старий, майже одряхлілий, цілком сивий... Це був сам професор. Залишившись після 25 років наукової праці в Одеськім університеті на пенсії, проф[есор] Бучинський на постійне життя переїхав до Кам'янця. Не дивлячись на те, що вже був на заслуженім відпочинку, він не покидав улюбленої праці дослідження природи і в Кам'янці заснував навіть цілий природничий музей. Зустрів мене радо і з охотою прийняв у себе, відвівши для мене окрему кімнату через сіни. Проф[есор] Бучинський був із польської родини, виховувався на Україні в російській середній і високій школі, працюючи в останній як професор, він українською мовою володів зле, хоч у молоді роки знав її дуже добре. Коли він одержав пропозицію працювати в якості заслуженого професора в новім українськім університеті, то на цю пропозицію дуже радо дав свою згоду і став першим після ректора проф[есора] Огієнка членом молоді української наукової

установи. Коли мені приходилось довгими годинами говорити з проф[есором] Бучинським на теми Кам'янецького Університету, то відчув, що заслужений професор про свою майбутню професорську діяльність в українськiм університетi говорив із захопленням юнака. В справі університету входив дуже близько. У відсутності ректора заступав його місце і коли подавав мені інформації про стан цієї школи, то робив це з виглядом, що говорить про свою найулюбленішу дитину. Таким чином, моє перше враження від тих умов, серед яких засновується український університет, було незвичайно гарне. Коли-би таких патріотів українського університету в Кам'янці було хоч половина, то становище його було би дуже міцне. Першим моїм бажанням було оглянути місто Кам'янець та зовнішнє оточення, серед якого зароджувалось нове українське отище науки. Я вийшов із дому проф[есора] Бучинського, перейшов через улiццо Т. Шевченка і опинився в молодому ліску, який був призначений і заложений для бульвару; пішов я вздовж бульвару в напрямі до тієї дороги, що вела від залізничного двірця до старого міста. Молодий лісок чистенький, хоч ще й нерозплінований з різної лісової породи дерев, робив на мене враження якогось ще не початого кутка, незачепленого міською культурою. Порівнявшись із останньою улiцею, що перерізувала прямовісно Шевченківську й інші її рівнобіжні улiці і межувала із великим майданом, що тягнувся від самого залізничного двірця аж до бульвару, я повернув по тій улiці догори, щоби знайти те помешкання, яке було призначене під Університет і подивитися хоч на будинок молодої української високої школи на провінції. Від проф[есора] Бучинського я довідався, що десь у цьому районі на третій від Шевченківської улiці містився цей будинок. Віднайти його мені було уже легко, бо український університет, з одного боку, і технічна школа, з другого, були майже у всіх на устах. Ті мешканці міста Кам'янця, що з великими симпатіями ставилися до заснування нової та ще й високої школи у Кам'янці, – це були друзі української культури; але була ще й велика кількість тих, що обурювалися розпорядженням Міністерства Освіти про те, що будинок Технічної школи від останньої відбирається і помешкання для неї відводиться лише на одному третьому поверсі, а два нижчих відводилися під університет і не хотіли його визнавати і вперто цей будинок звали ще Технічною школою. Ці протилежні настрої я

відчув з першого свого запитання, як мені пройти до будинку українського університету: „Не знаю”. „Невже в цім районі, питаю далі, немає жодної школи?” „Как же, есть Техническое училище; оно местится в следующем квартале”. Відійшовши від цього інформатора, я відчув, що він не хоче вимовити неприємне йому слово, за яким для нього криється прикрий факт походу української науки і культури. Тоді я став дивитися, чи не здиблю де українця. І в цей час порівнявся я із однією дамою, що йшла з базару до дому; я звернувся до неї з проханням вказати мені, де знаходиться помешкання майбутнього українського університету. „Вам треба помешкання українського університету?” З російським акцентом і вимовою відповіла дама. „Це буде великий дом на слідуючій улиці в цьому-ж кварталі”. Я подякував гарненько і вже веселіше пішов до мети своєї найближчої подорожі. Пізніше я в цій дамі пізнав дружину українського громадянина міста Кам'янця, відомого лікаря Костя Солухи. Справді, не встиг я вийти на вулицю, яка пізніше стала зватися університетською, як побачив перед собою великий триповерховий будинок „казенного” зразку з великою кількістю вікон, в яким я одразу пізнав, що це був будинок школи. Я завернув до парадного входу, отчинив двері і ввійшов у просторий вестібуль, направо й наліво від якого йшли довгі коридори, що в кінці завертали під прямим кутом в глибину помешкання і там губилися, а просто йшли широкі сходи на перший поверх. Я піднявся наверх і на першому поверсі ввійшов до величезної анлі чи салі, до якої припирило два бічних коридори і майбутні аудиторії; на другім поверсі мала міститися технічна школа. Помешкання було невелике, але на перший рік було достаточне. Тут зустрів мене Іван Сливка, що на перші часи пізніше завідував бібліотекою, а тепер був безпосереднім сторожем майна, що звозилося до помешкання і книжок, які лише збиралися до купи. Він поінформував мене, в якому стані знаходиться помешкання, що все ще в стадії підготовчій, що ще нічого немає готового. Побачивши конкретно помешкання, заглянувши в усі просторі кімнати – майбутні аудиторії, я радів душею, що незабаром через який-небудь місяць-два тут загориться духове життя нове і на нових академічних засадах. З цим настроєм я вийшов із будинку і по тій самій дорозі направився до міста. Пройшовши трохи тим самим бульваром поперек, я опинився на краю глибокого провалля, повз якого йшла далі стежка в напрямі до мосту (як я це

побачив пізніше). Заглянувши в глибину цього провалля я глибоко вниз побачив маленьку річку. Це річка Смотрич. Підійшовши до мосту, що вів до старого міста, я звернув на нього і тут побачив усю красу краєвиду, що стелився по обидва боки мосту. Уявіть собі глибочезне і широке провалля, що дугою чи кругом охоплює старе місто, а внизу його річка, по березі якої то з одного, то з другого боку розкидані маленькі будиночки, хатки, а вгору прямовісно підіймалися кам'яні стіни провалля на метрів 50; в середині над проваллям місто, а на другому боці на зовні півкрузом зеленим клином тягнувся бульвар і з обох боків губився десь за будинками. Старе місто причепилося на скалі й уступами спускається до провалля, а далі прямовисні стіни, які лише де-не-де кругими й маленькими східцями спускаються до річки, по яких зо страхом, щоби не впасти, ті, що живуть у низу, спускаються до себе і підіймаються на гору. Пройшовши міст, я по головній улиці піднявся до середини міста, де побачив вузькі вулиці, старі-старі будинки з крамничками, з площею посередині і традиційною з годинником баштою на ній. В старих будинках, що ліпились один коло одного побачив я живу архітектурну історію кількох століть і живих свідків бурхливої історії м[іста] Кам'янця. Пройшов я далі вузькою вуличкою і вийшов на невелику площу вузьку і довгу, на якій містився з одного боку будинок бувших губернаторів, а тепер губерніяльного старости, а проти нього великий будинок окружного суду, а на причіпу площі – старий-старий будинок із високою стіною, в якому, як я потім довідався, містилось церковно-археологічне товариство і його хороша бібліотека, зібрана невтомними руками археолога й історика міста Кам'янця і цілого Поділля пан-отця Єфима Сіцінського. Пройшовши ще далі спочатку вздовж через площу, потім вуличкою, я вийшов на цілком протилежний бік старого міста на другий і останній міст, що вів до руїн старої кам'янецької фортеці і кам'янецького передмістя, так зв[аного] Підзамча. По дорозі до цього мосту бачив ті самі старої архітектури будинки, ту саму старовину минулого Кам'янця. Вийшов, як мені видалось з початку, на міст, але на моє здивування це не був міст, а цілком природня смужка скали, яка відділяла верхню течію Смотрича, що під нею круто петелькою завертала назад і робила крутий спуск Польських Фільварків, що уступами сходили майже до самої річки, далі річка правильним кільцем охоплювала старе місто, доходила до цієї ж вузької скали і попід

нею такою-ж петелькою завертала назад і творила такий же спуск, трохи крутіший Руських фільварків і плівла далі до річки Дністра. Таким чином скала, що відділяла верхню і нижню течію Смотрича з обох боків омивалася водою, а посередині скали вода верхньої течії річки прорвалася через скалу і водоспадом спадала до нижчої і доповнювала цей краєвид своїм шумливим гамором, оживлювала його. Вже своїм зовнішнім виглядом Польські фільварки відрізнялися від Руських фільв[арків]. Перші мали вигляд голої скали з густо насаженими мурованими невеликими будинками і лише де-не-де виднівся зелений садочок, що оживлював цей холодний пейзаж із веселою невеликою церковкою посередині. Руські фільварки не мали вигляду скали, а земляного високого горіща з хатами мурованими й дерев'яними, кращими й гіршими, багатшими й біднішими і були подібні до упорядкованого заможного села чи до містечка, на найвищій точці якого виднілася типова московської архітектури нова церква; зелені садки, що покривали собою більшу частину Руських фільварків, надавали їм вигляду типово українського.

По скалі, що відділяла нижчу течію Смотрича від верхньої і мала вигляд вузького з низькими мурованими стінами з обох боків мосту, пішов у напрямі до руїн фортеці. Підійшов до її воріт, що містилися у високій глибокій стіні з баштами на заворотах, повернувся у бік старого міста, і мені представилась картина природного середньовічного феодального замку, кругом оточеного глибоким проваллям і річкою, яких ні перескочити ні перейти, з одним лиш проходом і проїздом по вузькій скалі, якого захищала велика і неприступна фортеця, під якою я стояв. Бракувало лише стін навколо міста-фортеці чи замку, але такими стінами були височезні стіни провалля, над якими на чотирьох чи більше кутках міста виднілися останки сторожових башт, що колись стежили за ворогом і захищали від нього своїх мешканців. А фортеця була майже неприступною і проїзд до міста з боку Підзамча по вузькій скалі був абсолютно закритий грубезною стіною, що йшла від стіни фортеці аж до провалля над річкою, в якій брама відчинялася лише для гостей і приятелів чи добродіїв міста-фортеці. На жаль, цієї стіни вже немає, бо руїники української старовини, бувші представники російської влади, на місці наказали цю стіну знести, і тим самим знищили найхарактернішу ознаку бувшого середньовічного міста-фортеці чи замку на Поділлі. Обійшовши

кругом стіну і руїни фортеці, оглянувши Підзамча – резиденцію владики Кам'янецької і Подільської єпархії, я повернувся додому. Назад ішов повз собору, костела і турецького мінарету і мені здавалось, що я ходив по живому середньовічному місті зі всіма його найхарактернішими ознаками і думав: нічого кращого не можна було придумати, як власне в Кам'янці заснувати університет на Українській провінції. Місто, що стояло далеко від комерційного руху і від тих доріг, що з'єднували українську столицю з Європою як залізниця Жмеринка-Волочиськ і інші[e], тихе, далеко навіть від залізничного двірця, сповнене такою численною кількістю старовинних пам'яток місто, що само в цілому є такою найкращою старовинною пам'яткою і живим світлом бурливої української історії, місто, якого містоположення так багато промовляло до естетичного і культурного почуття, було найкращим місцем, де могла би свobodно буяти українська чиста наука без того стороннього намулу, якого накидають інші міста, втягають у свій життєвий круговорот, у свої місцеві інтереси, що стирають індивідуальну печатку власного самостійного розвитку і життя, самостійного шпекання своїх культурних цінностей, самостійного перетворювання західно-європейської культури. Цю самостійність Кам'янець якраз захоував. Свідком є його власне обличчя і його власне життя. З Європою через Східну Галичину, Румунію і Польщу він мав свої самостійні стики через Гусятин, Хотин і Волочиськ, прокладав свої шляхи комерційного руху і зносили із головними містами Європи і тим самим вбірав у себе всі ті життєві вияви цілком самостійно в залежності лише від своїх власних потреб. Заснування тут Університету надавало цьому містові із середньовічним обличчям вигляду одного із численних німецьких, італійських та інших університетських міст, самостійне життя яких та рух науково-культурний піднесли їх на високий рівень своїх творчих завдань. І Кам'янець у майбутньому мені видається таким же сприятливим осідком розвитку української науки і культури.

З другого боку, Кам'янець знаходився на межі з культурою польською і румунською, на межі національних польсько- і румунсько-українських стиків та заборчих тенденцій. Отже, вистудювання цих чужонаціональних політичних змагань і протиставлення їм своїх українських, це та друга причина, через що в Кам'янці-Подільському осідок високих шкіл узагалі є так необхідний. Таким чином колишня фізична фортеця на моїх очах

мала у недалекому майбутньому перетворитися у фортецю духову і стати опорою на захист українських культурно-національних, а тим самим і політичних змагань. З цими думками я повертався до своєї тимчасової кімнати, одушевлений поривом до праці, щоби як можна швидче стати активним у зреалізуванні тих завдань, що лягли в основу моїх дум. Направляючись з цими думками додому, я по дорозі здивався з Сергієм Іваницьким, новим директором української учительської семінарії, недавно після моїх старань у Міністерстві Освіти призначений на це становище. Сергій Митрофанович не сподівався мене тут зустріти, але коли довідався про ціль мого приїзду до Кам'янця висловив своє задоволення і запросив мене до себе на обід. Жив він скромно на Польських фільварках, властиво доживав останні дні, бо незабаром мав переїхати на помешкання при учительській семінарії. Привівши мене до себе додому, представив мене своїй дружині Марті Павлівні, бувшій його учениці по тій школі в Катеринославі, де він викладав. Це була перша родина українська, з якою я зазнайомився в Кам'янці. Розговорились ми про українське життя в Кам'янці, і від п[ана] Іваницького я довідався, що культурно-громадське і політичне життя в Кам'янці йде, але з боку росіян і старости робився де-який опір і перешкоди в його розвитку. Нарешті заявив, що тутешні українці багацько надій покладають на університет і його українські сили як з боку професорів і доцентів, так і з боку студентства. Нарешті зайшло питання про помешкання для мене: я на другий день збирався пошукати кімнати. Сергій Митрофанович заявив, що в цю хвилину кімнату знайти нашому братові тяжко, хіба через міську управу через так зв[аний] мешкальний відділ. Нарешті, подумавши трохи, п[ан] Іваницький заявив, що для нього в Семінарії відводиться чотири кімнати і кухня і що одну він міг би відступити, а власне найбільшу кімнату, навіть із опалом. Я подякував за пропозицію, і на другий день, оглянувши, заявив, що кімнату наймаю, а через день чи два до цієї кімнати і переїхав. З цього моменту я міг вже віддатись справі чисто університетській.

Як я вже зазначив, в університеті поки що йшла справа підготовки і в першу чергу вівся ремонт і очищення від колишнього постю московського війська за час війни самого помешкання. Річ у тім, що в помешканні містилось не лише військо, але й коні, і воно так було занеачене, що губерніяльній земській управі, яка ласкаво прийняла на себе повний ремонт і

очистку помешкання прийшлося багато викинути грошей і праці, щоби його привести до відповідного вигляду. Далі заготовлювались для аудиторій парти, катедри, для урядових кімнат столи, стільці і все инше, нарешті велась зверхня побілка і взагалі повне відремонтування як зверху, так із середини. Університет у першу чергу мав складатися із чотирьох факультетів: історично-філологічного, правничого, теологічного і фізично-математичного. Коли перші три факультети не вимагали певного обладнання науково-допомоговими установами, в першу чергу потребували лише бібліотеку, то останній факультет у першу чергу вимагав серйозного обладнання, хемичної лябораторії і кабінету, фізичного кабінету, усіх природничих кабінетів, обсерваторії і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі]. На перших порах була зроблена основа для хемичної лябораторії із хемичного кабінету Техничної школи, але щоби перетворити його у лябораторію для високої школи треба було покласти дуже багато праці, уміння і сил та грошей, щоби цю справу підняти. А поки що цю справу переводив молодий асистент по катедрі хемії – учитель і завідуючий хемичним кабінетом ще техничної школи Микола Павлович Вікул, теперішній доцент Господарської Академії в Подебрадах. Людина незвичайно здібна і р'яно взялась до праці, захоплена цим новим для Кам'янця ділом. Цей же Микола Вікул взявся оборудувати хемичну лябораторію і кабінет при ній. Проф[есор] Бучинський зараз же взявся за оборудування зоологічного кабінету. Як досвідчена людина після многолітньої практики, проф[есор] Бучинський виявив дуже багато практичних організаційних стремлінь у цій справі і за найменчі видатки його кімната в університеті заповнювалась відповідними кабінетними столами, мікроскопами, картографами, діаграфами, малюнками, кістяком, моделями і т[ак] д[алі], що коли пізніше професор приступив до викладів, то одразу він міг і переводити демонстрації зі своєї дисципліни і кабінетні вправи. Всі-ж инші за відсутністю посадаючих відповідних катедр, ще були в стадії потенціальной. Далі йшла підготовча праця по організації фундаментальної бібліотеки. Коли я мав вийхати з Києва, з доручення ректора проф[есора] Огієнка, накупив книжок, які разом із мою бібліотекою, бібліотекою проф[есора] Огієнка багажем їхали до Кам'янця. Відповідного помешкання ще не було визначено. Поки що для бібліотеки було призначено дві невеликих кімнати, вище

праворуч сходів, що вели нагору. Іван Сливка всі книжки, що поступали з місцевих бібліотек як дуплети, чи від приватних осіб, що дарували, як основу для бібліотеки, а таких осіб було досить навіть із міста Кам'янця, реєстрував і складав на полиці, які для того були зроблені чи на столи. Всією цією підготовчою працею видав Комітет по організації Університету. Складався він із представників мійської управи і гласних, із представників губерніяльної земської управи і повітової земської управи, представників від українського Товариства „Просвіта” і з окремих осіб після запрошення, як проф[есор] Бучинський, прот[одіакона] Єфим Сіциньський і інші. Таким чином, в Комітеті були заступлені переважно представники місцевих громадських установ міста Кам'янця чи повіту Кам'янецького, чи цілого Поділля. І це надавало цій організації великого значіння, бо в її руках була вся організація українського Університету. Від першої ініціативи, що вийшла від окремих осіб, як Олімпіяда Миколаєвна Пащенко і Олександр Шульмінський (поляк), далі першу вже колективну волю і бажання мати в себе український університет – мійська дума, що провела постанову про хлопоти перед Міністерством Освіти і відвела під установи університету 50 і потім 100 десятин кращої землі під самим Кам'янцем. До цієї постанови приєдналася ухвала губерніяльного земства, що постановила за свій кошт приготувати для університету помешкання і, крім того, асигнувала ще один мільон карбованців, щоби менше і скорше поставити університет на ноги, нарешті цей Комітет, що об'єднував у своєму складі всі громадські установи Поділля, повіту Кам'янецького і міста Кам'янця, що на той час перебували у Кам'янці, в якому були заступлені всі національності, повів саму підготовчу працю якнайскорішим темпом, щоби університет почав функціонувати з осени біж[учого] року нормально. Це все говорить за те, що Кам'янецький український університет зовсім не був офіційного утворення згори, ніби накинтий місцевому населенню, а навпаки був дитиною місцевого населення, а влада лише його санкціонувала, окремим законом удержавила і взяла на своє утримання. Це надавало і надає українському університетові в Кам'янці незвичайно великого історичного значіння, що виріс із ґрунту місцевого, творився місцевими людьми аж до відкриття його, коли він був офіційно від Комітету перенятий вже Професорською Радою, яка повела його далі. Правда, в складі

Комітету були майбутні професори Університету: проф[есор] Огієнко і проф[есор] Бучинський, а пізніше я, автор цих споминів; проф[есор] Огієнко до того був ще й головою Комітету, а заступником проф[есор] Бучинський, нарешті правда ще й те, що незвичайно активний проф[есор] Огієнко та ще й ректор подавав багато порад і виявляв свою широку ініціативу. Але коли майбутній ректор і був головою, то лише після вільного на це становище його вибору як досвідчену людину в цій справі і гарного об'єднуючого організатора; далі, коли він і виявляв ініціативу, то все ж таки всі його пропозиції проходили через Комітет, попередньо широко обговорювались і лише тоді ухвалювались та зреалізовувались, а два і потім три члени від майбутнього професорського складу в Комітеті зі складом до 15 осіб не могли реагувати на цілий Комітет у якимись бажаним напрямі. Тим більше, що голова Комітету проф[есор] Огієнко вів справу дуже тактовно і нічийої волі не насилував, а приймав пропозиції лише після розважного обдумання і обговорення. Таким чином, громадянство м[іста] Кам'янця було справжнім творцем майбутнього університету, його найширшим батьком. І це було видно із кожного кроку праці Комітету. Мені не раз приходилось спостерігати як близько до свого серця члени Комітету приймали кожену справу університету: раділи, коли організація посувалася швидко і добре, журилися і сумували, коли на дорозі ставали якісь технічні перешкоди. Внаслідок таких основ організації українського університету в Кам'янці я з гордістю констатую, що цей факт є дуже рідкий в історії повстання тої чи іншої високої школи. Звичайно така школа організується за малими виємками або згори, себто ініціатива виходить від влади і тоді провадиться певна політика, що накидається зверху, або в організації забірає голос якась одна особа, т[ак] зв[аний] жертвователь, що вкладає певну велику суму грошей, що лягає в основу зародження школи. По першому принципів творилися російські університети в Києві, Одесі, а по другому – в Харькові. Кам'янецький університет зародився і виріс лише з волі і великої праці місцевого кам'янецького і подільського населення. В цьому полягає й те значіння місцевих організацій і осіб, що спричинилися до повстання університету.

5-го жовтня т[екучого] р[оку] відбулося відкриття Київського українського університету. Отже, ректор проф[есор] Огієнко зміг

приїхати лише після відкриття Київського університету і справді десь перед 10 жовтня проф[есор] Огієнко і прибув зі своєю родиною вже на постійне життя до Кам'янця і помістився в приготованому для нього помешканні із 5 кімнат і кухні в другому поверсі флігеля бувш[ої] Техничної школи, в якому директор Техничної школи займав 8 кімнат величезних і дві кухні. З відведенням помешкання Техничної школи під університет, мусив поступитися й персонал Техничної школи у флігелі, себто увесь другий поверх був відданий для університету, де помістився в одній половині ректор і в другій служачі канцелярії університету: секретарі правління, і студентських справ, і бухгалтер та скарбник. Увесь другий поверх з 8 кімнат займав директор Техничної школи, а в дальших 4-х кімнатах з двома кухнями заняло двох учителів Техничної школи, а увесь нижчий поверх заняли теж учителі і служачі.

Коли приїхав ректор проф[есор] Огієнко, почалася активна підготовка до відкриття Університету і до початків найактивнішої академічної праці. Комітет по організації Університету, заслухавши доклад свого голови, ректора проф[есора] Огієнка про стан підготовчої праці та інформації про стан праці по ремонту помешкання, постановив відкрити університет 22 жовтня 1918 р[оку]. Коли вже була визначена і дата відкриття, тоді уся підготовча праця розпочалася і в самім майбутнім університеті, що ще був у аморфнім стані. Правда проф[есор] Бучинський був визначений і затверджений деканом фізично-математичного факультету ще в літі на основі доповіді ректора і затвердження Міністра Освіти. Тяжче було з іншими факультетами: богословським та історично-філологічним. На богословський університет прибув лише один надзвичайний проф[есор] Василь Олексійович Біднов, учитель Катеринославської духовної семінарії, де викладав історію, крім того, магістр богословія з історії церкви, то йому була доручена катедра історії української церкви на богословським факультеті з тим, що цю саму дисципліну професор Біднов мав читати і на історично-філологічним факультеті. Далі на богословський факультет пізніше був призначений магістр богословія, вчитель Кам'янецької духовної семінарії по кафедрі літургії на становище надзвичайного професора. На історично-філологічним факультеті було призначено приват-доцентами по кафедрі старої історії української

літератури мене, по катедрі слов'янської філології Михайла Драй-Хмару, ученика проф[есора] Київського університету Т. Флоринського і Ол. Лук'яненка та почасти акад[еміка] В. Перетця, д[окто]ра Івана Крип'якевича по катедрі історії України старі часи та по катедрі філософії д[октора]ра Степана Балея; проф[есор] Огієнко як екстраординарний професор посідав катедру української філології; далі були ще призначені екстраординарним професором по катедрі українського мистецтва Кость Широцький і приват-доцентом по катедрі романознавства (романська література і мовознавство) Шелудько, що тоді перебував радником при посольстві в Болгарії. Нарешті із Ніжина перевівся професор Ніжинського історично-філологічного інституту та приват-доцент Київського Університету св[ятого] Володимира ординарним професором по катедрі клясичної філології В'ячеслав Іванович Петр. Але з цих усіх осіб напередодні відкриття були: проф[есор] Огієнко, проф[есор] Петр, проф[есор] Біднов (він викладав історію церкви і на істор[ично]-філолог[ічному] факультеті), приват-доц[ент] Драй-Хмара і я; проф[есор] Кость Широцький і пр[иват]-доц[ент] Ів. Крип'якевич прибули вже аж на саме відкриття. Але в канцелярії майбутнього Кам'янецького Університету було вже дуже багато прохань на всі ці три факультети. Найбільше було: на історично-філологічний коло ста прохань і на фізично-математичний теж приблизно така кількість, на богословський було менше, коло двадцяти-тридцяти прохань. Отже ці прохання треба було комусь розглянути і відповідних кандидатів зарахувати в число студентів університету. Зазвичай після практики діючих на Великій Україні університетів, студентів зараховувало Правління, що складалося з ректора, проректора і декана університету, а після практики університетів інших земель українських, як Східна Галичина і Буковина, зараховувала у число студентів подібна-ж установа з тих же членів університету, а власне Сенат. По статуту Кам'янецького університету повинно було приймати в число студентів Правління. Але Правління поки що складалося з ректора проф[есора] Огієнка і декана фізично-математичного факультету проф[есора] Бучинського; але притримуючись принципу, що колегію складають лише „tzes”, то проф[есор] Огієнко запропонував до того часу, аж поки не поповняться слідуючі факультети визначити лише тимчасово виконуючими обов'язки і двох других факультетів, і після засідань на історично-

філологічному і богословському факультетах тих, що були присутніми в Кам'янці з участю ректора проф[есора] Огієнка було визначено для історично-філологічного тимчасово виконуючим обов'язки деканів на історично-філологічному факультеті мене, а на богословським – проф[есора] Біднова. Після цього Правління Університету в складі проф[есора] Ів. Огієнка – ректора Університету і деканів – проф[есора] Бучинського, проф[есора] Біднова і мене у п'ятницю кожного тижня від 10 год[ини] ранку почали урядувати по справах цілого університетського господарства. В першу чергу прийняли на 1-й семестр в число студентів дійсних лише тих, що мали повну матуру гімназії чи духовної семінарії і умовно всіх тих, що скінчили реальні школи і не мали нотатки з латинської мови, з умовою, що вони на протязі одного року мусять представити таку нотатку, до цих умовних студентів належали і всі ті, що покінчили учительські інститути, реформовані учительські семінарії, які були в році 1915 піднесені до повних середніх шкіл, але спеціального типу, Комерційні середні школи, технічні середні школи, жіночі 8-ми класові гімназії без латинськ[ої] мови і инш[і]. І до вільних слухачів зарахували всіх тих, що не мали середньої освіти і які мусіли ще здобувати собі матуру.

Наближалось свято відкриття університету, 22 жовтня. Підготовча праця йшла дуже активно; помешкання вже було цілком готове, вичищене, побілене, вимальоване і прибиралось зеленню: акт відкриття мав переводитись у салі середнього поверху, а в такій же салі на верхнім поверсі мала бути їдальня для гостей після вже відкриття. Заготовлювався на 22 жовтня однодневний бюлетень, в якому мала бути надрукована стаття про роллю і значіння українського університету в Кам'янці, закон про заснування Кам'янецького університету, моя стаття про ректора університету проф[есора] Огієнка, біографія й огляд наукової діяльності, список професорів і доцентів та инших членів академічного складу університету і список деканів кожного факультету та список і огляд установ університету і нарешті біографії де-яких професорів університету, оскільки пригадаю проф[есора] Бучинського, проф[есора] В. Петра і ще когось.

Напередодні відкриття, 21 жовтня до Кам'янця почали з'їжджатися гості: політики і наукові діячі та представники найріжнородніших організацій та установ із Києва і цілого

Поділля. Прибували телеграми з дальших українських міст, різних центрів Галичини, Буковини. Прибув д[окто]р О. Колесса як представник Національної Ради в Галичині, д[окто]р Степан Смаль-Стоцький із Чернівців на Буковині, а в день свята з Київа прибув спеціальний потяг із Київа, в якому їхало повно гостей і другий потяг, який віз спеціального представника від Гетьмана П. Скоропадського, що віз окрему грамоту Гетьмана про заснування Кам'янець-Подільського Університету. Спеціально на свято приїхала і українська капелля Кошиця, щоби взяти безпосередню участь у святі своїми співами. Прибув також єпископ уманський Агапіт, єдиний, що знав добре українську мову, і ректор Чернівецького унів[ерситету]. Зрання в університетській церкві відбулася служба Бога, яку правив єпископ Пимен. В першій годині розпочалися вчорастя. Посеред салі проти вестибюлю були поставлені столи, накриті червоним сукном, за яким сиділа уся професорська рада університету та ректори: Чернівецького університету, Київського проф[есор] Сушицький, Кам'янецьк[ого] проф[есор] Огієнко, проф[есор] д[окто]р О. Колесса, проф[есор] д[окто]р С. Смаль-Стоцький. По обох боках Професорської Ради в кінець салі були стільці для публіки, а передні крісла двох рядів були призначені для гостей-міністрів, серед яких були бувші: Прокопович В. і баг[ато] інших, яких прізвища не пригадаю, дружина бывшего першого міністра Івана Стешенка, Товариш міністра Петро Холодний та численних представників від наукових установ, високих шкіл України, політичних, громадських, культурних та економічних установ і організацій. Ці всі представники заняли були перші два ряди з обох боків і стільців ще навіть було й не хватило. Серед цих гостей-представників від наукових установ і високих шкіл були: від Київського університету ректор проф[есор] Сушицький, від академ[ії] Мистецтва покійний Ю. Нарбут, від Музичного інституту ім[ені] М. Лисенка, Економічного інституту, Географічного, Київської Духов[ної] Академії, від наукових установ: Від Наукового Т[оварист]ва ім[ені] Т. Шевченка у Львові, науков[ого] Т[оварист]ва ім[ені] Т. Шевченка в Київі. Від різних міністерств і багато инш[их] політичних організацій і партій: від Укр[аїнського] Націон[ального] Союзу М. Шаповал, від Селянської Спільки проф[есор] Ф. Швець, від партій с[оціалістів]-р[еволюціонерів], с[оціал]-д[емократів], с[оціалістів]-ф[едералістів], с[амостійників]-с[оціалістів] і инш[их]; від

Всеукр[аїнського] земства і багатьох місцевих земств і т[ак] д[алі]. Розміщуючи цих почесних гостей, я натрапився на невеликий інцидент, що стався з головою окруж[ного] Кам'янецьк[ого] суду, бар[оном] Манделем і головою Кам'янецького акцизного управління [...]*, які не будучи, як росіяне, жадними представниками, а лише прийшли подивитись, сіли в першому ряду на найвиднішому місці, балакали голосно і визиваюче сміялись і критикували свято, його обстанову, – отож розміщуючи гостей, я давно завваживши їх непристойне поведження в першому ряду, і місце було потрібне для Петра Холодного і Миколи Левицького („артільного батька”), я підійшов до цих добродіїв, не знаючи хто вони, запитав їх, кого вони репрезентують; вони відповіли, що нікого, а „пришли поспотреть”; тоді я попросив ввічливо, щоби вони пересіли в третій ряд, бо в цьому ряду сидять переважно представники центральної влади та репрезентанти центральних ріжних установ, високих шкіл і т[ак] д[алі]. У відповідь на мою просьбу вони один до другого засміялись і бар[он] Мандель заявив, що „нам и здесь хорошо” і що вони на друге місце не підуть. Я схвилювався такою відповіддю, але не хотів робити їм неприємностей на очах всієї публіки і обмежився лише тим, що наказав принести ще два ряди крісел і поставити попереду цих добродіїв, які після цього все одне залишилися у ряду, в яке я просив їх пересісти. Цей епізод наочно свідчив про те відношення, яке виявляли вищі місцеві російські урядовці, російська бюрократія до укр[аїнського] університету. Зате цілком инакше відношення спостерігалось з боку старости Подільського Кисільова, який дуже багато допоміг в справі організації Університету та інших і пішов так далеко назустріч нашому святу, що проголосив 22 жовтня навіть національним святом м[іста] Кам'янця, а шкільна влада оголосила це свято як найбільше шкільне свято цілого Поділля.

Свято відкрилося промовою Ректора університету проф[есора] Огієнка; у своїй годинній промові ректор зазначив коротку історію повстання Університету від перших днів його народження, подав звіт про велику працю університетської комісії, висловив глибоку подяку українській владі, Гетьманові, Кабінетові Міністрів, Міністерству Освіти та Кам'янецькій міській думі, Кам'янець-

*У тексті пропуск.

Подільській Губерніяльній Управі, зокрема голові її Вікторові Приходькові, Повітовій Управі та окремим особам, що сприяли і допомагали отворенні Університету. Далі згадав покійного Івана Стешенка як першого Міністра Освіти, що мріяв про заснування високих шкіл на Україні і привітав тут присутню вдову, його дружину Оксану Михайлівну і привітав усіх гостей, що прибули на таке врочисте свято української культури. Після промови ректора забрав слово представник від Гетьмана П. Скоропадського генерал Лібов і прочитав грамоту про заснування Університету. П. Холодний, Товариш Міністра Освіти, виголосив промову про велике значіння заснування університету в Кам'янці; його роля тут засипати ту прирву, що пройшла глибоко по живому тілі України і затерти кордони створені австрійським і російським урядами і проголосив іменем Міністерства Освіти на основі закону про заснування Університету в Кам'янці-Подільському офіційне відкриття цього останнього. Після Товариша Міністра забрав слово в імені Київської Духовної Акад[емії] свящ[еник] Н. Смирнов, який прочитав вітання на адресу молоді високої школи і подарував 18 – 19 скринь книжок і в українській мові поблагословив ректора і Професорську Раду Острожською Біблією, яку від митрополита Антонія привіз у дар Кам'янецькому університетові, який би продовжував ту висококультурну працю, яку на цьому терені в Острозі на Волині і Поділлі започаткувала Острожська Братська Академія в XVI ст[олітті]. Після того почали вітати ректори університетів: Чернівецького – на німецькій мові, Київського, від наукових Т[оварист]в Львівського, Львівської Просвіти, науков[ого] Т[оварист]ва Київського та Львівського [...] брацтва, нарешті забирали голоси від інших високих шкіл, а потім Український Націон[альний] Союз з Києва, українські партії, установи й організації. Цих привітань було так багато, що привітання безпосередні тягнулися аж до 7 год[ини] вечора і не були скінчені, бо треба було засідання вже зачиняти і тоді промовці мусіли обмежитися надати свої привітання іменні, а листовні привітання і телеграми численні були не зачитані, а лише переказані імена тих установ і осіб, що такі привітання склали. Цікаве було листовне привітання покійного Володимира Гнатюка, який додав до свого привітання й автограф одного з творів Ів. Франка як основа рукописного відділу при Університеті і перша його вкладка. На початку свята і в перервах видатний хор Кошиця співав гімн і

патріотичні українські пісні; хор Кам'янецький, що стояв окремо, допомагав і своїми співами вже своїх пісень. Свято закінчилося пізно ввечері загальною вечерею для гостей.

Другого дня після відкриття університету всі присутні гості, після обзнайомлення з університетським будинком, його аудиторіями, установами-кабінетами, лабораторіями і бібліотекою, забажали оглянути місто Кам'янець і його найвизначніші місця з історичного і культурного боку. Перша пам'ятка, що притягала увагу гостей, то була фортеця, – потім башти, що залишилися ще в самому місті, турецький мінарет та різні будинки, що мають археологічну вартість. Друге, що теж приваблювало увагу зацікавлених, то бібліотека і музей Церковно-археологічного Т[оварист]ва, якими завідував протоієрей от[ець] Євфим Січінський. Цікаві історичні пам'ятки, цікава і культурна установа і краса красвидів м[іста] Кам'янця виявили найбільше захоплення гостей і найліпше задоволення, що український університет буде функціонувати власне тут. О 8 год[ині] вечера у Кам'янецькім театрі відбувся концерт хору Кошиця, який зібрав численну публіку місцеву і приїзжу і велику кількість привітань від місцевих установ і організацій. 24 жовтня рано хор Кошиця і всі присутні зі складу академічного Кам'янецького університету і де-кого з гостей перед будинком університету зфотографувався і всі ми направились до двірця, щоби провести гостей, потяг яких незабаром мав від'їхати. На двірці всі присутні гості і прожаті перед потягом зфотографувалися вдруге і розпрощавшись з нами від'їхали до Київa. А ми повернулися до своєї буденної чергової праці.

Отже сталося... Український Державний Університет у Кам'янці був відкритий, було прийнято коло трьохсот студентів і треба було розпочинати працю. Але не всі професори і доценти з'їхалися. Найбільше прибуло до праці по історично-філологічному факультету, хоч далеко не всі. Було присутніх лише: професори І. Огієнко, В. Петр, В. Біднов, прив[ат]-доценти: Л. Білецький, М. Драй-Хмара; проф[есор] К. Широцький через хворобу попросив на рік відпустку і від'їхав до дому, а прив[ат]-доц[ент] Ів. Крип'якевич повернув до Львова з тим, щоби там зліквідувати свої справи і повернути до праці. Не прибули зовсім Шелудько, Ст. Балеї; отже могли розпочати виклади з клясичної філології (В. Петр), з української філології (Ів. Огієнко), зі

слав'янського мовознавства і літератури (М. Драй-Хмара), з української літератури і фольклору (Л. Білецький) та історії української церкви (В. Біднов); з тих чи інших причин не розпочалися виклади з історії України (Ів. Крип'якевич), з українського мистецтва (К. Широцький), з філософії (Ст. Балеї) та з індо-європейського мовознавства (Шелудько). Але на першому семестрі історично-філологічного факультету відсутність цих дисциплін не дуже була дошкульною, бо і ті виклади, що мали розпочатися давали досить праці для молодих студентів і через це саме дисципліни неприсутніх прелегантів цілком легко могли бути перенесені на другий весняний семестр 1918/19 акад[емічного] року.

Далеко гірше стояла справа на факультеті Математично-Природничім; серед запрошених професорів і доцентів були присутні лише проф[есор] Бучинський (зоологія), прив[ат]-доц[ент] М. Чайківський (чиста математика) і асистент М. Вікул (хемія); не прибули проф[есор] М. Столяров (чиста математика), приват-доценти: д[окто]р Ю. Гірняк (хемія), д[окто]р М. Кучер (фізика), д[окто]р Тисовський (ботаніка), а на інші численні дисципліни математично-природничого факульт[ету] не було ще й кандидатів.

Той самий стан з лекторськими силами був і на богословському факультеті. Заступлена була лише катедра історії української церкви, тоді як на інші катедри не було навіть і кандидатів.

Таким чином, коли прийшов час починати виклади виявилось, що фактично без шкоди міг би розпочати свою працю лише один факультет історично-філологічний, на інших факультетах повставала дилема або розпочати виклади з тих дисциплін, які прелегентами заступлені, а тим часом підбирати сили на вакантні катедри, або відкласти взагалі виклади на двох останніх факультетах хоч на один семестр, поки не підійдуть нові сили. Обговорюючи це питання на засіданнях Правління, Професорської Ради і так приватно, вирішили ми схилитися до першої думки: виклади розпочати по всіх факультетах з тими силами, як вже є, а тим часом підбирати нові сили, не чекаючи нового семестру. Таким чином Історично-філологічний факультет мав розпочати свою працю цілком нормально з першого семестру; факультети математично-природничий і богословський мали розпочати свою працю лише з тих дисциплін, прелегенти яких вже малися, а

факультет правничий свою працю мав розпочати лише з другого весняного семестру.

З 1-го листопаду почалися виклади вступними лекціями і перший виступив ректор, проф[есор] Ів. Огієнко зі вступом до історії української мови. Велика 1-ша аудиторія, що знаходилася при землі від вестібюля вправо ломилася від слухачів-студентів і приватних осіб та професорського складу університету. День початку викладів був другим святом університету. В гарній промові, з якою ректор звернувся до студентів, і заохочував їх до науково-культурної праці, до наукових студій у всіх ділянках українознавства та інших галузів на добро української культури та українського народу. Ця перша лекція була справжнім триумфом того єднання професури і студентства в однім гучнім голосі першого викладу в мурах нового університету. Спостерігаючи те захоплення студентства, те підняття, той настрій я був глибоко переконаний, що університетська наука в рідній мові без російських традицій в минулому, без тієї боротьби між реакційною професурою, цією бюрократією офіційної науки і прогресивним ідеалістично настроєним студентством, витворив нову традицію цілком відмінну від тієї, якою хворіла університетська робота в російських університетах. У моїй пам'яті тоді підіймалися споминами з р[оку] 1901-2, коли в Петербурзі поліція розганяла студентство біля університету, а особливо біля Казанського собору. Роїлися в моїй пам'яті і згадки з життя Київського студентства 1906-07 років, коли їм заборонялися загально студентські зібрання, а студенти силою вривалися в аудиторію чи салю, не спиняючись навіть і перед виломленням дверей з актової залі, а університетська адміністрація не спинялася навіть перед тим, щоби вводити в університет поліцію та військо, яке барабаним боєм заглушувало промови, потім списувало студентів, відбирало від них легітимації, а їх відводили до Київської фортеці. Ці картини, в яких приймав безпосереднє і я сам участь як студент, яскраво проходили в моїй уяві, а думка говорила мені, що ці картини, такі події, що спинювали наукові студії на цілий семестр, навіть рік і більше в українській визвольній атмосфері цілком неможливі. Українська професура, що вийшла з цих студентських рухів, з революційних змагань української демократії, настроєна працювати в повнім контакті з українським студентством, нічим не спричиниться до вибухів антагонізму між професурою і

студентством. А з другого боку і студентство українське, повне ідеалізму й революційних змагань до нового національного, політичного і науково-культурного життя теж не дасть приводу до боротьби з українською професурою в її академічній праці, скерованої лише на добро України.

Другу годину свого викладу проф[есор] Огієнко присвятив уже своїй черговій дисципліні по розкладу. Друга вступна лекція у призначений день по розкладу була проф[есора] В. Біднова, яка стосувалася до викладів з історії української церкви. Теми ясно проф[есор] Біднов не означив, але із самого викладу було яскраво видно, що автор на основі перебігу історично-церковного життя на Україні хотів довести ту велику роль, яку відігравала церква і релігія в українським історичнім житті. Лекція була виголошена дуже живо і цікаво. Слідуюча чергова лекція мала бути моя як вступна до старих часів історії української літератури. У своїй лекції я поставив завдання з'ясувати ту спадковість і приємственність літературної традиції, починаючи від найдавніших часів аж до часів з перед Котляревського. Після мене виступив з дуже гарною вступною лекцією М. Драй-Хмара, в якій з'ясовував ту велику роль в розвиткові української культури, яку мають знання мови й літератури інших слав'янських народів, особливо сусідніх. Викладена гарною мовою і з піднесенням ця лекція зробила велике вражіння на слухачів. Далі мусіли розпочатися вступні виклади на математично-природничім факультеті. З огляду на те, що М. Чайківський якраз тоді ще не приїхав, а прибув трохи пізніше, то вступна лекція припадала лише на одного проф[есора] Бучинського, який мав розпочати виклади з зоології. Як я вже писав, проф[есор] Бучинський ще зле володів українською мовою, але ніхто з нас на цю тему з проф[есором] Бучинським не говорив; отже ми властиво не знали на якій мові буде його перший виклад. Визначений день наступив і кожному було цікаво побути на вступнім викладі такого поважного вченого. Хоч для старого професора вступний виклад був не обов'язковий, все ж таки проф[есор] Бучинський не хотів відходити від нашої молоді традиції і сам забажав вступний виклад дати. Пам'ятаю, то була вже вечірня година, горіла електрика. В першій аудиторії студентів було вже повно зі всіх факультетів. Проф[есор] Бучинський вдягнений в чорну сюртучну пару за чверть години перед викладом прибув до кабінету ректора,

де ми всі його чекали. Наступив призначений термін, і ми всі пішли на чолі з ректором до першої аудиторії. В аудиторію ми ввійшли перші, а на останці увійшов прелегент. При вступі його до аудиторії студенти і ми всі зустріли його гучними оплесками, і ректор увійшов на кафедру і в своєму короткому слові привітав проф[есора] Бучинського, познайомивши в коротких словах студентів із його попередньою науковою діяльністю в Одеськім університеті і в Кам'янці-Подільськім. Після промови ректора проф[есор] Бучинський почав своїм тихим голосом і українською мовою свій вступний виклад; але то не був уступ до його дальших викладів зі своєї галузі, то було слово незвичайної радості і щастя, що йому на старість усміхнулась доля послужити тому ж українському народові, але вже в ріднім його університеті; він не знаходить слів для висловлення почуття вдячності українській владі, що задовольнила бажання місцевого населення і ректорові проф[есору] Огієнкові, що взявся цю справу організувати: „Дякую Вам, пане Ректоре, за те, що Ви потрудилися на зорганізування університету власне в Кам'янці і дякую за те, що Ви й мене не забули...” і при останніх словах проф[есор] Бучинський розплакався. Цей не сподіваний кінець на аудиторію зробив глибоке вражіння. Всі відчули в словах старого професора якийсь глибокий сенс тієї ваги, яка відбувається в тих мурах, де раніше містилася російська технічна школа, а ще недавно під час війни стояли москалі та коні, тепер залунав голос старого вченого на українській мові в українськім університеті, голос, що краяв серце молоді і всіх нас присутніх своєю глибокою відданістю молодій високій школі й українській культурі. В цей момент скінчилася в аудиторії зворушуюча абсолютна тиша під впливом картини: старий професор зі сльозами на очах і в голосі зходить з кафедри і простягає руку молодому українському вченому і ректорові як символів нового походу української науки на терени української провінції і глухого міста, якому років кілька тому назад може й не снилося тут мати університет. Лише тоді, коли ректор піднявся на зустріч професора Бучинського і руки так обох з'єдналися – вся аудиторія цей мент зустріла єдинодушними оплесками й виголошенням слава! Через кілька хвилин, заспокоївшись, проф[есор] Бучинський почав свої виклади з зоології in medietate rerum про структуру клітини, але вже російською мовою, вибачившись перед аудиторією, що ще не зовсім опановує українську мову, щоби

на ній почати такий спеціальний курс зі спеціальною термінологією як зоологія. Запевнив аудиторію, що в самім короткім часі він перейде у своїх викладах на мову українську.

Проф[есор] В. Петр не робив вступної лекції, але не дивлячись на це де хто з нас пішов і на його виклад, який він розпочав латинським автором Катулом, читання його творів з науковим коментарем, з його творчости взагалі.

Вищезазначені вступні виклади піднесли настрій наш і всього студентства; ми бачили, що кожний професор ставить перед собою завдання поважні і старається їх як найкраще перевести в життя; студентство відчуло, що воно має перед собою серйозних лекторів, які в цікавій зовнішній формі має підносити їм і добрий науковий зміст. Таким чином, перші кроки університетських викладів були добрі і робили поважне вражіння. Але ректорат університету постійно турбувався тим, що на математично-природничому і богословському факультетах багато катедр пустувало і тоді Ректор проф[есор] Огієнко став робити всі заходи, щоби поповнити професорський склад новими силами, в першу чергу стали притягати відповідні авторитетні сили міста Кам'янця, і справді на богословський факультет удалось ввести дві нові наукові сили, це власне на надзвичайного проф[есора], магістра богословія вчителя подільської духовної семінарії д[оброді]я Неселовського на катедру літургії і протоієрея отця Є. Сіцінського як прив[ат]-доц[ента] на катедру церковної археології і мистецтва.

Далі стали робити заходи, щоби перетягнути до Кам'янця наукові сили з інших міст України, а в першу чергу зі Львова тих, що посідають уже катедри, вже призначені міністерством, але ще й досі не прибули. В усіх нас було таке перше вражіння, що львов'яне не дуже мали охоту до нас їхати. Тоді ректор звернув свою увагу на культурні й університетські центри великої України – Київ, Одеса, Катеринослав і Харків. Але на перешкоді до зреалізування цього проекту стало повстання Укр[аїнського] Національного Союзу на чолі з Директорією проти гетьмана П. Скоропадського, що національний кабінет розпустив, а зорганізував цілком московський і проголосив федерацію з Москвою і підчинив себе командуванню генерала Денікіна. Завдяки тому, що Директорія спочатку зробила своїм осідком галицьке військо у Білій Церкві, а потім у Винниці на Поділлі і тим відрізала наші зносини з іншими містами України, ми нічого у запроєктованій нами справі

не могли зробити і захоплені цими новими подіями відклали наш академічний проект до слухного часу. Не дивлячись на такий неспокійний час повстання Директорії, бо це властиво йшла нова революція, вже українська, проти московської влади, виклади наші в університеті не припинялися ані на хвилину. Виконуючи певні громадські обов'язки, ми неухильно сповняли свій обов'язок і в університеті, підкреслюючи тим ту позицію, що академічне життя мусить іти нормально і не перериватися і на хвилину. Правда, того нормального академічного життя вже не було, бо багато студентів мужчин покликав військовий обов'язок чи як старшин, чи в інший ролі громадсько-адміністративних обов'язків; завдяки цьому аудиторія кожного лектора зменшилась майже на половину; на викладах переважало жіноцтво, з мужчин були лише ті, що нігде не служили, були вільні від інших службових та громадських обов'язків або ті, що мали більше часу і могли віддаватися ще і університетським студіям. В такому напруженні проходив цілий місяць. Всі ми бачили, що відбувається історичний акт великої ваги, вірили, але не знали, яким фіналом він закінчиться. Найбільше ми побоювались за наш університет, бо не знали яка сторона візьме перевагу, бо від цього залежала і доля нашого університету. Але не перший раз правда була на нашій боці, Київ був очищений від московського війська і 14 грудня Директорія вступила до Києва і по всій Україні влада на місцях переходила до керма Директорії. Це нам стало відомо 15 грудня і того ж дня університет оголосив різдвяні ферії і припинив свої виклади. Того ж дня по прямому дротові безпосереднє з Києва Ректорові нашого університету проф[есору] Огієнкові запропоновано було в Кабінеті міністрів під проводом Волод. Чехівського обійняти Міністерство освіти як його повновладний міністр. Це пропозиція проф[есором] Огієнком було прийняте з залишенням на посаді ректора університету, але він мусів від'їхати до Києва.

Також у справі університету і в своїх родинних справах мали від'їхати до Києва я, а до Катеринославу проф[есор] Біднов. Ректор Огієнко незабаром мусів на нове становище від'їхати до Києва; за день чи два після того одного дня від'їхали разом і ми з проф[есором] Бідновим. До Козятина їхали ми цілих двоє суток, оскільки дорога для нас була несприятлива. І коли би може і ще стільки, як би випадково не їхав потяг спеціального призначення і не віз якогось військового отамана. Довідавшись ми про це,

звернулися до невідомого нам коменданта потягу, щоби і нас взяв із собою. Довідавшись, хто ми і куди їдемо, він з дозволу отамана погодився нас узяти з собою, і лише цьому випадкові ми на другий день о 6 год[ині] ранку були вже в Києві. Приїхавши до Києва, ми вже відчули не святковий настрій триумфального походу до столиці України, а буденну працю по наведенні порядку після великої добровольчої розрухи. Скрізь по місту Київу ходили галицькі патрулі, що охороняли місто. В перший же день я направився до Міністерства Освіти, яке залишив був 4 місяці тому назад. Першим ділом я забіг до бувшого свого відділу, де побачив що за „моїм” столом сидів новий завідуючий, а власне Степан Постернак. Побачившись зі всіма в міністерстві і відчувши їх добрий і радісний настрій, я пішов до Міністра Освіти, свого недавнього і теперішнього ректора. На авдієнції я отримав доручення як декан історично-філологічного факультету вести прелімінарні розмови з тими, хто хотів-би працювати в Кам'янець-Подільськiм університеті, а також закуповувати потрібні книжки в книжних склепах та здобувати видання в наукових установах та високих школах, які такі видання мали. За це останнє доручення я взявся в першу чергу; перш за все я оббігав усі книжні склепи і відібрав усю наукову літературу й твори письменників на сторону і попросив списати й видати рахунки та скерувати як закуплене майно університету. Удалось дістати мені й 6 томів на німецькій мові В. Вундта „Volker psychologie”, філософічні твори Іодля та інших письменників, яких імена вже й позабував; оббігав також і наукові установи, в яких здобув усі їх видання: „Кієвскія Університетскія известія”, „Чтенія О[бщест]ва Нестора Летописца”, „Архив Юго-Западной Россіи” зі всіма додатками, „Записки Київського Наук[ового] Т[овариств]ва ім[ені] Т. Шевченка”, де-які річники „Киевская Старина”, „Літерат[урно] Науков[ий] Вісник” і багато інших. Все це було зібране і рахунки на уплату лише закуплених книжок я представив ректорові проф[есору] Огієнкові, по яких книжки були оплачені.

Після Різдвяних свят і Нового Року ми почали збиратися вже в дорогу до Кам'янця. За час перебування в Києві ми встигли заангажувати до праці в Кам'янецькiм університеті з нового семестру давніше призначеного на катедру чистої математики проф[есора] Харківського технологічного інституту М. Столярова і нових приват-доцентів: М. Плевако на катедру історії нової

української літератури, М. Васильківського – на катедру філософії, Ів. Любарського на катедру свят[ого] письма Нового завіту богословського факультету, Олексу Оксіюка на катедру апологетичного богословія на богословськ[им] факультеті, Прахова на катедру жидівської мови й літератури, далі по історично-філологічному факульт[еті] на надзвичайного проф[есора] Пилипа Клименка на катедру старої історії України, на приват-доцента Дмитра Дорошенка при кафедрі історії України і на надзвичайн[ого] проф[есора] А. Маліновського на катедру експериментальної фізики. Перевівши цю справу, підсиливши себе новими силами академічного складу ми всі 22 січня вирушили з Києва до Кам'янця-Подільського. Не буду я описувати нашу подорож з Києва до Кам'янця, хоч як вона була цікава, по перше, що ця подорож докладно описана Дмитром Ів. Дорошенком у його „Споминах” р[оку] 1924, а по друге, щодо університетського життя і діяльності вона мала побічне відношення. Крім нас, професорів і доцентів, їхали ще й майбутні служачі: на скарбника Юрко Гудзій і на секретаря студентських справ Микола Грінченко. Подорож тягнулася аж 4 дні, бо ми до Кам'янця прибули лише 26 січня ранком. Було багато веселих моментів, бо за 4 дні ми встигли всі ближче пізнати один одного і нав'язати між собою тісніші товариські відносини. Багато з нас було зі своїми дружинами, отже не були ми і без жіноцтва, яке своїм безпечнішим тоном скрашувало нашу занадто вже довгу подорож. Не обходились і без великих перешкод у дорозі; були такі моменти, що ми губили надію, що колись достанемось до Кам'янця. А коли в дорозі біля Винниці в самім вагоні загорілася вісь, то наше збентеження робило нашу подорож навіть і дуже небезпечної. Були такі моменти, що ми по годин 5 – 6 стояли в полі далеко від станції і за провіянтами мусіли удаватись у найближче село чи хутір. А коли додати, що тоді якраз насували великі морози і глибокі снігові заноси, то наша дорога до того була й холодна і не раз так бувало, що стоплювали свій вагон ми тим, що здобували десь на дорозі. Отже серед таких дуже несприятливих обставин ми врешті решт добралися до Кам'янця-Подільського, до іншого тихого берега. А в той же час над Києвом зі сходу займалася нова завирюха: большевицьке військо з наказу Москви займало лівобережну Україну й наступало на Київ.

Приїхавши до Кам'янця-Подільського 26 січня 1919 року нові члени академічного складу нашого університету поки що розташувалися в його мурах: де хто у вільних кімнатах бувшого директорського помешкання, яке тоді було звільнене, бо мешканець його з директорської посади Техничної школи наказом Міністра освіти був уже звільнений й мусів звільнити помешкання, яке переходило до потреб службового персоналу університету: чотири кімнати з лівого боку флігеля призначалось для майбутнього проректора, а чотири кімнати з правого боку для служачих канцелярії й інших, що прибули з Києва. Отже й помешкання, призначене для проректора й було у тимчасове користування відведене для тих професорів і доцентів, що приїхали, а частина з них тимчасово до підшукування нового приміщення у вільних кімнатах головного корпусу університетського будинку; а Дмитро Іванович Дорошенко помістився у вільній кімнаті помешкання ректора проф[есора] Огієнка. Через де-який час прибув проф[есор] В. Біднов із Катеринославу зі своєю родиною, дружиною Любов'ю Євгенівною і сином Арсеном і привіз з собою через Київ, де міністерством освіти були затверджені на катедру механіки проф[есор] Катеринославського гірничого інституту Михайло Хведорів із сином і доцент по кафедрі астрономії Аленич, які тимчасово примістились у помешканні для проректора, а пізніше прибув на катедру святого письма чи патрології богословського факультету (докладно не пригадаю вже) прив[ат]-доц[ент] свящ[еник] Петро Табінський; з Одеси прибув прив[ат]-доц[ент] Клепатський, історик України доби литовської. Таким чином, другий семестр університету розпочався вже при досить сприятливих умовах. Вже кожен факультет мав досить прелегентів, щоби розпочати виклади нормально. Таким чином, на історично-філологічному факультеті, крім зазначених раніше, після Різдва почали зі вступних лекцій виклади з історії України, – старої доби проф[есор] Клименко, з середньовічної прив[ат]-доц[ент] Клепатський, а історіографію XIX ст[оліття] розпочав прив[ат]-доц[ент] Дм. Дорошенко; прив[ат]-доц[ент] М. Плевако розпочав історію нової української літератури, починаючи від Ів. Котляревського; прив[ат]-доц[ент] М. Васильківський по кафедрі філософії розпочав виклади зі вступу філософії та логіки. Отже історично-філологічний факультет, за виємком лише однієї катедри з індо-європейського мовознавства,

бо дисципліни історія Сходу, Греції і Риму по кафедрі стародавніх історій та історії західно-європейських народів, бо історія Московщини та інших слав'янських народів були розподілені між професорами істориками України: проф[есором] Клименко, Клепатським і Дм. Дорошенко, – отже за виїмком лише незаступлених двох кафедр, усі інші вже мали своїх прелегентів і праця була налагоджена. Не так ще добре стояла справа на двох останніх факультетах – математично-природничому і богословському: коли на природничому відділі було заступлено лише кафедри зоології та фізики експериментальної, всі-ж інші цілком пустували, а посадаючі інші кафедри зі Львова не приїздили; то ліпше стояла справа на відділі математичному: по кафедрі математики було аж двох – проф[есор] Столярів і пр[иват]-доц[ент] М. Чайківський, по кафедрі механіки прибув такий авторитет як проф[есор] М. Хведорів, по кафедрі астрономії прибув такий здібний доцент, як Аленич, фізика була в руках спільного на обох відділах проф[есора] Малиновського, неорганічну хемію було доручено читати тимчасово асистентові М. Вікулу, що розпочав також і виклади з кришталографії.

Ліпше вже було і на богословському факультеті; коли до Різдва викладалась проф[есором] Бідновим лише історія Української церкви для обох факультетів (богословськ[ого] та історично-філологічного), то після Різдва були розпочаті курси з філософії (доц[ент] Васильківський), зі свят[ого] письма Нового завіту (доц[ент] Любарський), церковної археології (доц[ент] Є. Сіцінський, якому було доручено читання цього курсу і на історично-філолог[ічному] факульт[еті]), історія всесвітньої церкви (доц[ент] Оксіук), патрологія (доц[ент] Табінський), літургіка (проф[есор] Неселовський) і баг[ато] инш[их]. Зі Львова прелегентів ми так і не дочекалися, бо Львів незабаром був занятий Поляками і через ці сумні події вибратися нашим членам у Львові через польський кордон було цілком неможливо. І прийшлося нам чекати слушного часу за якого випадку, а тим часом на пустуючі кафедри прийшлося шукати інших осіб, але це було відкладено аж на початок нового академічного року 1919/20.

У відсутність ректора проф[есора] Ів. Огієнка його обов'язки виконував по традиції Київського університету св[ятого] Володимира найстарший декан, себто проф[есор] Бучинський. На жаль, проф[есор] Бучинський адміністратор був кепський і справи

університету велись скорше по традиції, як вони були заведені проф[есором] Огієнком, все-ж таки відсутність справжнього адміністратора дуже відчувалась на кожному кроці, особливо у студентських справах.

Студентське життя університету йшло не досить нормально. Причин тому було багато; перша із них була чисто економічна. Треба мати на увазі, що студентство українське Кам'янецького університету було переважно із близьких і дальших закутків Поділля і навіть Волині. Але зносини з цими родинними закутками через поштову і залізничну комунікацію були дуже ненормальні через ту велику розруху, яка сталася особливо після повалення гетьманату і ще не добре налагодженого апарату. Через це саме багато зі студентства не отримувало з дому грошової підмоги, а це зле відбивалося на добробуті студентства і воно мусіло йти на заробітки, щоби здобути собі засобів до життя. Отже, необхідна була така організація, щоби знаходила грошові засоби для підтримки тих студентів, які цього дуже потребували.

Крім того, коли відбулися загальні всестудентські збори, виявилось кілька національних груп студентських: українська, жидівська і московська; правда на перших порах великого антагонізму ще не було, але пасивні симпатії до тої чи іншої національної єдності вже визначались. На цих зборах була обрана окрема студентська допомогова комісія, яка мала би завідувати допомоговою акцією. На чолі цілої студентської громади став студент Волянський. Першою найголовнішою справою цілого студентства було дати найбіднішим студентам можливість одержати добру, здорову і дешеву, а то й даремну їжу, а коли можливо, то і помешкання для тих студентів, що не мали можливості мати якесь помешкання, мешкальна-ж криза тоді у Кам'янці стояла дуже гостро.

В той момент, коли студентство організувалось, до Кам'янця приїхав Міністр Освіти і ректор проф[есор] Ів. Огієнко. Тоді вже уряд український під натиском большевиків мусів перебраться до Винниці і там мав перебути довший час, оскільки це було можливо. Міністр Освіти, маючи постійний осідок у Кам'янці мав на думці перевести своє міністерство до Кам'янця, щоби там сполучати з урядуванням у Міністерстві й працю наукову та адміністративну в університеті. З цією метою проф[есор] Огієнко й прибув до Кам'янця. Як довго перебував він у Кам'янці, про це я вже не

пам'ятаю, але знаю, що студентська громада використала його перебування в Кам'янці і звернулася до нього за допомогою, в першу чергу грошовою. Треба віддати проф[есору] Огієнкові повну справедливість, до студентських бажань ректор поставився дуже прихильно і в справі грошової допомоги, і в справі розрішення мешкальної кризи. Щасливе об'єднання таких посад як Міністра Освіти і ректора університету в цьому йому дуже допомогло. Що до грошової допомоги, то тут просто з міністерських сум розпорядженням Міністра проф[есора] Огієнка перевів до розпорядимости Правління певну грошову квоту на цілі студентські. Що-ж до помешкання, то й тут, використовуючи своє становище і владу, проф[есор] Огієнко помешкання бувш[ої] церковно-учительської школи, яка під час війни була евакуйована, а двохповерхове помешкання було віддане чи під військовий шпиталь, чи під військо. Після революції від своїх військових потреб воно звільнилося і стояло порожнє, а єпархіальний училищний совет тримав його у своїх руках і не віддавав нікому. Але українська влада видала закон про концентрацію усіх типів шкіл усіх відомств лише при Міністерстві Освіти з їх будинками і іншим майном. Цим самим будинок Кам'янецької церковно-учительської школи мав перейти до розпорядимости Кам'янецької учительської семінарії. Через те, що українська семінарія будинок мала, правда поганенький, то Міністр Освіти, він же й ректор університету, будинок бувшої церковно-учительської школи передав до розпорядимости університету. Безперечно для університету мати такий красний будинок було дуже приємно в цілях використання для майбутніх університетських установ чи навіть для переведення цілого якогось факультету. А поки така потреба розширення мала би наступити, цей будинок у тимчасове користування призначався для студентського інтернату та студентської їдальні. Отже з немого становища було зроблене дуже велике і хороше діло. Але легко було розчерком пера перевести цю передачу, треба було її зреалізувати реально і для цієї останньої мети повставало два шляхи переведення: 1) університет, себто Правління справу студентського інтернату і їдальню бере у свої руки і через уповноваженого та свого довіреного завідуючого здійснює цю справу конкретно; або передає будинок і гроші студентській громаді, яка вже сама організовує установи і перед Правлінням університету у грошових справах відчитується. Дійсно

перша справа переведення і завідування всією роботою через Правління було справою дуже тяжкою. Правління дуже довго шукало людину, яка би цю справу повела, але на жаль такої людини, якій би можна було довірити і яка-би всю цю справу організувала, такої людини не знайшлося. Можна було-би організувати із старших громадян міста Кам'янця таке Товариство допомоги студентам Кам'янець-Подільськ[ого] Університету і було доручено Олімпіяді Миколаївні Пашенко таке Т[оварист]во організувати, але через величезну обтяженість старшого громадянства черговою працею по найрізноманітніших урядах, посадах, а Ол. Мик. Пашенко до того була ще й членом повітової земської управи й відала земськими школами цілого повіту і фізично цієї справи підняти не могла; отже Правління, обміркувавши всі ці труднощі по організації студентської допомогової акції, від запроєктованої на початку справи було змушене одмовитись. Тоді залишалась акція друга, лише студентська, своїми власними силами. Але звісно, молодь є завсіди молодію і до такої поважної справи взялась р'яно, не розрахувавши своїх сил та труднощів підприємства. І не пройшло і півроку як справи їдальні пішли зле. Якийсь завідуючий, тепер прізвища не пам'ятаю, усю справу їдальні повів так, що все це діло за кілька місяців мусіло пропасти, бо далі вже було вести неможливо. Університетська ревізія виявила великі непорядки і припинила дальшу видачу грошей і таким чином їдальня завмерла. Залишився лише інтернат, який проіснував до весни і з літніми вакаціями за виїздом студентів і цей останній закрився і помешкання було віддане на чисто академічні університетські потреби.

Але цією справою я забіг трохи наперед. Після віддачі Київа большевикам уряд У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] перебував у Винниці, але там він перебував недовго і незабаром переїхав до Кам'янця, де де-який час і перебував. Під час перебування уряду в Кам'янці становище університету було дуже тяжке. Ріжні Коменданти та військові ад'ютанти по кілька разів на день приходили до університету з метою реквізиції помешкання, і ректорові треба було великого напруження й енергії, щоби відстояти університет та відхилити цю загрозу. До того доходило, що навіть окремі міністерства претендували на помешкання університету і Ректорат Університету в першу чергу примістив Міністерство Освіти та де-які відділи Міністерства Закорд[онних]

Справ. Але один факт сумний в справі реквізиції університету відбувся, якого я не можу забути ніяк й описую його як щось символічне для де-яких наших найбільших діячів і взагалі для нашого культурного руху. Цей інцидент був із бувш[им] Головою Центральної Ради, проф[есором] М. Грушевським. Треба згадати, що після різдвяних свят, коли Професорська Рада Університету була в повному зборі, на історично-філологічному факультеті було підняте питання про те, що треба щоби Кам'янець-Подільський Університет в інтересах більшого піднесення в очах нашого студентства, наших наукових сил, а також і тих сил, що багато попрацювали на користь нашої науки і культури, ушанував деяких наших учених, обравши їх своїми почесними членами. Серед живих учених наших багато було заслужених імен, але думка наша спинилася на одному історикові нашому проф[есорі] М. Грушевському, на одному філологові, що спричинився в полеміці за московським академ[іком] А. Соболевським до високого піднесення української мови як самостійної галузі серед мов усіх слав'янських народів, акад[еміку] Української Акад[емії] Наук – Агатангелові Кримським і нарешті спинилася наша думка на одному не українцеві з походження, але українцеві по духу і по тій праці, яку він дав українській науці, – на акад[еміку] російськ[ої] Акад[емії] Наук проф[есорові] В. Перетцеві. Серед академічного складу історично-філологічного факультету було аж три ученики акад[еміка] В. Перетця – проф[есор] Ів. Огієнко, пр[иват]-доц[ент] М. Драй-Хмара і я, автор сих рядків; і ми на протязі довголітньої праці під керівництвом акад[еміка] Перетця в його семінарі „русской філології“ були свідками його визначної праці на полі як раз української науки. Крім того, серед складу нашого факультету були й ті, крім найближчих учеників, що знали його по праці на становищі Голови філологічної секції українського наукового Т[оварист]ва ім[ені] Т. Шевченка в Києві, який довгі роки на цім становищі був проводирем українського наукового життя; нарешті найбільшою атестацією громадянської мужности акад[еміка] Перетця, що віддавав свої сили українській культурі в ті часи, коли багато українців мовчали і боялися не лише друкувати свої праці в українській мові, але й говорити рідною мовою в тісніщім гурті і яких серед українців рідко коли бачили та навіть були виписалися із членів укр[аїнського] наук[ового] Т[оварист]ва ім[ені] Шевче[нка] в Києві (проф[есор] Гр. Павлуцький і б[агато] инш[их]), і ось у ті

часи академик В. Перетц не боявся одверто на науковім полі в мурах університета Св[ятого] Волод[имира] виступати проти такого україножера, яким був відомий цензор проф[есор] Т. Флоринський та проти його камарилії, – такою отже атестацією була книжка Щоголева, що вийшла якраз незадовго перед війною й розкривала так зв[ане] „украинское сепаратистское движение“ і була справжнім науково-інформаційним доносом на всіх українських діячів і особі акад[еміка] В. Перетця ця книжка присвятила дуже багато сторінок, з'ясовуючи цю постать, як найнебезпечнішого „розкладивателя студенческой молодежи“, „мазепинско-сепаратистическим“ революціонним движением. І останньою заслугою В. Перетця підносилося заслуга, що серед його численних учеників, яких він виховав для науки взагалі, переважаючи більшість по національності і абсолютна по походженню були українці, і всі вони, де би не були, працювали в високій школі, як професори, доценти і т[ак] д[алі]. Отже, з цих усіх мотивів після наукового доповіді Дм. Ів. Дорошенка про М. Грушевського, наукового доповіді проф[есора] Ів. Огієнка про акад[еміка] Агат. Кримського та науков[ого] доповіді автора цих рядків про акад[еміка] Волод. Перетця, факультет одностайно через аклямацію обрав вищепоіменований заслужений осіб на становище почесних членів Укр[аїнського] Кам'янець-Подільського університету і постановив довести своє обрання на затвердження Професорської Ради Університету. Протягом дуже короткого часу автор цих слів, як вик[онуючий] обов[язки] декана історично-філологічного факультету в першій засіданні Проф[есорської] Ради доклав про обрання в почесні члени вищепоіменований осіб, і Професорська Рада обраних нашого факультету ствердила одностайно, а Ректор проф[есор] Огієнко взяв на себе довести про це до відома наших почесних членів. Коли це сталося, тоді як Київ і Петербург від Кам'янця були відізані, і коли спілкуватися з ними було вже неможливо; отже й повідомлення наше не могло статися. Проф[есор] М. Грушевський, що з Києва виїхав і по дорозі за кордон був у Винниці і Кам'янці, і Ректор, що тоді виконував і функції Міністра Освіти довів до відома проф[есора] Грушевського про його обрання в почесні члени університету офіційно, але університет про це не одержав жадної відповіді, чи титул почесного члена університету

приймається чи не приймається, натомість була відповідь трохи іншого змісту, а власне: [...]*

Коли проф[есор] М. Грушевський прибув до Кам'янця, це було зимою в лютому р[оці] 1919, і не міг віднайти для себе відповідного помешкання, ніхто з ректорату чи Правління Університету про це нічого не знав; але одного разу, так розповідав мені ректор, проф[есор] Огієнко й проф[есор] В. Біднов, проф[есор] М. Грушевський з'явлюється до університету в супроводі військового міністра Жуковського і його ад'ютанта. Почесний член університету М. Грушевський з військовим міністром залишилися в городці на алеї, що від головного будинка Університету вела до флігеля, де жив ректор, а до ректора університету, який був тоді і міністром освіти вислали ад'ютанта військ[ового] Міністра. Ад'ютант увійшов до дверей помешкання ректора, позвонив, а в ту хвилину у передпокою був якраз Дм. Ів. Дорошенко, що жив у помешканні ректора; ад'ютант думаючи, що це був як раз ректор, заявив, що він прийшов у справі реквізиції для проф[есора] М. Грушевського в університеті помешкання. Але Дм. Ів. Дорошенко одіслав його до ректора, який був тоді у себе в кабінеті. Яка була фактична розмова між Міністром Освіти Укр[аїнської] Нар[одної] Республ[іки] і ректором Укр[аїнського] університету, з одного боку, та ад'ютантом військового міністра, з другого боку, цього я вже не пам'ятаю, хоч проф[есор] Огієнко у свій час про це робив доклад на засіданні Правління Університету, – пам'ятаю лише після слів ректора, що з заявою про реквізицію помешкання для проф[есора] М. Грушевського звернувся ад'ютант і до Ректора, на що одержав відповідь приблизно такого змісту, що проф[есор] М. Грушевський є почесний член університету і аж реквізувати помешкання для себе в мурах школи, якої він є почесним членом, не потребує, а потребує лише зголоситися до ректора в цій справі; коли ж він хоче лише реквізувати, себто вважає, що оголошення до Ректора Українського Університету є нижчим його гідності і хоче допустити аж фізичного насильства, то він, ректор університету, проти цього рішуче протестує і до такого вчинку навіть і військової влади не допустить. Одержавши подібну відповідь, ад'ютант вийшов і через де-який час військовий міністр

---

*У тексті пропуск.

Жуковський з М. Грушевським з території університету забралися і більше до нього ні за чим не зверталися, хоч у Кам'янці жив довший час. Цікавий з перебування в Кам'янці М. Грушевського і другий факт. Де-хто із членів історично-філологічного та богословського факультетів одержали запрошення на організаційні збори, що мали закласти філію Наукового Т[оварист]ва ім[ені] Шевченка, централь якого перебуває в Києві. А щось за місяць перед тим при українським університеті таке наукове товариство із секціями зі всіх галузів уже заклалося, основу якого безперечно склали наукові сили університету, але в члени його широко допускалися і сторонні особи. Отже виходило, що в таким малім місті як Кам'янець мало бути аж три наукових товариства: давно вже існуюче Церковно-археологічне під проводом Є. Сіцинського, Наукове Т[оварист]во, що активно розпочало свою діяльність вже з місяць, а то й більше, і філія Наукового Т[оварист]ва Київського. Правда, перше Т[оварист]во якось мало виявляло свою діяльність, наукове т[оварист]во при університеті, до якого увійшли молоді університетські сили розпочало свою працю дуже активно. Получивши таке повідомлення, ми члени молодого Т[оварист]ва, що так зорганізувалося гарно, розмірковували собі, що безперечно, чим більше наукових організацій працює і чим вони різнородніші по напрямку та праці, тим для української науки краще і пішли допомогти організації нового, правда з зазначенням, що безперечно для нас членів університету наше товариство є дорожчим і більше своєї наукової праці ми будемо віддавати на розвиток цього товариства, бо воно й виросло в першу чергу з наших внутрішніх потреб контролю тих питань і проблем наукових, що повстають в процесі нашої університетської праці. Приблизно з цими думками ми прийшли на збори і з пропозицією, щоби ініціатори приєдналися до нашого Т[оварист]ва, увійшовши дійсними членами і співробітниками до цього останнього.

Пам'ятаю була неділя, як ми о годині дев'ятій зібралися до Українського Клубу. Прийшло нас до 10 душ, прийшов також і наш ректор. Застали ми в Клубі лише щось три душі; пригадую лише проф[есора] М. Грушевського і директора учительськ[ої] семінарії Сер. Іваницького, протоієр[ея] о[тця] Є. Сіцинського і, здається, не було більше нікого, а може ще був Волод. Чехівський. Почекали ще з півгодини, більше не прибув ніхто і за згодою всіх

збори розпочалися під проводом голови їх проф[есора] М. Грушевського. П[ан] Голова у своїй промові зазначив, як важно було-би поширювати на усі терени України філії Київського Науков[ого] Т[оварист]ва, щоби тим самим об'єднувати й зорганізувати лише під одним проводом з центру й наповнювати одним духом наукове життя на Україні. Особливо така філія була би дуже на місці, де є й місцеві наукові сили і сили молоді, що скупчилися при українським університеті і кінчаючи промову запропонував заслухати вже виготовлений ним статут майбутньої філії Наук[ового] Т[оварист]ва. Коли статут був заслуханий і коли ми побачили, що він мало чим по суті відрізняється від статуту наукового Т[оварист]ва, зорганізованого при Університеті, то відчули лише тенденцію розбити наукові сили на дві конкурентні групи, які би навіть могли між собою стати і в неприязнені позиції, бо в статуті говорилося, що Т[оварист]во повинно бути незалежне від існуючих у Кам'янці шкіл, а підлягати лише Київській централі, головою якої якраз був М. Грушевський. Отже тенденція відсепарування наукової праці від університету в Кам'янці вразила нас якось неприємно. Тим більше, що тоді могла би бути ослаблена наукова праця, коли би й так нечисленні наукові сили поділились аж на дві цілком однакових по суті наукові організації. Отже, відчувши лише тенденції якогось захованого походу проти наукової праці, яка вже проводилась при університеті, ми всі присутні нашу позицію і заявили. Першим виступив проф[есор] В. Біднов. Промовець зазначив, що піклування про піднесення наукового життя в Кам'янці, яке до недавнього часу було завмерло цілком, коли не рахувати прот[оієрея] Євф. Сіцінського, який лише один науково-історичну працю продовжував, є думка дуже гарна і її треба лише вітати. Тим більше треба вітати, що ця думка виходить від такої авторитетної особи, як проф[есор] М. Грушевський, який у всім науковім русі на Україні невтомно веде провід. Мене бере лише один сумнів, від якого залежить навіть дальша праця майбутньої філії Наук[ового] Т[оварист]ва, власне, що Михайло Сергійович, заклавши філію, від'їде до іншого міста, а може навіть до іншої країни і зорганізована філія нова без авторитетної допомоги не поведе своєї праці так інтенсивно, як того вимагають інтереси української науки. Тим більше, праця філії може не виявитись, що поруч у цьому ж Кам'янці-Подільському подібне наукове Т[оварист]во вже

зорганізувалось, розпочало працю і провадить її інтенсивно. Зорганізоване наукове Товариство існує при Університеті, складається з наукових університетських сил, на яких розраховує і філія; крім того, статут зорганізованого Товариства не перешкоджає вступові до нього і сторонніх осіб. Далі, при Університеті існує науковий орган – Записки Кам'ян[ець]-Под[ільського] Укр[аїнського] Держ[авного] Університету, де всі поважні наукові студії можуть бути й надруковані; також університет розпоряджає спеціальними коштами, які дадуть змогу науковій студії друкованій в цьому органі й оплатити. Філія Наукового Товариства, що зорганізовується, нічого не має і немає перспектив їх і одержати. Отже, ця остання не зможе конкурувати із вже існуючим Товариством, бо не так ще стільки вільного громадянства в Кам'янці, які би цікавились чистою наукою, не має матеріяльних засобів та й узагалі така конкуренція й не бажана при наших невеликих наукових силах. Краще давайте скупчимось при науковій Товаристві при Університеті й підсилимо його ще, бо від цього українська наука лише виграє. Думка проф[есора] Біднова була підтримана Ректором проф[есором] Огієнком, автором цих споминів й іншими особами. Побачивши настрій зборів, проф[есор] М. Грушевський зачитаний статут сховав до кишені і до обговорення його не дійшло, бо я голова зборів ці збори закрити.

Але згадане Наукове Товариство при Українському Університеті в Кам'янці продовжувало працю дуже інтенсивно. Заснувалось воно на початку року 1919. Розпочало свою працю у місяці березні того ж року. Ідея цього товариства вийшла з розмови автора цих рядків з проф[есором] В. Бідновим. Тут треба сказати, що при зустрічі між проф[есором] Бідновим і мною майже постійно точилася розмова на тему налагодження наукового життя, як в університеті, так і взагалі про діяльність наукових сил у Кам'янці. І на початку 1919 року, коли до Кам'янця прибуло більше лекторських сил, в одній із багатьох наших бесід, не пам'ятаю вже, чи у мене на приватнім помешканні, чи у проф[есора] В. Біднова, я зазначив, що добре було-би, коли-би ми члени обох факультетів: Історично-філологічного і богословського періодично сходились і ділилися тими питаннями, що повстають у процесі наукової праці під час підготовки до викладів, кажучи, що, наприклад, у мене таких питань є дуже багато. Василь

Олексійович, що багато працював у науковій русі м[іста] Катеринослава зазначив, що було-би дуже добре, коли-би ми всі організувалися в Т[оварист]во, де-би ці всі питання, що є у кожного з нас, ми розбирали. І ми вирішили між собою підняти питання про організування Наукового Т[оварист]ва, коли не при Університеті в цілому, то хоч при двох вищезазначених факультетах, при яких ми обидва були деканами (я викон[уючий] обов'язки декана). Плакаючи цю думку, я, перебалакавши з кожним членом істор[ично]-філол[огичного] факультету, підніс цю справу офіційно під час засідання історично-філол[огичного] факультету. Хоч не активно, моя думка зустріла апробацію. Виготовивши проект статута, ініціативний гурток, у центрі якого стояв проф[есор] Біднов і я, оголосив загальні збори приблизно в кінці березня чи на початку квітня р[оку] 1919. Крім розглянення й затвердження проекту статуту, на порядку денному стояли доклади, мій на тему „До питання про початок історії української літератури” (полеміка д[окто]ра Івана Франка з московським ученим акад[еміком] В. Істриним) і доцента Клепатського про один із літописів, точно не пам'ятаю Величка чи Самовидця. На голову ініціативний гурток намічали ректора проф[есора] Огієнка, але коли звернулися до п[ана] ректора, щоби прибув на збори, то почули якусь невиразну відповідь. Під час загальних зборів, на які прибули проф[есор] Є. Тимченко, який на той час перебував у Кам'янці, прибувши із закордону, і був запрошений на вільну катедру індоевропейського мовознавства, проф[есор] В. Біднов, П. Клименко, доценти: Клепатський, Драй-Хмара, Васильківський, прот[оієрей] о[тець] Сіцинський, Любарський, Оксіук, Д. Дорошенко і я. Першою точкою був розглянений статут Т[оварист]ва й ухвалений. Ще до вибору президії, то тут з'явилися деякі труднощі: ректор проф[есор] Огієнко не прийшов на збори, який намічався на голову; тоді наша думка спинилася на особі проф[есора] Є. К. Тимченка; але проф[есор] Тимченко вважав, що він у Кам'янці перебуває тимчасово і має намір переїхати до Києва і з цих причин відмовився від участі в президії і зі свого боку запропонував на голову одного із ініціаторів – проф[есора] Біднова або мене. Ні проф[есор] Біднов, ні я на це не пристали, і тоді місце голови було залишено вакантним й натомість погодилися, що функції голови тимчасово буде виконувати місто-голова, на якого обрали мене, автора цих споминів. На скарбника обрали

проф[есора] Біднова, а на секретаря доц[ента] Васильківського. Після були зачитані доклади, після яких по кожному відбулися дискусії. І Наукове Т[овариство] розпочало свою наукову діяльність: в часи академічного життя й викладів на університеті засідання відбувалися майже кожного тижня з одним чи двома викладами. З викладами виступали проф[есор] В. Біднов, який зачитав доклади про Коржа, про Ів. Котляревського та з історії степової України, Л. Білецький, в роковини смерті акад[еміка] Шахматова про реферат про Повість врем[енних] літ у світлі цього вченого, далі читав ще такі доклади: Т. Шевченко і св[яте] Письмо і кілька докладів із старої укр[аїнської] літератури; доц[ент] Клепатський читав доклади переважно з українського літописання XVI - XVIII ст[оліть], доц[ент] Драй-Хмара прочит[ав] один доклад з історії сербської літератури, доц[ент] Васильківський прочитав кілька докладів з філософії, далі читали асистенти як Якимович С. і Копержинський К. Крім цього наукового життя в Т[оваристві], Університет улаштовував у роковини видатних діячів українських прилюдні академічні свята. В першу чергу кожного року відбувались такі свята, присвячені пам'яті Т. Шевченка, на яких р[оку] 1919 виступав я з викладом про те, хто був Т. Шевченко – національний чи народний поет? А також Васильківський з викладом про релігію Т. Шевченка. Року 1920 на таким же прилюднім святі виступав я з викладом „Твори Шевченка в його виданнях” і доц[ент] М. Плевако про еволюцію поглядів на Шевченка і прот[оісерей] о[тець] Сіцінський на тему „Шевченко як маляр”. Була ще академія, присвячена пам'яті помершого проф[есора] Кам'янець-Подільського Університету Костя Широцького, на якому виступав я з біографією К. Широцького і його мистецько-етнографічною науковою діяльністю і проф[есор] П. Клименко на тему „К. Широцький як історик мистецтва”. Прилюдне засідання було присвячено питанню з'ясування термінів: „російський”, „великоруський” і „московський”. Прилюдні відчити на цю тему відбулися на просьбу Міністерства Освіти У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], що тоді перебувало в Кам'янці і хотіло визначити якийсь один термін, що найкраще відповідав-би змістові, бо в урядуванні усіх міністерств була страшна плутанина. Цьому питанню було присвячено три виклади: історичний проф[есора] Клименка, політично-історичний проф[есора] Клепатського і мовний проф[есора]

Огієнка. Усі прелегенти згодилися на тому, що найкраще відповідає змістові термін – московський. Улаштувалися ще академії самими студентами. Коли помер М. Федюшка (Євшан) студентство Кам'ян[ецького] Університету влаштувало академію, на якій виступив я з докладом: М. Євшан як критик і дехто із студентів-галичан зі споминами (прізвищ їх я не пам'ятаю); друга академія пам'яті Ів. Франка р[оку] 1920 весною, на якій виступив гімназіяльн[ий] проф[есор] Заклинський з викладом про творчість Франка, крім того, дехто зі студентів з деклямацією його віршів.

Восени р[оку] 1919 22 жовтня університет справляв роковини свого академічного життя. З цієї нагоди було академічне свято університету, на якому Ректор Огієнко виголосив промову–відчит, схарактеризувавши діяльність університету за минулий рік, яка проходила в дуже не нормальних умовах: помешкання майже все було заняте міністерствами, мобілізація зменшила дуже відвідування студентських викладів; мешкальна криза, дорожнеча й фронт війни в околицях Кам'янецького повіту і Кам'янця взагалі зменшили кількість студентів; нарешті, відношення до університету влади і як приклад ректор в присутності Головн[ого] Отам[ана] Петлюри навів факт, що осіб професорського складу викидають з їх власних помешкань, які реквізувалися для потреби інституцій чи вищих урядовців. А справа була в тім, що перед тим за кілька часу до університету на катедру полонознавства був прийнятий доцентом поляк Л. Б'ялковський, який в однім великім домі, властиво в офіцині його займав дві кімнати й кухню. Тоді одна установа Міністерства Торгу й Промисловости для свого урядування потребувала помешкання. Намацавши цей будинок, влада зареквізувала його для уряду, а офіцину для урядовців цієї установи. І викидаючи все, що в тих будинках було, виселили й доцента Л. Б'ялковського. Цей останній подав до ректора Огієнка скаргу; в цій справі були заряджені особисті ректора Огієнка інтерпеляції перед урядовцями. І ця справа точилася, набравши навіть певного загострення якраз в час цього свята. І от у присутності вищих представників влади та того самого Янковського, що тоді був присутній серед академічного складу Університету, Ректор з певним пафосом відзначив цей факт.

Весною року 1919 у квітні місяці до Кам'янця-Подільського вступили большевики. Властиво навіть не так було, а ось як: Влада Кам'янець залишила, а большевики боялися вступати до Кам'янця

чи просто їх не було під Кам'янцем, і так зв[ане] большевицьке захоплення Кам'янця відбулося само собою, бо нікому було Кам'янця одстоювати і місцеві большевики захопили владу у свої руки, zorganizували військову провізорочну силу з місцевих військових загонів; а до цих відділів прибула лише мала військова частина, що переняла владу у свої руки і з'явилася насамперед до Університету, щоби забрати усе військове та технічне майно, що переховувалось на його складах та лабораторіях. Таким чином були забрані всі телефони, хімікалії, все те, що належало до університетського господарства, все з фізичного кабінету, що вважалося на перший погляд корисним для війська. Ректор з Кам'янця виїхав; його обов'язки виконував проректор проф[есор] М. Хведорів і на його та всіх тих, що залишилися при уряді впав увесь одіум большевиків. Перші дні була повна дезорганізація й розгубленість в університеті, бо не знали як до нього большевики поставляться. Особливо повна розгубленість виявилась серед студентства та його зверхніх керманічів, членів студентської Ради. Большевицька влада до Кам'янця прибула, оскільки пригадаю, 5 квітня; розпочиналась весна, виклади на університеті були в повнім розгарі і з переходом влади до большевиків все це припинилось. Правда якраз наближались великодні свята. Перед тим я з дружиною на кілька день виїхав до знайомих за м[істо] Кам'янець, щоби цей переходовий час перебути за містом, поза мійським безвластям та розпорою нових керманічів із своїми особистими ворогами. В першу чергу вилловлювались військові й політики У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Університет просто був на де-який час забутий. В першу чергу зводились політичні рахунки. Часто ми збиралися в мурах університету і міркували, що робити далі, яка буде наша доля. Знали ми, що університет був виділений із під компетенції місцевої влади; були припинені всякі грошові видачі з урядової до університетської скарбниці. Але тимчасово ця сторона нас менш всього обходила, бо нам було видано грошей трохи наперед (не пам'ятаю лише за місяць чи за два). Турбувалися ми долею університету. А це з тих причин, що в Університеті перебували різні міністерства У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]; Ректор, проф[есор] Огієнко, він же й міністр У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і т[ак] д[алі]. З цих причин Університет у большевицьких колах уважався „петлюрівським гніздом”. З цих причин до університету ставилися

дуже неприхильно. Не знали лише, яку прибрати тактику і чекали різних розпоряджень, з одного боку, так зв[аний] „Ісполком“, а з другого – адміністрація університету. Одні гадали, що нам прищлють нового ректора, другі, що – комісара, а найбільші песимісти думали, що університет просто зліквідують. Але не виявлялось ні першого, ні другого, ні третього. Університет був просто забутий і був сам по собі без жадних натяків на те, що ним цікавляться.

Відтягалася увага наша від долі університету лише через хоробливе устремління всього суспільства до різних професійних союзів, спілок і т[ак] д[алі], бо вважалося, що ці організації зможуть полегчити нез'ясоване становище громадянства взагалі та матеріальне становище зокрема. Це все призвело до думки зорганізуватись у професійну учительську спілку. І перші тижні під цим знаком і проходили. Далі, від шкільного комісаріату було запропоновано популярні виклади для учительства на педагогічні теми. Мені прийшлося читати кілька викладів про трудову школу. Поруч із цим проводились так зв[ані] трудові неділі; вражіння було таке, що большевики, щоби відтягнути населення від церкви, зрання організувало дружини, проводили на двірець залізничний, щоби там наводити порядок: річі переносили з одного місця на друге, перетягали вагони, стругали траву і стягали на купу і т[ак] д[алі]. Від цієї „державної праці“ не була звільнена і професура університету. Звичайно збирались студенти і професура коло університетського будинку і парами по дві йшли на двірець до праці. Праця відбувалася до обіда. Другі обов'язки, які виконувались нами, то по черзі діжурства по ночах на вулицях задля „общественного спокойствия“. Тоді нас наділяли зброєю: кріси, револьвери, давали нам якийсь „parol“, і лише той, хто цей пароль промовить, лише того й пропускали, бо він значить був комуніст або урядовець установ, всі ж інші відводились до певного пункту для встановлення хто він такий і чого так пізно ходить по улицях. Звичайно, діжурства ці відбувалися аж до самого ранку. Отже замість академічної праці в університеті ми виконували обов'язки міліціонерів, звичайних робітників, що безцільно виконували невідомо для якої мети чорну фізичну працю. Після великодня в університеті відбулася студентська вечірка музикально-вокальна. Між іншим був один номер із „Жизни за царя“. Спочатку большевики, що були в якості гостей на цій

вечірці не розібрали і навіть плекали в долоні. Коли ж довідалися з програми, що це із Житни за царя, то страшно обурилися. І студентська громада на чолі з Волянським мусіла виходити на естраду з червоним прапором, співати інтернаціонал і т[ак] д[алі], щоби інцидент зліквідувати. Цей номер з Житни за царя улаштували росіяне, які лавою посунули до участі в концерті. Якісь тендітні панночки, яких я на викладах і навіть у мурах університету ніколи не бачив, за большевиків посунули до університету, щоби долучити й свого голосу до загальностудентського свята, і та частка виявилась в „Житни за царя“. Такий номер можна пояснити лише провокацією, щоби наклікати на український університет та його студентство певне підозріння большевицької влади. Як би то не було, але після того на університет була звернута більша увага, бо запідозрено в контрреволюції було й студентство. Розпочалися арешти студентства, вилловлювались в місті Кам'янці і по селах. А пізніше взяли і за професуру і в першу чергу було заарештовано двох професорів: автора цих рядків і проф[есора] В. Біднова. В годині 5-й ранку в маю місяці р[оку] 1919 на чолі з бувш[им] поліційним комісаром, який при большевиках виконував ці самі обов'язки, а може й більші, з'явилось чоловік шість до проф[есора] Біднова на помешкання, зробили трус, перлюстрацію паперів, листування й книжки і не знайшовши нічого все ж таки забрали проф[есора] Біднова і кількох повели до Ч[резвичайної] К[омісії], а той же Комісар і чоловіка чотири міліціантів направилися до мене. Я тоді жив у лікаря К. Солухи. Це було в годині 6-й ранку. Перед тим за кілька день я вже чекав цих гостей, так що для мене вони не були несподіванкою; але для дружини й родини лікаря К. Солухи цей візит спричинився до великих хвилювань. Першим ділом комісар сів за мій стіл (бюрко) й поліз до шухляд, повитягав усі папери – рукописи наукових праць, викладів, листування й почав переглядати. Не знайшовши нічого, комісар причепився лише до листа К. Широцького, який повідомляв мене, що він дуже захворів і не може прибути до Кам'янця, а, крім того, дуже непевне становище в Гайсинськiм повіті, ширяться ріжні чутки, блукають непевні відомости, і він не певен чи буде ще в недалекім майбутнім добро: наші вороги підняли голову і вигляди на майбутнє дуже погані. Ці такі невиразні натяки К. Широцького і були причиною чи зачіпкою, після якої наказали мені збиратися „в дорогу“. Але

трус був не скінчений; комісар почав переглядати книжки: бібліотека в мене була велика і це заняло-би кілька годин, то він переглянув лише де-кілька книжок і повірив мені на слово, що там не має нічого, наказав червоноармійцям передивитися ліжка, матраци й іншу меблю; після чого ми вирушили в тюрму. Прийшли ми до комісаріату поліції, де було й Че-Ка і там я побачив проф[есора] Біднова, який „сидів на лаві в темних окулярах із затурбованим лицем“. Ні проф[есору] Біднову, ні мені не заявили причини нашого арешту. Так сиділи ми годин зо чотири і після того перевели нас до Кам'янецької тюрми і ввели, після певних формальностей у начальника тюрми та в канцелярії, до камери, де вже було кількох українців-старшин, прізвище одного з них – Ольшевський, що днів два вже сиділи там. В інших камерах було повно різного люда, перемішаного уголовні з політичними, але уголовних було дуже мало, щось кілька душ, а то переважно політичні – студенти, старшини різних національностей, крім жидівської. Правда був один жид, але про нього ходили чутки і розмови, що це відомий большевицький кат, що прославився жорстокою розправою з українцями. Коли ми були на волі, не прислухалися за біжучою роботою до різних чуток про те, що большевиків було непевне становище в Кам'янці; правда, про це боялися й говорити, щоби не викликати підозріння й доносів; в тюрмі усіх нас об'єднала однакова доля арештанта і про те, що на волі боялися й натякнути, тут говорили цілком одверто. Особливо сміливим на ці одвертості був один старшина українець, прізвище якого я вже не пам'ятаю, який заявив усім, що незабаром прийде українська влада і що він тоді з большевиками порухується. Остерігалися лише цього жида-ката, якого вважали серед присутніх за провокатора, підсланого за нами стежити. Першим ділом обіцявся цей сміливий старшина порухуватися з цим жидом. Так перебули ми день. Прийшов вечір і ніч, ми полягали в ліжки, але не спалося – різні тривожні думки приходили до голови, особливо після оповідань, що кожної ночі на кладовищі, що містилося майже коло самої тюрми були чути стріли, а це значило, що розстрілювали так зв[аних] контрреволюціонерів. І от ці дальші і ближчі стріли, які доносилися й тепер свідчили про те, що година була дуже тривожна. Лежали ми мовчки, кожен зі своїми думками, але про майбутнє не думалося. Більше згадувалось минуле. Тенденція підбити підсумки свого життя й діяльності,

переноситись думками до своїх рідних, що залишилися на помешканні, до дружини, до родичів, що десь залишилися на Україні – це все перемагало; а що буде далі – питання було остільки неясне, як і тривожне, до голови й не посувалося. Після ця ніч згадувалась дуже часто, як ніч усяких несподіванок. Задрімав якось аж після першої год[ини]. Раптом прокидаюся від якогось гулу; в камері розвиднялося. В цей час прокинувся і проф[есор] Біднов. Коли чуємо новий вибух; дивимося один на одного і не розуміємо в чім річ; нарешті третій, четвертий, і ми вже зрозуміли, що це були гарматні стріли десь коло Підзамча, які пізніше вибухали один за другим. На ці часті стріли їм десь здалека від Лянцкоруня відповідали зрідка гармати якогось наступаючого війська. Большевицькі гармати з-під Кам'янця стріляли одна за другою; військові говорили, що це стріляло щось три батареї. Але через деякий час ці стріли стали рідшати, а натомість частіше вибухали гармати з протилежної сторони, частина гарматних стрілів падали в напрямі большевицьких батарей, а частина кільцем падали навколо тюрми. І де далі, то робились частішими. Почулися стріли кулеметні та крісові. Ми, не розуміючи в чім річ, посхоплювалися з постелі і стурбовані почали вдягатися, щоби бути готовими на все. Відчували лише, що на Кам'янець розпочався наступ, але хто, які війська – нічого не розуміли. Де-хто зі старшин здогадувався, що це наступали „наші” із Галичини; але при тім припускали, що з Петлюрою йде якесь чужинецьке військо, яке – ніхто не міг нічого сказати. Ця перепалка, крім того, спричинилася до ще більших турбот. Говорилося про те, що большевики, відступаючи брали з собою заложників і натякували на нас з проф[есором] Бідновим, що й заарештовано нас напередодні наступу з цією метою. Цей факт нас дуже стурбував. Але в той час навколо тюрми гарматні стріли падали все частіше і охорона тюрми була стурбована тим, що це обстрілюється сама тюрма. Ці думки находили й на нас, але було дивно, що досі не попав у тюрму ані один стріл. Стрілянина продовжувалась із годину, а може й більше. Большевицькі гармати замовкли, лише одна якась нещастна инколи гавкала. Дивлячись у вікна, які виходили на Підзамчє і Довжок (село коло Кам'янця), ми бачили ту біганину большевицького війська, яке спочатку направлялось та гуркало в бік на Оринин (містечко в 15 верстах), то відходило назад. Відчувалась паніка в місті, а з протилежних вікон було видко, як численні фури від Кам'янця направлялись то на

двірець, то кудись далі в бік Проскурова. Було помітно, що більшовики з Кам'янця втікали. Коло год[ини] 9-ї ранку в Кам'янці було зовсім тихо і сторожа говорила, що більшовиків у Кам'янці вже не має. Інша влада не надходила, а десь коло 1 год[ини] дня до тюрми надійшов наказ, щоби уряд тюрми випустив усіх українських політичних в'язнів. Коли нас випускали, коло дверей тюрми було багацько українців, що прийшли нас зустрічати. І ми всі під шум веселого гомону та радісних перспектив верталися додому. А через де-який час до Кам'янця вступило українське військо. Через кілька днів університет розпочав свої виклади, перервані приходом більшовиків. Але виклади продовжувались недовго, бо становище Кам'янця як центру української влади і боротьби з більшовиками, з одного боку, а по-друге, наступили літні ферії й виклади припинилися з цих причин у першу чергу. Закінчився перший академічний рік при дуже тяжких умовах як для студентства, так і для професури. Університет, загрожений перед різними несподіванками, вів уперту боротьбу проти тих, хто намагався пошкодити його праці, а крім того намагався, хоч як були тяжкі умови, академічну працю проводити. І можна сконстатувати з приємністю, що перший рік цієї праці пройшов більш-менш нормально при повнім відвідуванні студентства і при тій кількості прелегентів. Ферії наступили при дуже тяжких умовах і дуже безвиглядних ауспїцїях: кожної хвилини Кам'янець був загрожений новому приходові більшовиків. Бойова лінія була майже в околицях Кам'янця; але сталася подія, яка на довший час цю загрозу відхилила. Галичину заняли польські війська генер[ала] Галлера і галицьке військо з цілим урядом диктатора Петрушевича мусіло вийти з меж Галичини за Збруч. Сталася між Директорією і Петрушевичем певна угода, внаслідок якої Петрушевич був уведений у Директорію як її член. І цією об'єднаною політичною акцією були об'єднані й військові сили. Військо галицьке, перейшовши Збруч, проходило частинно через Кам'янець і частинно через інші прикордонні міста, відсунуло більшовиків і перейшло проти останніх у наступ у напрямі на Київ. Здавалося умови, хоч при дуже сумних обставинах і наслідках у Галичині, на Наддніпрянщині складалися дуже щасливо. Сильне галицьке військо крок за кроком просувався в глибину Великої України.

Широкі перспективи відкрились і для Університету. Приплив інтелігенції із Галичини підсилювало академічний склад й

Університету; особливо природничо-математичний факультет. Уведений був на кафедру географії доцентом д[окто]р Геринович, а на кафедру ботаники – д[окто]р Гаморак. Сподівалися, що такий приплив академічних сил дасть можливість із осені розпочати виклади на Університеті вже з двома річниками студентства у повнім складі на всіх факультетах. Далі піднялось питання про відкриття ще двох факультетів – правничого і сільсько-господарчого. Звільнення Лебідь-Юрчика внаслідок якихись непорозумінь із тодішн[ім] Міністром фінансів Мартосом і запрошення його на доцента до Університету дало можливість дальшого комплектування правничого факультету. Став до академічної праці тоді С. Остапенко на кафедру політичної економії та статистики і галичанин д[окто]р Завадський на кафедру теорії та історії римського права. Лебідь-Юрчик заняв кафедру фінансового права. Проф[есор] Клименко намічався на виклади з історії українського права, а до дальших викладів Ректорат сподівався припливу ще нових осіб. Що до сільсько-господарчого факультету, то як не дивно, а він зорганізувався ще скорше. Річ у тім, що у Міністерстві земельних справ виявилось багато спеціалістів інженерів та агрономів, які по своєму практичному стажові та теоретичній підготовці були цілком готові, щоби приступити на новому факультеті до академічної праці. Крім того, серед цих спеціалістів був один, а власне Герашенко, який навіть вже викладав у високій агрономічній школі і заняв навіть посаду надзвичайного професора. Далі виявився навіть такий організатор, який увійшов у довір'я до Ректора – Сергій Бачинський, що взявся цей факультет організувати. Хоч пізніше він нас дуже розчарував, про що буде далі, але справді виявив добрий організаційний хист, і йому було доручено факультет агрономічний поставити на ноги. Далі до академічного персоналу цього факультету ввійшли Крижанівський на кафедру, коли не помиляюсь, приватного скотарства, Шереметинський – загального скотарства; С. Бачинський – сільсько-господарська механіка, Полонський – теж щось із агрономії – здається агрономічна хемія; Б. Іваницький – лісівництво, Сердюк – сільсько-господарське будівництво; Баєр – геодезія та межування землі і ще кілька осіб, яких не пригадаю. Як бачимо, перспективи для сільсько-господарського факультету були досить сприятливі; а коли додати, що університет у своєму розпорядженні мав сто десят[ин] землі, то

для розвитку цього факультету час був досить добрий, щоби розпочати справу. Але ні з одним факультетом університет не мав стільки клопоту, скільки з цим; але це все виявилось пізніше, про що буде далі. А поки що Ректорат і Правління Університету раділо з того, що університет розростається і набирає не лише теоретично-академічного характеру, але й практично-технічного змісту. Правда, ми, члени Правління, ніколи не сподівалися, що ця практична сторона принесе так багато для самого університету неприємностей. В той же час управа губерніяльного шпиталю в Кам'янці звернулася до Ректора університету про відкриття медичного факультету і про обернення шпиталю в університетський клінічний городок. Як не усміхалася нам перспектива завершити організаційну працю університету відкриттям ще й медичного факультету, тим більше, що й сили для нього були кращі лікарі (а таких було досить) шпиталю, але підняти в такий неспокійний час таку величезну справу як Шпиталь ми не могли, бо не мали на це грошових засобів і ніяких перспектив що до поліпшення нашого стану в майбутнім. І ми на таке прохання не відмовили, поставились дуже прихильно, а лише відклали до роз'яснення загальної політичної ситуації та вигляду фінансового на майбутнє.

Тим часом перспективи ніби кращали. Війська галицькі із наддніпрянським наближалися до Києва; але разом із тим з південного сходу та з півночі насувалися нові хмари. З південного сходу на Київ простував Денікін із своїм військом та монархічними ідеями єдиної невідлимої Росії, а з півночі – большевики. Директорія пробувала нав'язати з Денікіним переговори, щоби уникнути ворожих стиків українського війська з військом Денікіна; і на чолу своєї делегації висунула генер[ала] Омеляновича-Павленка. Але Денікін відмовився від переговорів і скорим темпом ішов на Київ. Отже прискорили тоді похід і українські війська. Прихід був дуже сумний, бо стався між денікінцями і нашими командними старшинами конфлікт, унаслідок якого наші Київ опустили, як переказували, через те, що Галичане не хотіли з денікінцями сваритися. Чи було воно так щось певнішого сказати не можу. Коли цей конфлікт стався паралельно із ним повставали непорозуміння між урядом Петлюри та урядом Петрушевича, який дійшов до таких загострень, що командуючий Галицькою армією генерал Тарнавський заключив (як тоді передавали) угоду з генер[алом]

Денікіним і ослабив український фронт. Конфлікт поглиблювався, українська армія з цих причин ослабала і денікінські війська стали наступати по дорозі аж до Кам'янця. Ситуація була дуже грізна, яка побільшилася ще й епідемією тифу, яка панувала як у галицькій, так і в наддніпрянській армії. І на осінь дійшло до того, що Кам'янець був загрожений й зайнятий його військом Денікіна. А на Збручі стояло Польське військо. Тоді рештки галицької армії відступали до Дністра, а української наддніпрянської – до польських кордонів на Волині; а за нею почав відступати й український уряд на чолі з Петлюрою. Кам'янець був залишений знов на Божу волю, а з ним і наш університет. Але коли зросійщене жидівське й російське населення раділо приходові „Денікінців“, яке порухується з Україною, українцями й укр[аїнським] університетом, то ми українці з цього дуже й дуже сумували, бо перспективи розправи з нами „Денікінців“ були дуже невідрадні. Але не так склалося, як усім міста Кам'янця гадалося. До Кам'янця через де-який час після відходу українського уряду вступили Поляки. Це був жовтень чи листопад р[оку] 1919. Для уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] цей приход не був несподіванкою, бо від'їжджаючи з Кам'янця залишив свого уповноваженого проф[есора] Ів. Огієнка на правах міністра. Проф[есор] Огієнко виконував обов'язки і ректора Університету. Цей факт свідчить про те, що приход Поляків до Кам'янця не був секретом, а стався навіть у порозумінні з урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Доказом цього є й другий факт, що пізніше Петлюра й його уряд переїхали до Варшави.

Як би то не було, а факт той, що за один 1919 р[ік] у Кам'янці влада мінялася аж чотири рази. Це безперечно не могло не відбитися на нормальнім ході кам'янецького життя взагалі, а університетського зокрема. Безперечно залишення в Кам'янці уповноваженого міністра У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] було дуже розумною мірою; особливо в той момент, коли сам уряд перебував у Варшаві. Ця міра спричинилася й до того, що все українське населення, вибираючи хто був-би ліпший: „Денікінці“ чи Поляки свої симпатії схиляли на бік Поляків, бо вони до уряду уповноваженого і до університету ставились досить толерантно. Цим фактом усе українське населення мало той свій центр, до якого зверталися як до захистника своїх інтересів. Як же Польська влада ставилася до українського університету в Кам'янці? А просто

ніяк. Як окупаційна влада вона в культурних справах та місцевого самоврядування не робила жадних перешкод і нічим не допомагала. Ці всі справи віддав уряд Уповноваженого У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Так само і фінансування всього українського шкільництва та інших установ. Все оплачувалось спочатку українськими грішми. Але через де-який час Польський Староста чи Воєвода, добре вже не пам'ятаю – цивільний начальник Кам'янецьчини завів на всіх рогатках Кам'янця та містечок і інших міст мита, яке мусіло населення, що везе якісь продукти на продаж, оплачувати в польській валюті. Це розпорядження примушувало населення непривичне до такої митової оплати купувати польські гроші (марки) і ними вже оплачувати мито. Спочатку польська марка була дешевою, бо український карбованець був єдиним грошовим знаком (правда поруч ходили ще й так зв[ані] „царські гроші”), по якому в більшості провадились грошові розрахунки. Щоби підняти польську марку на біржі, польська цивільна влада встановлює твердий курс польської марки, дуже високий порівнює і цим почала обмежувати укр[аїнський] карбованець. На населення, а особливо на урядовців міста та професуру університету й узагалі ціле учительство, які одбирали платню в українській валюті піднесення марки дуже відбилосся на матеріяльнім добробуті. Це був другий удар по українським населенні й по шкільних та урядових установах. Третім ударом, що впливав із двох перших, то було підвищення цін на все і взагалі дорожнеча, що найбільшим тягарем падала на урядову частину населення, які жили із твердих ставок своєї платні. Всім цим ударам підліг і університет.

Єдине, що спасало його від цієї тяжкої кризи це те, що ректор університету був і уповноваженим. Цим фактом інтереси університету були добре заступлені і найменша криза його стану викликала у проф[есора] Огієнка стремління цю кризу не допустити, залагодити, направити. Першою такою залагодою майбутньої кризи ще до приходу Поляків проф[есор] Огієнко на дальше існування університету виклопотав перед урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] двадцять мільонів карбованців „гетьманками”, які негласно й переховувались у безпечному місці в мурах університету. І коли розпочалося зниження українського карбованця, тоді Правління Університету почало думати про те, як би ті гроші зреалізувати, щоби їх

необезцінити. І єдине, що воно вирішило, це купувати будинки, які би надавалися для розширення університетських установ, розміщуючи їх по цих будинках. І першим ділом, що університет придбав, це той будинок з великим садком і городом, в якому перебував Петлора та уряд Директорії. Куплений він був за чотири мільйони карбованців. І коли з'явилась можливість, в тім будинковій була приміщена метеорологічна станція. Пізніше за два з половиною мільйони був куплений двохповерховий будинок в чотири помешкання (по 3 кімнати й кухня) з невеликою офіщиною для сторожа дому і тимчасово там на верхнім поверсі було приміщено три чи чотири родини, щоби не були ті помешкання реквізовані владою для своїх якихось потреб. Далі, коли сільсько-господарський факультет розмістився в тім помешканні, де раніше був університетський інтернат та їдальня, а власне у бувшій церковно-учительській семінарії, а правничий факультет помістився в головній будинковій університету, то виявилось, що для природничо-математичного факультету було тяжко росташуватися зі своїми кабінетами, лабораторіями і т[ак] и[нше]. Отже виявилась потреба підшукати окреме помешкання, щоби там примістити природничий відділ цього факультету, зорганізувавши т[ак] зв[аний] біологічний інститут. Для цієї цілі приглянулось нам приватне помешкання трьох поверхових на бувш[ій] Петербурзькій улиці, що належало давньому українцеві Бабичеві. В цім помешканні містилась російська жіноча гімназія Славутинської, для якої термін найму незабаром кінчався. З доручення Правління С. Бачинський і я звернулися до власника Бабича, щоби він виняв це помешкання Університетові. Господарь, знаючи, що університет увесь час свого життя завсіди платив свої повинности акуратно, охоче погодився і через яких дватри тижні контракт найму щось на п'ять-шість років був уже в розпорядженні Правління, а на протязі місяця природничий відділ був уже переведений до цього окремого будинку, на парадній стіні якого виднівся гарний напис: „Біологічний інститут“ українського університета. А незвичайно діяльний Декан природн[ичо]-математ[ичного] факультету і талановитий організатор проф[есор] Бучинський оборуодував цей Інститут так, що з січня р[оку] 1920 в Біологічній інституті праця розпочалася повним темпом і дала би незвичайні наслідки, коли би були сприятливі умови. Але не так сталось, як складалось...

Другим засобом забезпечити університет, це утілізувати університетську землю. Але легко було вирішити принцип, а дуже тяжко було його перевести і зреалізувати. Для Правління теоретично вирішувалось легко в той спосіб, що всю землю треба було поділити на дві частини: одну невелику передати професурі і служачим, давши на кожну особу дорослу одну певну частку, а на дитину – другу. Не пам'ятаю по якій часті на дорослого члена кожної родини і малого припадало квадратних сажнів, але земля була визначена, яка найближче прилягала до Кам'янця. Вся частка приблизно включала коло 10 десятин. Решта призначалося для університетського загального використання. Коли першу частку полягали труднощі лише у вимірі кожної частки і розподіленні між кожною родиною, то утілізація загальноуніверситетської була далеко складніше.

Правда, на перший погляд Правлінню треба було вирішити одне із двох: або самім керувати землею, передавши відповідній людині чи інституції ведення самого господарства, або цілковито доручивши ведення справи комусь, а самім лише розраховуватись грішми чи передати землю в оренду. З огляду на те, що при університеті був сільсько-господарський факультет, який мав агрономів практиків і теоретиків, то якось незручно було віддавати землю в оренду чужій господині. Отже, Правління спинилося перш за все на думці запитати факультет, чи не міг би він справу господарювання чи завідування землею взяти на себе і намітити приблизно умови, на яких би те господарство факультет міг провадити. Факультет обговорював це питання на кількох своїх засіданнях і погоджувався взяти на себе утілізації землі, але з умовою, щоби Правління давало гроші на видатки, а цілком не мішалось до самого ведення справи. Правління цю справу обговорило і вирішило попросити проект тих видатків, які факультет вважає потрібно витратити, щоби потім вже повертати їх до каси університету. Такого точного розрахунку факультет не дав. Коли розраховувати, що 10 десятин землі мало відійти на особистий склад університету, 15 десят[ин] на досвідні поля сільсько-господарського факультету, 5 десят[ин] там ще на якісь інші потреби, яких уже я не пам'ятаю, то на експлоатацію землі залишалось десятин 70. Це була така кількість, коло якої був інтерес захожуватись і яка напевно дала-би зиск, коли би була її доцільна експлоатація. Але на бажання факультету розпоряджатися полем,

брати з каси університету видатки і не гарантувати повернення хоч цих видатків Правління не могло. Тоді погодилися на тому, що сільсько-господарська праця буде провадитися під безпосереднім доглядом агрономів факультету, що робилося в інтересі агрономів, які мали-би практику і в інтересі студентства, що при правильнім розпорядкові факультету, могло-би вчитися і по черзі доглядати за ходом самого ведення господарства. Такі мало погляди Правління. На цім і сталася угода Правління з сільсько-господарським факультетом. Що до грошових видатків, то видача їх з каси на перші потреби деканату факультету, то вони видаються на кожне означення розрахунку після докладного розміркування, і другий аванс видається лише після того, коли докладно, бухгалтерськи перевірене буде подане на затвердження Правління справоздання. При таких умовах з осені 1919 р[оку] і весною р[оку] 1920 розпочалася підготовча праця: горанка і приготування поля, а також означення, що і в яким розмірі мало сіятися і садитися. Для цієї останньої мети був поданий через декана факультетом проект, а власне: частину поля засіяти вівсом, добру частку десят[ин], коло 25, засіяти тютюном, а решту городиною: кавуни, дині, гоїрки, капуста, карафіол і т[аке] и[нше]. Таке означення, що садити й сіяти повинно було розраховуватися і на кліматичні умови, в яких перебував Кам'янець і його околиці, умови становища політичного, коли що кожного півроку, а то й швидче політична ситуація мінчалася і той був пан, хто мав у своїх руках владу і силу.

При таких умовах треба було сіяти і садити все те, що швидко досягає, що скоро можна було зібрати і коло чого не треба було багацько ходити, його обробляючи і витрачаючи силу грошей. З цього погляду був відповідний засів раннього вівса. Тютюн, капуста, баштан досягали дуже пізно і потребували дуже пильного і безнастанного над ним піклування та величезних видатків. А крім того, треба було ще й знати чи дійде, наприклад, баштан (кавуни й дині), чи визріє він в умовах досить негорячого підсоння, в яким перебував Кам'янець. А це останнє могли були розміркувати місцеві люди, члени сільсько-господарчого факультету. Що ж сталось? Як почалась весна, як почались видатки на оранку, на насіння, на робочі руки й на обробіток, який щораз збільшувався і збільшувався, – цим видаткам не було кінця. Що Правління не робило, але спинити того, що розпочалось в інтересах зовнішнього престою Сільсько-господарчого факультету

і цілого університету вже не могло. Назначалися перевірочні комісії, ріжні контролі, констатувалися: недогляд, неекономність й упущення ріжні господарів, якими були агроном С. Бачинський (декан факультету) і агроном Полонський, але від цього справа не поліпшувалась. Наступило літо, почала достигати де-яка городина – карафіол, гоїрки, салат, картопля, була встановлена продаж, все це продавалося, але ніяк не переходили на самовикупаємість, а бралися гроші із каси університету. Пам'ятаю в початку нового осіннього семестру р[оку] 1920 обговорення справи городу було винесене на цілу Професорську раду, перед якою ректором і деканом С. Бачинським було дане справоздання. На цім засіданні були почуті цифри тих колосальних видатків, які пішли на город і були підведені підсумки зисків, що вже намічались, і в наслідок підрахунку університет залишався у великім дефіциті. На даремній землі, за яку не платилося ні оренди, ні податків, вище-середній врожай, а врожай тютюну був таки дуже добрий, а врешті решт вийшов дефіцит. І господарі почули гостру критику на адресу такої безвиглядної господарки, внаслідок якої попередні господарі зріклися дальшого господарювання, і все завідуння тоді перейшло до Правління з тим, щоби Правління підшукало господаря за платню. Правління так і зробило, звело видатки до мінімуму і намічались дальші заходи що до означення певних рамок, за які завідуючому не можна було переходити. Все на полі було добре, а тютюн просто дуже добрий, розпочались поступові збори листя і сушка його і підшукування купця, який би цей тютюн закупив оптом. Але поки точилися підготовні кроки що до продажі тютюну у політичнім світі знов заколотилося. Розпочалася війна між Поляками і большевиками; війська Петлюри стали побік Поляків і розпочали наступ на Київ. Київ був навіть взятий, але фортуна польському війську зрадила і воно перед большевицькім військом стало у швидкім темпі відходити, внаслідок чого Кам'янець в липні місяці був знов під большевиками. Праця Правління спинилася, праця на городі теж припинилася і навіть був цим город zagrożений повним його знищенням, особливо тютюну і баштану. Коли-би були інші продукти ранні, то до цього моменту все-би було зібране, як був уже зібраний овес. Правда, найголовніщі продукти, як тютюн і баштан були ще зелені і неготові до вжитку. Це єдине, що стримало руїну. А друге, що через місяць чи півтора большевики знов відійшли від Кам'янця,

якого заняли війська Петлюри. От тоді то почалась спішка що до виготовлення тютюну і його продажі. Частина тютюну і була вже продана, лише гроші тоді, коли буде зданий продукт. А баштан, особливо кавуни, все був зелений. Вже й жовтень надворі, розріжеш кавун, а він всередині цілком молодий, що їсти не можна було; це саме було і в листопаді перед новим і останнім приходом большевиків. Я виїхав із Кам'янця до Галичини в листопаді, тютюн був ще не готовий і кавуни були зелені. Кам'янець заняли большевики і все, що було на городі, крім зелених кавунів, які так і не достигли, все це забрано як майно „Комхозу”. А університет, понісши великі страти, не вибрав у покриття своїх видатків нічого. Тоді як городина професорських родин була оброблена вчасно, зібрана і звезена до дому. Так то університет хазяйнував перший рік праці сільсько-господарчого факультету. Так то сільсько-господарчий факультет господарював на університетській землі. Правда те, що все забрали большевики; все пропало, в тім факультет не винен, агрономи його те ж цьому нічого не могли заподіяти, хоч багато із членів факультету під час большевиків працювали і в большевицькій „Комхозі”. Але сільсько-господарчий факультет винен у тім, 1) що засівав такі продукти, які заздалегідь були кліматичними умовами Кам'яниччини призначені на повну загибель (баштан), 2) підбирали й засівали такі продукти, які потребували страшних видатків, і не прийняли на увагу очевидного факту соціально-політичних умов, коли панувала демагогія, робочі руки якого були страшно здеморалізовані що до продуктивності самої праці та високих цін під час мінімальної самої праці; 3) господарство велось дуже неекономно і без відповідного догляду. Взагалі в цім відношенні сільсько-господарський факультет був зовсім негосподарським.

Виконуючим обов'язки декана цього факультету був доцент С. Бачинський. Хто він був, де вчився – ніхто цього не знав. Знали лиш, що походив із Катеринославу, де мав родину – жінку і трьох дітей, на які і грошима і по городу отримував додатки під тим претекстом, що посилав їм на життя. Тим часом Катеринослав від Кам'янця на протязі всього часу був цілком відрізаний. Як появився в Кам'янці – знали, що приїхав із урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і мало не був у самім уряді – товаришем міністра чи навіть самим міністром. Коли Уряд У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] навесні р[оку] 1919 прибув до Кам'янця, з ним разом

прибув і С. Бачинський. Пам'ятаю, як прихожу до університету, а звідти направляюсь до університетського будинку через двір і підхожу до великої веранди, помешкання проректора проф[есора] М. Хведорова. Був гарний день, тепло і навіть гаряче. Дивлюсь на веранду, серед якої стояв стіл, а за ним невідома мені особа – брунет з довгим назад зачесаним волоссям, борідкою і в окулярах; і хотів повернутися назад, але в ту хвилину з помешкання проректора вийшли сам проф[есор] М. Хведорів і проф[есор] В. Біднов – обидва Катеринославці. Ми привіталися, і я тоді піднявся на веранду й почалася розмова. Не пам'ятаю вже, як мене познайомили з особою, що сиділа за столом і писала; здається, що так. Але я зацікавився тим, що та особа під час нашої розмови сиділа окремо, не приймала жадної участі у розмові і щось на звичайнім канцелярським аркуші паперу старанно і дрібно виписувала. Я запитав проф[есора] Біднова, хто це такий і що він пише? Василь Олексійович каже мені, що й сам мало знає цю особу; знає лише, що це є С. Бачинський із Катеринослава, був в уряді У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], а тепер приїхав до Кам'янця і проситься до університету на Сільсько-господарчий факультет, і що Ректор запропонував йому подати прохання, curriculum vitae і т[ак] д[алі]. І це він все запропоноване пише. Справді писав довго і виписав щось із 6 чи 8 стор[інок] прохання, життєпису і список „праць”. Потім я читав життєпис, то з нього виходило, що С. Бачинський скінчив аж дві високих школи, оскільки пригадую одну в Москві, а другу у Франції, але не пам'ятаю яку де – чи університет у Москві, а політехніку у Франції, чи навпаки. Що до списку „праць”, то цей список був незвичайний: назв було щось коло чи більше ста, але які це були назви – частина на французькій мові, а решта на російській і українській; галузі, з яких були написані твори, були найрізноманітніші. Наводилися різні статейки, фелетони, замітки зі щоденних газет, більшість яких нам не була відома. То були різні повідомлення на загальні теми культурні, господарські, що мали на меті широку публіку, і не висвітлювали якихись спеціальних наукових питань. З цим проханням, життєписом і списком праць С. Бачинський пішов до Ректора Університету а через де-який час Міністерство Освіти призначило його доцентом з дорученням організувати С[ільсько]-Господ[арський] факультет. Треба сказати, що технічний організатор із С. Бачинського вийшов добрий. Очистив помешкання для майбутнього факультету

(був[ша] учит[ельська] Семінарія), яке було досить занечищене від шпиталю, що був перед тим, від студентського інтернату й їдальні, які Правлінням були скасовані і т[ак] д[алі]. Зібрав осіб, що мали творити колегію факультету й вести учебну й організаційну частину. Так що з осені факультет справді міг уже розпочати науку. Але коли почались виклади, справа з городом, виявилось зі слів інших членів факультету, що наукова частина у С. Бачинського виходила дуже не науковою. Впало якесь глухе підозріння що до наукового авторитету декана. Про це балакали і члени факультету, навіть студенти. Доручення організації факультету було дано С. Бачинському лише на один рік і через рік, а власне в році 1920 перед літом сталися нові вибори, на яких на декана було обрано проф[есора] Геращенко. І от цей останній декан, вислухуючи різні повідомлення своїх членів про науковий стаж С. Бачинського і порадившись із членами Правління Університету, задався метою перевірити освіту С. Бачинського. Але зважаючи на те, що в ці бурхливі часи у багатьох членів університету не було дипломів тих високих шкіл, в яких вони вчилися, а були лише хоч певні та все ж таки лише побічні докази, які тимчасово вважалися за докази про високу освіту, такий „usus” поширився і на С. Бачинського, що за де-який час він мусів подати певні докази своєї високої освіти. І от першим кроком такої перевірки була пропозиція деканату, щоби де-які члени факультету, в яких не було безпосередніх документів, такі документи подали. Але пройшов слухний час, С. Бачинський про свою високу освіту жадних повних доказів не подавав. Тоді вже декан проф[есор] Геращенко, маючи в канцелярії деканату один життєпис С. Бачинського, писаний рік тому назад, захотів відомости цього життєпису перевірити і запропонував представити ще один життєпис з точним зазначенням тої високої фахової школи, в якій отримав агрономічну освіту. Такі відомости були подані; і от звіряючи попередній життєпис і цим останнім, декан виявив, що в цім останнім життєписі були подані не лише інші школи, але й інші міста, в яких ніби то С. Бачинський здобув високу фахову освіту. Коли виявилась така різниця, тоді проф[есор] Геращенко про це докладає на Правлінні, де було запропоновано цю справу порушити в певнім порядку, спочатку на Сільсько-Господарчім факультеті і в залежності від наслідків вирішення на Професорській Раді і т[ак] д[алі]. Це вже було восени;

декан, проф[есор] Геращенко скликає факультет, на зборах якого в несприятливості С. Бачинського (його, здається, попросили на хвилину покинути збори) було заслухано обидва життєписи, сконстатована між ними різниця що до високої освіти і тоді вже факультетом було запропоновано С. Бачинському тут же на зборах в усній формі заявити, де він здобув високу освіту. Усна заява С. Бачинського виявила ще нову незгідність вже із обома писаними життєписами, що ясно вказувало на те, що С. Бачинський високої освіти не має. Далі вже не тямлю добре, чи був визначений третейський суд, що мав перевірити ще раз ці розбіжні факти із життєпису Бачинського, чи була подана до Сорбони в Парижі просьба повідомити, чи С. Бачинський скінчив там природничий курс наук і чи справді він там здобув ступінь магістра, чи нарешті факультет відклав цю справу на другі збори, зрештою справа чогось затрималась, а тим часом до Кам'янця восени наближались большевики, велика кількість членів університету примушена була Кам'янець залишити і в тім числі С. Бачинський. Цими подіями ця справа і припинилася. Такий був другий епізод із життя й діяльності С[ільсько]-Господарського факультету. Правда, в цім факультет не був винен ні в чім. Винні обставини і черезмірна довірливість Ректорату, що не перевіривши, доручила таку справу особі, яка лише використовувала обставини й університет лише в своїх персональних цілях. Чув я, що ця справа проф[есором] Бідновим знов була порушена на еміграції в Тарнові, коли С. Бачинський кандиддував до якоїсь установи в Тарнові чи Кременці (добре не пам'ятаю), але які наслідки з цього вийшли – не знаю.

А тепер перейду до короткої історії з діяльності Історично-філологічного факультету. Обов'язки декана цього факультету я виконував рік. Восени р[оку] 1919 з деканату я зрікся на користь надзвичайного проф[есора] П. Клименка, який був вільніший в роботі, бо мав її менше. Таким чином на 1919/20 академічний рік був за декана обраний проф[есор] Клименко. Але вів цю справу недовго: хтось із членів факультету на однім із засідань (не пам'ятаю вже хто) сказав на адресу урядування проф[есора] Клименка, це примусило декана зріктися зі своїх обов'язків рішуче і далі з початку (січень чи лютий) 1920 р[оку] обов'язки декана я мусив провадити далі. Секретарем був, оскільки пам'ятаю, доцент Драй-Хмара чи М. Плевако. Коли весною р[оку] 1920 в маю місяці я був обраний Професорською Радою на Проректора університету (а

ректором був переобраний на 4 роки по статуту університету знов таки проф[есор] Огієнко), то обов'язки декана історично-філологічного факультету я продовжував далі аж до свого від'їзду з Кам'янця за кордон.

Діяльність факультету (історично-філологічного) на протязі всього часу своєї діяльності, за виключенням большевицького панування, проходила більш-менш нормально. Діяльність факультету, крім технічного урядування, складання плянів, вироблення програмів, визначення на кожний семестр курсів та викладів, проходила в напрямі організації факультету в цілому, підшукання на вільні катедри відповідних наукових сил та нарешті наукової габілітації тих осіб, що такої габілітації в мурах нашого університету шукали. Треба сказати, що колегія факультету працювала дружно, ніколи не висуваючи на перше місце особистих порухунків, а лише виходячи від інтересів самої справи. Через це саме в факультеті жадних особистих непорозумінь не виникало. Всі члени були просякнуті в університетських справах ідейним стремлінням допомогти справі, чим лише можна. Що до габілітації інших осіб на доцента та інших наукових кваліфікацій, то така габілітація проводилася від року 1919. Першим габілітувався по кафедрі історії українського мистецтва д[окто]р Пеленський, який унаслідок позитивної габілітації був обраний доцентом по цій самій кафедрі і р[оку] 1919–20 викладав історію українського мистецтва; далі габілітувався д[окто]р Борис по кафедрі філософії, бо доцент М. Васильківський був викладами з філософії дуже обтяжений; але ця габілітація була дуже нещаслива. Д[окто]р Борис робив вражіння дивне і членам факультету здавалось, що коло його не все впорядкові. Назовні нічого не можна було закинути, габілітаційні виклади були задовольняючі по змісту, але по формі були дивні, і цим прелегент робив вражіння дуже нервової людини. З цього всього, його допустили до викладів психології лише тимчасово і в якості тільки лектора. Трохи складнішою справою була габілітація д[октора] Волод. Бірчака. Подаючи прохання про габілітацію на доцента з історії української літератури, подав він і список праць, серед яких науковою була лише давня його дисертація на доктора про Слово о полку Ігоревім та візантійська гімнографія; всі ж інші назви, то були назви повістей та оповідань. В університетському статуті ні в однім параграфі не зазначалося, що на право здобуття наукового ступня

можна приймати й художні твори габілітанта. Факультет, розглядаючи прохання В. Бірчака, доручив мені й доцентіві М. Плевако подати реферати про наукову працю габілітанта. І на наступне засідання такі реферати були вже готові. Плевако по суті мало розглянув наукову діяльність В. Бірчака, більше говорив загально, але вислід був такий, що габілітанта треба визнати доцентом. Я у своїм рефераті всі праці Бірчака поділив на дві частини: до першої, більшої, відніс усі його художні твори і відкинув, бо вони до суті діла не стосуються і розглянув лише другу частину праці, а власне одну докторську дисертацію про Слово о п[олку] Ігоровім. Це невеличка студія, яка розглядала „Слово” під кутом впливу на нього візантійських канонів, особливо своєю формою. Поперед усього навів попередню літературу про те, що і раніше були спроби притягнути „Слово” до тої чи іншої чужої літератури: ісландського епосу, французького епосу, візантійського епосу і т[ак] д[алі], і т[ак] д[алі], навіть до античної поезії, як це робив кн[язь] В’яземський, але потім виявилось, що це все були гіпотези, які мало або й зовсім історію „Слова” не з’ясували. І праця В. Бірчака є такою новою спробою на ту саму тему, лише скерована в бік нових гіпотез, правдивість яких доказати авторові не вдалось. Це була моя перша основна теза, а друга, що автор, габілітуючись уже на доцента, нової студії не подав, а подав стару працю, якою уже він габілітувався на доктора. Тоді як університетські звичаї закордонні вимагали, щоби габілітація на доцента відбувалась на основі нової наукової студії. За день перед засіданням факультету приходить до мене в деканську В. Бірчак і питає в якому стані його справа. Я кажу, що його справа вирішиться на факультеті завтра, а на професорській раді буде вирішуватися в залежності від попереднього вирішення факультету. Тоді він питає мене, чи можна йому знати, які висновки рецензентів його наукової праці. Я відповідаю, що про рецензію М. Плевака нічого не можу сказати, бо на це не уповноважений ніким до остаточного вирішення факультетом, а що до своєї рецензії, то думки мої про його наукову студію та взагалі про його бажання одну й ту саму працю використати до двох цілей усупереч академічному звичаєві в секреті тримати не збираюсь і дав йому свою рецензію прочитати. Після прочитання В. Бірчак, не сказавши нічого, сухо попрощався і вийшов. На другий день (це було десь на початок осіннього семестру р[оку]

1919) засідання факультету. Вислухавши рецензії – мою і доц[ента] М. Плевако, факультет став на мою сторону, але приймаючи на увагу те тяжке становище, в якому перебували тоді галицькі діячі на Україні та взагалі політичну ситуацію, що між наддніпрянцями й галичанами зайшли дуже неприємні політичні й особисті непорозуміння, факультет, щоби не дати приводу до перенесення цих розрахунків у мури університету, одним голосом допустив В. Бірчака до двох пробних викладів: один на тему, обрану самим габілітантом, а другий на тему, запропоновану факультетом. Щось через тиждень після того перший пробний виклад на обрану тему самим габілітантом відбувся. Тема, оскільки пам'ятаю, була: Літературне відродження в Галичині; другий виклад, тему якого запропонував факультет був на тему: Генеза поетичної творчості Марк. Шашкевича. Коли перший виход відбувся, і прелегент отримав тему на другий виклад, то він почав зі мною радитись про те, який характер повинен мати виклад другий. Я зазначив, що би В. Бірчак звернув увагу на літературний бік генези, а не чисто ідеологічний. Не дивлячись на мою пораду, як перший, так і другий, були просякнуті з'ясуванням виключно ідейного руху – першого – на ґрунті галицького відродження, а другого на ґрунті загальної діяльності М. Шашкевича. Коли перший виклад, хоч і не був літературно-історичного характеру, можна було думати, був автором свідомо означений в таким напрямі, а не іншим – то другий виклад був цілком не на тему. Крім того, обидва виклади були виголошені не цікаво; автор не виявив ні наукової ерудиції що до знання наукової літератури предмету, виголосив елементарно, безтемпераментно, обмежившись загальними фразами с приводу того питання, яке було зазначене темою. І таке було вражіння, що перед нами виступає не лектор високої школи, що в пробнім викладі мусів би показати свої наукові здібности, а лектор популярного викладу, що мав перед собою широкий загал публики, а не студентів високої школи.

Після викладу факультет почав обговорювати кандидатуру В. Бірчака, і під час обговорення виявилось, на основі цих викладів його було тяжко кваліфікувати доцентом. Але була мною ще раніше на факультеті піднесена думка про те, що варто було би при факультеті завести доцентуру спеціально галицького літературного руху. І під час обговорення ця думка підносилася з тим, щоби на цю доцентуру обрати доцентом В. Бірчака; але друга

частина факультету вважала, що В. Бірчак не є на цю окрему галузь відповідним кандидатом. Приступили до голосування, висліди якого були ті, що габілітант пройшов лише одним голосом. Те саме було й на Професорській Раді. Володимир Бірчак з цього всього зробив висновок, що проти його кандидатури був лише я один. І пізніше в однім із львівських часописів я прочитав лист В. Бірчака до проф[есора] К. Студинського, в яким з'ясовує всю справу так, що все було би добре, як би я не став на перешкоді і наївно оповідає, як я перешкоджаю всіма способами і робив труднощі, і не дивлячись на ці всі перешкоди з мого боку, габілітація його випала блискучою. Але наведені згадки мої з'ясовують докладно хід „блискучої“ габілітації В. Бірчака. Ще одна цікава спроба габілітуватися переводилася і з О. Синявським, філологом і здається професорським стипендіатом Харківського університету. О. Синявський подав до факультету прохання, щоби його зробити доцентом по кафедрі української мови, яку посідав ректор проф[есор] Огієнко. Треба сказати, що проф[есор] Огієнко, крім ректорства, провадив ще кілька адміністративних обов'язків: був Міністром спочатку Народньої Освіти, а потім Ісповідань, а, нарешті, і Головноуповноваженим Уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] перед польською владою Кам'янецьчини. Ці обов'язки цілком сторонні академічній університетській справі на виконанні обов'язків чисто професорських в університеті відбивалися дуже негативно. Щоби виповнити прогалини цієї негативної сторони факультет хотів підшукати доброго помішника проф[есорові] Огієнкові, який би допомагав і заповнював-би численні кроки, що були чи під час переобтяжености проф[есора] Огієнка, чи під час його відсутности, коли Кам'янцеві загрожували большевики, – тоді проф[есор] Огієнко мусив Кам'янець кидати й від'їжджати закордон, а кафедра залишалась без прелегента цілковито. На такі випадки факультет хотів мати тимчасового заступника або просто помішника доцента. І коли О. Синявський подав прохання в листопаді чи грудні 1919 р[оку], то факультет був дуже радий нагоді допомогти проф[есорові] Огієнкові, з одного боку, і самій справі – з другого. В першій засіданні факультету, коли розглядалося прохання О. Синявського, було визначено двох рецензентів для докладного розгляду праць і взагалі кандидатури О. Синявського. І факультет визначив першим рецензентом проф[есора] Огієнка, а другим доцента славістики М. Драй-Хмару.

Підійшли слідуючі збори факультету, – рецензія М. Драй-Хмари була готова, бракувало лише рецензії проф[есора] Ів. Огієнка. На жаль, так чогось виходило, що проф[есор] Ів. Огієнко завсіди не міг бути на засіданнях факультету, бо був перешкоджений черговою працею. Не прийшов і на вищезазначене засідання. Факультет, обговоривши цю справу загально, відклав з просьбою до проф[есора] Огієнка приспішити із рецензією. Але проходив досить довший час, а рецензія не поступала. Не раз я нагадував особисто, але й це нічого не помагало. Час минав, умови катедри української мови не кращали. О. Синявський чекав вирішення своєї долі, але матеріальні й моральні умови були дуже тяжкі, а надії не було на посунення цієї справи, бо ректор Університету й керуючий цією катедрою її затримував. І не дочекавшись остаточного вирішення при найнесприятливіших умовах, О. Синявський мусив вертатися без нічого додому до Харкова перед Різдом р[оку] 1919. Була велика шкода, бо О. Синявський був дуже поважний кандидат на доцента з української мови і був би дуже добрим дослідником у цій галузі й помішником професора.

Але одною із поважних праць Історико-філологічного факультету була участь у виданні органа Університету: „Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“. Але ця справа вийшла й однією із найсумніших справ Факультету. Університет розпоряджав і грошима на це видання; але йому цьому органу не повелось. Спочатку факультетом на редактора „Записок“ був визначений проф. української мови І. Огієнко; але через те, що проф[есор] Огієнко через різні інші справи адміністративні був примушений одмовитись, то факультет на редактора визначив доцента славістики М. Драй-Хмару. Другою причиною, що „Записки...“ не почали друкуватися із самого початку була та, що Університет не мав своєї друкарні, а через різні політичні заверюхи ціни за друк остільки скакали й були високі, що університет не мав змоги підняти цю справу. Але після першого приходу большевиків друкарня [...] братства була в таких умовах, що, не пам'ятаю з яких причин, вона перейшла у цілковите розпорядження університету. Це було р[оку] 1919 восени. Ще р[оку] 1918, коли університет розпочав свою академічну діяльність Правління першим томом „Записок...“ ухвалило розпочати друкувати історичне заснування університету, його відкриття і всі матеріали зв'язані із самим відкриттям: Грамота Гетьмана про

заснування університету, закон про це саме, ухвалений Радою Міністрів, всі міністерські накази, зв'язані із затвердженням університетського академічного персоналу та життєписи професорів і доцентів університету. Але щось сталося (добре вже не тямлю), що підготовлені й передруковані всі ці матеріяли, що переховувалися на руках Ректора Проф[есора] Огієнка якимись чином десь затратились і до виготовлення других копій із оригіналів було ухвалено розпочати друком р[оку] 1919 з II тому Записок. І тоді на основі ухвал факультетів та поданого матеріялу до друку Правління визначило щось аж вісім томів Записок: другий том був призначений для студій історично-філологічного факультету, третій і четвертий томи – для богословського факультету, який мав друкувати переклад „Діянь св[ятих] Апостолів”, які виготовлювала спеціальна комісія, перекладаючи із грецької мови за допомогою латинських, старославянських і инш[их] джерел; п'ятий том був призначений для правничого факультету, шостий – для фізично-математичного, семий і восьмий знов для історично-філологічного факультету, і в цих томах мав друкуватися мій курс історії української літератури до Котляревського, що був прочитаний в університеті і складав два томи. Як бачимо матеріялу було досить і праця була дуже поважна; були гроші й була друкарня; невідповідний був лише редактор, який усю справу замаринував так, що на протязі цілого року не вийшло ані одного тому Записок. Розпочався друком II-й том, але встигло вийти лише дві чи три відбитки: здається початок вступу до історії української мови, відбитки моєї студії: „До питання про початок історії української літератури” (полеміка д[окто]ра Ів. Франка з акад[еміком] В. Істриним), а поза тим більш нічого. Прийшли большевики в літі р[оку] 1920 до Кам'янця і весь дальший набір був розсипаний і вся дальша справа загинула. Таким чином ані один том Записок не побачив світа.

Крім того, члени історично-філологічного факультету дуже діяльну участь брали в Комісії по перекладу св[ятого] Письма на українську мову, яка була зорганізована деканом проф[есором] В. Бідновим при богословськім факультеті. В склад цієї комісії входили такі члени богословського факультету, як проф[есор] Біднов, проф[есор] Неселовський, доценти: протоіер[ей] о[тець] Євфимій Сіцінський, о[тець] П. Табінський, Любарський і инш[і], а від історично-філолог[ічного] факультету – проф[есор] Євг.

Тимченко і я; крім того, був запрошений зі сторони поет Володимир Самійленко. Комісія від довшого часу під головуванням проф[есора] Є. Тимченка перекладала Діяння св[ятих] Апостолів. Переклад вже близився до кінця; частина вже набиралась і мала вийти друком у 3 та 4 томах „Записок Кам[янець]-Под[ільського] Державн[ого] Укр[аїнського] Університету“, але приход большевиків припинив усю працю Комісії й друкування. І переклад „Діянь“ так на світ і не з'явився. Лише дві коректури примірника „Діянь“ зберіг проф[есор] Біднов, із яких один у проф[есора] Біднова, а другий у доц[ента] [Т...].

Про студентське життя університету я знаю менше; безперечно про це життя краще написав би той, хто брав у ньому участь безпосереднє. Можу сказати, що перший приход большевиків до Кам'янця у квітні р[оку] 1919 на студентськiм житті відбився дуже негативно; почався розклад єдиного національного фронту незалежно від партійної приналежності. В центрі студентської ради почалися суперечки і зміна орієнтації. Стала визначатися комуністична частина, для якої провокація була одним із методів боротьби з іншими групами студентства; але та група не мала великого впливу; доказом є той вечір студентський, де з тактичних мотивів ціла студентська громада мусила виходити на естраду з червоним прапором і покривати музичну точку програми (арія із „Жизни за Царя“); після цього вечора було запідозрене у контрреволюції майже все студентство. Дуже коротке перебування большевиків у Кам'янці не відбилось на студентськiм житті специфічними рисами. Але залишив слід на студентстві погрозою і примарою приходу другого. Після відходу большевиків серед жидівської і російської частини населення залишились большевицькі так зв[ані] ячейки, що склали собою свідків і погрозу для українців на випадок повторного большевицького перебування в Кам'янці. Окремі одиниці цих большевицьких центрів впливали і на жидівське та російське студентство, та цим самим і на студентство українське. І така центральна большевицька організація була і серед українського студентства. Про це серед професорського складу ходили розмови і навіть говорилося, що в цій організації були і члени професорського складу. В першій мірі називали таких доцентів галичан, як доцент Завадський і Гериневич; називали також і доцента Васильківського; але про останнього не підтверджували дальші інформації. Р[оку] 1919 чи

перших початків 1920, коли в Кам'янці перебували Поляки, їх поведінка що до населення та де-яких українців з Кам'янця, як арешти, труси і т[ак] д[алі] – це все впливало дуже негативно на тактику українського лівого сторінництва. Те саме невдоволення зростало і серед селянства, особливо коли стали повертати на свої маєтки польські поміщики і відбирати у селянства землю. Приход Поляків на українську політичну думку вплинув дуже негативно; а той факт, що Поляки прийшли в порозумінні із владою У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і Петлюрою, то весь одіум за це падав на Петлюру й уряд У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Збільшували цей одіум різні чуженаціональні політичні угруповання (жидівські і російські), а особливо большевицькі агенти, іменуючи увесь український рух петлюрівщиною. Така антипетлюрівська агітація переводилася і серед студентства університету. Збільшувало її те, що ректор університету проф[есор] Огієнко був одним із Міністрів У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], а тепер під час польської окупації займав становище Головноуповноваженого уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] перед Поляками. З цих причин увесь університет вважався петлюрівським гніздом. Така опінія університетові дуже шкодила і на виняток большевицького приходу загрожувала цілковитим його знищенням. А проф[есорові] Огієнкові чомусь не хотілось скласти з себе ректорство на той час, коли він займав міністерське становище в уряді У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. З одного боку, роблячи Університетові дуже багато, підносячи його матеріальне становище дуже високо, допомагаючи йому всім чим можна було, з другого – своєю особою, що в кабінеті У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] займала високе місце накликало на університет незадоволення як серед широкого громадянства, що з Петлюрою і його урядом не солідаризувались, так серед професури і студентства. І це скомпліковане становище університету дуже відбивалось р[оку] 1920 і на його нормальнім розвиткові. Українська професура і студентство в очах „антиуенерівців” та в „антипетлюрівців” вважались зяядлими прихильниками У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і Петлюри. Таку специфічну опінію особливо ширили жиди і росіяне та зокрема большевики. Далі треба сказати, що особа проф[есора] Огієнка викликала дуже різноманітне до себе відношення. Вдача проф[есора] Огієнка всю справу, яку би він не робив трактувати

особисто, всю працю свою з'ясовувати не лише повинністю та обов'язком українського громадянина, а разом із тим ще й тим, що він, зі свого боку, приносить велику жертву і що всі повинні на кождім кроці це цінити та пам'ятати, впливала негативно навіть і на особисті стосунки. Ціле оточення це все знало, бо про це були навіть прилюдні заяви, як наприклад заява на річниці відкриття університету 22 жовтня р[оку] 1919, коли на прилюднім святі університету ректор у своїм справозданні, вийшовши на кафедру заявив: „ось перед вами виступає втомлений, сивий старець, що схилився під тягарем тієї величезної праці, яку він виніс на протязі цього року, організуючи для України цей університет і піклуючись про його і цілої української культури розвиток”... Другий випадок тоді ж під час тієї самої промови. Треба сказати, що ще перед початком відкриття врочистої річниці, проф[есор] Огієнко з лівого боку себе коло катедри сказав поставити стола і стільця і посадив там бувшого народнього і свого власного вчителя Івана Сливку, якого взяв був до бібліотеки університету за помішника. Ніхто з нас не гадав що з того буде. Але під час своєї промови проф[есор] Огієнко почав говорити про тяжке становище українського студентства, яке в масі бідне і не має найнеобхіднішого. Говорив далі про те, що університет і він увесь час допомагав студентству всім чим міг і буде допомагати далі, і далі заявляє: „і на перший почин цієї допомоги найбільшньому студентству ось тут прилюдно віддаю свою ректорську платню за перший рік свого ректорства”, – при цих словах проф[есор] Огієнко врочисто сходить із катедри в напрямі до Івана Сливки і кладе перед ним 5000 карбованців гетьманками, які в кінці р[оку] 1919 під час загальної розрухи були вже дуже невисокої ціни. Я, як пригадую цей факт, то він був скерований на добрий намір, своїм прикладом викликати з боку присутнього громадянства таке ж стремління скласти посильну жертву на користь бідного студентства; але, не пригадую собі, щоби хтось слідував прикладові Ректора; а сам виступ Ректора і пафос його промови та прилюдне пожертвування такої невеликої квоти, не викликало відповідного ефекту, а скорше усміх. Ці моменти врочистого виступу проф[есора] Огієнка після часто згадувались серед громадянства і навіть такий спокійний і врівноважений Петро Холодний не без усміху їх згадував. Таке підношування себе часом дуже шкодило справді заслуженому діячеві, яким був проф[есор] Огієнко, а через нього відбивалось і на

наслідках його праці. Це все переходило до студентства, яке спочатку дуже високо підносило свого Ректора, але окремі суперечки винятково його нерівного і нервового відношення до студентства, з одного боку щиро йому допомагаючи, а з другого – всю свою працю і добре ставлення закреслюючи; такі нерівності студентського відношення збільшувались особливо тоді, коли проф[есор] Огієнко став займати високі політичні посади міністра та головноуповноваженого. Пригадую собі як коментувався серед студентства той факт, що проф[есор] Огієнко спочатку ректорування числився в партії с[оціалістів]-ф[едералістів], до якої ввійшов іще в Києві, зголосившись до президії Центрального комітету партії. Про цю партійну приналежність знали широкі круги громадянства і напевне студентство. Коли-ж повстала Директорія і побідоносно ввійшла до Києва, проф[есор] Огієнко був запрошений на посаду міністра Освіти при Директорії із залишенням на посаді Ректора Університету. І от через кілька днів отримуємо Київські часописи, в яких читаємо список персонального і партійного складу членів Кабінету міністрів. І на своє диво знаходимо там Міністром Освіти проф[есора] Огієнка, коло прізвища якого в дужках значилося: с-р, себто соціаліст-революціонер. Цей факт викликав великі розмови як серед професури, так і серед студентства. І я, – голова Кам'янецького комітету партії с[оціалістів]-ф[едералістів], прочитавши цю деталь партійної приналежності проф[есора] Огієнка, спростував це перед професурою і студентством (безперечно лише особисто знайомим студентством), що це лише друкарський „чортик” або помилка того, хто ці відомости подавав до часописів або, нарешті, свідомо підтасовка партійної участі в кабінеті, що свідомо приписали проф[есора] Огієнка до с[оціалістів]-р[еволюціонерів], щоби збільшити склад своїх членів у кабінеті; особисто пішов до проф[есора] Огієнка, щоби його здивувати і викликати стремління внести спростування чи поправку до такої помилки, і показую йому, кажучи: „бачите, Іване Івановичу, всі партії хочуть Вас бачити своїм громадянином; і доказом цього є те, що й с[оціалісти]-[революціоне]ри зарахували Вас навіть без Вашої на це згоди до своєї партії. Як Ви на це задивляєтесь і які витяжете з цього консеквенції?” – „Я син селянина” – на моє запитання почув я відповідь від проф[есора] Огієнка. Тоді я зрозумів, що дальші мої

розмови як голови партії с[оціалістів]-ф[едералістів] Поділля на цю тему були не на місці і перейшов на іншу тему.

Все це витворювало серед студентства ситуацію не ясно означену в відносинах студентства до ректора університету. Таке відношення використовувала газета українських соціалістичних партій, особливо партії с[оціалістів]-р[еволюціонерів], яка видавалася в Кам'янці під назвою „Трудова громада”. Там попадалися чисто замітки, фелетони, скеровані на адресу Ів. Огієнка. Правда це все були випадки досить невинні, іноді й недотепні, які злом не відбивалися на праці Ректора і на самій університетській справі. Але був один факт, який свідчив про те, що розкладова акція московських студентських традицій брала вже перевагу серед розкладових студентських чинників. Серед студентства Кам'янецького університету з'явилися особи, які особисто своєю пронизливістю були вхожі до приватних стосунків з де-якими членами професорського діла, черпаючи відти різні інформації культурні, політичні і т[ак] д[алі], і використовуючи її у своїх інтересах в організаціях комуністично-большевицьких. Нарешті наслідки цієї праці прорвалися, просочившись до преси. Річ у тім, що студентство задумало видати перше число свого часопису, назви якого вже не пригадаю. І ось у тім часописі, в яким з добрим наміром почали співпрацювати де-хто і з професорів: так, наприклад, я подав туди початок своєї студії про Євшана М., як критика, у відділі хроніки якийсь „Футурбільщ” помістив замітку, скеровану на адресу всього професорського складу університету як реакційного елементу, що не йде в ногу з найреволюційнішою частиною студентства і погрожує в цій статті побити професурі вікна. Отже під псевдонімом „Футурбільщ” вилетіла перша ластівка розкладу большевицького. А до виходу цього числа часопису не мало поміг ректор університету, асїгнувавши на його видання певну суму грошей (докладно не пам'ятаю, яка то була сума). Крім того, студентство отримало на великодні свята р[оку] 1920 на розговини щось більш як 20000 карб[ованців]; в урядженні тих розговин студентських та у грошових видатках головну роль відіграв студент [...] із Катеринославщини, а сам походив здається із Волині – Валеріян Поліщук.

Треба ще згадати, що з р[оку] 1919 під впливом скрайніх большевицьких гасел, студентство не раз підносило голос про те, що воно бажає активної участі в університеті на рівні з

професурою. Ця активність мала би виявитись у тім, що студентство хоче мати своїх представників у Правлінні університету, у Професорській Раді, та в Радах поодиноких факультетів. Спочатку цей голос підносився як приватна думка поодиноких осіб, згодом цей голос був піднесений студентською делегацією у ректора офіційно. Університетського статуту, виробленого міністерством, не було; був якийсь статут писаний у ректора, не пам'ятаю, чи як проект вироблений ректором, чи як копія, списана з якогось чужого університетського статуту, на який не один раз ректор, проф[есор] Огієнко покликався, коли це було потрібно. Затвердженого владою статуту не було. Таким чином, не маючи такого регуляміну, Правління і Професорська Рада, обмірковуючи піднесене студентами окремим меморандумом питання, не мало певної яскраво означеної думки. Лунали ріжні голоси: одні були за допущення студентських представників у всіх керуючих органах університету, другі були проти.

Згодом, оскільки пам'ятаю, Професорська рада допустила представників студентських до тих установ, які мали більше академічний характер, а власне Професорська Рада і Факультетські ради. До тієї ж установи, в якій вирішувались господарчі і грошові питання та видатки, як Правління університету, студентські представники не були допущені. Таким чином наприкінці р[оку] 1919 і початку 1920 всі академічні справи в університеті вирішувались уже з участю студентів, за виїмком обрання академічного персоналу та науково-габілітаційного підвищення. Цим фактом студентство Кам'янецького університету, всупереч університетській традиції в цілій Європі, приймало активну участь в усіх справах університетського життя. Але видно і це деяких елементів студентства не задовольняло; апетит розвивається під час їди; як у казці про діда і бабу, яка хотіла бути дворянкою, царицею, якій би прислужувала навіть і сама рибка золота, амбіційні бажання розвивалися все більше і більше, і те, що написав „Футурбільш” у студентським органі, про що говорив нижче, і було виявом цих апетитів влаштування. В той час, коли з'явилася ця замітка, представників у Професорській Раді було три; серед цих представників був і так зв[аний] „Футурбільш”, себто Валеріян Поліщук, як це пізніше стало відомо. Ця замітка В. Поліщука та ще й члена Професорського збору серед професорських кол викликала велике обурення. І в першій засіданні Професорської

Ради це питання в біжучих справах і було піднято ректором університету, який з новими інформаціями і виступив, вказавши на В. Поліщука як на автора й ініціатора дезорганізації і розкладу серед студентства. До характеристики вчинку, означеної ректором проф[есором] Огієнком приєдналися більшість членів професорської Ради і всі інші представники від студентства. Було поставлене питання про виключення В. Поліщука із Професорського збору; поставлене питання на голосування було прийняте одностайно, і В. Поліщук після цього був примушений покинути збори. Студентською Радою він був виключений також зі студентської ради і з редакційної колегії студентського органу. Така була перша фаза розкладової акції серед українського студентства Кам'янецького університету, яка була проникла навіть до верхів студентського колективу, але здорова студентська думка і воля вирвали цю язву зі свого організму. Після того В. Поліщук нічого більше не осталося робити, як покинути Кам'янець і вивтікати до большевиків, серед яких спочатку в Києві, а потім у Харкові продовжуватиме розкладову роботу не лише своєю провокаційною тактикою, але й розкладовим і гнилим духом своєї письменницької роботи.

Другий момент революціонування найлівішими большевицькими гаслами українського студентства фактично проводився тоді, коли в липні і серпні р[оку] 1920 до Кам'янця-Подільського большевики прийшли вдруге. Тоді серед студентських кол легалізувалась нова студентська організація, яка претендувала навіть на головний серед студентства провід. Тією організацією був так зв[аний] „Комсомол” – „Комуніст[ичний] Союз молоді”, де першу скрипку стали грати росіяне й жида і яка повела серед студентів тактику терору й залякувань та провокацій, щоби лише тим способом приборати більшість студентства до своїх рук; та й не лише студентства, але професуру й цілий університет. Першим кроком цієї організації був той, щоби зв'язатися з правлячим комуністичним органом тут на Поділлію і також у центрі в Харкові. З огляду на те, що університет не підлягав місцевій владі, а безпосереднє міністерству Освіти, то й під час большевиків Кам'янецький університет був підпорядкований безпосереднє Комісаріатові Освіти. Отже треба було здобути право на панування в університеті. Ми вже згадували раніше, що дві ворогуючих групи студентства українська і російсько-жидівська

означилися ще на початку заснування університету. Але більшість українського студентства, що працювало в повнім контакті з ректором й українською професурою не давали можливості меншій громаді російсько-жидівській підносити свої претензії. Коли ж Кам'янець опинився в руках большевиків удруге і влада перейшла до „Ісполкому“, на чолі якого стояв жид Олаф, а більшість членів Ісполкому були жиди й росіяне, а серед цих останніх був такий ворог українців як Андреев, то значить цій московсько-жидівській групі студентства відкрились широкі перспективи що до порядкування в університеті. Цю московську шовіністичну небезпеку ліпша частина українського революційного студентства відчула з перших же днів і стала робити всіх заходів, щоби таким небажаним зазіханням перешкодити. Треба сказати, що під час першого перебування большевиків навесні р[оку] 1919 головою студентської громади був студент Волянський. Ставши на таке відповідальне становище цей останній почав брати орієнтаційний курс на большевиків та комуністичну партію. Правда, ця орієнтація виявлялась не відразу, а далеко пізніше. Коли-ж большевики залишали через місяць чи більше Кам'янець, то з ними покинув Кам'янець і Волянський; і під час української влади, а потім польської його в Кам'янці не було. І коли в літі р[оку] 1920 большевики прибули до Кам'янця вдруге, то з ними прибув і Волянський. Перша його увага впала на університет і життя студентства. Довідавшись про стремління московсько-жидівського студентства, він одразу від'їхав до Вінниці, як окружне місто Поділля; знісшись із центром большевицької влади, добився, що його призначили комісаром на університет, а пізніше й комісаром Освіти на цілий Кам'янецький повіт. З цим призначенням Волянський прибуває до Кам'янця і вступає в урядування університетом. Такий вихід університетські українські академічні кола трохи заспокоїв, бо, як довідалися, тактика комісара була така, щоби заховати університет від ріжних нападів із большевицького боку і цієї тактики він тримався до кінця другого перебування большевиків у Кам'янці. Тримав себе просто, скромно і не займав помешкання ректорату, не робив ріжних реорганізацій ні в президії університету, ні в складі професури, а залишив той стан, який був до того часу. Не дивлячись на це життя університетське не поліпшувалось. До того багато клопоту додав ще й випадок експльозії порохових запасів, яку перевели Поляки,

коли відступали з Кам'янця. Вибух пороху стався о 12 год[ині] ночі, був дуже великої сили, наробив багато бешкету в місті і разом із тим в університеті повилітали всі вікна. На щастя, університет ще мав у запасі трохи грошей із тих 20 мільонів карб[ованців], і на протязі місяця всі вікна були вставлені. Але з цього мало не вийшло велике лихо, коли большевицька влада довідалася, що університет мав гроші на відремонтування вікон. Претензії в першу чергу посипалися на адресу університетського комісара Волянського, а потім на адресу проф[есора] М. Хведорова, що виконував обов'язки ректора і на проректора, якого функції виконував я. Насилу цю справу вдалося залагодити в той спосіб, що в університеті були запаси шкла, яке було зужитковане на напору вікон. І в цій справі Волянський став на стороні інтересів університету. І в багатьох інших справах він стояв на сторожі інтересів університету. Особливо коли доходило до питань арешту тих чи інших осіб із професорського складу: тут комісар Волянський або брав тих професорів під свій захист, а коли трудно було відстояти ту чи іншу особу, тоді він через довірених осіб просто попереджав її; так він попередив доцента Лебідь-Юрчика, який зараз же зник з обр'ю університету і взагалі Кам'янця, попередив мене в той спосіб, що передав через одну особу, що про арешт мене вже було підняте питання аж два рази, але він відстояв, а як буде далі, то цього він не знає. Після такої заяви я зараз же перейшов на інше помешкання за Кам'янець і переховувався там до кінця перебування большевиків у Кам'янці. Всі справи зв'язані з університетом Волянський відстоював гідно і з повним розумінням значення цієї установи для української культури. Жив він на приватнім помешканні. Урядував у канцелярії університету в загально-студентським відділі. Так більш-менш спокійно проходив другий прихід большевиків до Кам'янця-Подільського. Тільки те, що на чолі університету з боку офіційної влади стояв українець, бувший студент університету, це спасло університет від неприємних несподіванок, яких можна було чекати від російсько-жидівського студентського блоку, який дуже хотів перебрати університет під свою опіку. Правда, економічне становище університету не поліпшало навіть від того, що на чолі його стояв офіційний комісар. Комісаріят Освіти в Харкові не переставав вважати університет Петлорівським гніздом і контрреволюційною установою. Причини такого ставлення я з'ясовував вже раніше;

вони ховалися: 1) в переважній більшості українського елементу серед студентства, 2) в стінах університету містилися міністерства У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], а в однім його будинкові сам Головний Отаман С. Петлюра і нарешті 3) ректор університету проф[есор] Огієнко був одночасово міністром У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], а потім Головноуповноваженим уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і ректором університету.

Останній факт особливо вражав деяких членів професорської колегії, які не один раз говорили між собою про те, що в академічну установу вноситься політика. Такому незадоволенню сприяла ще й особиста вдача проф[есора] Огієнка, про яку я теж де-які риси подав раніше. І коли року 1920 в маю місяці призначений ректор проф[есор] Огієнко захотів бути обраним проф[есорською] Радою і почувати під собою ґрунт в самій професорській Раді, то перед і в час виборів була велика боротьба двох течій, аж поки все таки вдалося прихильній течії провести проф[есора] Огієнка. Ця остання група складалася зі всіх старших професорів звичайних і де-яких надзвичайних і більшої групи штатних доцентів. Вона на користь проф[есора] Огієнка висувала об'єктивні аргументи, ті, що заслуга проф[есора] Огієнка в історії заснування і розвитку університету є безперечна і дуже велика. Крім того, проф[есор] Огієнко виявився дуже добрим організатором і керівником, і завдяки цим безперечним здібностям університет Кам'янецький в очах суспільства стояв дуже високо. Ця група не закривала очей на особисту вдачу проф[есора] Огієнка, яка ховала в собі де-які небажані риси; але ці риси не перешкоджали самій справі. Один об'єктивний нонсенс для всієї професури був той, що проф[есор] Огієнко був політичною фігурою; але і ця його роля виходила на зле для університету, бо в якості міністра чи освіти, чи ісповідань, або Головноуповноваженого уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] проф[есор] Огієнко всіма силами обстоював перед урядом матеріальний стан університету. Ця група була переконана, що большевики університет все одно зруйнують і не будуть йому допомагати; отже забезпечити установу і людей, які в ній працюють матеріально на довший час було дуже важним питанням серед професури. І проф[есор] Огієнко робив це як міг. Ці всі мотиви висловлювались на зборах проф[есорської] ради, – а головний мотив був той, що ректор дуже дбав і про добро самого університету. Не хотіли проф[есора] Огієнка на становищі ректора

ті особи, яким особа проф[есора] Огієнка не подобалася або ті, що психічно боялися большевицької влади, або нарешті ті, що пристосовувались до можливого нового приходу большевиків і хотіли там собі приятеля мати. З цих причин впливала і особиста вдача проф[есора] Огієнка і його політика. Найбільшим противником проф[есора] Огієнка, який виступав у Проф[есорській] Раді проти його кандидатури був прив[ат]-доц[ент] Клепатський, якого підтримували ще кілька осіб. Але більшість голосів у дебатах і голосуванні висловилося за проф[есора] Огієнка, і він був обраний на нових 4 роки.

Безперечно, коли-би в тактиці супроти своїх кількох неприятелів проф[есор] Огієнко як ректор заховав академічно-приятельні відносини, то опозиція може би не збільшувалась; але таких відносин не було – ні з одної, ні з другої сторони. Професорська Рада в Секретарі Проф[есорської] Ради обрала якраз Клепатського, який по своїм обов'язкам мав писати протоколи засідань, зноситись із ректором, обговорювати повістку нових засідань і т[ак] д[алі]. На ґрунті цих зносин стосунки між ними гіршали і переходили навіть у ворожість одного до другого; не раз приходилось вислуховувати приватно скарги то однієї, то другої особи з обов'язку третього члена президії. Ці непорозуміння виливалися в помсту, що виявилася з боку ректора у відмовленні Клепатському помешкання в університетському будинкові; а це все перейшло в ненависть і припинення навіть між ними зносин. До певної міри псувались відносини ректора і до інших осіб, що були проти його кандидатури. А це все переходило у взаємну боротьбу і навіть агітацію проти ректора. Це все псувало атмосферу добрих відносин, поширювало неприязнь; а ця остання вибухла дуже неприємною справою, яка стала навіть об'єктом докладного обговорення у Професорській Раді.

Перед другим приходом большевиків до Кам'янця-Подільського, коли війська польське і Петлюри покидали українську територію, то був примушений покинути Кам'янець і ректор Огієнко, який був міністром уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Ректор Огієнко виїхав з Кам'янця на університетських конях, з яких одну пару й екіпаж узяв із собою, а друга пара і віз, на якому їхали річі Ректора до дому не вернулися, бо, як оповідав чоловік, що їхав цими кіньми, віз і коні забрали большевики. Ця може і дрібна пригода серед де-яких кол університету викликала

обурення, бо залишила університет цілком без коней і повозів. Ворогуюча група професорського складу у своїй агітації проти проф[есора] Огієнка використовувала і цей факт поруч усіх інших попередніх зазначених. І справді в цей час група неприхильних до проф[есора] Огієнка осіб збільшувалась; і навіть підносилося справа вибрати проф[есора] М. Хведорова не як тимчасового заступника ректора, а дійсним ректором університету незалежно від того чи проф[есор] Огієнко повернеться, чи ні. Але цю справу вдалося поладити, бо проф[есор] Хведорів на таку посаду рішуче odmовився. Тоді та група рішила боротися з проф[есором] Огієнком іншою дорогою. Коли большевики були примушені Кам'янець опустити вдруге, то в час сподівання й очікування української влади, а також і повернення ректора до університету проф[есора] Огієнка, в одній із відновлених українських газет у Кам'янці з'явилась стаття за підписом доцента університету М. Драй-Хмари з гострою критикою ректорської діяльності проф[есора] Огієнка та обвинуваченням його в тому, що він своєю діяльністю в університеті як ректор ставить університет в цілому в тяжке становище, накликаючи на нього підозріння в політичній діяльності поруч із академічною, тоді як у цілому університет до політики якої б то не було не має жадного відношення, бо провадить лише академічну працю. Лише особа проф[есора] Огієнка, як ректора заангажована в політиці певного напрямку і гатунку (міністр У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]) у своїй активній роботі є далека від чисто академічної праці. Отже, щоби уникнути такого напрямку в університеті надалі треба обрати нового ректора, який би провадив університет у напрямі лише академічної і наукової діяльності. Для університетських кол, не заангажованих у боротьбі проти проф[есора] Огієнка особисто ця стаття була великою несподіванкою і прикрим явищем. Це перший факт із всієї діяльності університету, коли внутрішні справи університету і внутрішні непорозуміння були викинуті на широкий форум суспільної критики, та дорого ще був зроблений і одним із членів академічного персоналу університету, який мав повну змогу попередити, аніж вимітати на суд громадянства ширшого, піднести на Професорській Раді і докладно ці всі питання обговорити там і запропонувати певні резолюції чи постанови. І наколи-би ректор винесеним постановам не підліг, тоді право вже кожного зацікавленого робити дальші кроки.

Ректора в Кам'янці ще не було. Його обов'язки виконував проф[есор] М. Хведоров. Проф[есору] Хведорові цей факт був особливо прикритим, бо робився перед самим приїздом проф[есора] Огієнка членом акад[емічного] персоналу університету, за якого вчинки в справі університету все-ж таки був відповідальний заступник ректора. Це все викликало у нього реакцію великого невдоволення на доц[ента] Драй-Хмару і навіть образу, бо не хотів, щоби в цю неприємну особисту справу було втягнуто його як би інспіратора, зацікавленого в тім, щоби ректором залишатися й надалі. Інтелігентна, незвичайно лагідна людина, проф[есор] Хведорів вважав себе у дуже тяжкій ситуації. І не чекаючи приїзду проф[есора] Огієнка скликав Проф[есорську] Раду. На Професорській Раді проф[есор] Хведорів склав заяву, що виникла дуже для нього неприємна справа, що одним із членів Проф[есорської] Ради поза його, виконуюч[ого] обов'язки Ректора університету, прилюдно в пресі підіймається справа університету в цілому без попереднього її розгляду на Проф[есорській] Раді. І, оскільки я пам'ятаю, проф[есор] Хведорів у своїй заяві підніс і зречення з обов'язків Ректора, усю відповідальність за вчинок переносючи на Проф[есорську] Раду. Після заяви проф[есора] Хведорова забрав слово я, як проректор, і висловив думку про те, що сепаратний і нетактовний виступ М. Драй-Хмари в нашій університетській ще молодій родині є явищем деструктивним і дуже небажаним. Це є показчиком того, що обов'язки й відповідальність окремих членів перед цілим університетом нищать, установа така висока як університет починає розкладатися, репрезентаційний орган її – ректорат відповідний авторитет свій починає втрачати через отакі персональні виступи, які наше внутрішнє життя і відносини викидають на улицю, яка не знаючи усіх деталей і причин такого індивідуального голосу починає цілу установу нашу критикувати, підкидати ногами, задовольняючи лише свою дрібну пліткарську жадобу. Отже ціла Професорська Рада мусить цей учинок осудити як вчинок особистий, невідповідальний і деструктивний і свою постанову оголосити в пресі. Приблизно в тому ж дусі виступив і проф[есор] В. Біднов та ще дехто. Виправдування М. Драй-Хмари базувалося лише на критиці ректорської діяльності проф[есора] Огієнка і того, що він в життя університету вносить політику. Дехто підтримував М. Драй-Хмару, але загалом проф[есорові] М.

Хведорові була дана певна сатисфакція в тому, що поступок Драй-Хмари був осуджений і подібні виступи надалі без попереднього обговорення їх у Проф[есорській] Раді заборонялися.

Цей факт в житті університету Кам'янецького був дуже показний і свідчив про те, що деструктивні моменти, які торкнулися студентства, переходили і до академічного складу, де теж робили свою негативну роботу. Це все вело до того, що в суцільнім університетським житті йшла розколина, що визначалася через особисті непорозуміння, поширювалася і поглиблювалася, моральна відповідальність падала, бо багато з членів університету оглядалися на новий прихід большевиків і хотіли себе заманіфестувати в якійсь лояльності перед кимись і забезпечити свій персональний добробут. Лише цим можна було пояснити сепаратний і прилюдний виступ М. Драй-Хмари; коли-би ходило лише про університет і його добробут, то напевно вибрав-би він дорогу лояльниці і тактовниці через Професорську Раду, а не через пресу. В такому ж напрямі, правда, не так уже голосно вели політику лояльності і орієнтації на сильного і владу маючого доценти Завадський і Геринович та ще де-хто. Що це було так видно, як М. Драй-Хмара себе почував, коли большевики прибули до Кам'янця втретє: заняв ціле помешкання ректора (6 кімнат і кухня), приймав до покоїв мешканців і столував їх, на цьому заробляючи. Взагалі М. Драй-Хмара виявив себе дуже практичним у приватнім житті. Коли він жив ще на т[ак] зв[аній] Петербурзькій ул[иці] проти д[окто]ра К. Солухи, то тримав у себе цілий склад різних продуктів (мука, сливки, мед і т[ак]е и[нше]), перепродуючи їх переважно членам і служачим університету за дорожчу ціну, себто спекулюючи, за царські гроші, які він за часів української влади вимінював у банку, директором якого був його дядько Довгопільський, і за „царські рублі” скуповував дешево, а потім дорожче продавав за українські, які потім перемінював у банку за царські. Цю саму політику він продовжував і за большевиків, організовуючи в себе їдальню в той час, як інші голодували, не маючи й куска хліба при собі.

З відходом большевиків українська влада не приїздила до Кам'янця. Не приїздив і ректор проф[есор] Огієнко. Прийшло лише українське військо і на де-який час до Кам'янця прибув Головний Отаман С. Петлюра. На одному із засідань Правління Університету було ухвалено, щоби заступник Ректора і проректор

у справах університету відвідали Головного Отамана. Виконуючи ухвалу проф[есор] Хведорів і я на другий день пішли на прийом до С. Петлюри. Головний Отаман тоді тимчасово перебував в одній із бічних улиць, які пересікали університетську, Петербурзьку і Шевченківську в напрямі до Новопланівського города і річки Смотрича. Пам'ятаю це була вже вечірня година місяця жовтня; чомусь тоді в місті не горіла електрика і в передпокої Голови Отамана було майже темно. Коли ми прибули до нас підійшов ад'ютант Отамана (не пам'ятаю хто) і запитав про мету нашого приходу; ми відповіли; тоді ад'ютант попросив почекати, бо у Головного Отамана є хтось на авдієнції. Через де-який час із покою Голови Отам[ана] вийшла незнайома для нас дама, після якої пішли ми з проф[есором] Хведоровим. Увійшовши в кімнату, досить темну, з лівого коло вікна боку якої стояв невеликий стіл, а на ньому блимала невелика кафітова лампа, яка освітлювала лише стіл і вирисовувала сілуєт С. Петлюри в чорній чемерці. Головний Отаман сидів за столом лицем до дверей і щось писав. Коли побачив нас, С. Петлюра встав і чекав коли ми підійдемо до стола. Коли ми підійшли до стола, він протягнув нам по черзі руку і попросив сідати. Коли ми заняли свої місця, С. Петлюра почав нас розпитувати, як нам жилося під большевиками. Проф[есор] Хведорів розповідав і вневдовзі перейшов до зреформовання університетської справи, з якою ми до нього прийшли. Не пам'ятаю добре всіх справ, але знаю, що перша була справа про недоторканість військовою владою всіх помешкань університету, друга справа матеріального забезпечення університету і третя – мобілізації студентства старших курсів. З другою справою Головн[ий] Отаман відіслав нас до Міністра шкільництва і фінансів, а першу і третю обіцяв задовольнити. Взагалі кажучи, виявив до університету дуже пильне і прихильне відношення. Вийшли ми з добрим настроєм і не гадаючи навіть, що за декілька часу, за якийсь тиждень приход большевиків до Кам'янця-Подільського був неминучий і який цілковито перекреслював усі наші заходи.

Щось через тиждень після того до Кам'янця-Подільського приїхав ректор, проф[есор] Огієнко. Про всю акцію проти себе він був уже поінформований добре, а про засідання Ради Професорів довідався з відповідного протоколу та інформації свого заступника. Безперечно це все йому було неприємно чути.

Особливо не сподівався він цього від М. Драй-Хмари, хоч міг припустити, бо тоді вже відносини між ректором і М. Драй-Хмарою були вже попсовані на ґрунті нещасливого редагування останнім „Записок“. Таким чином і цей прилюдний виступ з критикою ректора був подиктований скорше особистими мотивами, ніж загальним добром університету. Ректор не довго був у Кам'янці. Коли довідався, що грошові ресурси університету були вичерпані, то був примушений їхати назад до Станіслава у Сх[ідну] Галичину, де тимчасово перебував уряд У[країнської] Р[еспубліки]. Тоді ж разом із ректором проф[есором] Огієнком були командировані університетом я, як проректор і викон[уючий] обов[язки] декана Історично-філолог[ічного] факультету і декан правничого факультету Х. Лебідь-Юрчик. Місія наша була подвійна: поїхати до Станіслава і звідти привезти для університету гроші і заїхати до Львова, нав'язати зносини із Львов'янами – доцентами Кам'янецьк[ого] університету Ів. Крип'якевичем, Кучером, Ст. Балеєм, Тисовським, І. Гірняком і инш[ими] і вияснити причини, що стоять на перешкоді до їх переїзду зі Львова; а коли будуть сприятливі відносини та добра воля їхати на працю до університету, то заангажувати нові сили, як напр[иклад], д[окто]ра Ів. Раковського, д[окто]ра М. Кордубу на катедру західно-європ[ейської] Історії, д[окто]ра Філарета Колесу укр[аїнської] етнографії і фольклору. А декан Лебідь-Юрчик мав намір заангажувати де-кількох осіб з Галичини до праці на правничім факультеті. З цією метою в допомогу поїхав (правда він мав і свої особисті справи) доц[ент] Завадський з Галичини, який, як знаючий поважних і з науковим хистом правників, мав допомогти Х. Лебідь-Юрчикові в його основній роботі. В чотирьох поїхали ми до Станіслава. Д[обродій] Завадський поїхав далі до Львова, а ми залишились у Станіславі. Першим нашим ділом було підготувати ґрунт до одержання для університету грошей. За міністра шкільництва був П. Холодний, а за міністра фінансів – Видибіда. Я з Х. Лебідь-Юрчиком відвідали цих обох представників влади і одержали від них згоду на одержання грошей після переведення певних формальностей. Це все прискорило нашу поїздку до Львова, куди ми вирушили на третій день після приїзду до Станіслава. Вперше я їхав до Львова. Львів у моїй уяві був містом, звідкілья вільно світило сонце української культури і науки. Українські катедри на університеті, українські гімназії, Наукове

Т[оварист]во, де багато праці поклав М. С. Грушевський, де ціле життя своє працювали Ів. Франко, Волод. Гнатюк, В. Щурат, М. Возняк, Ф. Колесса, Кир. Студинський; де свого часу працювали д[обродії] Ом. Огоновський, Олекс. Барвінський; де, нарешті, так бурхливо і нерівно, але певно зростали ідеї науки й культури М. Драгоманова; де визривала його політична думка, яку так завзято культивували М. Павлик та Ів. Франко, – ці всі моменти творчого культурного піднесення роїлися в моїй голові, коли я вперше під'їздив до Львова. Нарешті тут працював такий відомий наддніпрянець як Волод. Дорошенко. У Львів уступав я з якоюсь побожністю як у те місто, де українська національна і культурно-наукова сила виступала із своїх берегів на ширший форум, у всесвітнє море культури і науки. Не пам'ятаю в яким ми готелі спинились у вечері по приїзді до Львова, знаю, що на другий день ми перш за все поспішили до бібліотеки Наукового Т[оварист]ва. Але тяжко вразило нас, що в столиці української культури ми не чуємо української мови, а лунає лише польська. Коли-би в Києві, думали ми, десятки років так вільно розвивалась українська нижча, середня і висока школа та працювало стільки культурних сил, то, ми були в цім певні, що ми-би залляли Київ своїм духом, своїм національним обличчям, своєю мовою, а у Львові лише на ринку ми побачили кілька надписів, одну Руську улицу з кількома українськими занадто бідними склепами. І побачили ми, що те, що витворила наша буйна фантазія про Львів, розминалося із дійсним станом його становища супроти української національної сили. З невеселими думками проходили ми повз ті невеличкі ознаки українськості. Підійшли до вікон „Книгарні” Наук[ового] Т[оварист]ва. І книгарня подивилась на нас якось сумно: книжок мало, книжки були виставлені здебільше нам відомі, а новинок не багато – лише 1-й том Істор[ії] Укр[аїнської] літер[атури] Возняка, та де-кілька метеликів із різних галузів знання. Зате духовні, релігійні книжки виглядали весело із вікон: молитовники в палітурках із золотою оправою, служби божі та правила про подружжя та різні духовні бесіди і т[ак]е і н[и]ше], все це було різноманітне, виблискувало своїм зовнішнім виглядом і приваблювало око цікавого. З цією вітриною конкурувало лише перше велике вікно з Ринку, де був вивішений портрет Шевченка, де-кілька книжок-видань Наукового Т[оварист]ва (Записки, Етнограф[ічного] збірн[ика]) та блискучі різнобарвні палітурки

видань „Руська бібліотека”. В книгарні ми розпитали дорогу до Бібліотеки цієї другої найбільшої української культурної установи у Львові. Керуючий книгарнею п[а]ні Панкевичева ласкаво оповіла нам дорогу і ми пішли далі. Добрались до Бібліотеки. В першій кімнаті зустрів нас директор бібліотеки Володимир Дорошенко, привітав нас і радо запропонував нам оглянути бібліотеку. Справді бібліотека зробила на нас імпозантне вражіння: велика кількість кімнат, наповнених книжками, рукописний відділ, кімната бібліотеки Ів. Франка, – це все ми оглянули із великим інтересом. Довідавшись про мету нашого приїзду В. Дорошенко радо зголосився як порадами, так і конкретною допомогою. В час, коли ми балакали із В. Дорошенком, до бібліотеки прибув проф[есор] Кирило Студинський – Голова філологічної Секції Наукового Т[овариства]. Коли В. Дорошенко представив нас професорові, останній радо привітався з нами, але великого інтересу до мети нашого приїзду не виявив, за те почав виливати свої жалі на С. Петлюру за його умову з Поляками. Коли я заявив, що не маю жадного відношення до особи Головного Отамана, бо ніколи в уряді У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] не був, тим більше не маю відношення до умови з Поляками і в цім пункті займаю таке-ж негативне становище як і він, проф[есор] К. Студинський, то останній своє негативне становище до угоди з Поляками став виявляти ще більше. Найбільша негація його полягала на пункті тих знущань, які Поляки переводили на його особі в Домбі, коли взяли його своїм заложником. Тоді я зрозумів, що до загально-політичного моменту польсько-українських взаємин тут примішувались ще й персональні переживання та персональна ненависть професора. В цей момент нашої розмови на політичні теми до бібліотеки ввійшов і Голова Наукового Товариства д[обродій] В. Щурат. Коли проф[есор] К. Студинський перше зверхне вражіння робив інтелігентної, гарно виглядаючої навіть на свої роки замолодої людини, гарно збудованої постави, здорової і цвітучої, то д[обродій] Василь Щурат робив вражіння трохи инше. Вищий ростом, худіший у своїй поставі, з худим, понурим і виснаженим лицем, з рудим волоссям видавався цілком старим і до того багато пережившим, лише очі, блискучі, живі і рухливі зраджували ще не старий вік людини і великий темперамент. Д[окто]ра Щурата я знав раніше по його працях завши цікавих, свіжих і темпераментних, знав його переклад Слова о п[олку]

Ігореві на українську мову, знав його оригінальні поезії, і той образ, який я собі склав зовсім не був подібний до того, якого я побачив. Ці такі зверхні вражіння мої перебігли в думках, коли я знайомився із Головою Наукового Т[оварист]ва у Львові. Перша розмова точилася на університетські теми як у Львові, так і в Кам'янці. В. Щурат розпитував про Кам'янець, а я про Львів. Коли в першому університеті організовувався і поширювався, то у Львові й ті катедри, що були за Австрійської влади, Поляками ліквідувалися. В розмові В. Щурат був мало балакучий, суворий і неприємний: більше ховав про себе й випитував, ніж сам розповідав... Пізніше прийшов д[обродій] Іван Крип'якевич, якого я знав ще з Кам'янця, куди приїздив на відкриття університету р[оку] 1918. З Ів. Крип'якевичем ми умовилися того ж дня у вечері побачитися у нього і обговорити всю університетську справу докладніше і подумати над дальшими заходами. Справді ввечері о год[ині] 6 ми втрьох, бо до нас приєднався ще й В. Дорошенко, направились до помешкання Ів. Крип'якевича. Займав він, не пам'ятаю на якій улиці, помешкання в три кімнати з кухнею, світле, тепле, гарне, яке я мав за до військових часів лише в Києві і жив удвох з дружиною і дуже симпатичною нянею, по професії учителька виділової школи. Пізніше до помешкання господаря увійшов високий, статний і гарний мужчина – Михайло Галущинський. В такій компанії приємній і щиро настроєній провели ми вечір у товариській бесіді більше інформуючих і інформуючи загально, аніж у тій справі, в якій ми прибули до Львова. З огляду-ж на те, що ми з Х. Лебідь-Юрчиком до Львова прибули на короткий час, то умовились при відході, що на другий день рано д[обродій] Ів. Крип'якевич прибуде до нас, до готелю, де ми і поговоримо на теми для нас важні.

Справді, другого дня перед десятою годиною ранку до нас увійшли: Іван Крип'якевич, Степан Балей, Юліян Гірняк і д[обродій] Тисовський говорити у справах переїзду до Кам'янецького університету. Я побачив, що вони справді готовились серйозно, але хотіли лише однієї резерви [...] грошей на дорогу, щоби похлопотати перед польською шкільною Кураторією, як вищим шкільно-адміністративним органом, щоби цей останній дав їм відпустку, зарезервувавши за ними їх посади без платні під час їх відсутности. Самі вони – учителі львівських гімназій – не могли просити відпустки, бо їм особисто такої відпустки Кураторія

не дасть, предложили нам від імені університету звернутися до Кураторії з проською дати їм таку відпустку. Ми з тим погодились. Залишивши у них гроші на дорогу і передавши на руки д[обродія] Івана Крип'якевича [...] яку суму в українській валюті і на другий день ми з Ів. Крип'якевичем пішли до Куратора [...]. Куратор нас прийняв, вислухав мою просьбу, перешкод не робити жадних, але у відпустці заангажованих осіб відмовив. На цім справа стала. Тоді де-хто з них рішив їхати на свій власний кошторис, пам'ятаю на це зголосився Ст. Балей і ще хтось, докладно не тямлю. Вирішили гроші залишити у Крип'якевича, над справою ще подумати, зібратись знову і через який тиждень пуститись в дорогу. Що-ж до запрошення інших осіб, то ця справа налагоджувалась [...]*

---

*На цьому рукопис обривається.

Д.І. ДОРОШЕНКО

МОЇ СПОМИНИ ПРО НЕДАВНЄ МИНУЛЕ (1914-1920 РР.)
(УРИВОК)

З Києва до Кам'янця

Я виїхав з Києва 22 січня 1919 року, в день, коли там мала бути урочисто проголошена злука Великої України з Галичиною і мав розпочати свої наради Трудовий конгрес. Останні дні перед виїздом, буваючи в різних установах, відвідуючи на прощання своїх знайомих, я скрізь помічав дуже тривожний настрій, головню в українських національних колах. Ніхто не вірив, що влада Директорії довго вдержиться, всі сподівалися, що в Києві скоро будуть большевики. Коли хто не висловлював своїх побоювань одверто, то все одно зраджував себе тим, що збирався тим або іншим способом покинути Київ: або лагодивсь їхати з якоюсь місією за кордон, або брав відпустку, щоб також їхати за кордон. Здавалось, ніби настав якийсь спеціальний сезон для закордонного лікування або спочинку, літні ферії в січні місяці. І от що упадало в очі: відпустки брали люди, які стояли на чолі інституцій або взагалі на відповідальному становищі і які, здавалось би, в такий непевний і тривожний час мусіли б сидіти на місці. Особливо це стосувалось військових. Заходжу, пам'ятаю, до одного знайомого, начальника юнацької школи: їде за кордон в двомісячний відпуск. Зустрічаю на вулиці одного бравого сотника, що був торік у Чернігові комендантом за часів Центральної Ради і вславився своєю сміливістю й завзятістю. Розговорились, про це, про те. „Слухайте, – каже мені сотник, – чи не могли б ви мені зробити протекції в Міністерстві закордонних справ, щоб мені виїхати з якоюсь місією за кордон?” – „Яку ж я тепер можу комусь робити протекцію, я – колишній гетьманський міністр? Хіба до Лук'янівки!”¹ – „Та то дарма, у вас же багато знайомих, для вас вони це зроблять”. – „Добре, – кажу, – але дозвольте вас запитати: чого вам їхати тепер за кордон? Адже на Київ наступають большевики, хто ж буде його боронити, коли такі вояки, як ви, виїздять за кордон?” – Мій сотник трохи почервонів: „Бачите, – каже, – я думав, що можу бути корисніший рідній справі за кордоном...”

Дивлячись на це лаштування за кордон, можна було подумати, ніби українська національна інтелігенція, виконавши свій

обов'язок честі й поваливши гетьманське правительство, справді гадала, що вона вже своє діло зробила і тепер їй нічого більше робити в рідній стороні, – бо масово поспішила покинути Київ². До численних місій, делегацій, комісій, які лаштувались до виїзду за кордон – дипломатичних, військових, торговельних і всяких інших – старалися вписатись трохи не всі свідомі українці з дітьми й онуками, з усією своєю ріднею до сьомого покоління. Міністерство закордонних справ обернулось ніби в якесь еміграційне чи транспортне бюро: властиво те тільки й робило, що виставляло пашпорти, добувало валюту, клопоталось за вагони. Цим способом справді вивезено було з Києва сотні, коли не тисячі української інтелігенції. Мало знаходилося таких, що не хотіли виїздити й воліли залишитись у столиці України, щоб поділити з нею її долю і самим фактом своєї присутності під чужинецькою окупацією свідчити, що Київ – дійсно-таки українське місто. Два місяці пізніше, вже в Кам'янці, я запитав головного аранжера цього „ісходу“ української інтелігенції за кордон – В. Чеховського: навіщо він це робив, навіщо сприяв витранспортуванню українців з України? Чеховський відповів мені, що не тільки сприяв, але вмисне старався вирядити за кордон якнайбільше української інтелігенції – для того, щоб вона там, в Європі, пропагувала українську справу й агітувала за неї. Бідний Чеховський! Чи уявляв він тоді, сам мужньо залишившись наостанку в Києві на непевну долю, біду й поневіряння, що більша частина виряджених ним „агітаторів“ буде тільки осміщувати й дискредитувати перед чужинцями українську справу й зрештою буде повертатись додому ціною всяких „розчарувань“ та „покаяній“!

Дивлячись на оте гарячкове пакування й виїзд на захід української національної інтелігенції, звичайні київські обивателі міркували собі, що, значить, справа стоїть погано, й готовилися зустрічати нову владу – большевицьку. Загальна думка була така, що, мовляв, большевики, навчені досвідом та щоб прихилити до себе населення в його ширших колах, не будуть цим разом допускати ексцесів і поводитимуться лагідніше. Тому-то серед київського населення, за виїмком національних кіл і заможнішої буржуазії, особливої тривоги не почувалось. А робітники тільки й ждали, щоб большевики прийшли якнайшвидше. Селянство, зібравшись на поклик Директорії й поваливши гетьманство, розійшлося собі по хатах, і армія Директорії розтаяла ще швидше,

ніж була два місяці перед тим зібралась. Залишились певними тільки галицькі частини, але їх було мало. А тут ще треба було посилати щось на допомогу галицькому війську, що облягало Львів. „Отаманська“ метода формування армії, яка знову запанувала з Директорією, певна річ, ніякого сталого й надійного війська утворити не могла. Отже, не треба було бути великим пророком, щоб бачити, що Директорія Києва, а за ним і України за собою не вдержить.

Однаке якось не хотілося в це вірити! Коли я ранком 22 січня попрощався з жінкою й поїхав на двірць, якось не хотілось вірити, що я покидаю Київ надовго, може – навіки. Кругом так тихо, спокійно, життя йде звичайним ходом, українські часописи переповнені ентузіастичними статтями з приводу проголошення злуки України з Галичиною... „Нова Рада“ кепкує з тих, хто вірить, ніби большевики вже під Києвом і ніби захопили Козелець³, друкує чванливу замітку, що, мовляв, досить поставити на козелецькім шляху фігуру одного січового стрільця, щоб усі большевики (які, мовляв, існують лише в хворій уяві наляканого обивателя) пішли врозтіч. Отже, й я, хоч розум казав мені, що оце я прощаюсь з Києвом і з своєю хатою, мабуть, назавжди, дурих сам себе надією, що на Великдень повернусь, і так казав жінці. Речей узяв з собою зовсім мало, одну валізку, гадав – приїду весною, як буде тепло, і тоді заберу більше. Так і виїхав, немов вибрався на яких пару місяців. Жінка про свій виїзд і думати не хотіла: вона була зайнята своїм Державним драматичним театром. Директорія, треба їй віддати справедливість, не брала їй за зле, що вона була жінкою „гетьманського міністра“ і, коли залишала Київ, то на її руки передала певні кошти на утримання театру під большевиками.

Міністр освіти проф[есор] Огієнко обіцяв, що для групи кам'янецьких професорів було віддано окремий вагон: нас мало їхати коло десяти людей, крім того, кілька урядовців канцелярії та бібліотеки, які везли з собою багато книжок і різних приладів для спеціальних кабінетів. Я приїхав на двірць першим. Поїзд уже стояв коло перону. В самому кінці його дійсно був один вагон 4-ої класи, замкнений, про який мені сказали, що це – „професорський“. Значить – правда, вагон для нас буде. Скоро почали з'їждитись інші товариші моєї подорожі, але головного розпорядчика, М. Грінченка, ще не було: він мав документи на вагон, і з його наказу мали нам вагон відчинити. Та ось і він. Та

ледве кондуктор відчинив двері, як велика юрба колишніх полонених (що повертались з німецького полону), яка добивалась до сусідніх вагонів, в один мент відштовхнула нас і захопила цілий наш вагон. Нам не було де й сісти. Довелось звернутись до „сили”. Пішли і десь розшукали на двірці міліціонера, молоденького хлопця років 15–16. Він прийшов з рушницею і за допомогою кондуктора і нас усіх виселив полонених, і ми сяк-так розташувались. Та не встигли ми оговтатись, як до нашого вагона ввійшов якийсь добродій у великій кудлатій шапці („папах”) і почав нас виганяти, кажучи, що цей вагон призначено для народних учителів, які повертаються з якихось не то курсів, не то якогось учительського з’їзду в Києві. Ми показали наші документи, з яких ясно було видно, що вагон призначається для професорів Кам’янецького університету (було зазначене навіть число цього вагону), але добродій не хотів нічого слухати й виганяв нас. Слідом за ним увійшло з десятків людей, учителів і вчительок. Вони просто почали розміщуватись серед нас, розсуваючи наші речі й займаючи кращі місця. Нарешті якось удалось ублагати добродія в „папасі”, щоб нас не виганяв і щоб їхали всі вкупі: вчителі і професори. Він зласкавився і дозволив нам залишитись (вже потім в дорозі виявилось, що вчителі не мали ніякого ні права, ні документа на вагон, а думали взяти просто нахабством: настали часи права „сильного”, то вони з того права й користувалися). Та не встигли ми заспокоїтись, як влетів до вагона якийсь молодий чоловік в кашкеті залізничного урядовця й почав гукати, щоб усі забирались з цього вагона геть, бо його призначено для залізничників, які повертаються з якогось з’їзду (він, як і вчителі в „папасі”, говорив українською мовою). На цей раз ми, законні власники, залишились сидіти тихо по куточках, дожидаючи висліду боротьби, яка закипіла між учителями й залізничниками. Боротьба закінчилась новим компромісом: до вагона ввійшло ще зо двадцять людей, – залізничників, які „згодилися”, щоб залишились у вагоні ті, що вже їхали. Появлялись ще нові претенденти, але залізничники з учителями дуже енергійно їх відбивали. Хтось несамовито добивався до вагону, грозючи вибити вікна, але поїзд рушив, і ми сяк-так порозміщувались по краечках та куточках, які ласкаво позалищували нам учителі та залізничники. Виявилось, що залізничникам треба їхати дуже далеко: більшості до Фастова, де вони пересідали на білоцерківську лінію, а решті до Козятина. І

задля того, щоб самим вигідніше проїхати кілька годин, вони хотіли вигнати всіх пасажирів. Та й учителі їхали не так далеко: майже всі позлазили ще перед Вінницею. Моїм сусідою опинився головний ватажок учительської громади в кудлатій шапці. Розговорившись та впевнившись, що то їдуть дійсно професори українського університету, він пом'якшав, почав оповідати про свій з'їзд і особливо хвалив промову С. Ф. Русової. Та й усі його супутники були найбільше під враженням тої промови. З ним їхала й його жінка, також учителька. Вона була дуже втомлена, й чоловік попросив мене помінятись якомсь там місцями, щоб увільнити їй лаву для лежання. „Ця товаришка, – казав він, – дуже зморилась”. Очевидячки, він гадав, що коли попросить просто задля своєї жінки, то це не так вплине на мене, як коли він проситиме для „товаришки”. Десь між Козятином та Вінницею обоє злізли, дуже мило попрощавшись зі мною, мовби й не цей самий добродій вранці виганяв мене й моїх колег, дурячи, ніби має якийсь документ на наш вагон. Аж під Вінницею наша компанія залишилась зовсім сама, заспокоїлась і почала лаптуватись на ніч. Тепер тільки ми могли знайомитись між собою, бо досі сиділи серед чужих людей і не знали добре, хто з нас саме належить до професорського гурту. Мене здивувало, що більшість виглядала якимись обшарпанцями: в облізлих капелюхах і шапках, стареньких засмальцьованих, потертих пальтах або кожухах; потім я всіх цих людей бачив у Кам'янці зовсім добре і пристойно одягнених... Але я забув, що я сам нове зимове пальто залишив вдома, а вдяг стареньке, яке вже давно не носив; так само вдяг і стару поточену міллю шапку замість нового теплого бриля, що недавно купив у Швейцарії, але покинув тепер у Києві: все це я робив тому, що сподівався, що доведеться, мабуть, їхати серед обставин, коли нова одежа може в дорозі понівечитись, а головню – викликатиме не зовсім прихильні погляди з боку стрічної публіки: мовляв – який буржуї! Бач, як вирядився! Точнісінько так само міркували мої колеги й тому повдягались „якнайскромніше” – так що, коли б кого з них зустрів у такому вбранні у звичайні часи на вулиці в Києві, то ніколи б не подумав, що то університетський професор, а скоріше – жебрак, або босяк. Я спостеріг, як характеристичну ознаку часу, що взагалі тепер люди боялись пристойно, чепурно вдягатись: вважатимуть за буржуїв! У вагоні їхали: проф[есор] Л. Білецький з дружиною, проф[есор] П.

Клименко, проф[есор] М. Столяров, проф[есор] А. Малиновський, доценти М. Васильківський, І. Любарський, М. Плевако з дружиною і кілька урядовців з жінками й дітьми. Хто не був знайомий досі між собою, познайомились. Тішились, що нарешті опинились у своїм гурті, можемо поговорити про свої справи. Та недовго ми тішились: тільки що від'їхали з Козятина, як у нашому вагоні почала горіти вісь. У Вінниці вагон відчепили, нас висадили з нього, поїзд рушив далі, і ми з нашими бебехами опинились на платформі. Стояла морозна ніч. На двірці всі хати були переповнені людьми, ні курці клюнути, але головне: де дівати нам наші речі! Ледве ублагали начальника станції, щоб дозволив розташуватись в якомусь порожньому товарному вагоні. З великими труднощами повтягали туди наші речі, паки з книжками; у вагоні було холодно, як надворі. Добули десь дрова й почали палити залізну грубку, що стояла серед вагона. Палили по черзі цілу ніч, с'як-так улаштувавши жінок та дітей на лавах та на паках з книжками.

На другий день вранці пішли ми до начальника станції просити, щоб дав нам якийсь людський вагон та щоб наказав причепити цей вагон до якогось поїзда, що йде на Жмеринку, – так куди там! Нема ніяких вагонів... Цілий день пересиділи ми у Вінниці і ніяк не змогли ублагати начальника станції. Показували свої документи, пояснили, хто ми такі: нічого! Ходили й до коменданта станції та все напирали на те, що ми ж професори українського університету, що українська влада мусить же нам допомогти. Але це не мало ніякого впливу. Я догадався, що начальникові станції треба дати щось „для смазки“, – недурно ж він так бідкався, що нема олії, нічим мастити вісі по вагонах, того вони так і горять. Та з нашої ученої братії ніхто не вмів давати хабара і не зважувався почати дипломатичні переговори з станційним начальством. Нарешті виручив нас один з наших урядовців; ми склали між собою певну суму, він пішов говорити, – і справді, на ніч ми мали вже вагон 4-ої класи, брудний, обшарпаний, але якось гуртом його почистили, причепурили, вночі нас дійсно причепили до якогось поїзда, і ми рушили далі.

Помалу добрались до Проскурова, а звідти й до Гречан, де починається кам'янецька вітка. Але тут знову захрясли: не було дров, чим нагріти паровоза, й ми простояли цілі дві доби на тих Гречанах. Правда, маючи свій вагон, вже не було так тяжко.

Ходили, добували десь трісок, щоб напалити залізу грубку у вагоні, і терпеливо дожидали, коли-то наш поїзд вирушить. Яюсь непомітно одної ночі поїзд рушив і ранком привіз нас до Кам'янця. Це було, коли не помиляюсь, 26 січня 1919 року.

Хтось із наших канцеляристів, що вже був у Кам'янці, казав, що університет має пару власних коней і що можна буде перевезти речі. Він предложив, що піде сам до міста, до університету, а ми рішили дождати на двірці. Візників не було. Надворі стояв великий мороз. Невеличкий кам'янецький двірць увесь набитий людьми. Видно, що це все – біженці, втікають сюди зі сходу, гадають, що Кам'янець стоїть так далеко в глухому кутку, що ніякі большевики сюди не доберуться. Та й границя близько. Прислухаюсь до розмов. Якийсь старенький добродій, в офіцерському пальті без відзнак (мабуть, якийсь відставний полковник) оповідає про фіолетове проміння, котрим французи з Одеси мають проганяти большевиків. Розповідає, що якийсь відділ з цим промінням уже стоїть під Бахмачем, що большевики тікають в панічній переляку. Хтось додає до цього, що сам бачив, як десь везли сотні пораних большевиків, які посліпили від убійчого проміння. Але аудиторія яюсь мало захоплюється цим оповіданням: мовляв, большевики десь утікають під Бахмачем, а ми ось уже таки опинились тут на краю світа, у Кам'янці!

Та ось прибули великі санки, запряжені університетськими кіньми й почали возити наші речі й паки з книжками, а ми самі почимчикували до університету пішки. Розташувались поки що по порожніх університетських аудиторіях. Дехто залишився там і на довший час, а інші зразу ж почали шукати собі помешкання в місті. Мене гостинно прийняла до себе родина ректора університету проф[есора] Огієнка, відступивши в своїм помешканні дуже гарну й теплу кімнату. Завдяки цьому я позбувся всякого клопоту щодо хати і скоро міг приступити до ознайомлення з університетськими справами і до підготовки до читання лекцій. В цій кімнаті я й прожив увесь час мого перебування в Кам'янці. Мушу зазначити, що проф[есор] Огієнко не схотів брати з мене ніякої платні за кімнату, мотивуючи тим, що це помешкання державне, сам він за нього не платить і тому не може здавати в найми, а приймає мене до себе як доброго знайомого і колегу. Взагалі, та сердечна прихильність і тепле відношення, які я зустрів у гостиннім домі

Огієнків, дуже скрасили мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв.

Кам'янецький університет

Український державний університет у Кам'янці-Подільським у тім вигляді, в яким його засновано восени 1918 року і в яким він zorganizувався й почав свою працю, давно вже перестав існувати. Огнище української культури й просвіти, з такою любов'ю створене українським урядом і науковими колами, з такою сердечною ласкою і щирим привітом зустрінете всім українським громадянством в день урочистого відкриття 22 жовтня 1918 року, – проіснувало недовго. Лиха хуртовина, що почалась на нашій землі з упадком Української Держави, змела, зруйнувала Кам'янецький університет, розпорошила наукові сили, що зібрались в ньому, знівечила його працю. Але в історії наших культурно-просвітніх заходів, в історії нашої національної культури цьому університетові, безперечно, належить певна сторінка, і варто зафіксувати в пам'яті нашого громадянства образ цієї наукової інституції. Гадаю, що мої читачі не нарікатимуть на мене, коли я трохи докладніше зупинюсь на споминах про Кам'янецький університет, – яким він був у перші часи свого існування, коли я на початку 1919 року вступив до його професорської корпорації.

Пригадую собі ті засідання Ради міністрів, де обмірковувався закон про відкриття Українського державного університету в Кам'янці. В проєкті, між іншим, стояло заложення кафедр польської, румунської й жидівської мови та літератури: малось на увазі, що університет, положений на пограниччю кількох країв – Поділля, Буковини, Молдавії й Галичини, – служитиме культурним огнищем, яке матиме притягаючу силу для всіх цих країв і служитиме форпостом української національної культури тут, в цім місці, де з давніх часів перехрещуються різні культурні впливи. Малось на увазі, що державний український університет в Кам'янці, в яких 20 кілометрах від Збруча, не залишиться без корисного впливу й на культурне життя українців зазбруцьких і вже самим фактом свого існування змушуватиме австрійський уряд скоріше задовольнити законні потреби українців австро-угорської держави – мати свою вищу школу у Львові та й у Чернівцях. Тому-то цей законопроект пройшов дуже „гладко” при однодушній згоді

й сприятливому відношенні всіх членів Ради міністрів. Суперечки виникли тільки щодо катедри румунської мови та літератури; дехто з міністрів висловився проти, мотивуючи тим, що треба змагати до того, щоб збільшити культурний вплив і перевагу українців над румунами, а не сприяти розвитку румунщини, яка не має ніякої загальнолюдської ваги й інтересу. Здається, що так цієї самотньої катедри й не затвердили, хоч дехто, і я в тім числі, дуже її обстоювали. Не гадав я тоді, що Кам'янецький університет, інтереси якого я гаряче обстоював, так скоро віддачить мені, даючи мені захист і притулок в тяжку годину мого життя!

Безперечно, організація Кам'янецького університету й його успішний розвиток на першій порі багато завдячує надзвичайній енергії свого першого ректора, проф[есора] І. Огієнка. Справді, він вложив у цей університет масу енергії, масу праці, масу – скажу просто-таки – завзяття і, коли на самім початку 1919 року взяв на себе обов'язки міністра народної освіти, то не залишив ректорства, а ще, скільки міг, уживав свого впливу, щоб забезпечити університет коштами, силами й усім, що було потрібно для його розвитку. Майбутній історик Кам'янецького університету, напевно, підкреслить особисті заслуги проф[есора] Огієнка в справі його організації.

Для приміщення університету малось на меті побудувати окремі будинки; задля цього було призначено спеціально величезну садибу на краю Нового Міста (сто десятин), де можна було б розташуватись на привіллї, розвести сади й парк. Тим часом університет примістився в доволі гарному й обширному будинку середньої технічної школи. Самій школі залишено було один поверх, але вже весною 1919 р[оку] її було цілком виселено – вона перейшла кудись у підсусідки до якоїсь іншої середньої. Виселено з окремого будинку в дворі й директора тої школи та кількох учителів, їхні помешкання зайняв ректор університету й дехто з професорів. Це вийшло не дуже щасливо, бо посіяло серед певних кіл міського населення недоброчливе відношення до університету, підтримуване людьми, причетними до технічної школи. Взагалі, скільки я спостеріг, університет мало був популярний серед місцевого мішаного російсько-польсько-жидівського громадянства в Кам'янці: воно ставилось до університету доволі холодно. Зате цінило його сільське Поділля: більшість студентів було з провінціальної сільської інтелігенції,

дітей селян, містечкових міщан, духовенства. Вписалося в слухачі багато народних учителів та священиків. Ці кола дуже шанували університет і любили його.

Велика середня зала на другому поверсі служила разом актовю залю й коридором і взагалі осередком життя та руху в університеті. Вона була прикрашена великим портретом Шевченка, на жаль, доволі невдалим: поет виглядав на тому портреті якимсь опуцьковатим сільським панком, і тільки по зверхніх контурах і рисах обличчя можна було впізнати, що то Шевченко. Там же на стінах тої зали висіли дві великі таблиці до самої стелі з іменами історичних осіб і відомих українських діячів, що були родом з Поділля. Кінчався той реєстр Володимиром Затонським, комісаром народної освіти за большевицького уряду: автори таблиць, видно, хотіли виявити свою політичну безсторонність при виборі імен.

У великій залі на першому поверсі окремого середнього крила містилася бібліотека. Вона швидко зростала і вже в січні нараховувала в собі коло 10000 томів. З Києва встигли привезти комплекти видань тамошніх наукових інституцій, а зі Львова – комплект видань Наукового товариства імені Шевченка. Пізніше до університетської бібліотеки вступило багато книжок з фундаментальних бібліотек місцевих середніх шкіл та місцевих інституцій. Спеціально наука українознавства була доволі добре представлена в молодій бібліотеці. Поверхом вище над бібліотекою містилася церква, де правив службу Божу о[тець] Юхим Сіцинський, відомий український діяч і заслужений історик Поділля. Служба правилась українською мовою.

При заснуванні університету було відкрито три факультети: історично-філологічний, природничо-математичний і теологічний. Весною 1919 року засновано було факультет юридичний. Студентів було, коли я приїхав, понад 500, крім вільних слухачів. Виклади читалися переважно по обіді й увечері, зважаючи на те, що багато студентів заробляли собі на життя службою по державних, земських та громадських інституціях у Кам'янці. Ректором університету був призначений ще гетьманським наказом проф[есор] І. Огієнко. Персональний склад професорських сил по факультетах (в січні 1919 р[оку]) був такий:

Деканом теологічного факультету вибрано було проф[есора] Василя Біднова, відомого дослідника історії української церкви й

знавця історії степової України. Він і викладав історію української церкви. Крім нього, читали спеціальні курси молоді доценти: Іван Любарський, Микола Васильківський та Оксіюк, вихованці Київської духовної академії. В лютому приїхав і почав викладати історію первісного християнства архієпископ Олексій, а також став читати церковну археологію о[тець] Ю. Сіцинський.

На історично-філологічному факультеті за декана вибрано було проф[есора] П. Клименка, дослідника історії цехів на Україні, колишнього доцента Київського університету. Він читав історію України. Крім нього, читали курси з української історії проф[есор] П. Клепатський (з Одеси) та я. Був ще запрошений зі Львова д[окто]р Іван Крип'якевич, але він застряг там через облогу Львова і так уже й не приїхав до Кам'янця. По катедрі української мови та письменства читали: проф[есор] І. Огієнко, Л. Білецький (обидва – учні акад[еміка] Перетца в Києві) і проф[есор] Микола Плевако (учень проф[есора] М. Сумцова в Харкові). Старенький проф[есор] В. Петр читав класичну філологію, Іван Любарський – латинську мову, Михайло Драй-Хмара – слов'янознавство, о[тець] Ю. Сіцинський – історію Поділля. Мав ще приїхати проф[есор] К. Широцький читати історію українського мистецтва, та задержався через хворобу в Ладизині та там і помер влітку 1919 року на велику шкоду для української науки.

На фізично-математичному факультеті за декана вибрано заслуженого професора Одеського університету П. Бучинського. Він викладав зоологію. Крім нього, викладали: проф[есор] М. Хведорів (з Катеринослава), проф[есор] М. Столяров (з Харкова), проф[есор] А. Малиновський (з Києва), проф[есор] М. Чайківський (зі Львова). Мав ще приїхати зі Львова В. Кучер, та не зміг звідти вибратись. Був ще ряд молодих асистентів та лаборантів, серед яких пригадую Ю. Русова, Оленича, М. Вікула.

Був ще запрошений до Кам'янця цілий ряд старших і молодших учених з різних вищих шкіл на Україні, та скоро перервалась всяка комунікація через наступ большевиків, і Кам'янець залишився при тих силах, які встигли прибути до кінця січня. Взагалі Кам'янецький університет стягнув наукові сили з усіх культурних центрів України: Києва, Ніжина, Харкова, Одеси, Катеринослава й Львова. Все це були природжені українці з різних частин нашої землі від Кубані (проф[есор] Хведорів) до Карпат. З чужих був тільки один чех проф[есор] В. Петр (довголітній

директор гімназії в Києві й професор Ніжинського інституту, недавно він помер уже на Чехо-Словаччині). Університетським лікарем був заслужений український діяч д[окто]р Кость Солуха.

Виклади розпочались скоро по моїм приїзді. Одна за другою читалися вступні лекції нових професорів і доцентів, які збирали завжди велику аудиторію і являлись справжнім святом в університетській сім'ї; а жили дійсно дружно між собою, як одна сім'я, і скільки я пробув у Кам'янці, не пам'ятаю якихось сварок, інтриг, які звичайно каламутять життя таких корпорацій, де сходяться різні люди, різного віку, різних звичок і понять. Взагалі атмосфера панувала в університеті дуже добра. Молодь з живим інтересом ставилась до викладів, видно, вона цінила й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією. Поміж студентами були, одначе, не самі лише українці по народності: були й росіяни, жиди, не пам'ятаю тільки, чи були поляки.

Університет (за моїх принаймні часів) жив своїм замкненим життям, в колі своїх власних наукових інтересів. Я вже згадував, що він стояв до певної міри осторонь від місцевого кам'янецького життя. Це пояснялося, на мою думку, в значній мірі тим, що в самому Кам'янці, властиво, й не було якогось спільного духового громадського життя. Кам'янець, положений на самій границі, служив тільки адміністративним осередком Поділля; значення певного економічного осередку переймала в нього Вінниця, положена більше в центрі й на такім важливім шляху, як Київ – Одеса. Кам'янець, як і кожне губерніальне місто в старій Росії, був перш за все містом чиновників; а вони переважно були зайдиросіяни. Поляки трималися окремо, як за Росії, так і за України. Жиди линули до російського культурного життя. Українці ж були тут переважно дрібні міщани з передмість Кам'янця. Національні українські кола були, як і скрізь у нас, дуже нечисленні, хоч спеціально в Кам'янці вони відзначались доволі великою рухливістю. Людей, щоб спеціально цікавились місцевим краєм, його старовиною, побутом, було в Кам'янці зовсім мало: властиво, крім о[тця] Ю. Сіцинського та археолога-аматора В. Прусевича, нікого й назвати. Сам Кам'янець, таке багате на історичні спомини та пам'ятки місто, не мав якогось місцевого наукового товариства, за виїмком Церковно-археологічного, де за всіх відбувався один о[тець] Ю. Сіцинський. Все це складалось на те, що український

університет прийшов до Кам'янця мов на порожнє місце і сам мусів зробитись для нього культурним осередком, але для цього треба було трохи більше часу і спокійніших обставин.

А ці обставини були такі, що вже з перших днів я відчув, що нормальне життя в університеті ледве чи може тепер налагодитись, так само, як і життя Кам'янця, який от-от мав зробитись тимчасовим осідком українського уряду, що вже покидав Київ. Спеціально ж мені, хоч я тікав у цей час від усякої „політики“, довелось устрянути в таку справу, що мала чисто політичний характер, а саме – в справу ліквідації повстання в північній Бессарабії проти румунів.

*****

¹Політична тюрма в Києві.

²Вже пізніше на еміграції я зустрівся з одним із земляків, завзятим противником Гетьманщини й активним учасником повстання. Він дуже нарікав на те лихо, що сталося з українською справою. Тоді я запитав його: „Навіщо ж ви робили повстання? Чи не краще було б обороняти українську державу, якою б вона не була?“ На це він мені відповів: „Зробити повстання проти Гетьмана було для нас питанням національної честі“.

³70 км. на північний схід від Києва в чернігівським напрямку.

**ДО ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ
НАРОДНЬОЇ ОСВІТИ
(УРИВОК)**

Кам'янець-Подільський Інститут Народної Освіти має за свого хронологічного попередника Український Державний Університет, що його, після довгих і впертих заходів перед Центральною Радою та гетьманським урядом і перемоги численних труднощів, відкрито 22 жовтня 1918 року. Ініціатива його оснування належить не тогочасному Центральному Урядові України, а громадянству Кам'янця.

Питання Українського Університету в Кам'янці підніс на засіданні Мійської Думи 4 січня 1918 року член управи Шульмінський¹. В позачерговій заяві він спинився на історії Кам'янця і, визначивши потребу в робітниках вищої кваліфікації, висловив думку про доцільність заснувати університет в адміністративному центрі Поділля. На пропозицію Шульмінського, Дума одногolosно ухвалила скласти прохання до Центральної Ради і Міністерства про відкриття в Кам'янці університету та обрала двох членів делегації (Нацкевича – польська фракція Думи і Карповича), до якої прилучився ще делегат від Ради „Просвіти” (лік[ар] Солуха). Після звіту делегації з поїздки до Києва, де думку про оснування університету стрінено прихильно, на засіданні Думи від 15 січня обрано т[ак] зв[ану] університетську комісію, якій доручено керувати справою оснування університету. До її складу входили від Думи радники: Шульмінський, Прусевич, Пашенко, Сістер (від євр[ейської] фракції Думи) і Зак, від т[оварист]ва „Просвіта” лікар Солуха, від Т[оварист]ва любителів природи проф[есор] Бучинський, а від Археологічного т[оварист]ва прот[оієрей] Сіцинський. Ц[ентральна] Р[ада] погодилася принципово з питанням і асигнувала на потреби Кам'янецького університету мільйон карбованців, а Кам'янецька Мійська Дума від себе асигнує стільки ж. Щоб справі надати ширшого масштабу, до у[ніверсите]тської комісії кооптують представників земств. Проект Кам'янецької Думи в справі оснування університету попадає в гурток київських професорів (до нього належали: Ганицький, Павлуцький, Сушицький, Огієнко і

ін[ші]), що поставили собі метою оснування Вищих Шкіл на Україні. Він висилає до Кам'янця делегацію (головою її був Огієнко) і після її звіту переймає ініціативу в свої руки. Слід зазначити, що Рада Київського Народнього Університету обрала на ректора майбутнього Кам'янецького У[ніверсите]ту Огієнка і тим, між іншим, треба з'ясувати ту впертість, яку він (Огієнко) виявив в процесі клопотання по справах Ун[іверсите]ту. Справа ішла гладко, доки не дійшла до Міністерства. Почата при Прокоповичі, вона набирає конкретних форм доперва при Василенкові, при якому утворилася спеціальна комісія (під головуванням проф[есора] Вернадського) по оснуванню Вищих Шкіл. Всюди, говорить Пащенко, розглядали справу дуже детально і через те вона посувалася так поволі². Питання про Кам'янецький У[ніверсите]т пересувано чогось з одного засідання на друге і треба було великих зусиль, щоб направити його на засідання. Головною причиною такої тяганини був, на думку Пащенко, матеріальний бік справи. В зв'язку з тим Огієнкові треба було виїхати до Кам'янця, щоби придбати формальні документи на асигнування коштів місцевими установами, і він привіз з собою зобов'язання Мійської управи про асигнування мільйона карб[ованців], про відведення 100 десятин найближчої й найкращої землі для потреб У[ніверсите]ту і про відведення мешкання технічної школи в користування на протязі 5-ти років. Відповідні документи на свої асигнування передала Огієнкові і Губерніяльна управа. Здавалося, що коли були готові усі зобов'язання і виконано всі формальності, справа повинна була б піти скорим темпом і скоро увінчатися успіхом. Та складання проекту нового університету завдало стільки складних питань, стільки потребувало часу на обміркування і викликало стільки суперечок в комісіях і підкомісіях, що прийшлося відмовитися від найнеобхідніших і принципових пунктів, щоби справу У[ніверсите]ту швидче посунути. Остаточний складений проект і різні обрахунки перейшли на розгляд підкомісії по утворенню Кам'янецького У[ніверсите]ту (виділеної з комісії Вернадського). Тяжко посувався кожний пункт, кожна цифра, з великим силкуванням боронилася кожна нова різка. Перешкод було багато з чисто формального боку і по суті. Перш за все суперечки ішли про закладення нового у[ніверсите]ту: чи не могла б бути тільки філія або народній університет чи окремий факультет. Далі ішли перешкоди у[ніверситето]ві, як українському.

Тут все було підставлено: і недостача професорів і недостача літератури, наукових праць, наукових термінів. Зачіпали саме болоче місце. Дійсно, говорить Л. В³, тоді було мало сил і книг, але чому не починать. Коли ж являться українські вчені, як що не буде місця, де б вони могли працювати на українській ниві? Коли ж буде розвиток і розцвіт, як що не буде початку? Так приходилося, говорить далі цитований автор, сперечатися і відстоювать кожну рисочку найближчого, що дало нове життя. Справа переходила з підкомісії в підкомісію, по канцеляріях різних інституцій, то в державну скарбницю, де ні однієї цифри не пропускали без суперечок, чи не можна викреслити чи зменшити, скільки коробок пер піде, скільки стільців... на те все державним хазяйським оком глянула скарбниця. Прийшлося підраховувати, доказувать, переконувать. Багато часу пройшло, доки кошторис переведено, а потім контроль запротестував проти якої-небудь неточности, незаконности, там прийшлося знова улажувати. Далі розгляд законопроекту і обрахунків і Міністерстві Освіти. Треба вичікувати засідань, випрошувати поставить на порядок денний, щоб не одсунули, та щоб були усі необхідні документи, справки. Чуть чого не хватить, то неодмінно буде відложено на тиждень. Перед засіданням Малої ради Міністрів треба було ознайомити кожного зокрема з проектом, зо всім ходом справи, зо всіма обставинами. Закон про Кам'янецький Державний Український Університет був остаточно затверджений аж 17 липня. Ось дві перші статті закону ухваленого Радою Міністрів про заснування К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[ніверситету] У[ніверсите]ту: 1) Заснувати з 1 липня 1918 року в місті Кам'янець-Подільському Державний Український Університет в складі чотирьох факультетів, при чому в 1918 році відкрити в цьому університеті факультети історико-філологічний та фізико-математичний з двома відділами – математичним і природничо-історичним. 2) Відкрити цей університет, поки будуть видані нові устава й штати українських університетів, на підставі сили загального статуту і штату російських університетів з 23-го серпня 1884 року: а) Викладовою мовою в К[ам'янець] П[одільським] Д[ержавнім] У[ніверсите]ті є мова українська, але по проханню факультетів з дозволу Міністра Народньої Освіти в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою⁴. На основі вищесказаного можна констатувати, що ідея Кам'янецького Українського

Університету виникла на місці і що його оснування сталося після довгих і впертих заходів і труднощів, роблених органами Центральної Влади. Від Прокоповича до Василенка пройшов довгий час постійних клопотань, впертих заходів, настоювань і переговорів, доки у „своїх“ довелося вихлопотати „свою“ вищу школу⁵.

Здавалось-би, що Кам'янецький Д[ержавний] У[країнський] У[ніверсите]т за часи гетьманату і У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], які чванилися перед світом великою любов'ю до української культури, опшивав в достатках і мав знамениті умови для розвитку. Так не було. Важкі матеріальні його умови найкраще схарактеризує відозва голови у[ніверсите]тської комісії проф[есора] Огієнка до установ і громадян Поділля і Правобережжя: „З 1 липня 1918 року, читаємо в ній, в місті Кам'янці-Подільським засновано нове вогнище вищої культури – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. На перших кроках свого життя новий У[ніверсите]т має силу перешкод на дорозі до кращого розвитку, бо його упорядкування під час теперішньої небувалої дорожнечі вимагає надзвичайних коштів. У[ніверси]тет вже розпочав свою культурну діяльність, але поки що не має жодного приладдя до нормального університетського життя. Бібліотека університету порожня і брак потрібних для науки книжок хутко дається в знаки. Держава асигнувала на Кам'янець-Подільський університет на 1918/1919 академічний рік 1175400 карб[ованців], проте цієї суми не хватить на таке упорядкування У[ніверсите]ту, якого потребує перший національний храм вищої науки. При К[ам'янець] П[одільському] Д[ержавному] У[країнському] У[ніверсите]ті засновується, вперше на сході слов'янства, ще й богословський факультет, а на історично-філологічному факультеті дві нових національних катедри: одна польської, друга єврейської літератури і історії⁶, – а все це вимагає надзвичайних видатків. Крім цього, небувала дорожнеча життя надзвичайно впливає на зменшення академічної праці нашого студентства, бо йому доводиться марнувати свій час тільки на відшукання хліба насущного, забуваючи про хліб духовний. Отже повинно негайно допомогти неможньому студентству і дати йому можливу змогу нормально вести своє навчання. Для цього при К[ам'янецькому] Д[ержавному] У[країнському] У[ніверсите]ті засновується Т[оварист]во допомоги неможлими студентам,

засновується бурса, їдальня і т[акє] і[нше]. Все це потребує великих коштів, надзвичайних видатків. Бачучи такі потреби університету, відчуваючи надзвичайну скруту студентську, Кам'янецька Повітова Рада, найбільше зруйнованого війною повіту, асигнувала К[ам'янець] П[одільському] Д[ержавному] У[країнському] У[ніверситету]ві 250000 карб[ованців] на його потреби і щорічно по 10000 на студентські стипендії. Знаючи повсякчасну прихильність Вашу до Культури, Комісія по збудуванню К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверсите]ту звертається до Вас з щирим проханням прикласти і свою лепту до збудування нового культурного вогнища, піти стежкою К[ам'янецької] П[овітової] Ради і асигнувати певну суму на потреби К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверсите]ту і на стипендії незаможньому студентству"⁷. Рівночасно видано і другий заклик задля дарування бібліотеці У[ніверсите]ту кни⁸. Цей документ незвичайно характерний, бо він рельєфно малює умови академічної праці К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверсите]ту в перший період його існування, і він вповні вистачає для уявлення міри піклування про нього з боку центрального уряду. Характеристику умов першого року У[країнського] Д[ержавного] У[ніверсите]ту подає стаття Л. Вітовича⁹ на основі даних ректора проф[есора] Огієнка, який підкреслює відсутність відповідного помешкання, приладдя („треба вести практичні справи, а приладдя немає“), бібліотеки („брак в книжках відбивається страшенно і на студентах, і професорах“) і професури. Їдальню не можна відкрити, бо немає помешкання. Існувала бурса, но упала. Факультет історико-філологічний при невеликій кількості професури просперував ще яко-такто. Но в жахливому стані перейшов перший рік на фізико-математичному факультеті. Ось що пише про нього автор статті в ювілейному листку з 22.X.1919 року: „Отже перш всього мусимо сказати, що з початку заснування ф[акульте]ту, себто з осені 1918 р[оку] ф[акульте]т мав лише тільки одного професора П. М. Бучинського та двох асистентів: М. Любичанківського і М. Вікула та біля 50 слухачів. Проф[есор] Бучинський один власне і розпочав академічний рік, викладами курсу загальної гістології для природників. При кінці семестру приїхав проф[есор] Хведорів, а вже з січня 1919 р[оку] почали приїздити професори, запрошені ректором Огієнком, який тоді був

міністром Освіти. В січні добавився ще один професор, астроном-наглядач Оленич. З приїздом професорів Малиновського, Столярова, Хведорова та Чайковського, крім природничого відділу, народився і математичний. На жаль, Чайківський виїхав в мандрівку за кордон і досі не повернувся, а асистента Любичанківського було вбито. Таким чином, з першого року існування ф[акульте]ту залишилися 4 професори, астроном-наглядач та два асистенти при двох кабінетах: зоотомічному і хемічному. Фізичний кабінет тільки почав тоді влаштовуватися і проф[есору] Малиновському доводилося поруч з читанням лекцій готувати фізичні приладдя"¹⁰. Другий рік для факультету фізико-математичного був сприятливіший. „Літом, говорить автор цитованої статті, було обібрано декілька молодих професорів Галичан: прив[ат]-доцента по катедрі фізіології рослин Д[окто]ра Гаморака Н. Т. і приват-доцента по катедрі географії Д[окто]ра Гериновича В. О., а крім того асистентів по катедрі мінералогії та кристалографії С. Назаревича і А. Чернявського, по катедрі хемії Добровольського і Краснікова та по катедрі ботаніки Регула і Феодосієва. Та значна частина професорів, яка числилася в списках, не викладала, бо події на фронті не давали можливості приїхати запрошеним і обібраним професорам: Кучеру, Гірнякові, Левицькому, Рудницькому, Мамродіяді і др[угим]"¹¹. На початку другого акад[емічного] року (1919/20) академічний склад К[ам'янецького] У[ніверсите]ту був такий: Історико-філологічний факультет: Декан – Білецький Л. Т. Професори: орд[инарний] проф[есор] Петр В. І., екстраорд[инарний] проф[есор] Огієнко І. І. (він же і ректор У[ніверсите]ту) і Єлачич О. К. В[иконуючий] об[ов'язки] екстраорд[инарного] Клименко П. В., Широцький К. В. (умер 13 вересня 1919 р[оку]) і Шелудько Л. Приват-доценти: Білецький Л. Т., Балея Степан, Б'ялковський Л. Б., Дорошенко Д. І., Крип'якевич І., Клепатський П. Г., Любарський І. А., Ларин Б., Плевако М. К., Пилипович, Драй-Хмара М. О. Фізико-математичний факультет: декан – проф[есор] Бучинський П. М. Професори: орд[инарний] проф[есор] Хведорів М. М., в[иконуючий] об[ов'язки] орд[инарний] проф[есор] Столярів М. О., екстраорд[инарний] проф[есор] Мамродіяді і Малиновський А. Ед. Прив[ат]-доц[енти] Гірняк Ю., Кучер В., Левицький Л., Тисовський О., Чайковський, Геринович В. О., Гаморак Н. Т. Сільсько-господарський факультет: Декан – Бачинський С. В. Професори:

в[иконує] об[ов'язки] екстраорд[инарного] проф[есора] Геращенко М. Т., приват-доценти: Крижанівський Б. О., Архипенко Є. П., Бачинський О. М. Богословський факультет: Декан ф[акультету] проф[есор] Біднов. Професори: в[иконує] об[ов'язки] екстраорд[инарного] проф[есора] Неселовський О. З., приват-доценти: Васильківський М. М., Оксіук Й. Ф., Прахов О. і Сіцинський Ю. Й. Правничий факультет: Декан ф[акультету] приват-доц[ент] Синявський А. С. Професори: приват-доценти Лебідь-Юрчик Х. М., Остапенко С., Рафальський В. Т., Синявський А. С. і Завадський Е. А.¹². Мешкальну кризу ліквідовано закупом дому б[увшої] Славутинської гімназії (по вул[иці] Петровського 81 – де нині Хемтехнікум), двох домів по вул[иці] Робфака (заняті С[ільсько] Г[осподарським] І[нститутом]) і дому з огородами по вул[иці] Високий 8 (б[увших] Осаулових – де тепер приватні мешкання акад[емічного] пер[соналу] С[ільсько] Г[осподарського] І[нституту]). Для університетського життя, бібліотеки, в першому році, як це відзначив проф[есор] Огієнко, так як би не було. Бібліотечні цінності склалися в наслідок дарувань різних громадян і установ і тому вона у великій мірі мала випадковий характер. Початок оснуванню біб[ліотеки] У[ніверсите]ту дав пок[ійний] проф[есор] Бучинський П. М., який подарував У[ніверсите]ту 244 книг великої наукової вартості, Подільське Церк[овно] Істор[ичне] Археолог[ічне] Т[овариств]о 59 стародруків, 30 томів актів виданих Віленськ[ою] Арх[еологічною] Комісією і 30 книг різного змісту, Київська Дух[овна] Акад[емія] 796 книг, серед яких усі Труды Київської Дух[овної] Акад[емії], починаючи з 1860 року, прис[яжний] повір[ений] Альтер 70 книг по медицині, дир[ектор] Кам[янець]-Под[ільської] Комерц[ійної] школи 256 книг і т[ак] д[алі], а крім цього дарують усі свої видання видавничі т[овариств]а: „В[идавницт]во Харківського Кредитового Союзу Кооперат[орів]“, „Українська Школа“, „Серп і Молот“, „Грунт“, „Вернигора“, „Дзвін“ і ін[ші]. В день відкриття У[ніверсите]ту було в бібл[іотеці] всього 1686 книг. В другому році існування подарувала У[ніверсите]ту хлоп'яча гімназія 2716 книг, Губ[ерніяльна] Нар[одна] Управа 475 к[ниг], Наукове Т[овариств]о імені Шевченка у Львові 408, Хитків (книги Козятинської школи) – 2280, Русова С. Ф. 643, Огієнко 58, а крім цього куплено у різних приватних людей і магазинах 11169 книг, так що на 15 жовтня 1919 р[оку] було всього 19872 книг¹³. Закуплено цілі бібліотеки Шторца

і Даревського. Згідно даним канцелярії по студентським справам, було в першому акад[емічному] році студентів 490, з чого на історико-філологічному ф[акульте]ті 187, на богословському 20, на фіз[ико]-мат[ематичному] 286, з чого на відділі математичному 96, а на природничому 190. В другому акад[емічному] році 1919/20 до 15/Х зачислено 510, з чого на історико-філологічний 80, математичний від[діл] ф[ізико]-м[атематичного] ф[акульте]ту 71, на природничий від[діл] ф[ізико]-м[атематичного] ф[акульте]ту 80, на богословський 8, на правничий 130, на сільсько-господарський ф[акульте]т 143¹⁴. Склад студентства був переважно випадковий. Постійний контингент був дуже малий, як це видно з звіту фіз[ико]-мат[ематичного] ф[акульте]ту, цитованого вище, де в першому акад[емічному] році з 186 записаних фактично слухали лекції біля 50 студентів. Бути студентом було „модою” і правління У[ніверсите]ту мало кому відмовляло цієї чести і приємности. Вписувалося в У[ніверсите]т духовенство, військові старшини та просто громадяни, які скінчили середню школу (а таких в Кам'янці самому було багато), які рідко відвідували У[ніверсите]т, а ще рідше брали участь в академічному життю. В другому академічному році фактичних студентів, це є тих, які були організовані і брали участь в життю У[ніверсите]ту, можна рахувати біля 250. Як вже зазначено вище, матеріальна обстановка, в якому находився У[ніверсите]т в першому і другому академічному році, була дуже несприятлива і тому певних академічних ефектів його праці не можна було сподіватися. Академічна робота велася без загального плану, кожний професор чи приват-доцент уявляв собою самостійну академічну одиницю, керування методичною роботою в нинішньому розумінню цього слова не було. Наукова праця академічного персоналу виявлялася працею в Науковому Т[оваристві]ві (з січня 1920 року), головню ж складанням курсів, бо відповідних підручників було дуже мало. В літографії У[ніверсите]ту (де працювали студенти) видано такі лекції: Сферична тригонометрія (Оленич), Сферична геометрія (Оленич), Слов'язознавство (Драй-Хмара), Аналітична геометрія (Столяров), Фізична географія (Геринович), Географія Сходу Європи т[ом]и I і II (Геринович), Географія України (Геринович), Енциклопедія математики (С. Бачинський), Аналіз безконечно маліючих (Хведорів)¹⁵. Почато видання 2 т[ому] Записок. Окремо друковано праці: Політична економія (Остапенко), Анатомія

рослин (Гаморак), Історія української мови (Огієнко), Суспільна агрономія (Олійник), Основи географії (В. Геринович), Фізична географія (В. Геринович) і Про комети (Оленич). Із студентських гуртків гарно працював природознавчий і географічний (при якому основано метеорологічну станцію).

Дуже важка була рівно ж і політична обстановка. Військова влада У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і польська за часи уповноваженого уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], загрожувала часто зняттям різних університетських цінностей. Прим[іром], в бурсі, де найшло пристановище бідняцьке студентство, розквартирувався шпиталь. Дуже часто доводилося У[ніверсите]тові оборонювати будинки перед кватерунком військових частин. Деколи справа стояла так гостро, що Рада У[ніверсите]ту мусіла звертатися до самого „головного отамана”. Крім реквізицій, були труси і арешти, про що свідчать протоколи засідань Правління У[ніверсите]ту. Ось пр[иміром], в ніч з 10 на 11 червня начальником міліції був зроблений трус в будинку У[ніверсите]ту, де було затримано 2-х професорів. Міністерство Преси і Інформації наказом від 30 червня каже перевести підрахунок всього паперу, який був в ун[іверситет]ській друкарні і забороняє його використовувати. З інших моментів, які утворювали важку атмосферу і перешкождали процесові академічної роботи в дорадянський період історії У[ніверсите]ту, слід відзначити бешкети польських жовнірів в у[ніверси]тетському дворі, вперті змагання до виселення Галичан студентів і професорів з Кам'янця¹⁶ (за участь в поході під час Шевченківського свята в 1920 р[оку]), трус польських жовнірів в городній землянці, зірвання польською жандармерією академії в честь Франка в У[ніверсите]ті, змагання польської скарбової палати до розрахунку марками і т[ак] д[алі]. Господарство У[ніверсите]ту, яке повинно було стати до певної міри його матеріальною базою, велося не по-господарськи, не дає прибутків, а страти. Перед нами докладна записка комісії по обревізуванню у[ніверси]тетських городів від 17 липня 1919 року, в якій зазначено, що сума авансів, виданих завгородом, на багато перевищує витрати, немає виправдуючих документів на велику суму, живий і мертвий реманент, не має помешкання, немає опису інвентаря і т[ак] і[нше]. В таких умовах нормальна праця не могла дати відповідного ефекту. В найприкрішому стані найшлася мало

забезпечена приват-доцентура і студентська маса¹⁷, яка починає сама організовуватися в трудові артілі (С[тудентська] Т[рудова] А[ртіль]) і заробляє на утримання різкою дров, працею в городах й майстернях і т[ак]е і[нше]. В найгіршому матеріальному стані найшлися Галичане (політичні емігранти з Західної України). В У[ніверсите]ті був їх досить значний відсоток і вони були залізним контингентом, бо політичні обставини не дозволяли їм повертатися додому. Треба відзначити, що Університет для Галичан взагалі (як для студентів, так і для професорів) спочатку (за часи уповноваженого У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] – фактично за часи польської окупації) був азилем та тішився чимось в роді *sacro saricittas*. „Увійшовши в університетську браму тебе огортало почуття певности, вийшовши з У[ніверсите]ту ти повинен був бути приготованим на арест”. З кінця квітня 1920 року (на передодні польської офензиви, після передачі п'яти західне-подільських повітів Урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] Польській Речі Посполитій) У[ніверсите]т перестав бути нетикальним і стратив значення азилію. Слід зазначити, що на учоті окупантів було також ішли труси та арести. Внаслідок цього студентство почало розбігатися, аудиторії пустіли, академічне життя завмирало. Рівно ж роз'їжджати почали професори, хто тому, що політичні умови стали неможливі, хто в інші місцевини за кращими посадами, спокійнішими і нормальнішими умовами життя¹⁸.

Під напором Червоних військ починається відступ польських і УНР-івських військ, починаються чимраз частіші арести і труси. Відступаюче військо нещадно забирає з собою цінності, як би передчувало, що евакуюється в останнє. 16 листопаду 1920 року кінчається УНР-івський і дорадянський період і починається другий – радянський.

Цікаво, як оцінювало громадянство і професура роботу У[ніверсите]ту, і в чому находили причини його слабкої праці і малопродуктивності. Одиною, мені відомою, друкованою критикою праці У[ніверсите]ту є стаття прив[ат]-доц[ента] Драй-Хмари¹⁹, який (поминаю його оцінку політичної ситуації) бачить головного винуватця в ректорові Огієнкові. Університет, пише він, не мав постійного ректора, який би весь час був при йому, охороняв його в тяжку годину та стежив за нормальним розвитком академічного життя. В найтрудніші часи він кидав У[ніверси]тет і

виїздив за кордон, лишаючи його на божу волю. Займаючи, що найменш чотири-п'ять високих відповідальних посад (ректор, головноуповноважений У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], міністр віроісповідань, голова Червоного Хреста etc.), він У[ніверсите]тові, інституції цілком аполітичній, надавав якийсь політичний характер, наражуючи його на всякі неприємності. Нові сили не приваблювалися до У[ніверсите]ту, а ті, що працювали в йому раніш, зобачивши безладдя і сваволю, кидали його і переходили в інші місця. Так втрачено було значну частину професорського персоналу: заслуженого проф[есора] Петра, орд[инарного] проф[есора] Столярова і Тимченка, прив[ат]-доц[ента] Остапенка, Плевако, Дорошенка, Синявського, Чайківського, Бирчака, Пеленського, Архипенка, лектора Поповича і і[нші]. На видавничу діяльність У[ніверсите]ту не було звернено належної уваги, а була можливість, так як У[ніверси]тет мав свою друкарню і літографію. Матеріал в рукописах був майже по усіх катедрах готовий до друку. Господарство університетським городом було нижче критики і не давало помочи ні студентству, ні професурі. Не знімаючи вини за стан У[ніверсите]ту з ректора проф[есора] Огієнка, мусимо зазначити, що коріння зла лежало глибше і ширше, в тій обстановці, яка була питома У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], а виявлення якої вимагає широкого і глибокого аналізу.

В часі першого УНР-івського, дорадянського періоду маємо два радянські інтервали: перший, приблизно від 15 квітня до 15-го червня 1919 року і другий від 11 липня до 28 вересня 1920 року. Для характеристики першого періоду маємо поки що дуже мало матеріалів. Ось як характеризує життя У[ніверсите]ту за часи Радянської влади її антипод – проф[есор] Огієнко: „Навіть під час большевицької навали, якось ніби обережно відносилися до У[ніверсите]ту, не спричинили ніякої шкоди і єдиним наслідком большевицького панування – це зісталася і зараз існує педагогічна Рада, в склад якої входять представники студентства і спілки служачих”²⁰. На основі протоколів засідань У[ніверсите]ту можна констатувати, що в часі весняного радянського інтервалу структура У[ніверсите]ту була нетронута – існував навіть богословський факультет. Назва університету осталася давня. Щоб не декомплектувати студентську масу і не підривати академічного життя, Ревком дав студентам відстрочки від мобілізації, для

підтримання життя У[ніверсите]ту видає охоронний лист для будинків і майна, ведеться робота по його обладнанню, навіть планується будівництво нових будівель для нього. Про якийсь вплив Радянської влади на студентську масу можна вносити з слів ректора Огієнка: „В минулому році при університеті була бурса, хоча великої потреби в ній не відчувалося, бо в ній було всього 25 душ. Але і ця невелика підмога незаможному студентству була знищена. В зв'язку з приходом більшовиків загальна дезорганізація мала вплив і на деяких студентів з бурси і вони її зруйнували”²¹. Перший радянський інтервал мав значний вплив на розвій професійного руху у[ніверсите]тських служачих і організованого студентства. Вже поближжя Радянської влади в березні і в перших днях квітня 1919 року стимулювало основання спілки служачих, що сталося на організаційних зборах від 24-го березня зг[аданого] року²². Правління У[ніверси]тету постановило оснування спілки вітати і прийняти до відома. З приходом Радвлади вводиться 8 годинний робочий день (згідно з словесною заявою Комісара Народньої Освіти Поділля В. Затонського). В матеріялах У[ніверсите]ту є документ, де місцевий Ревком стає в охорону професійних прав служачих. (Відношення від 27-го квітня наказує залишити помешкання в У[ніверсите]ті за службовцем Шатківським, доки йому не буде вишукано помешкання квартирного комісією при Ревкомі). З черги спілка служачих домагається участі в правлінні У[ніверсите]ту. На засідання правління У[ніверсите]ту 13/V 1919 р[оку] поступає від спілки дві заяви: 1. Що загальні збори Спілки від 11 травня ухвалили домагатися представництва спілки в Раді професорів і Правлінні У[ніверсите]ту з правом рішачого голосу у всіх питаннях, крім академічних і 2. Домагатися, щоб перевод і звільнення служачих відбувалися лише при порозумінні з спілкою служачих. Правління ці питання само не вирішає, лише передає на розгляд Ради професорів. Яке було вирішення цієї справи, мені не довелося досі констатувати, но з дальших матеріялів видно, що справа скінчилася побідною спілки служачих (і студ[ентських] організацій, які також рівночасно піднесли аналогічне питання), бо представник спілки служачих бере участь на засіданні правління від 16, а представник студентства від 27 травня. З відходом Радянської влади позиція служачих і студентства мусіла все таки бути досить сильна, коли здобутки, осягненні за її існування, залишилися. В своєму звіті

про стан У[ніверсите]ту проф[есор] Огієнко на засіданні Університетської Комісії від 28 червня 1919 р[оку] сказав таке: „Наслідком більшовицького панування залишилася і зараз існує реорганізована педагогічна Рада, в склад якої входять представники від студентства і спілки служачих (останні два слова додані олівцем невідомо мені, чією рукою – д[окто]р В. Гер[инович]). З дальшого матеріялу видно, що правління не було задоволене здобутками спілки, коли між ним і нею приходиться до гострих суперечок, які набрали особливої гостроти в серпні місяці 1919 р[оку]. Ці суперечки виникли на тлі втручання спілки в справу звільнення і призначення службовців; наслідком того інциденту була, здається, втрата прав спілки брати участь в правлінні. Після засідання правління від 5/VIII, представників спілки служачих в дорадянському періоді не бачимо”²³. Про участь професури в радянському будівництві в часі першого радянського інтервалу писаних матеріялів немає. На основі слів проф[есора] Неселовського, групою професорів, на чолі яких стояв проф[есор] Столярів, була влаштована серія лекцій для робітників м[іста] Кам’янця.

Багато багатчий змістом і наслідками на життя У[ніверсите]ту був другий радянський інтервал, мимо цього, що переважна частина його припадає на час вакаційний. Мимо канікулярного часу університет стає центром численних зібрань, нарад, мітингів, лекцій і т[ак] і[нше]. В У[ніверсите]ті відбувся великий повіт[овий] учительський з’їзд з численними привітаннями і доповідями. Здається, під час його вперше в У[ніверсите]ті виступали з промовами представники Радвлади²⁴. Від імені У[ніверсите]ту вітав З’їзд голова Ради У[ніверсите]ту проф[есор] Хведорів, 28/VII помімо канікулярного часу призначено до У[ніверсите]ту комісара, і з того моменту починаються його перші реорганізації. Їх рисують перші накази комісара У[ніверсите]ту А. Волянського, які й ми, як історичні, цитуємо дослівно:

Наказ № 1. По Кам’янецькому Університетові. §1. Цього числа по наказу Подгубревкому за ч[ислом] 499 я приступив до виконання обов’язків Комісара У[ніверсите]ту. §2. Прийом по справах У[ніверсите]ту секретарів та керуючих окремими закладами з 12 до 1 години, а всіх інших осіб з 1 до 2 год[ини] щоденно, крім свят. §3. Все листування У[ніверсите]ту ведеться за моїм підписом. §4. Правління У[ніверсите]ту тимчасово

перетворюється в господарчу Раду і працює в складі Голови Ради У[ніверсите]ту, його товариша і деканів фізико-математичного, історично-філологічного та сільсько-господарського факультетів, представників від студентства і служачих У[ніверсите]ту. §5. Університетська Рада тимчасово працює в складі всього академічного персоналу та представників від студентства. §6. Протоколи засідань господарчої Ради У[ніверсите]ту представляються мені на затвердження. §7. Факультет богословський закривається з 11 цього липня, факультети правничий та історико-філологічний реорганізується в факультет соціальних наук. Ліквідація справ богословського факультету по частині господарській переводиться Господарчою Радою, а по академічній частині Радою У[ніверсите]ту терміном по 15 серпня цього року. §8. Всі відпустки, командировочні свідоцтва видані після 11 цього липня особам академічного складу У[ніверсите]ту, касуються. 28/VII 1920 р[оку]. Комісар У[ніверсите]ту А. Волянський.

Наказ № 2. По Кам'янецькому Університетові. I. По академічній частині. §1. Комісія по перекладу законів б[увшої] Російської імперії на українську мову розпускається з припиненням видатків на неї. §2. В додаток до наказу № 1 розпускаються усі комісії та заклади, що існували при богословським факультеті. §3. Звання декана касується. Обов'язки б[увших] деканів переходять до голів факультетських рад, які мусять бути обраними в найкоротший термін реформованими факультетськими радами. II. По господарчій частині. §4. Засідання Ради переводити після урядових годин. §5. Урядові години в Університеті з 10 до 16 годин дня. Пропонується служачим не спізнюватися і в урядові години без дозволу завідуючих канцеляріями на довгий час праці не покидати. §6. Прохання урядовців про відпустки з резолюціями начальників канцелярій представляти мені. 30 липня 1920 року. Комісар У[ніверсите]ту Волянський А.

Наказ № 3. По Кам'янецькому Університетові. §1. На відміну наказу б[увшого] Ректора Університету професора Огієнка за № 94 від 19 травня б[іжучого] р[оку] касуються вільні суботи. §2. Листи одержані на ім'я У[ніверсите]ту докладає мені т[овариш] секретар Господарчої Ради. Комісар У[ніверсите]ту Волянський. 31 липня 1920 р[оку].

Праця політкомісара в У[ніверсите]ті і партосередку привела до перших студентських організацій і їх співучасті в радянському будівництві. Студентство, яке давніше працювало в підпіллі, висуває одкрито нові гасла. Організаційне Бюро студентське звертається до революційного студентства з відозвою, яку як історичний акт в життю Кам'янецького студентства цитуємо:

До революційного студентства. Вперше замісто класової школи, буржуазної, будується нова школа вільна від забобон ладу капіталістичного. Будується дійсно школа знання, якої завданням не є підготовлювати чиновників та рабів, слухняних буржуа, а вільних громадян – будівничих соціалістичного суспільства. Такою є і мусить бути та єдина трудова вища школа, яку будує тепер радянська влада. Але ж ні героїчні зусилля освітніх установ, ні навіть діяльність незвичайної кількості льолярної професури не зможуть без допомоги студентства зробити нову школу дійсно вищою школою, школою життя. Тільки підтримка організованого студентства, що найбільш заінтересоване в розвитку її, може внести живий творчий дух у школу та налагодить її роботу. Організаційне бюро звертається до Вас т[овариші] з гарячим закликком об'єднатися біля колективу революційного студентства.

На революційне студентство лягає тяжке, но славне завдання: прокласти перші стежки до великого майбутнього, йому то й прийдеться винести на собі перші труднощі та невігоди будівництва при умові загальної розрухи.

Наші завдання ідентичні завданням передових бійців пролетаріату. Ми, як і вони, повинні продержатися на своїм революційнім форпості до підходу свіжих сил пролетарської молоді. От тоді всякий опір новому почину буде остаточно зломлений і прийде епоха небувалого розцвіту нічим необмеженої живої радісної творчості.

Платформа, на якій стоїть революційне студентство:

1. В епоху пролетарської революції в умовах рішучої ліквідації усіх пережитків ладу буржуазного і закладення підвалин соціалістичного суспільства все будівництво по усіх царинах суспільного життя мусить знаходитися в руках свідомих передових бійців за колективний устрій.

2. Виходячи з цього, колектив революційного студентства стоїть на ґрунті міжнароднього руху за соціалізм і в своїх виступах іде поруч з організованим пролетаріатом.

3. Для досягнення основних соціальних і економічних завдань колектив об'єднує все студентство, що ставить собі метою здійснення соціалізму шляхом диктатури пролетаріату.

Найближчі завдання колективу:

1. Поруч з організованим пролетаріатом та органами його влади робота по соціалістичному будівництву.

2. Підвищення рівня класової та політичної свідомости пролетарських верств студентства.

3. Утворення вільної пролетарської вищої школи з ідеєю виявлення продуктивної та суспільної необхідної праці.

4. Утворення найбільш корисних технічних і культурно-правних та економічних умов студентської праці.

5. Підвищення рівня культури народу відкриттям робітничого факультету.

6. Найтісніші взаємовідносини зо всіма пролетарськими культ-освітніми радянськими установами.

Організаційне бюро пропонує усім т[оваришам] студентам, що приймають зазначену платформу, негайно записатися в члени колективу.

Запис провадиться щодня т[оваришем] Мізіним В. в кабінеті комісара Університету од 6 год[ини] до 8 год[ини] веч[ора]²⁵.
Організаційне бюро.

За часи цього інтервалу Радвлади переведено вписи до Університету і почато новий академічний рік. Вписи переведено на основі нових положень, умічених в відозві У[ніверсите]ту з нагоди початку нового акад[емічного] року. Ось цей також історичний документ нашої Вищої Школи:

Кам'янецький Український Університет.

Вища Школа Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Доводиться до відома громадянства, що з 1 серпня ц[ього] р[оку] відкрито прийом до Університету.

Згідно нових радянських інструкцій, до університету приймаються усі громадяне обох полів, що досягли 17 років. Матурні посвідчення про скінчення середньої школи не вимагаються. Метричні свідоцтва, свідоцтва про відношення до совітської служби, а також дві фот[ографічні] картки – необхідні. Кожний факультет доводить до загального відома мінімум обсягу знань, необхідних для проходження курсу на тім чи іншим

факультеті, котрий (мінімум) не може бути менше обсягу знань вищої початкової школи.

В першу чергу приймаються діти трудящихся, членів продукційних професійних союзів, членів Комсомола, членів К[омуністичної] П[артії] Б[ільшовиків] У[країни] і соціалістичних партій, стоящих на радянській платформі, і пробувших не менше 4-ох місяців до поступлення в Совпрофах і не менше 6 місяців у відповідних партійних організаціях.

До зарахування в дійсні студенти слухачі рахуються кандидатами.

Всі прохання про зачислення подаються до Канцелярії Студентських справ У[ніверсите]ту, Секретарю її щодня від 12 до 3 по радянському часу.

Навчання безплатне.

Викладання лекцій на усіх факультетах: (фізико-математичному з відділами математичним і природничим, факультеті соціальних наук, що організовано його з факультетів історично-філологічного і правничого, і сільсько-господарчому) починається з 1 вересня 1920 року.

Комісар У[ніверсите]ту Волянський.

Голова Ради У[ніверсите]ту професор Хведорів.

Секретар Студентських Справ М. Грінченко.

Початок акад[емічного] року, який характерний великим напливом бідняцького студентства, перервав поворот У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], що тривав до 16 листопаду 1920 року.

Участь професури в цьому радянському інтервалі в радянському будівництві виявилася читанням лекцій по клубах м[іста] Кам'янця, частими виїздами на села, роботою в відділі Народньої Освіти, участю в суботниках і т[аке] ін[ше]²⁶. Частина працювала в редакції „Червона Галичина“, де працювали в Галревкомі. Жваво ішла робота в Народньому університеті, який мимо виїзду деяких професорів не упав, а продовжував свою роботу при численній аудиторії²⁷.

Виразна радянська позиція частини студентства і професури під час другого радянського інтервалу викликала репресії з боку уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] (що повернув 28 вересня 1920 р[оку], які ще більше загострили протиріччя в У[ніверсите]ті. Та УНР-івський період не тривав довго – і 16 листопаду повертає Радвлада, а з нею і структура У[ніверсите]ту,

що запустила вже досить глибоке коріння під час згаданого другого інтервалу.

На цьому кінчається перший або УНР-івський період історії К[ам'янець] П[одільської] Вищої Школи, період, якого не торкнула ще рука історика, період складний і дуже інтересний, якого об'єктивної характеристики ще не має. Хто його пережив, перед чікими очима переходив процес академічної роботи і керування, хто розшифрував оточення К[ам'янець] П[одільського] У[ніверсите]ту, хто перелистував документи його і в них найшов потвердження пережитого – ремінісценції якого, як важкий сон деприсує лягають на психіку – цей відрізняє в У[ніверсите]ті дві відмінні, як антиподи, сторони: зовнішню (показну) і внутрішню. Широкі кола громадянства, особливо за кордоном, знають одну зовнішню. Вона була гарна, но керівники У[ніверсите]ту, як і будівничі У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], на неї звертали увагу і вміли себе знаменито рекламувати. Але ця сторона не відбиває другої – внутрішньої. Цю другу сторону медалі, характеристику якої читач знаходить в нашій статті, опертій на матеріали У[ніверсите]ту і газетний матеріал УНР-івського часу, знає небагато. Ця сторона була бідна і не могла дати навіть таких ефектів, яких бажали мати громадяне м[іста] Кам'янця, які дали ініціативу до існування У[ніверсите]ту. Тягар університетської праці несли одиниці, невідомі солдати академічного життя, люди без великих претензій і амбіцій, які любили науку і те молоде покоління, яке до неї горнулося. Ці одиниці в важкій атмосфері дорадянського періоду проводили велику роботу. Напередодні радянського періоду вони не залишили виробництва, а в нових політичних умовах утворили сталеве ядро, яке, працюючи в тісному контакті з Радвладою, не дало упасти Вищій Школі, але промостило їй знаменитий шлях для розвитку.

*****

¹Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у м[істі] Кам'янці на Поділлі. Одноденна газета „Свято Поділля” – 22 жовтня 1918 день відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Видання Подільського українського т[овариства] „Просвіта”, стор[інок] 8, ціна 1 карб[ованець] 50 коп[іюк]. Л. В. Історія заснування університету в Кам'янці. Україна. Щоденна газета. Видання пресквартири Штабу Дієвої Армії. Ч[исло] 58 від 22 жовтня 1919

р[оку]. Матеріали для цієї статті були взяті, по словам автора, з статей, поміщених в часописі „Подольская Мысль” від 22 жовтня 1918 р[оку]; фактично ж вона є переробкою статті О. Пащенко, поміщеної в газеті „Свято Поділля”.

²О. Пащенко. Як зародився... „Свято Поділля”, ст[орінка] 6.

³Л. В. Історія заснування українського університету в Кам'янці. Україна, ч[исло] 58, ст[орінка] 2.

⁴„Свято Поділля” стор[інка] 8. Державний Вістник № 41, від 29 серпня 1918 року. Ухвалений радою міністрів закон про заснування Кам'янець-Подільського Державного Університету, стор[інка] 3.

⁵Програма свята урочистого відкриття Кам'янець-Подільського Д[ержавного] У[країнського] У[ніверсите]ту 22-го жовтня 1918 року. I. Вечерня по всіх церквах Кам'янця-Подільського і в Університеті 21 жовтня. II. Служба божа по всіх церквах м[іста] Кам'янця-Подільськ[ий], а в університетській церкві Архієрейська служба від 10-12,30 годин ранку. III. Прибуття урочистого походу учнів усіх шкіл міста Кам'янця-Подільського до університету в 12 годин дня і їх привітання (перед університетом). IV. Молебінь від 12,30 до 1 години дня в актовій університетській залі. V. Урочисте відкриття У[ніверсите]ту: 1. Читання жалуваної грамоти Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України. 2. Відповідь на грамоту Ясновельможного Пана Гетьмана, п[ана] Міністра Освіти і п[ана] Ректора університету. VI. Урочисте засідання Ради професорів К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверсите]ту: 1. Привітання і благословення У[ніверсите]ту від вищого духовенства. 2. Академічна промова п[ана] Ректора проф[есора] Огієнка. 3. Привітання різних представників і організацій цілої України й закордонних. 4. Читання телеграм з привітаннями. 5. Останнє слово п[ана] Ректора У[ніверсите]ту. 6. Після урочистого відкриття шановних гостей запрошують на обід, а по обіді в Народньому Домі відбудеться платний концерт-вистава („Свято Поділля” 22 жовтня 1918 року, стор[інка] 1).

⁶Ідея заснування при К[ам'янець] П[одільському] Д[ержавному] У[країнському] У[ніверсите]ті згаданих кафедр належить Кам'янецькій Думі. В статті О. Пащенко стрічаємо такий казус: „Дума... просила просить Міністерство відкрити при У[ніверсите]ті кафедри польської, єврейської і російської літератури” (О. Пащенко. Як зародився... „Свято Поділля” ст[орінка] 6).

⁷Відозва п[ана] Ректора К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету] до Земств і Кооперативів. „Свято Поділля” ст[орінка] 8. Ця відозва вийшла окремою відбиткою.

⁸Відозва п[ана] Ректора К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету] до громадянства. „Свято Поділля” ст[орінка] 8.

⁹Л. Вітович. Рік існування К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету]. (Розмова з ректором У[ніверситету] п[аном] І. Огієнком). Україна № 58 за рік 1919, стор[інка] 2.

¹⁰Минулий рік життя фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Листок присвячується другим роковинам Кам'янець-Подільського Державного Університету. 22-Х.1919 р[оку].

¹¹Про професорів ф[ізико]-м[атематичного] ф[акультету], що не прибули до К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету] і лекцій не читали, див[ись]: Огляд навчання Фізико-математичного факультету на осінній семестр акад[емічного] року 1920/21 №№ 1 – 39. Також Україна, № 58 за рік 1919, ст[орінка] 3.

¹²Див[ись] протоколи засідань правління К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету] за 1918 р[ік] №№ 1 – 24 і за рік 1919 №№ 1 – 39. Також Україна, № 58 за рік 1919, ст[орінка] 3.

¹³Див[ись] Інвентар бібліотеки і статтю в Україні ч[исло] 58 від 22 жовтня 1919. Бібліотека. По десятирочній системі книги поділялися так: Відділ 0. Загальні твори – 4736. В[ідділ] 1. Філософія – 415. В[ідділ] 2. Релігія – 1029. В[ідділ] 3. Соціальні знання – 2109. В[ідділ] 4. Філологія – 579. В[ідділ] 5. Чисті точні науки – 1761. В[ідділ] 6. Прикладні знання – 1043. В[ідділ] 7. Мистецтво – 395. В[ідділ] 8. Література – 5353. В[ідділ] 9. Історія – 1971. Відділ географії (91) – 200. Відділ біографії (92) – 639. Відділ генеалогії і геральдики – 67. (Дані на червень м[ісяць] 1920 р[оку]). Матеріяли до статистики фундаментальної бібліотеки К[ам'янець] П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету]. Наше життя. К[ам'янець] на П[оділлі]. 1920. Ч. II-III, стор[інки] 69 – 74. Для ілюстрації руху книжок: в травні 1920 р[оку] середній денний рух 14,4, в червні 11,2 книги.

¹⁴Умови вступу були такі: 1. Свідоцтво про скінчення середньої хлоп'ячої або дівочої школи. 2. Метрика. 3. Свідоцтво про виконання військової служби або приписка до призовного участку. 4. Дві посвідчених картки. 5. Платня за перше півріччя 125 карб[ованців] на історико-філолог[ічному] і 150 карб[ованців] на фізико-матем[атичному] ф[акультеті]. (Див[ись] Вступ до Кам'янець-Подільського У[країнського] Д[ержавного] У[ніверситету]. Подольская Мысль. Орган прогрессивно-демократической мысли. Кам'янець-Подільськ[ий], № 39 за рік 1918, стор[інка] 4.

¹⁵Наш Шлях, ч[исло] 49, стор[інка] 6.

¹⁶Через те, що студентів Галичан і професорів було багато, виселення їх з Кам'янця загрожувало як не ліквідацією У[ніверситету], то сильним його ослабленням. Особливо мусіло би було це відбитися на природничому відділі ф[ізико]-м[атематичного] ф[акультету], через що він в особі проф[есора] Бучинського заняв рішучу позицію проти цього. Під впливом цього і громадської opinіi, правління У[ніверситету] зробило відповідні старання і на передодні 10 березня (термін виселення) появилось таке розпорядження: Згоджуюсь на залишення в Кам'янці тих Галичан, яких уряд український визначить як необхідних урядовців, співробітників, професорів і слухачів У[ніверситету]. І. Крайовський ген[ерал] в. р. Кам'янець. 26-II. 1920 р[оку]. (Наш Шлях, ч[исло] 48 від 9 березня 1920 р[оку]). Цікаво, що приказ І. Крайовського був виданий 26-II, а правлінню У[ніверситету] передано його аж 7-III. 1920 р[оку]. Андрій Єрве. Університет і поляки, Наше Життя, ч[исло] II-III, стор[інки] 28 – 29.

¹⁷В ідеологічному відношенні студентство лівіло і це лівіння скоро набирає глибоких рис і широкого масштабу. Внутрішня діялектика серед студентської маси виявляється в боротьбі за представництво – Раду Студентських Представників. На цьому тлі відбувається своєрідна Кам'янецька студентська революція, початки якої датуються зарання існування У[ніверситету]. В історії Кам'янець-Подільського студентства необхідно відмітити дві стадії. В першій (яку можна назвати національною) іде боротьба студентів Українців з не-Українцями. Цей період, як і другий, яскраво відбиває оточення У[ніверситету]. В другому періоді національна боротьба відходить, а виступає класова – „суперечка голодної студентської маси, яка живе з наслідків фізичної роботи і яка хоче

сидіти в Раді, аби самим собі допомагати, і другої групи студентства, ситої, всім задоволеної, яка хоче також сидіти в Раді” (Нова Думка. Літературно-науковий журнал, ч[исло] III, стор[інки] 33 – 42). Боротьба за Раду С[тудентських] П[редставників] – це боротьба академічного пролетаря з академічним буржуа. В першій стадії боротьба між студентами виявляється змаганням українського студентства проти студентства нацменшостей, які загрожували українськості У[ніверсите]ту і які були гарно zorganizовані. Українське студентство організується в т[ак] зв[ану] українську громаду, членом якої був кожний Українець. Після упадку гетьманату нацменшостне студентство ослабло, а українське скріпилося і, коли прийшло до вибору Ради, нацменшості в виборах не взяли участі, а остали лише в факультетських Радах, які в життю студентства не відігравали визначнішої ролі. Після відходу У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] перша Рада С[тудентських] П[редставників] підупадає, внаслідок чого було обрано коаліційну Р[аду] С[тудентських] П[редставників] (головою її був Волянський), в яку ввійшли в числі однієї третини нацменшості (блок поступовців здобув 4 місця, нац[іональний] укр[аїнський] блок – 9, політичні емігранти – 1). Ця Рада виявила – найбільш ініціативи: вислала своїх представників до Правління У[ніверсите]ту, Ради професорів, факультетських рад, заснувала відділи культосвітні, економічні, видавничий, переняла в свої руки буфет, їдальню і і[нше]. В тій Р[аді] С[тудентських] П[редставників] Українці мали 14, Євреї – 2, а інші нацмени – 1 місце. Вона існувала до осені 1919 року. З цього часу, коли в студентську масу починає заглядати велика нужда, починається класова диференціяція, воно ділиться на дві групи – з пролетарською і буржуазною ідеологією. Права група на чолі з Квасницьким провалила Раду Волянського і вибрала суто буржуазну Раду („Бойка-Бочарова”), з якої соціалістичні елементи своїх представників відкликали. Для опозиції проти Ради Бойка-Бочарова консолідується студентський пролетарят і організується Студентську Трудову Артіль (СТА), Р[ада] С[тудентських] П[редставників] старається вийти в компроміс, що їй на час удається – остаточно противоріччя дозрівають до такої міри, що пролетарське студентство вирішує визнати за розв’язану Раду „Бойка” і вибирає нову Тимчасову Р[аду] С[тудентських] П[редставників], яка зажадала від старої передачі агенд. Так як вона

цього не хотіла зробити, існували якийсь час дві Ради, з яких кожна рахувала себе легальною. Органом Т[имчасової] Р[ади] С[тудентських] П[редставників] була „Нова Думка“, яка була в опозиції не лише до Р[ади] С[тудентських] П[редставників], але і до адміністрації У[ніверсите]ту і до ректора Огієнка зокрема. Так, пр[иміром] скаржитья редакція Нової Думки на те, що уповноважений У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] не дав їй ні копійки допомоги по причині лівого напрямку редакційного складу. Інтересно (що кидає світло на напрям журналу), що серед внескодавців на журнал стрічаємо студентську фракцію У[країнської] П[артії] С[оціалістів] Р[еволюціонерів]. На сторінках згаданого журналу стрічаємо гостру критику порядків У[ніверсите]ту: бюрократизму, марної затрати часу (що проф[есор] Хведорів як проректор, оглядає щоденно помойні ями, місто писати підручники по математиці, Біднов продає в церкві свічки, а немає підручника історії) і т[аке] і[нше], що до ректора не можна дістатися інакше, як хіба через низку всіляких урядовців тощо. (Нова Думка. Літературно-науковий журнал. Ч[исло] III, стор[інки] 33 – 42). Взагалі студентство, організоване в Т[имчасову] Р[аду] С[тудентських] П[редставників], виявляє значну активність в різних ділянках не лише студентського, але і наукового життя, і утворює здоровий фермент, що своєю роботою мав великий вплив на зміну обличчя У[ніверсите]ту в цілому. Була і гризня між частиною студентів Галичан і Наддніпрянців. Перші закидали другим, що Петлюра запродав Галичину Польщі, а другі першим, що ген[ерал] Тарнавський перейшов до Денікіна і зрадив Україну. З цієї нагоди галицьке студентство видало відозву (Одвертий лист Академічної громади (студентська організація Галичан-студентів) до Р[ади] С[тудентських] П[редставників], в якій зазначається, що „акт генерала Тарнавського на У[ніверсите]тським вічу Наддніпрянське студентство осудило як зраду Україні“. (Нова Думка. Т[ом] I-II, МСМХХ, стор[інка] 67).

¹⁸Велику дорожнечу та занепад культурного і освітнього життя і анархію на весну 1920 року ілюструють дописи в „Нашому Шляху“: В Дунаївцях велика дорожнеча. Хліб напівбілий ф[унт] 35 карб[ованців], чорний 20. Масла і сала в продажі зовсім немає. М'ясо 100 карб[ованців] гривнями або 400 „лопатками“. „Просвіта“ розбіглася. В школах заняття не провадяться. Теж в Ушиці: Просвіта не функціонує. Навчання в школах не провадиться.

Українська інтелігенція займається фізичною працею. До міста немає ніякого підвозу продуктів, бо, як кажуть, селяне паперами не хочуть брати, а місто нічим іншим не може заплатити. Денікінці грабують не лише селянство, але і інтелігенцію, що викликає загальне обурення. Їх недобитки накиннулися, як голодна сарана, на села, забирають підводи і тримають по місяцю. Навіть з Херсонщини були підводи в Ушиці. (Наш Шлях, щоденна безпартійна демократична газета. Кам'янець. Вівторок, 9 березня 1920 рік, вид[ання] 2, ч[исло] 48, стор[інка] 5).

¹⁹Приват-доц[ент] Драй-Хмара. Кам'янець-Подільський Університет за останній рік свого існування. Листок. Присвячується другим роковинам Кам'янецького Державного Українського Університету.

²⁰Протокол засідання університетської комісії від дня 28-VI 1919.

²¹Л. Вітович. Рік існування Кам'янецького Університету (розмова з ректором університету п[аном] І. Огієнком). Україна, ч[исло] 58, стор[інка] 2. Про цей інцидент в бурсі в актах У[ніверсите]ту немає ніде згадки і ніхто з інститутських „старожилів” про його не пам'ятає.

²²Служачі для захисту інтересів і становища свого ухвалюють організувати спілку, куди могли входити служачі канцелярії і бібліотеки (це є тільки середній технічний персонал У[ніверсите]ту, прим[ітка] В. Гер[иновича]) та нижчі служачі (коли побажають). Проект статуту, по зразку статуту спілки служачих Кам'янець-Под[ільської] Губерніяльної Народньої Управи, був ухвалений 29-III і тоді переведено вибори Ради Спілки. (Ю. Г. Спілка служачих К[ам'янець] П[одільського] У[країнського] У[ніверсите]ту. Наше Життя. Ч[исло] I, стор[інка] 23 і Наше Життя II-III. Кам[янець] 1920, стор[інка] 31 і далі).

²³Див[ись] протоколи засідання Правління У[ніверсите]ту від 1 і 5 серпня 1919 року.

²⁴Кам'янецький Повітовий учительський З'їзд (21 - 26 липня 1919 р[оку]). Наше Життя. Накладом Секції урядовців К[ам'янець] П[одільського] У[країнського] Університету. 1920. ч[исло] II-III, стор[інки] 37 - 67. Від імени Ревкома виступав т[овариш] Дубовик і Олаф, від армії т[овариш] Трояновський, від Військово-Революційної фронтової Ради і Комінтерна - Сіак, від районної організації Укр[аїнської] партії соціалістів-революціонерів, від

К[ам'янець] П[одільського] Нар[одного] Університету і т[аке] і[нше].

²⁵Наше Життя. Число II-III. Кам'янець на Поділлі, 1920, стор[інки] 89 і 90.

²⁶На суботниках, що відбувалися 31 липня і 7 серпня, приймав участь персонал У[ніверсите]ту, як служителі, так служачі і професори. 31-VII працювало 27 служителів, 7 служачих і 6 професорів. Праця провадилася на станції по очистці путі. 7 серпня працювало 12 служителів, 25 служачих і 4 професора на інженерних складах. (Див[ись] Наше Життя, ч[исло] II-III, 1920. Університет і суботники).

²⁷Український Народній Університет в складі 2-ох факультетів: гуманістичного і природничого основано 1 листопаду 1919 р[оку]. В першому 1919-1920 акад[емічному] році було записаних 158 студ[ентів], з чого на гуманітарному 78, а на природничому 80. Статуту і плану не було. На фак[ультеті] читано такі курси: 1. Історія української літератури. 2. Історія України. 3. Політична економія. 4. Історія всесвітньої літератури. 5. Вступ до філософії. 6. Історія старовинного світу. 7. Основи виховання. На природничому: 1. Сільсько-господарська економія. 2. Географія України. 3. Загальна ботаніка. 4. Загальна зоологія. 5. Описова астрономія і 6. Загальна біологія. Спільними курсами були: 1. Практичний курс німецької мови і 2. Практичний курс української стенографії („Слово” українська щоденна громадсько-політична і літературна газета. Кам'янець на Поділлі, ч[исло] 40 від 14 листопаду 1920 р[оку] стор[інки] 2 - 3).

НАУКОВА РОБОТА В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛЮ ЗА
ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1914-1924 РР.)
(УРИВОК)

22 жовтня 1918 р[оку] в Кам'янці відкривається український університет з факультетами: богословським, історико-філологічним, природничо-математичним і (з 1919 р[оку]) сільсько-господарським. Університет скликає наукових працівників; прибувають сюди молоді сили, беруться за наукову працю. В університеті складається значна бібліотека. Закладається при університеті музей - „Кабінет мистецтва“, в основу якого стала гарна нумізматична колекція, набута у польського історика Казимира Пулавського, що проживав на Кам'яниччині. При університеті закладається Наукове Товариство з секціями історико-філологічною та природничо-математичною, де робились наукові доклади.

Але все це були тільки початки. Часи були ще неспокійні, і науковий рух тих років не дав якогось реального продукту, - сказати б, не вийшло важливих наукових праць-книжок. Правда, за часи 1918 - 1920 р[оків] вийшло кілька книжок, як наслідок читаних в університеті лекцій. Так, вийшли: „Історія української мови“, т[ом] I, вступ, І. Огієнка, „Огляд джерел до історії України“, вип[уск] I, П. Клепатського, „Що читати з історії України (коротка історіографія України)“ В. Біднова, „Курс суспільної агрономії“ Олійника, „Курс статистики й демографії“ Остапенка, „Українська промисловість“ Шимоновича, „Фізична географія“ і „Основи географії“ В. Гериновича. Сандфельд-Есен, „Язикознавство“, в перекладі з німецького проф[есора] Є. Тимченка та інш[і]. Задумав університет випустити цілу серію своїх „Записок“, і в 1919-1920 р[оках] було надруковано II том і частина V тому, але ці томи не були закінчені і не були випущені у світ. З II тому вийшли тільки відбитки статей, які були дані авторам тих статей. Відбитки такі: „Грамоти Миндовга Ливонському ордену“ П. Клименка; „До питання про початок історії української літератури“ Л. Білецького; „Поріччя Мурави в XV-XVI століттях“ Л. Б'ялковського; „Начерки з історії Поділля. I. Найдавніші сліди існування людини на Поділлі“ Є. Сіцинського.

**МЕМУАРИ (1856–1925)
(УРИВОК)**

Ідучи я пригадувала собі події цього 1918 року. Між ними одна найбільш світла – відкриття університету в Кам'янці. Приїхали туди цілим вагоном – ціле Міністерство Освіти, представники інших міністерств, члени клубу та ін[ші]. Це було в жовтні. Кам'янець справляв вражіння південного міста, в садах сила плодів, дерева в золотих кольорах. Приходько, Солуха, о[тець] Сіцінський, яко представники інтелігенції Кам'янця і організатори університету зустрічали нас. Тут справді якраз було місце для університету, сила архівів, 2 місцевих музеї, великий будинок семінарії і так близько до Європи, до Галичини. Всі казали, що це прорубується вікно в Європу, до її науки. Ніхто тоді не гадав, що в цих мурах, які ми так радісно присвячували науці, буде протоптана наука і гідність її діячів, що це вікно буде старанно замуроване від „буржуазної“ Європи руками большевиків. Після ранішнього свята нас усіх запросили на вечерю. Чимало було сказано промов і на культурні й на політичні теми, але мене найбільше вразила промова Микити Шаповала, цілком соціалістична, а до того тоді не звикли і багатьом ця промова здалась занадто лівою, крайньою. Шаповала я тоді персонально не знала, а лише як поета і критика „Української Хати“ (під іменем Сріблянського з постійним антагонізмом супроти Єфремова в літературних оцінках). Промова була сказана з таким запалом, що можна було відразу сказати, що ця людина цілком щира в своїх переконаннях. На ректора нового Університету призначений був Огієнко, відомий тоді тільки як автор української граматики і завзятий філолог. Вибір був правильний, бо Огієнко відразу весь віддався організації нового університету, професорської колегії, бібліотеки та влаштуванню лабораторій. Це була людина дуже амбітна, яка для піднесення свого авторитету не жаліла ані своїх власних сил, ані сил усіх своїх співробітників. Він довгий час з'єднував дві посади – міністра освіти й ректора. Вся праця міністерства падала на плечі П. І. Холодного, але жодної справи не можна було перевести без санкції й міркувань Огієнка, і це дуже гальмувало справи, часто спричиняло різні конфлікти. Цю

дріб'язковість треба Огієнкові простити й цінити його за надзвичайну працездатність і повну відданість українським справам, які він підтримував часто не без ризику для себе, зостаючись на сторожі коло їх до останньої можливої хвилини.

**НАЙКРАЩІ ХВИЛИНИ МОГО ЖИТТЯ
(Мої спомини про Кам'янецький Університет)**

Побут мій у Кам'янець-Подільським Державнім Українським Університеті був досить короткий. Оці спомини відносяться вже до часів повстання Університету й заснування Сільсько-Господарського факультету.

Перший раз вступив автор цих рядків у мури Університету в день його відкриття – 22 жовтня 1918 р[оку]. По відчитанні грамоти Гетьмана Скоропадського про заснування Університету, Ректор Університету проф[есор] д[окто]р І. Огієнко виголосив надзвичайно врочисту промову, й подав докладно історію організації Кам'янецького Університету. Було багато гостей. Настрій був велично врочистий. У тім першім, широко публичнім виступі, наш Ректор показав себе надзвичайним організатором.

В вересні 1919 р[оку], на мою просьбу, прийнято мене, як молодшого асистента при катедрі Ентомології Сільсько-Господарського факультету.

Будинок С[ільсько]-Г[осподарського] факультету, де була раніш двокласова церковна школа, тоді ще зовсім не виглядав на наукове заведення. Порожні стіни, вбоге урядження відчувалося на кожному кроці.

Мені доручено провадити практичні вправи з студентами Сільсько-Господарського й Фізично-Математичного факультетів з ділянки Ентомології. Студентів було багато, ходили точно, й пильно віддавалися науці в своїй вищій школі. Для вправ треба було рисувати таблиці, приготувляти приладдя до секцій і мікроскопів. То одного, то другого, бракувало. Спочатку приладдя було примітивне й невістарчальне, але треба признати, що ніколи наш Ректор не відмовив в асигнуванні потрібних сум на закупно хоч би й дорогих речей для С[ільсько]-Г[осподарського] факультету. Пізніш, на припоручення Ректора, я закупив у Києві кілька найліпших, сильно побільшаючих мікроскопів.

Будинок С[ільсько]-Г[осподарського] факультету знаходився досить далеко від головного університетського будинку, де мешкав Ректор проф[есор] І. Огієнко, але й тут його можна було часто бачити, вічно рухливого й ділового. Він давав різні поручення

нашому деканові, й цікавився працею кожного професора. В кабінеті Ентомології цікавився Ректор поступом нашої праці, при чому його око не оминуло й граматичної помилки на одній моїй таблиці.

Поза тим Ректор делікатно давав нам, молодшим, відчутти потребу помагати іншим українським школам й брати участь у громадянській роботі. Майже кожний із нас десь посвячував решту свого вільного часу. Пригадую собі, що асис[тент] Вікул і я вчили в середньотехнічній школі (дир[ектор] був В. Злотчанський) 4 год[ини] тижнево, обидва ми належали до старшин Українського Клубу. Крім того, автор цих рядків учив зоології в комерційній школі, працював у Музею Губерніяльного Земства, який своїм природничим відділом міг би конкурувати з теперішніми музеями ві Львові, а також у видавництві „Правобережна Філія Катеринославського Видавництва“.

На С[ільсько]-Г[осподарському] факультеті був я кілька місяців. З причин, що на тому факультеті був мій брат Сергій і я йому підлягав, а могли б думати про якісь для мене протекції, звернувся я, за згодою Ректора, до Ради Фіз[ико]-Математичного Факультету з просьбою прийняти мене за асистента на той факультет. В квітні 1920 Рада Професорів цього факультету вибрала й іменувала мене асистентом Фіз[ико]-Матем[атичного] факультету, при катедрі Зоології й Зоотомії в заслуженого проф[есора] й декана Петра Бучинського. При тій же катедрі були ще два асистенти: Юрій Русов, (другого не пригадую). Обидва перебули короткий час. Тут, під рукою досвідченого професора, що мав багато друкованих наукових праць (понад 600), працював я цілими днями, без перерви, аж до мого арештування більшовиками, а потім виїзду за кордон 15. XI. 1920 р[оку].

На тім факультеті частіш зустрічався з Ректором проф[есором] І. Огієнком, і ця особа викликувала в мене подив своєю працьовитістю, солідністю й організаційними здібностями в кожній праці.

Коли молода професура зорганізувалася й мене обрали головою, а М. Вікула (номер 1935 р[оку]) секретарем, й ми обидва ввійшли до Сенату Університету, то тут я мав ще більшу нагоду пізнати великий розмах праці проф[есора] І. Огієнка, як голови Сенату. Той розмах не був вислідом якоїсь натури „широкої руки“, але походив від людини, що розуміла потреби науки, й усе, що

говорила, було глибоко обдумане, а головне – можливе до виконання в наших тодішніх умовах.

Проф[есор] І. Огієнко – був це Ректор з творчою, організаційною силою, що вмів сам робити й змусити інших робити, а зроблене перевірити.

Таких людей було так мало в час творення Нашої Держави. Коли б їх було більше, напевно мали б ми сильно зорганізовану й загосподаровану власну державу...

На жаль, бурхливі часи, війна з більшовиками, непевні часи, не дали можности розвинутися Кам'янець-Подільському Університетові так, як того хотів і напевно довершив би його перший ініціатор, основник і витривалий, небуденний робітник – перший Ректор проф[есор] І. Огієнко.

Перед приходом більшовиків в 1920 р[оці] Сенат Університету, за головуванням Ректора проф[есора] І. Огієнка, зарядив, хто мусів виїхати, а кому треба лишитися. Сам Ректор передав свій уряд проф[есору] Хведорову, і виїхав з урядом, як Міністр Освіти. Частина професорів теж виїхала, решта залишилася, – лишився й я.

Наукова праця в Університеті, в часі Молодої Української Держави, була інтенсивна. Видано цілий ряд наукових творів, і кожний, у міру своїх сил, працював над собою й для збагачення української науки.

З відходом Української Влади, професори майже цілий день перебували в своїх робітнях і віддавалися виключно науці.

Більшовики зайняли Кам'янець-Подільський у перших днях серпня 1920 р[оку]. Зразу призначили комісаром Університету студента А. Волянського, а секретарем Ради Професорів студента В. Мізіна. Вони перевели реєстрацію всіх, хто залишився в Університеті, і видали нам нові посвідки, з серпом і молотом на печатці, такого змісту: „У[країнська] С[оціалістична] Р[адянська] Р[еспубліка]. К[омісаріат] Н[ародної] О[світи]. Комісар Кам[янець] П[одільського] Укр[аїнського] Універс[итету] 20 серпня 1920 р[оку]. Засвідчується, що такий то є асистентом Фізико-Матем[атичного] Факульт[ету] і тому він, як служачий радянської установи, а також і його сім'я, не підлягають примусовим роботам, квартира, майно й продукти, належні (таким то), звільняється від реквізиції. Комісар Університету А. Волянський, Секретар Ради В. Мізін”. На округлій печатці: „К[ам'янець]-П[одільський] Укр[аїнський] Унів[ерситет].

Вища Школа Укр[аїнської] Рад[янської] Соц[іалістичної] Республіки”.

За кілька днів вийшов обіжник, яким дозволено вписатися в Університет молоді, що мала тільки 6 клас гімназії, а за особливі заслуги й з 5 кл[асною] освітою. Ця новина до глибини душі обурювала й виводила з терпеливості нашого декана, старого професора. До Сенату повноправними членами ввійшли представники студентства й служби. Щодня приходили нові зміни, які нас пригнічували.

В одну з перших субот вислано весь персонал університету на примусові роботи, хоч на посвідках було написано що інше. Ми замітали між шинами на залізниці й вивантажували вагони. Користи великої з тієї роботи не було, а праця в Університеті виходила з нормального бігу. Що далі було, не знаю, бо вільним я перебував тільки кілька днів, – вночі 10 вересня 1920 р[оку] мене арештовано й відставлено до Чека, а потім до тюрми.

На цьому місці мушу ще ствердити, що в Кам'янецькім університеті панували дуже симпатичні відносини між старшою й молодшою професурою й іншим персоналом. Доказом того є факт, що коли мене ув'язнили, ходили до Чека й просили випустити мене на волю: старий декан проф[есор] П. Бучинський, родом поляк, проф[есор] М. Хведорів, тодішній тимчасовий Ректор, доцент інж[енер] Федорович, асистент Вікул і слуга з зоологічного кабінету. Ходити тоді до більшовиків не було річчю приємною й безпечною, особливо в той час, коли вони Університет уважали за кубло контрреволюції.

Від тих часів минуло 16 літ. Що там робиться тепер, докладно не знаємо. Ми, колишні співробітники Ректора Огієнка якось інстинктивно гуртуємося коло його особи, і хоч старіємося, а все ж таки віримо, що він іще покличе нас до дальшої праці в його Університеті.

Дай Боже!

Перемишль.

Л.Ю. БИКОВСЬКИЙ

**КНИГАРНІ-БІБЛІОТЕКИ-АКАДЕМІЯ.
СПОМИНИ (1918-1922)
(УРИВОК)**

Тоді вранці 6 вересня 1919 року я замкнув кімнату на ключ і, нікому нічого не кажучи, вийшов з дому. Між домом і хідником замість квітів була посаджена бараболя. Жбурнув ключ у картоплиння й подався з Києва. Ішов пішки вздовж залізничного тору в напрямі на Фастів з метою якимось дістатися до Кам'янця-Подільського. У ньому, як мені було відомо, перебував тоді державний центр У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], там був і Український Державний Університет, отже можна було десь пригорнутись.

Відійшовши кілька стацій від Києва, десь після полудня, натрапив на поїзд з залогою Української Галицької Армії. Вони, відступаючи, руйнували за собою дорогу: нищили залізничні рейки, зрізували телефонні стовпи, тощо. Кухар якраз роздавав воякам харч – чорні маленькі житні хлібці. Мені також дали той хлібець, бо від ранку нічого не їв. Приєднався до їхньої валки й ми поїхали на Фастів. Час від часу спинялись і руйнували все за собою.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

За кілька днів, з пересідками, я був вже в Кам'янці-Подільському. Відразу ж на вулиці зустрів чимало знайомих. Кам'янець-Подільський справив на мене присмне враження. Особливо сподобалося мені Старе Місто, мальовничо оперезане рікою Смотричем, міст та стародавня турецька фортеця з XIV-XVI ст[оліть], по той бік річки.

Разом зі знайомим старшим студентом Євгуновим найняли кімнату в одному з білих домиків на Підзамчу. Там довкруги були все слинкові садки... а господині у великих казанах по подвір'ях варили повідло.

Міністерство. Мені порадили звернутися по роботу до Міністерства Пропаганди. Прийняв мене добродій Северин Іванович, відомий український діяч з Буковини. Він взагалі

поставився до мене прихильно. Ми швидко порозумілися, хоч він був глухий, і я став працювати під його зарядом. Після кількох днів я побачив, обходячи службово місцеві друкарні, над якими міністерство наче б то мало нагляд, що праця в міністерстві була за тодішніх умов недоречною й що мені нічого було там робити.

Університет. Тоді я звернувся до Університету. Він розпочав був вже, заснований від 1 липня 1918 року, другий рік свого існування. Головний будинок Університету містився в колишній Технічній Школі, в дільниці Новий Плян. Я зголосився до Ректора – проф[есора] д[окто]ра Івана Ів. Огієнка. Покликаючись на свою попередню працю в Національній Б[і]бліотеці України при Українській Академії Наук у Києві просив прийняти мене на працю до Університетської Бібліотеки. У Ректора я зустрів цілковите зрозуміння становища й далекойдучу негайну опіку. Він призначив мене другим помічником бібліотекаря (першим лишився М. Ясинський) з відповідним утриманням. Отже Ректор дав мені можливість: 1. перебути тодішній скрутний для мене час та вчитися в Університеті, 2. працювати в любому мені бібліотечному фаху, 3. продовжувати теоретичну науку в царині книгознавства й бібліотекознавства.

Університетська Бібліотека. Коли я приїхав, восени 1919 року, з Києва до Кам'янця-Подільського, університетська бібліотека числила вже коло 30000 томів. Всі стіни в два поверхи від гори до долу, довкруги бібліотечної залі (колишньої церкви) були вщерть виповнені полицями з книгами на них. Вони вже там не містилися й почали обсновувати полицями мури-стовпи, що стояли серед приміщення, підпираючи стелі. Окрім того в окремій залі була уряджена студентська читальня з підручною книгозбірнею. Абетковий каталог був почасти зладжений і давав доступ до більшої частини книжок.

Керував університетською бібліотекою Степан Сірополко, заслужений український діяч на полі позашкільної освіти, зокрема бібліотекознавець в царині провадження публічних і народніх бібліотек. Він був і викладачем бібліотекознавства в Університеті. Його помічником адміністративної частини був п[ан] Іван Сливка. Добродій старшого віку, був колись учителем проф[есора] Ів. Огієнка, вельми симпатичний. Він одночасно був господарем

цілого університетського будинку, завідував возьними й порядком у ньому. Пригадую собі, що він, прагнучи підтримувати як найбільшу чистоту й консервацію будинку, наказав возьним (прятачам) намазувати оливою все поруччя на сходах до того, що годі було до них доторкнутися. Усі на це нарікали, але він на це не зважав, і робив своє, бо мав великий досвід у господарських справах. Помічником Ст. Сірополка у бібліотекарській праці був Микола Ясинський, інтелігентний, молодий, самітний, вродливий, вельми пильний у праці. Він, казали, залищався до дружини лектора астрономії в Університеті. Згодом разом з нею виїхав до Києва й працював у Всенародній Бібліотеці (від 1923 до 1936) керівником Відділу „Україніка”. Їм допомагали декілька панночок, слухачок Університету.

В університетській книгозбірні я пробув майже до другої половини травня 1920 року. За той час мав можливість взяти участь у всіх роботах, які в ній відбувалися: громадження книгозбору, упорядкування його, і опрацьовування та книгокористання.

Мав нагоду бачити, яка сильна, творча особовість ректора проф[есора] д[окто]ра Ів. Огієнка вітала, як опікунчий дух, над бібліотекою. Можна сказати, що вона тому й стала головною установою Університету. Він дбав не тільки про її поповнення книгами, але й про її належну внутрішню організацію. При всьому своєму обтяженні обов'язками: викладача, ректора-адміністратора, згодом Головноуповноваженого уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] – проф[есор] Ів. Огієнко знаходив час на постійні наради з бібліотекарем Ст. Сірополком в бібліотечних справах. Незалежно від того частенько й сам навідувався до бібліотеки, не тільки, як професор-читач, але й дорадник в поточних бібліотечних справах. Наслідком того Університетська Бібліотека відзначалася своїм порядком, організацією та докладністю в праці.

При Університеті була невеличка „Професорська Споживча Кооператива”. Вона допомагала співробітникам Університету перебути тодішній скрутний харчово час. Я став, додатково до бібліотекарювання, продавцем в ній. Звітність у кооперативі провадив Юрій Гудзій, університетський скарбник, фельдшер за фахом. Я пробув у кооперативі деякий час, працюючи в вечірніх годинах, після роботи в бібліотеці.

Одночасно я записався слухачем на історично-філологічний факультет Університету, намагаючись у вільних годинах відвідувати виклади на всіх факультетах.

Коли настала холодніша пора року, я перенісся з Підзамча ближче до Університету, і найняв кімнату, з окремим входом зі садка, в одного місцевого православного священика.

Працюючи в бібліотеці, кооперативі та буваючи на деяких викладах, я мав нагоду ступнево пізнати чимало тодішніх університетських професорів: С. Остапенка (економіка, статистика), В. Гериновича (географія), о[тця] Юхима Сіцінського (археологія та історія Поділля), проф[есора] Петра (антична цивілізація), П. Клепатського (історія), П. Клименка (також історія), М. Плевако (літературознавство), М. Драй-Хмару (слов'янознавство) та інших. З деякими зі згаданих осіб доля потім мене зблизила, натомість з деякими були байдужі або навіть холодні взаємини.

До останньої групи належав, на жаль, згаданий доцент Михайло Драй-Хмара, молода тоді людина, але вже відомий письменник і вчений у царині української філології. Розпитуючи про останні київські події в колах Національної Б[ібліоте]ки та Академії Наук, він розповів мені, що окрім викладів керує також і видавничою справою в Університеті. Зокрема, сказав, що редагує „Університетські Записки“. Друкуються перші вісім томів „Записок...“, тематично уложених. Вони друкуються в міру надходження відповідного матеріалу. У відповідь на це я мав необережність зазначити, що ця метода видання „Університетських Записок“ практикувалася в багатьох російських університетах за мирного часу і то здається, було добре. Натомість я вважаю, що в цьому випадку, в Кам'янці-Подільському, цей давній спосіб видавання недоречний і ризикований, що ліпше було-б встигнути видати один-два томи з мішаним матеріалом, аніж розкладати друк кількох тематичних томів „Записок...“ на довший час, маючи на карку большевицьку загрозу! У відповідь на це М. Драй-Хмара згрідливо глянув на мене, як на „анальфабета“ у видавничих справах і ми холодно розсталися. Дальша історична дійсність підтвердила мої побоювання. Через польську, а потім остаточно московсько-большевицьку окупацію Кам'янця-Подільського (від осені 1920 року) ніякий із запланованих і розпочатих друком таким чином томів „Записок Кам'янець-Подільського Українського

Державного Університету" світу, здається, не побачив! Вони були відновлені згодом, вже за большевицьких часів.

Дня 14 жовтня 1919 року на публічному зібранні на площі в Кам'янці-Подільському відбулося зложення присяги на вірність У[країнській] Н[ародній] Республіці Директорії У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], Ради Народніх Міністрів, війська і всіх урядовців. Я, на жаль, працюючи в університетській бібліотеці, не міг бути на цій врочистості й довідався про неї лише згодом з часописів.

В Університеті пізнав також д[окто]ра Івана Кревецького, історика, бібліотекаря Наукового Товариства ім[ені] Т. Шевченка у Львові. Він був тоді старшиною Української Галицької Армії, частина якої перебувала під той час в Кам'янці-Подільському. Разом з д[окто]ром Осипом Назаруком, заходилися вони видавати в похідній військовій друкарні, що була в вагонах на торах залізничної станції, часопис „Українська Старина“, історично-мистецького змісту. На прохання д[окто]ра Ів. Кревецького я написав в жовтні 1919 року статтю інформаційного характеру про „Українську Національну Бібліотеку в Києві“. Стаття обіймала все життя Національної Б[ібліоте]ки, від часу її заснування до кінця 1919 року.

Одночасно з поточною бібліотечною працею при організації та провадженні в 1919-20 році фундаментальної бібліотеки Університету започаткувалася й теоретична праця в царинах: бібліотекознавчій та бібліографічній. Цим книгознавчим пориванням серед професури й студентства вельми сприяв ректор проф[есор] д[окто]р Ів. Огієнко, відомий не тільки як мовознавець, але й як книгознавець, автор поважних творів з історії української книжки й друкарства.

З цією метою тоді таки восени 1919 року, заснувалося при університетській бібліотеці – „Кам'янець-Подільське Бібліотечне Товариство“.

Очолив Товариство Ст. Сірополко, бібліотекар університетської бібліотеки. У числі членів були: доцент М. Плевако, доцент М. Драй-Хмара, проф[есор] П. Клименко, ректор проф[есор] І. Огієнко, М. Ясинський, помічник бібліотекаря, Л. Биковський, другий помічник бібліотекаря й інші професори та студенти Університету. Ректор затвердив статут Товариства й воно почало діяти. Товариство мало завдання: вивчати бібліотекознавство

взагалі, зокрема українське й допомагати організації університетської бібліотеки.

Серед поточної праці й вищезгаданих починів промайнув кінець вересня, жовтень і листопад 1919 року. Через тодішні несприятливі для України воєнні події та обставини уряд У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] мусів був покинути свою тимчасову столицю, Кам'янець-Подільський, і від 16 листопада 1919 р[оку] VII-ма польська дивізія генерала Крайовського зайняла Кам'янець-Подільський. Український уряд подався на північ в напрямі Проскурова й Старокостянтинова. Представником Українського Уряду, як його Головноуповноважений, залишився в місті – ректор Університету проф[есор] д[октор] Ів. Огієнко. Від початку грудня 1919 року поляки окупували частину Поділля, разом з Кам'янець-Подільським. На подвір'ї будинку, де я мешкав, розташувалася якась польська військова господарська частина. При ній був собака. Польські вояки кликали його „Петлюра!“ З того я зміркував відразу, які настрої панували в польській армії, і чого від них можна було сподіватися.

На окуповані терміни Поділля й Волині польський уряд призначив комісара-міністра Антоніго Мінкевича. Він, приїхавши 10 лютого 1920 року до Кам'янця-Подільського, завітав і до Університету. Оглянув, у супроводі ректора проф[есора] Ів. Огієнка, різні його установи. Зайшов також і до університетської бібліотеки. Ми працювали, як звичайно, в глибині залі при столах. Долівка в бібліотеці була нижчою за рівень коритаря. При вході до бібліотеки зараз же при дверях був дерев'яний поміст з поруччями, щойно з нього кількома східцями сходилося вниз до бібліотеки.

Пригадую собі, що нараз великі двері з коридора відчинились і на помості з'явилися воевода А. Мінкевич і Ректор. За ними в дверях було видно їхній почет. Вони стали на помості лицем до залі. Ректор рукою показав воеводі всю бібліотечну залю, заставлену з долу до гори полицями з книжками і щось йому сказав. Воевода ахнув зі здивовання й задоволення, бо очевидно не сподівався побачити щось подібне. Потім він, з виглядом великого пана, „зверхника краю“, обернувся до Ректора, і подаючи йому руку, по польському сказав: „Дякую!“ Ректор чемно йому вклонився і взаємно потиснув воеводі руку... Вони вийшли.

Після того ми довго застановлялися й сперечалися про те багато значуще „Дякую!“ За що властиво він дякував Ректорові?

Одні казали – за показання бібліотеки. Другі – за нагромадження „для Польщі” цих книжкових багатств. Треті – чому Ректор цю подяку так покvapно прийняв нічого, здається, воєводі не відповівши? Адже як Головноуповноважений Уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] Ректор рангою був вищий за обласного воєводу! Інші відповідали на цей закид, що хоч і Головноуповноважений, але був безсилий не то що, що небудь зробити, а й сказати щось, бо поляки тоді мали силу й трактували українців „пер ногами!” ...

У половині грудня 1919 року ректор закликав мене до свого кабінету й доручив особливо тяжке, за тодішніх воєнних обставин, завдання. Представники українського діди́ча графа Андрія Холоневського, поляка, що ніби то прихильно, по-своєму, ставився до України, дали знати Ректорові, за посередництвом викладача польонознавства в Університеті, що в графському маєтку, на селі, біля залізничної станції Холоневської, є цінна книгозбірня графа на кілька тисяч томів, переважно польською та іншими чужоземними мовами. Книгозбір той був загрожений воєнними подіями. Вони просили Ректора, як високоавторитетну особу, вжити заходів, щоб урятувати цю збірку. Пропонували перевезти її до Кам'янця-Подільського й включити, на правах „депозиту”, у книгозбір університетської бібліотеки, залишаючи остаточне полагодження цієї справи на післявоєнні часи. Таким чином книжки графа А. Холоневського, на їх думку, могли б переховатися.

Ректор пристав на це, і я поїхав від Університету з відповідними посвідками до адміністрації маєтку, і до всіляких влад, щоб мені допомагали. Доїхав щасливо, через Проскурів і Жмеринку, до ст[анції] Холоневської. Дістався до села й до палацу. Порозумівся з його управителем. У селі стояла залага Української Галицької Армії. Вона цілком пішла мені на руку. Стрільці помагали пакувати книги й відвозити їх на залізницю, а старшини здобули відповідний, чистий залізничний вагон. Він майже весь виповнився цією, як виявилось підчас пакування, справді цінною книгозбіркою. У ній, між іншим, було кільканадцять інкунабулів.

Але зворотний шлях був нещасливий. З великими труднощами, вже за морозу, довів я ці книжкові скарби до Жмеринки. Тут довелося спинитися через безладдя, що запанувало на залізниці. Усі мої заходи, при чинній допомозі галицьких

старшин-комендантів стації, причепити вагон з книжками до поїздів, що мали ніби-то їхати в напрямі Проскурова, не щастили. У міжчасі, перебуваючи кілька днів у Жмеринці, я вештався по залізничній стації між хворими й померлими від тифу козаками української армії. Вони покотом лежали на долівках по всіх залах двірця¹. Від них я заразився тифом. Усвідомивши собі це становище – неможливість довести за таких обставин книгозбірню графа А. Холоневського до Кам'янця-Подільського, підлікуючись гарячим чаєм з медом, я поспішно порозумівся з дирекцією Української Гімназії в Жмеринці. Передав їм вагон з книжками, а сам причепився до якогось поїзду, що випадково їхав буцім то в напрямі Проскурова. Після багатьох труднощів, коли поїзд раз у раз спинявся через брак палива, і нас, цивільних вояки виганяли в ліс збирати по снігу дрова для паротяга, я добився врешті до Кам'янця-Подільського.

Тремтячи від гарячки, я встиг скласти Ректорові жалогідне справоздання з невдалої виправи й добігти до хати, де хвороба звалила мене з ніг і викреслила з мого життя майже шість тижнів часу.

Я втратив притомність. Прокинувся по кількох днях. Біля мене поралися якісь люди. Серед них впізнав: фельдшера Ю. Гудзія, що був університетським скарбником, студента університету – А. Гнатівського, студентку А. Стадникову. Були там і інші, яких я не знав. Вони зраділи, що я відкрив очі й наказали мені спокійно лежати. З їхніх оповідань довідався, бо сам говорити не міг, що лежу без тями вже кілька днів, що мої господарі дали знати про мене до Університету, що вони належать до „Студентського Допомогового Товариства“ під керівництвом проф[есора] П. Клименка, що заопікувались мною з наказу Ректора, що маю сипний тиф, але криза, очевидно, вже минула і є надія на видужання. Вони вартували по черзі біля мене ще декілька днів. Потім, коли я почав говорити, перевезли до місцевого шпиталю. Тут я пролежав щось із тиждень у спільній залі на кількадесят хворих. При мені виносили померлих.

Згодом проф[есор] П. Клименко навідався до шпиталю, закутав мене у теплий коц і перевіз у будинок міського Архіву. При Архіві, у маленькому мешканку, що складалось тільки з сіней і кімнати, жив сторож з численною родиною. Проф[есор] П. Клименко, як історик (спеціальність українські середньовічні ремісничі цехи),

мав постійні зв'язки з Міським Архівом. Він найняв у сторожа ті сіни й умістив мене там на ліжку. Родина сторожа мала вихід з іншої сторони. Там таки мене й годували. Сторож приязно ставився до мене з огляду на проф[есора] Клименка, а може й тому, що за мене платили? Він мав згнилий і запалий від пранців ніс. Кожний раз як він прибирав біля мене, або приносив харчі, які готувала його дружина, я дивився на його обличчя й думав: ось видужую від тифу, а тепер мабуть матиму пранці? Але був виснажений і до всього ставився байдуже. Проф[есор] П. Клименко навідувався й потішав мене. У тих сінях я пролежав до кінця січня 1920 року.

Коли я вже був у силах ходити, проф[есор] П. Клименко найняв мені кімнату в якогось жидка на Новому Плянї, недалеко від Університету. Я замешкав в одній світлиці з його старенькою матір'ю, що приходила тільки на ніч спати. Отак негадані друзі врятували мені життя. Як би не вони, я відійшов би до своїх предків! Поволі почав навідуватися до університетської бібліотеки й згодом став постійно працювати по давньому.

Мій господар був приязний, але мало інтелігентний, невиразного тоді ремесла. Він любив розмовляти зі мною про різні справи. Його родичі вчилися в Університеті. Не зважаючи на це, він неприхильно ставився до українців. Яюсь зайшла мова про „українську інтелігенцію“. При тому він заявив з іронією, що – „українці не мають інтелігенції!“ У відповідь на це я запитав його – „А хто ж викладає Вашим родичам? І в такому разі пощо вони вчать в українському університеті? А хто ж провадив антипогромну роботу в червні 1919 року в Кам'янці-Подільському?“ Він знікотив і наші розмови від того часу урвались. Це було типове тоді ставлення пересічних жидів до українців та визвольної боротьби.

У міжчасі дістався до Кам'янця-Подільського з Києва п[ан] Я., знайомий проф[есора] П. Клименка. Розповідав про свої пригоди підчас кількатижневої пішої мандрівки. Вішав „всіх собак“ на вояків армії У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. виявилось, що він служив колись в якомусь російському гвардійському полку, і тому носив від того часу червоні замшові штани. У дорозі його перестрів загін українського війська. Вояки здерли з нього ті червоні штани й блискучі чоботи та дали йому інші. У них він і добився до Кам'янця-Подільського, кленучи їх на всі лади за таку зневагу.

По якомусь часі заснувалася, навесні 1920 року, заходами проф[есора] М. Плевако, при Університеті бібліографічна організація. То був „Бібліографічний Семінар” при його кафедрі історії українського письменства. Бібліографічний Семінар мав завдання: теоретичні – вивчення бібліографії, як науки, зокрема студіювання української бібліографії, та практичні – складання різних українських бібліографічних показників. Проф[есор] М. Плевако просив мене допомогти йому в цьому. На засіданнях Бібліографічного Семінару відбулися такі доповіді: 1. Доцент М. Плевако – Вступного і орієнтаційного характеру, і 2. Помічника університетського бібліотекаря Л. Биковського про: техніку умової праці, бібліографію, як науку, міжнародно бібліографічну десяткову класифікацію, тощо, вступні відомости з цієї царини. Після того учасники Семінару обізнавалися практично зі складними (елементами) книжки та вправлялися в класифікації за десятковою системою. Згодом мій виїзд до Києва та наступні військові події у 1920 році перервали згадані бібліотекознавчі та бібліографічні починання в Університеті.

Під той час в Кам'янці-Подільському виходило кілька часописів. Мій колишній старший товариш з Української Студентської Громади в Петроградському Політехнічному Інституті – Іларіон Косенко редагував у 1919 – 20 р[оках] щоденник „Наш Шлях”. При часописі були тижневі літературно-наукові додатки.

Він звернувся до мене з проханням давати матеріал для його часопису. Наслідком того я умістив там кілька статей впродовж лютого до травня 1920 року.

У тому самому, приблизно, часі вийшла з друку книжка викладача Університету й бібліотекаря університетської бібліотеки – Степана Сірополка – „Народні бібліотеки” (Кам'янець-Подільський, 1920). Редакція „Нового Шляху” звернулася до мене з проханням дати рецензію на цей твір. Я неохоче погодився, бо книжка була складена в дусі „старої школи”. Але вона мала й свої додатні сторони, тому я написав рецензію, і вона була опублікована п.з. „Бібліотечна справа”.

Від 1 січня 1920 року, заходами бібліотекаря Ст. Сірополка, стала споряджатися „Хроніка” поточної праці фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету. То був місячний рукописний періодик. Провадився

він в одному примірнику в бібліотеці. Видужавши, я став брати в ньому участь, з обов'язку.

Рівно ж від 31 березня 1920 р[оку] став виходити друком літературно-науковий часопис Ради Студентських Представників Кам'янець-Подільського Університету – „Нова Думка“, під редакцією студента правничого факультету Юрія Липи. У ньому я умістив статтю інформаційного характеру про „Наше Минуле“, історично-мистецький журнал, що його видавало під редакцією П. Зайцева, у 1918-1919 р[оках] в Києві видавництво „Друкар“.

Українські воєнні обставини погіршувалися й представники У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] змушені були підписати дня 21 квітня 1920 року не вигідний для України у Варшаві мировий і військовий договір з Польщею. Згідно з цим договором відступлено було (тимчасово?) Польщі ще більшу частину Поділля, ніж вона окупувала до того часу, разом із Кам'янець-Подільським. Після того відбувся похід на Україну поляків з незначною участю українського війська (тільки дві дивізії!). „Союзне“ польсько-українське військо успішно посувалося на схід – вглиб Правобережної України. В міру того доходили до нас звістки про жахливе поступування поляків з українцями по селах, особливо, де були маєтки польських дідичів...

Дня 6-8 травня 1920 року польська армія, разом з українською, здобули Київ. Отже я міг вертатися. Перечекавши доки налагодиться залізничне сполучення, я подякував Ректорові за притулок в університетській бібліотеці, і в другій половині травня 1920 року виїхав з Кам'янця-Подільського до Києва.

*****

¹„...Жмеринський двірець став армійською трупарнею...“, як влучно висловився Євг. Маланюк. Див[ись] його „Книга спостережень“, т[ом] II, Торонто. 1966, стор[інка] 309.

**З ЖИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**
**Спомини лікарського помічника й скарбника Університету
1918–1920**

Про Кам'янецький Університет подав уже деякий матеріал професор В. Біднов у XI і XII-ій книж[ках] „Літературно-Наукового Вістника” за 1928 рік, описуючи в своїх споминах перші два академічні роки Університету, коротко згадуючи про організаційну та наукову й громадську працю професури, про студентів та загальні тодішні умовини життя. А доц[ент] В. К. Приходько в „Нашій Культурі” кн[изі] 5-11 широко розповів про повстання цього Університету, подаючи надзвичайно цінні спомини.

В цих же своїх коротеньких замітках я хотів би подати дещо й про ролю урядовців Університету, що теж в організації й діяльності його за цілий час від 1918 до кінця 1920 року брали участь, і своєю скромною працею, хоч і в маленькій мірі, але теж спричинилися до розвитку цього Університету.

По заснуванні Університету в липні 1918 р[оку], з наказу Ректора професора І. Огієнка, виїхали до Кам'яня-Подільського на посади: секретаря Правління Університету Д. Коломійцев, бухгалтера – Н. Величко, бібліотекаря – І. Сливка¹ і лікарського помічника – автор цих рядків. Усіх нас запросив і на посади призначив Ректор І. Огієнко. Н. Величко та І. Сливка виїхали до Кам'яня перші; ми з Д. Коломійцевим виїхали пізніше, – 5 жовтня 1918 р[оку]. На посаду секретаря студентських справ призначено М. Грінченка, що прибув теж пізніше. Екзекутором Університету, що завідував господарською частиною, призначено свящ[еника] Д. Чирського, відомого громадянина Кам'яня.

Приїхавши до Кам'яня, я представився професорові Бучинському, що заступав Ректора, і докторові К. Солусі, що його Ректор І. Огієнко запросив на посаду лікаря Університету.

Д[окто]р К. Солуха, щодо справи організації медичної допомоги в Університеті, доручив мені організувати аптечку для подавання першої медичної допомоги та кабінет лікаря для прийняття хворих.

Крім того, з наказу Ректора І. Огієнка помагав я тимчасово бухгалтерові Величкові, що тоді організував бухгалтерію Університету, помагав і бібліотекареві І. Сливці, що був завалений книжками, бо надходили вони все більше й більше до Університету.

В часі організації праці було багато ще іншої роботи, й сам будинок Університету вимагав ґрунтового ремонту, належного умеблювання та забезпечення різними приладами. Мав Ректор Огієнко не мало клопоту зо всім цим, віддаючись цілком цій організаційній підготовній праці.

В цьому помагала йому й виявила теж діяльну участь Університетська Організаційна Комісія, що складалася з представників місцевих громадських організацій.

Нарешті 22 жовтня 1918 р[оку] відбулося Свято відкриття Університету. Дуже було багато представників і гостей на цьому святі. Чекали й самого Гетьмана, але він не приїхав.

По молебні заступник Гетьмана відчитав грамоту, хор відспівав гімна, потім „Гавдеамус“. Далі йшли привітання. Вітаючи Університет, не мало представників жертвували від своїх організацій гроші на користь Університету та різні дорогоцінні предмети. Так, напр[иклад], представник від Київської Духовної Академії заявив, що Академія жертвує Університетові цілий комплект своїх видань за весь час свого існування.

Настрій був сильно піднесений. Відчувалося велику вагу цього історичного дня, – дня відкриття другого Державного Університету в Україні!

Святкова Академія затягнулась допізна. Потім було гостинне прийняття з привітаннями та подяками. Зала Університетська, бічні аудиторії, кімнати надолі, – все це було заповнене дуже гарно прибраними й заставленими столами для гостей. Ввечері, після цього обіду, відбувся концерт у Народнім Домі.

Після відкриття Університету поїхав я до Києва, де залишив, перед виїздом у жовтні 1918 р[оку], дружину й сина. Але події, що настали в листопаді й грудні 1918 р[оку], не дали мені можливості зараз же повернутися до Кам'янця. Мимоволі застаючись у Києві, працював я тимчасово (в грудні 1918 р[оку]), як секретар, у Термінологічній Комісії при Військово-Науковім Комітеті Головного Управління Генерального Штабу. Там можна було бачити тоді не мало російських офіцерів. Коли бував я в Головнім

Управлінні в справах Комісії, скрізь майже зустрічав їх, скрізь – російське оточення... Між іншим, з огляду на непевну тодішню ситуацію (облога Києва повстанським військом) практиковано в тім Управлінні дуже часті виплати старшині: то звичайна платня, то якісь „добавочні“, то на родину, то ще якась платня нова, додаткова; крім того, офіцерам і урядовцям часто видавано й харчі (м'ясо, напр[иклад]) і інші речі „зареквізовані“ по низьких цінах.

В січні 1919 року, коли Київ зайняли вже війська Директорії, перейшов я до праці до Головного Військово-Санітарного Управління на посаду Помічника Начальника Загального Відділу, але не надовго, бо скоро потім просив звільнення до Кам'янецького Університету, куди я мусів вертатись.

В Києві тоді бачився я з М. Грінченком, секретарем студентських справ. Ми вмовились разом вертатись до Університету.

Цікава була наша подорож до Кам'янця. Але перше, ніж виїхали ми з М. Грінченком, мусіли виконати ще різні доручення тоді вже Міністра Освіти І. Огієнка: були ми в Київській Духовній Академії, щоб одержати обіцяні книжки для Університету, та заладувати їх до вагону; були в бібліотеці Університету Св[ятого] Володимира, разом із прив[ат]-доц[ентом] Л. Білецьким, що мав теж виїжджати до Кам'янця, і мав доручення одержати книжки в Університеті Св[ятого] Володимира. Ходили ми з М. Грінченком і по книгарнях, закупаючи й відбираючи закуплені та замовлені вже книжки, – і потроху перевозили все це на двірці до замовленого вже вагону.

Нарешті по великих митарствах „формального змісту“ щодо вагонів, дістали ми два вагони, навантажили їх і виїхали. Взагалі тоді дуже трудно було дістати вагони, а нам треба було аж два, – один товаровий, другий пасажирський.

Разом їхало нас тоді щось із 15 осіб, як не більше; крім нас із М. Грінченком, їхали до Кам'янця й деякі професори з родинами.

В дорозі не раз до нашого вагону з книжками, де вартували ми з М. Грінченком, на деяких станціях хотіли вдертися козаки „невідомої армії і невідомої формації“; дуже їх тоді блукало по станціях, і ледве нам вдалося позбутися їх... Це примусило нас за дальшої подорожі „сидіти тихо“ в своєму вагоні, й не показуватись, коли під'їжджали до якоїсь станції...

На якійсь станції, – не пригадую, де саме, – наш вагон відчепила залізнична влада, бо запалилась вісь вагону. Сталося це якраз вночі. Отже треба було міняти вагона. Заміну таку нам зробили. Але що ж: вагон довго щось був „нерухомий“. Довго б ми ще чекали того „урухомлення“, довго б ще мерзли в вагоні, коли б не ухвалено на спеціальній „наradі“ пасажирів цілого вагону організувати складчину серед усіх нас та відповідні „кроки вжити“, щоб урухомити наш вагон, бо ясно було, що „як не підмажеш – не поїдеш“... Ця „підмазочна“ місія доручена була М. Грінченкові, секретареві студентських справ, що, між іншим, чудово її виконав, бо після того скоро вже зачали нас перевозити з тору на тор, і, нарешті, ми поїхали далі, причеплені до якогось потягу.

В дорозі знов „рахуба“: довідуємось, що до нашого потягу причеплено вагона, навантаженого динамітом та ще якимсь „страхиттям“.

Від цієї новини ми цілу дорогу були дійсно в страху. До всього того й цей наш вагон, що замінили нам, теж почав „зраджувати“: вже близько Кам'янця смерділо від того вагону чимсь „паленим“; отож так само вісь і в цьому вагоні зачинала все більше розгріватись...

І перспектива вилетіти в повітря разом із тим динамітом, і з книжками, словом – у цілому комплекті – була вже в нас перед очима...

Але якось таки дістались до Кам'янця на початку, здається, лютого 1919 р[оку].

В Університеті йшли вже виклади. Існувала при нім і гімназія для дорослих. Виклади відбувалися вечорами, бо багато слухачів працювали по різних установах і не могли відвідувати Університета рано.

З урядовців Університету я застав нових осіб, призначених до канцелярії й бібліотеки на посади канцеляристів, машиністом та діловодів. Я був призначений на посаду скарбника Університету, а крім того – був і лікарським помічником Університету, а як студент – студював на історично-філологічному факультеті.

В літі 1919 р[оку], коли в Кам'янці була більшовицька влада, для Університету настають сумні часи. Ректор І. Огієнко, бувши тоді і Міністром Освіти, ще в квітні 1919 р[оку] виїхав з Урядом, передавши обов'язки Ректора Університету звичайному професорові М. Хведорову.

Університет для більшовицької влади був „сіллю в оці“, „контрреволюційним кублом“, і його „давно треба було знищити“...

Отож не раз робили більшовики труси в професорів та урядовців. Пізніш настали й реквізиції майна Університету.

Тяжкі матеріальні умовини того часу, дорожнеча харчових продуктів та нарешті відірваність Кам'янця доповнювали загальну тодішню ситуацію.

Кожний із нас тремтів тоді „за свою шкуру“, а доля Університету мало кого могла цікавити: кожний професор, кожний урядовець відданий був сам собі...

Тоді саме серед урядовців Університету повстала думка про конечну потребу якось zorganizуватись. Ініціаторами організації урядовців були: Д. Коломійцев, секретар Правління Університету, бухгалтер Н. Величко і, здається, М. Грінченко, секретар студентських справ. Відбулись організаційні збори, а на них з'ясовано тодішню ситуацію й необхідність утворити певну організацію, що об'єднувала б урядовців Університету й нижчий персонал його (служителів), – для задоволення культурно-економічних потреб та захисту своїх професійних прав. Обрано Комісію для розроблення статуту, і на других вже загальних зборах засновано „Спілку служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“, та обрано Управу Спілки в складі: голови – Ю. Гудзія, заступника його – Д. Коломійцева, члена Управи – Н. Величка й секретаря – М. Грінченка, а також і представника й від нижчого персоналу (служителів) – старшого служника Богуша. Статут Спілки щось через місяць затвердили нам у Комісаріяті.

Управа Спілки повідомила Правління Університету про своє заснування й надіслала відписа Статуту Спілки. Управа Спілки прохала Правління Університету прийняти представника Спілки при обговоренні на засіданнях Правління справ, що торкатимуться урядовців Університету: прийняття на службу того чи того кандидата, звільнення зо служби й т[ак]е] ін[ше]. Правління Університету прохання це задовольнило. З того часу кандидат, що хотів був мати посаду в Університеті, мусів звертатись до Управи Спілки й до Ректора. Бували випадки, що Управа Спілки відмовлялась від того, щоб дати опінію про кандидата, коли зовсім не знала його й не могла поручитись за нього, але бувало, що

Управа Спілки була й проти прийняття якогось кандидата, маючи до того докладні мотиви. Але, звичайно, рішало Правління Університету.

Отже в підборі певного елемента Управа Спілки допомагала Правлінню Університету. А крім того, Управа Спілки пильнувала впливати на нижчий службовий персонал, здержуючи його часами від демагогічних виступів і взагалі тримаючи з ними контакт через їхнього представника в Управі Спілки.

Економічна скрута змусила Спілку також і до певної закупної акції: післано до навколишніх сіл членів Спілки за продуктами, іноді вдавалося дістати дещо з продуктів, що їх не було в Кам'янці, або були тут занадто дорогі.

В червні 1919 р[ок]у вертається до Університету Міністр і Ректор І. Огієнко. Управа Спілки вирішила привітати його окремою привітальною промовою. Коли професор Огієнко ввійшов до канцелярії, урядовці, що були там, всі встали, відповівши на його привітання. Потім Голова Управи Спілки звернувся до Ректора Огієнка привітальним словом: з'ясовуючи стан Університету за час більшовицької влади, інформуючи про історію народження Спілки урядовців і її роллю, промовець висловлював врешті радість із приводу повернення Ректора Огієнка, бо йому урядовці завжди довіряли, та надію, що в дальшій своїй діяльності Університет під його керівництвом піде своїм нормальним шляхом.

У відповідь на це Ректор І. Огієнко сердечно подякував за привітання. Підкреслював далі, що до нього доходили чутки, ніби в Університеті „щось діється“, що тут повстав якийсь „Совкот“... Але коли Ректор І. Огієнко довідався про персональний склад цього „Совкоту“, то вже був спокійний та певний, що то були тільки провокаційні чутки про „Совкот“. Отже сьогодні, вернувшись до Університету, він в тому ще раз переконався.

Щодо самої Спілки, то Ректор Огієнко висловив надію, що вона й надалі буде існувати на користь Університету. Питався, між іншим, чи зареєстрована Спілка в Управлінні Комісаріяту. Ми відповіли, що реєстрацію таку виконано.

Потім докладно розпитував кожного з нас, як нам поводитись тут. На цьому візита Ректора тоді скінчилась.

Скоро потім зайшли такі зміни. Професорська Рада на одному з своїх засідань обмірковувала питання про Спілку та про участь її

представників на засіданнях Правління Університету. Рада ухвалила, що засадничо діяльність і роля Спілки була корисна для Університету за час панування більшовицької влади, але тепер, коли Університет вертається до своєї праці в нормальних обставинах, представництво члена Спілки вже непотрібне.

Через якийсь час Управа Спілки подалась на демісію. Обрано нову Управу, що зайнялась виключно „економічними” питаннями, стараючись діставати для своїх членів продукти. Так тяглося до літа 1920 року.

15 і 18 червня 1920 р[оку] відбуваються загальні збори Спілки. Після докладного обговорення справ реорганізації Спілки, а також з огляду на заяву нижчих службовиків про бажання їх вийти зо складу урядовців та закласти свою окрему організацію, ухвалено за членів Спілки служачих Університету вважати тільки урядовців, і на далі приймати членами до неї тільки їх.

23.VI.1920 р[оку] знов відбуваються загальні збори Спілки. Обрано нову Управу: Головою – Ю. Гудзій, заступником – М. Грінченко; членами: Кобилківський, Стельмашевський, Карачківський; кандидатами: Соцький і О. Яценкова. До Ревізійної Комісії: Г. Кухар, В. Вікул і З. Приходько. Тоді ж ухвалено збільшити членський внесок до 250 карбованців.

Ця нововибрана Рада приступила зараз же на початку своєї праці до видавничої діяльності. Думка видавати журнал була серед членів Спілки ще в 1919 році, але з незалежних обставин тоді не можна було того здійснити. Отже тепер Управа Спілки вважає можливим почати видання журналу під назвою: „Наше Життя”.

Збереглось у мене тільки 1-е число його. В нім у редакційній програмовій статті читаємо: „Тепер ми вважаємо можливим почати видання нашого журналу, щоб задовольнити потребу висловлювати свої думки й почування, а також думки й почування всіх тих, хто свідомо ставиться до справ батьківщини, до її історії, сучасности та майбутности. Тому на сторінках „Нашого Життя” ми будемо в першу чергу містити все те, що торкатиметься культурного життя нашого Університету, а також культурного життя Кам'янця й України. Крім того, „Наше Життя” одводитиме місце розвідкам наукового характеру по різних питаннях, і нарешті міститиме матеріали, що освітлюватимуть громадське сучасне життя. І випускаючи перше число в такому скромному розмірі, ми сподіваємось, що наша мета знайде співчуття й сприятливий ґрунт

для здійснення її й підняття „Нашого Життя” на ту височінь, що її воно вимагає характером свого завдання”².

В цьому ж першому числі „Нашого Життя” знаходимо й дані про склад Кам’янець-Подільського Державного Університету на день 1 липня 1920 р[оку], а саме:

1. Учебного персоналу: Заслужених ординарних професорів 1, ординарних професорів 2, в[виконуючих] об[ов’язки] ординарних професорів 2, Екстраординарних професорів 1, в[виконуючих] об[ов’язки] екстраординарних професорів 5, Приват-доцентів 14, в[иконуючих] об[ов’язки] приват-доцентів 11, Старших асистентів 15, молодших асистентів 5, Лекторів 6, і професорських стипендіатів 3. А разом 65 осіб.

2. Служачих: урядовців 50 осіб, службовців 46. А разом 96 осіб.

3. Студентів: 1401; з них: студентів 1112, студенток 289.

Розподіл студентів: дійсних слухачів 914, вільних слухачів 487.

Розподіл по факультетах: Фізико-математичний 478, Історично-філологічний 338, Правничий 310, Сільсько-господарський 235, Богословський 40.

Розподіл по національностям: українців 1111, євреїв 211, поляків 35, москалів 32, німців 8, білорусинів 3, вірмен 1.

Розподіл по вірі: православних 979, греко-католиків 166, ізраелітів 211, римо-католиків 35, лютеран 9, вірмено-грегоріян 1.

Розподіл територіяльний: (у %-ах): Поділля 60, Галичина 12, Київщина 7, Степова Україна 4, Слобідська Україна 5, Бессарабія 3, Чернігівщина 3, Волинь 3, Полісся 2, Прибалтика $\frac{1}{2}$, Московські губернії $\frac{1}{2}$.

Між іншим треба тут згадати, що й урядовці, так само як і професори, працювали й поза Університетом по різних громадських, професійних і культурних організаціях, а саме: М. Грінченко, секретар студентських справ Університету, був диригентом Українського Національного Хору, членом Ради Старшин Українського Клубу й членом Української Філгармонії. Н. Величко, бухгалтер Університету, – був членом Управи Кам’янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, секретарем Ради Кирило-Методіївського Братства та секретарем Ради Української Кам’янецької Єпархії. І. Сливка, помічник бібліотекаря Університету, – скарбником Ради Української Кам’янецької Єпархії. І. Кухар, помічник бухгалтера Університету, – бухгалтером Управи Кам’янець-Подільського

відділу Українського Товариства Червоного Хреста. Г. Ракочі, машиністка Університету, – працювала, як артистка в трупі Державного Театру. Ю. Гудзій, автор цих рядків, – як секретар Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста та Голова Спілки лікарських помічників Кам'янецького повіту³.

Коли до Кам'янця знов прийшли більшовики, мусіли ми знов „реєструватись“. Між іншим, від нас вимагали, щоб ми прилучилися до організації „робітників пера“, утворивши Спілку чи Філію „робітників пера“ в Університеті. Ми однак назви своєї не змінляли. Так само, як і не згоджувалися ми на втілення нас до одного з більшовицьких видавництв; ми доводили тоді комісарам, що маємо зовсім окремі завдання, окрему програму, і що, нарешті, цілий матеріал чергового числа „Нашого Життя“ (ч[исло] 2-3) вже маємо приготовлений до друку. На це відповіли нам, що дозволяють іще видати оце останнє число „Нашого Життя“. А надалі, якщо ми не прилучимось до їхнього видавництва, наш журнал припиняєть.

Управа „Спілки Служачих Університету“, з великим трудом організувавши своє скромне видавництво, мала трохи прибутку від продажу 1-го числа; були й деякі пожертви на видавничий фонд. Крім того, Управа Спілки звернулася з умотивованим проханням до Правління Університету про підтримку видавництва „Нашого Життя“. До свого прохання Управа залучила й коректурні аркуші всіх артикулів, що були вже в друку, й подала загальний зміст № 2-3 „Нашого Життя“ (випускали ми подвійне число, бо було багато матеріалу).

Правління Університету задовольнило наше прохання й асигнувало, як допомогу, 50000 карбов[анців], і цю суму редакція „Нашого Життя“ дійсно й одержала.

З головніших артикулів № 2-3 „Нашого Життя“ пам'ятаю такі: 1. Доц[ент] о[тець] П. Табінський: стаття на релігійно-філософську тему. 2. М. Ясинський: Матеріяли до статистики бібліотеки Українського Державного Університету в Кам'янці. 3. Інформаційний матеріал: а) Ю. Гудзій: Про „Спілку Служачих Університету; б) про З'їзд учителів у Кам'янці, що відбувся в будинку Університету. 4. Хроніка⁴.

Збирала після цього Редакція матеріал і до дальшого 4-го числа. Мали ми вже в редакційнім портфелі матеріал від доц[ента] М. Драй-Хмари; обіцяли своє співробітництво й інші професори.

Яким же дисонансом виглядала та наша видавнича діяльність, коли ми муіли проявляти теж свою „діяльність” ще й у іншій галузі: всі урядовці Університету ходили на примусові роботи, т[ак] зв[ані] суботники”; доводилось чистити різні забруджені помешкання якихось інституцій на місті; розчищати залізничний тор на двірці; упорядковувати якийсь плац, де було все нагромаджено в купу: і дріт, і якісь бочки, і кола, і різний військовий інвентар; тут ми муіли з місця на місце переносити той чи той предмет, щоб потім знов його віднести туди, звідкіль його взято... Муіли ми ходити на ті роботи й вертатись завжди в „військовім шику”...

Відмовлення від цих „суботників” грозило репресіями... Так само працювали й усі наші професори.

Закінчуючи ці свої коротенькі спомини, мушу ще згадати хоч декількома словами Ректора Університету професора І. Огієнка, що з самого початку до кінця своєю енергійною працею в Університеті завжди давав приклад іншим. Він найраніше з’являвся до Університету і чи не останній виходив із нього після праці...

Деякі урядовці (секретар Правління Університету, секретар студентських справ, бухгалтер, скарбник та ексектор) мешкали в другому будинку Університету; в тім же будинку мешкав Ректор Огієнко і ще деякі професори: М. Хведорів, Л. Білецький, В. Біднов, Клепатський, Оленич. Отже, коли ми, урядовці, зо всіх вікон бачили, що Ректор наш іще перед 8-ою годиною ранку йшов до свого кабінету вже до праці, ми теж „шикувались” і пильнували бути на своїх місцях.

Були ми взагалі весь час найближчими свідками енергійної організаційної й творчої праці Ректора Огієнка, що за нею дійсно дуже часто не знав ані свята, ані відпочинку, ані власної родини.

Тому й ми, урядовці, завжди з охотою ставились до диспозиції Ректора, коли він прохав нас чи то в пізні неурядові години, чи то в яке свято виконати дуже пильні або невідкладні справи.

А в відношенні до нас – як на службі, так і поза службою, – Ректор Огієнко завжди був дуже лагідний, спокійний, тактовний. Це мало дуже велике значення для урядовця, бо після того в нього повстала ще більша повага й до самого Університету. За те все

любили ми свого Ректора, і час праці в Університеті під його тактовним керівництвом у всіх нас залишився в пам'яті, як найкращий із життя Університету...

Із цього коротенького перегляду ми бачимо, що й урядовці Університету сумлінно виконали свою скромну роллю в його житті; поза виконанням своїх обов'язків на становищах урядовців – організували свою Спілку, що за більшовицького панування в Кам'янці захистила й самих урядовців і Університет від анархії й деморалізації; потім Спілка заклала своє видавництво, і в нім пропагувала культурно-національну ідеологію, збирала історичні матеріали взагалі, а особливо до історії самого Університету. Нарешті – члени Спілки працювали й поза Університетом, беручи участь у різних культурних, громадських та професійних організаціях.

*****

¹Іван Сливка – народній учитель проф[есора] І. Огієнка за роки 1893 – 1896 у містечку Брусиліві на Київщині.

²Вийшло в світ це 1-е число „Нашого Життя” в липні 1920 р[оку] розміром 26 стор[інок]. Друковано 250 прим[ірників] накладом „Спілки служачих Університету”. Ціна прим[ірника] 100 карб[ованців]. Редакційна Колегія: М. Грінченко, М. Ясинський і Ю. Гудзій. Зміст №1: 1) Від Редакції, 2) Чорноморець: Спогади про Чорноморський Кіш, 3) М. Грінченко: Завдання української музики, 4) Н. Величко: 3 життя Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, 5) Л. Биковський: Книгознавство, 6) Бібліографія, 7) Наше життя, 8) До видавничих Товариств Кам'янця (відозва Редакції про надсилку до бібліотеки Університету по 2 прим[ірника] своїх видань).

³Із професорів брали участь у державній і громадській праці: 1. І. Огієнко – Міністр Освіти; Міністр Ісповідань; Головноуповноважений Уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]; Голова Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста; Директор Гімназії для дорослих. 2. Лектор Є. Архипенко – Міністр Народнього Господарства. 3. В. Біднов – Голова Ради Кирило-Методієвського Братства; ктитор Університетської церкви; голова Правобережної Філії Катеринославського Видавничого Товариства. 4. М. Хведорів – член президії цієї філії. 5. Прив[ат]-доц[ент] Л. Білецький – голова ради старшин Українського Клубу. 6. П. Клименко – Голова Товариства

Охорони Пам'ятників старовини. Крім того, деякі професори читали виклади в Народньому Університеті (С. Бачинський, Гаморак, Клепатський, Плевако й ін[ші]).

⁴Не обійшлося і без „курйозу” з цим числом. Комісар, переглядаючи коректу журналу, затребував від нас згоди, що ми на першій таки сторінці видрукуємо його коротенький вірш: „Червона Зоря” (комісар був із молодих учителів і кохався, видно, в поезії). А якщо редакція не вмістить цього „твору”, то ми „контрреволюціонери”, і наш журнал, замість зобачити світ, піде в огонь... Редакційна колегія радилась з приводу такого ультиматуму, і врешті згодилась задоволити поетичні забаганки комісара... Це, між іншим, дало причину проф[есору] В. Біднову в своєму річному справозданні за 2-й академічний рік Університету, на Академії Університету, підкреслити, що 2-3 число „Нашого Життя” вийшло вже з „більшовицьким забарвленням”...

СПОГАДИ (УРИВОК)

Кам'янець-Подільський університет

В осени 1919 року до Кам'янця на Поділлі несподівано прийшли польські війська. Сталось так, що частина нашого Штабу виїхала до Старо-Костянтинова, а друга частина, в тому числі й я, та багато різних державних установ залишились в Кам'янці. Використовуючи вільний час, я записався до університету на богословський факультет, про який і хочу розповісти дещо більше. Університет у Кам'янці повстав у 1918 році, за часів Гетьмана П. Скоропадського. Ректором університету був професор Іван Огієнко, що мав надзвичайно великі здібності адміністратора. В такі неспокійні революційні часи він зорганізував університет, впорядкував його знаменито і мав добрих професорів. Лекції в університеті відбувались вечорами і нерегулярно, бо були до того різні перешкоди. На богословському факультеті читали лекції такі професори: А. Неселовський (Історію християнського богослуження та Літургії), о[тець] Табінський (Святе Письмо Старого Заповіту та Історія Старого Церковного письма); В. Біднов – (Історія Української Церкви), І. Огієнко – (Українська мова), І. Любарський – (Св[яте] Письмо Нового Заповіту); М. Васильківський – (Логіка, філософія та психологія релігії); о[тець] Ю. Січинський – Археологія; Прахов – (Старо-жидівська мова); Плевако – (Історія українського письменства). Деканом Богословського факультету був проф[есор] В. Біднов. З усіх професорів найбільше нам студентам подобався проф[есор] Біднов. Це був професор великої ерудиції. Всі його лекції, в які він вкладав всю душу, виголошувались ним на пам'ять, – без підручних книжок чи шпаргалів. Приємно було слухати лекції і проф[есора] – А. Неселовського та М. Васильківського. Проф[есор] о[тець] П. Табінський заїкався, і на його лекціях було мало студентів. Між іншим на лекції цього факультету вчащали й старі, сиві священики м[іста] Кам'янця. Хоч університет проіснував яких два і пів року, але за цей час багато нашої молоді, як наддніпрянців, так і наддністрянців вчащало туди й здобувало науку. І цей університет за короткий час виховав поважне число студентів і студенток на

провідників молодії України, що пізніш займали поважні становища в нашій уряді.

При університеті була й церква. Настоятелем цієї церкви був заслужений церковний і громадський діяч, проф[есор] о[тець] прот[оіерей] Юхим Січинський. Та за українізацію церковного Богослуження, єпископ Пімен, відомий україножер, заборонив о[тцю] Січинському служити.

О[тець] Юхим Січинський (Сіцинський), відомий археолог, історик та дослідник культурних і мистецьких пам'яток Поділля. Народився в старій священничій родині в селі Мазники на Поділлі дня 1 жовтня 1859 року. Закінчив з відзначенням Подільську Семинарію і Духовну Академію в Києві. В 80-тих роках учителював у середніх школах Бахмута на Донеччині. В 1889 р[оці] прийняв священничий сан і постійно мешкав у Кам'янці на Поділлі. Був ключарем і протоіереєм міського катедрального собору (до 1904 р[оку]). Найбільше часу, праці і свого справді енциклопедичного знання присвячував науці, педагогічній і культурно-освітній діяльності. З року 1904 був професором Кам'янецької Середньої Технічної Школи, а з 1918 доцентом і професором Українського Державного Університету (згодом Інститут Народної Освіти), про заснування котрого найбільше змагався і фактично приготував науковий ґрунт. У Кам'янці Ю. С. редагував різні видання, як „Подільські Єпархіяльні Відомости“, „Православне Поділля“, „Подолія“, „Труди“ Іст[орично]-Археол[огічного] Т[оварист]ва та інші. Заложив Історично-Археологічне Товариство і Музей, що були осередком наукової праці Поділля та прикладом для інших українських земель. Іст[орично]-Археол[огічне] Т[оварист]во видало за редакцією о[тця] Ю. С. 14 великих томів наукових праць головню з історії, етнографії, статистики, економіки, культури, мистецтва Поділля. О[тець] Ю. С. був членом багатьох наукових інституцій і товариств у був[шій] Росії і закордоном. Дійсний член Наукового Товариства Шевченка у Львові з 1894 р[оку]. Був одним з найбільших організаторів новітнього українського культурно-національного руху, через що мав постійні конфлікти з церковною і цивільною російською адміністрацією. Лише виняткові заслуги о[тця] Ю. С. на науковому полі, знані в Петербурзі і Москві (дійсний член Московського Археологічного Т[оварист]ва, де був прихильник української культури граф Уваров), не давали можливости царським губернаторам й єпископам знищити його.

Коли Святейший Синод доручив єпископові Подільському Парфенію Левицькому в 1905 р[оці] проредагувати Євангелію в українській мові, що переклав Морачевський, то до комісії належав і о[тець] Ю. С., на якому лежав головний тягар праці, – основний переклад, редакція і коректура.

На Кам'янецькому Університеті о[тець] Ю. С. займав катедру загальної археології та історії Поділля. З приходом большевиків, о[тця] Ю. С-го було звільнено, як директора Музею, а залишено „науковим співробітником“ і то не довго. Коло того часу о[тця] Ю. С-го усунуто з І[нституту] Н[ародної] О[світи], забрано власний дім, а 1929 р[оку] арештовано. Просидівши в Кам'янецькій в'язниці коло $\frac{3}{4}$ року, о[тець] Ю. С. вийшов з підлошеним здоров'ям та мусів виїхати до Києва, де працював деякий час в Музею Лаври. Згодом о[тець] Ю. С. знова повернувся до рідного Кам'янця, але з позбавленням права викладати у школах, мешкати в своєму домі та, взагалі, мати плачену працю (і звичайно без ніякої пенсії чи іншої соціальної безпеки). Але і при таких умовах о[тець] Ю. С. продовжував свою наукову працю. Як оповідають молодші адепти науки, ще в 30-их роках запопадливо допомагав він молодим дослідникам Поділля, які „таємно“ відвідували старого професора і так „побирали“ вільну науку. В особливо тяжких матеріальних обставинах дещо помагали йому старі селяни, які пам'ятали о[тця] Ю. С-го, як він приїздив до них на розкопування „козацьких“ могил, де була, мовляв, захована наша колишня слава і воля!

Проф[есор] о[тець] Юхим Січинський вмер в нужді 7 грудня 1937 року і похований в Кам'янці на цвинтарі „Руських Фільварків“.

На місце о[тця] Ю. Січинського призначили прот[оієрея] П. Табінського, якого єпископ Пімен теж суспендував. Але о[тець] Табінський не звертав уваги на заборону і відправляв Богослужбу. Сам о[тець] П. Табінський не мав доброго голосу, ані слуху, а тому й хорів було тяжко достосуватися до нього під час Богослужби. В церкві співав переважно хор з театру М. Садовського, і співав чудово! До церкви вчашала виключно інтелігенція, бо ж у Кам'янці перебували тоді всі міністерства У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки].

Пригадую Великдень в 1920 році. Урочиста відправа, повно людей. На Утрени почали співати Пасхальний Канон священики й хор. Ось починає о[тець] Табінський своїм безголосим голосом

співати, підтягає йому старенький о[тець] Ю. Січинський, який стояв у вівтарі рівно ж без голосу... Запросили й мене помагати. Вийшов такий концерт, що хоч тікай із церкви!..

Пригадую другий випадок, коли то в 1920 році прибув до Кам'янця Головний Отаман Симон Петлюра. Зустріч була дуже зворушуючо-урочиста. Зайшов він і до університетської церкви, де відбувся молебінь. В кінці молебня о[тець] Табінський почав проголошувати многоліття Президентів Держави Симонові Петлюрі, та, очевидно з великого поденервовання чи страху почав: „Благочестивішого, Самодержавнішого, Великого Государя-Імператора...” і спинився... У церкві повстало велике замішання, а подекуди було чути сміх. Та о[тець] Табінський опам'ятався й подав возглас: „Президентів Української Держави, слугі Божому Симону, многая літа!”

Церковним старостою при університетській церкві був проф[есор] В. Біднов. Він з самого ранку готував у церкві все необхідне до потреби Літургії, а в зимі навіть й опалював цілу церкву. Я, як студент, досить часто виголошував в університетській церкві проповіді в присутності численного професорського складу. Довелось раз виголосити проповідь і в час великого свята, де були присутні міністри та вищі урядовці уряду, а серед них великий церковний діяч і золотоустий проповідник Володимир Чехівський. По службі Божій В. Чехівський підійшов до мене й погратулював за мою проповідь. Між іншим я виголошував проповіді і в інших церквах Кам'янця-Подільського.

Настав час, коли в нашій церкві забракло хору, і дяка; тоді проф[есор] Біднов запропонував мені виконувати обов'язки дяка, на що я радо погодився. Кожної суботи і напередодні великих свят відбувалися Всеношні.

Під час церковних відправ допомагав мені завжди співати проф[есор] Йосиф Оксіюк, який викладав в університеті історію християнської Церкви. Він мав надзвичайно приємний голос, знав добре ноти, і всі гласи значно ліпше співав, ніж я. То була симпатична людина, не горда. Пізніше я довідався, що він був сином селянина з Підляшшя. Очевидно родичі його були свідомі, бо дали сина Йосифа до духовної школи, і до духовної семінарії в Холмі; пізніше він скінчив Київську Духовну Академію. У травні 1922 р[оку] він став священником У[країнської] А[втокефальної] П[равославної] Ц[еркви], а в червні того ж року було його

висвячено на єпископа Кам'янецької церкви. В 1923 р[оці] Лубенська церква обрала його своїм духовним керовником, а другий Всеукраїнський Православний Собор обрав арх[ієрея] Йосифа Оксіюка на першого заступника митрополита. Арх[ієрей] Йосиф Оксіюк був глибокий і суворий християнин, вчений богослов, український золотоустий, глибоко віруючий, натхненний. Богослужба для нього була справжнім священнодіємством. Коли одного разу священник, що з ним служив, на його думку, замало уважний, замало переймався священнодіємством, він сказав йому відійти. В часі ліквідації У[країнської] П[равославної] Церкви большевики замордували Арх[ієрея] Йосифа.

При нашій університеті в 1920-м році були засновані Пастирські Богословські курси, які очолював прот[ієрей] П. Табінський. На ці курси записалось тоді приблизно до 40 душ й я в тім числі. Лекторами тих курсів були майже ті самі професори, що й на богословському факультеті, за винятком І. Огієнка та Плевако. Деякі з тих студентів одержали пізніш парохії на Волині, як напр[иклад] Іван Губа, що був спочатку парохом у Ковелі, а в 1942 році висвячений на єпископа Уманського.

Цей єп[іскоп] Ігор Губа, що був призначений митрополитом Полікарпом до Аргентини прибув до З[єднаних] Д[ержав] А[мерики] і організував в Нью-Йорку свою парафію формації 1942 р[оку]. Та про нього більш докладно оповім ще у 2-ій частині своїх споминів.

29 серпня 1920 р[оку] я одружився в Кам'янці-Подільському з панною Клавдією Миколаєвною з родини Шабліовських.

**КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ І ЙОГО СТУДЕНТСТВО
В 1918–1919 РР.**

Український університет у Кам'янці-Подільському, заснований 1918 р[оку], був єдиною національно-українською Високою Школою, що діяла в роках української державної суверенності. Заснований того самого року український університет у Києві, в будинку кол[ишньої] артилерійської школи на Солом'янці, не зміг працювати довше одного семестра, з огляду на окупацію столиці України більшовиками. Тож практичне значення його не може йти ні в яке порівняння з понад трирічною діяльністю Кам'янецького університету, що остаточно припинив свою працю аж у травні 1922 року випуском т[ак] зв[аної] „Ліквідаційної групи” – невеликої рештки вступників 1918-1919 р[оків], що їм пощастило перетривати мінливу політичну погоду тих бурхливих років.

Кам'янецькому Українському Університетові завдячують свою довшу чи коротшу науку багато відомих пізніших науковців, літературно-мистецьких і громадсько-політичних діячів – так в еміграції, як і на рідних землях. Чимало колишніх студентів цього вогнища національної освіти, опинившись під Советами, мусли старанно приховувати свою кам'янецьку освіту і маскувати її пізнішими дипломами советських вузів і втузів. Проте, в своїй практичній діяльності – як працівники на полі культури й господарства – більшість їх керувалася щиронародними принципами, методами і знанням, зачерпнутими в своїй першій Альма Матер. Звідси така нагінка і репресії супроти них збоку більшовицької окупантської влади. Починаючи з року 1929 – початку одвертого погрому Москвою української національної інтелігенції, документ перебування в Кам'янецькому університеті був з погляду чинників більшовицької влади, рівнозначний документіві служби в урядових установах У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] чи армії У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]: те і те кваліфікувалося як „пеглоровщина”, як політична діяльність і боротьба за самостійну Україну.

Не зважаючи на таку значну ролю Кам'янецького університету в розвитку нашої культури і національно-визвольних змагань, досі в нашій пресі не висвітлено ширше його діяльності, зокрема не

висвітлено студентського колективу на протязі перших двох – найбільше інтенсивних і плідних навчальних років.

Заповнити, бодай частинно, цю прогалину і намагався я своїми короткими спогадами. Живі ще нині діячі і вихованці Кам'янецького ун[іверсите]ту зможуть доповнити – а, можливо, в дечім виправити та уточнити подані тут факти. Таким чином збережеться для історії важлива сторінка нашого національно-культурного будівництва за нових часів.

*****

Перші заходи до заснування університету з українською викладавою мовою в Кам'янці на Поділлі пороблено ще влітку 1917 року. Ініціатива виходила від декількох заслужених українських громадських і культурних діячів, що складали провід Кам'янецького Товариства „Просвіта”. На чолі „Просвіти” стояв відомий не лише в Кам'янці, а й на всім Поділлі український діяч Кость Солуха, довголітній і дуже популярний лікар, один з тих небагатьох до революції кам'янецьких громадян, що виховували свої родини в українському дусі. Родина Солухів, як і родини Приходьків, Вікулів, Сіцінських, Голоскевичів (з с[ела] Бодачівки, поблизу Кам'янця), Богацьких (з с[ела] Нестеровець, км за 25 від Кам'янця) та Олімпіяда Пашенко, становили верхівку свідомого українства Кам'янецького району (району в розумінні обширу, бо за адміністративним поділом Кам'янецький повіт простягався на північ). Вони ж перші після березня 1917 року розгорнули ширшу працю Кам'янецької „Просвіти”, були ініціаторами українських різних сходин і віч.

Проте щодо університету, то реалізація згаданих заходів прийшла пізніше. 22 жовтня 1918 р[оку] відбулося урочисте відкриття університету в досить великому триповерховому будинку кол[ишньої] середньої 8-кл[асної] технічної школи на Університетській (вона перед тим називалася Московська) вулиці. До дня відкриття заходами Організаційного комітету випущено одноденний часопис „Свято Поділля”, прибр[изно] 20 сторінок великого формату, з статтями І. Огієнка, Леоніда Білецького, Віктора Приходька, Юхима Сіцінського, Семена Іваницького та ін[ших]. Тягар організаційно-технічної сторони випуску „Свята Поділля” взяв на себе син протоієрея Ю. Сіцінського – Володимир (нині відомий науковець В. Січинський, живе в З[еднаних]

Д[ержавах] А[мерики]). Ун[іверсите]т організовано в складі 4-ох факультетів: історично-філологічного, фізико-математичного, природничого і правничого (останній розпочав працю трохи пізніше). Ректором був проф[есор] Іван Огієнко, він же на початку й декан історично-філологічного факультету. Деканом фізико-математичного факультету був проф[есор] Федорів, природничого – проф[есор] Бучинський, правничого – проф[есор] Остапенко (пізніше короткочасний прем'єр уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]). Очевидячки, з метою мати більше уявлення про студентство дорученого йому університету, ректор приймав кожного студента особисто в своєму кабінеті. До у[ніверсите]ту, як і належить, приймали осіб усіх національностей, але студентський склад більше як на 90% був український; решта – менше 10% – припадала переважно на жидів, поляків і різних інших. Найбільшу групу вступників у своєму складі мала чималу частину не так здецидованих свідомих національно-політично українців, як радше „стихийних” українців, що відчували себе українцями з моменту революції 1917 року. Але їх свідомість швидко кристалізувалась, і до цього багато спричинився переїзд навесні 1919 року до м[іста] Кам'яця евакуйованих з Києва центральних урядових установ, а з тим і доплив до студентського колективу нових вступників із національно свідомих українських родин. Ще пізніше, влітку 1919 року, цей струм ще зміцнів, у зв'язку з переходом через Збруч з Галичини У[країнської] Г[алицької] А[рмії], що дало доплив нової хвилі вступників до ун[іверсите]ту – галичан і буковинців.

Хоч новозаснований ун[іверсите]т на початку мав лише ті фізичні й хемічні лябораторії та кабінети, що були успадковані від 8-кл[асної] Технічної школи, проте виклади і лябораторні вправи відбувалися з піднесенням, аудиторії і кабінети завжди були повні студентів, які з запалом бралися до науки. Особливо втішались успіхом лекції проф[есора] Огієнка, їх приходили слухати навіть старші громадяни з міста, і приміщення аудиторії не могло вмістити всіх слухачів. Численна аудиторія була також на лекціях з історії України, що їх провадили молоді доценти: п[ани] Клименко і Клепатський (перший читав курс історії від початку до Люблинської Унії, а другий від Люблинської Унії далі). Лекції з історії України зобов'язані були слухати також студенти-філологи. На філологічному відділі заплановано було чотири підвідділи: а) слов'яно-український, б) германських мов, в) романських мов і г)

клясичний (грецька та латинська мова й література). Для викладів на клясичному підвідділі запрошено досвідченого фахівця – проф[есора] Петра, чеха за національністю.

З самого початку для позамісцевих студентів організовано гуртожиток на Лагерній вул[иці] і при ньому студентську їдальню, яку провадили самі студенти і давали обіди за мінімальну оплату. 1919 року, коли кількість студентства дуже побільшала, а кошти прожитку в Кам'янці значно підскочили, влаштовано на кошти Благодійного Комітету ще одну їдальню для бідніших студентів – у Старому Місті, яке сполучалося з Новим Пляном (нова частина міста, де був університет і гуртожиток) т[ак] зв[аним] Новим Мостом (бо був ще Турецький Міст, що сполучав Старе Місто з Турецькою фортецею і провадив на Довжок і Оринін). Майже всі студенти українці, які не мали сталого заробітку, діставали повну або половинного розміру стипендію (повна дорівнювала 250 карб[ованців] на півріччя).

Під аспектом громадсько-політичним життям кам'янецького студентства протягом жовтня-грудня 1918 року не було дуже яскраве і різноманітне. Не помічалося виразного партійного зрізничування, не було якихсь бурхливих політичних сходин і віч у студентським середовищі. Єдиною більш-менш помітною політичною подією за цей час у Кам'янці була заміна губерніяльного і повітового староств (гетьманських) – комісаріятами і т[ак] зв[аної] державної варти – народною міліцією, що відбулася на першу вістку про повстання проти гетьмана.

Однієї ночі, здається, 17 листопада, до студентського гуртожитку прибув один старший віком студент, старшина армії У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], і прочитав нам радіограму „Всім, всім, всім...” – за підписом Винниченка й Петлюри – про повстання проти гетьмана. Ми швидко вишукувалися в колону і пройшли до університету, „щоб узяти участь в подіях”. Проте за півгодини нас повідомили, що „влада капітулювала” і, отже, ніяких драматичних дій не очікується. Погомонівши трохи, ми затягли пісню і так з піснею рушили назад до свого гуртожитку. Аж другого дня нам стало відомо, що зміна влади в м[істі] Кам'янці, а тим самим і на всьому Поділлі (оскільки Кам'янець був тоді губерніяльним центром Поділля) відбулася, так би мовити телефонним способом: голова Губерніяльної Народної (земської) Управи В. К. Приходько іменем Управи запропонував телефоном

губерніяльному старості п[ану] Кисельову „здати губернію” п[ану] Григорієві Степури, іменованому від Народної Управи на губерніяльного комісара безпеки. За це п[ану] Кисельову і його помічників обіцяно гарантію особистої безпеки. П[ан] Кисельов, очевидячки, вже знаючи про виступ проти гетьмана Січових Стрільців у Білій Церкві, ультимат Управи прийняв і владу в Кам'янці і губернії перебрав вищеназваний Гр. Степура.

Оскільки пригадую, прихильників гетьманського уряду не було й серед студентства, а в місті хоч, може, й були, то сиділи тихо; тож не дивно, що „переворот” відбувся в Кам'янці без жодного пролиття крові, а в самому університеті не було найменших інцидентів; вся професура лишилася на місцях, і наші студії тривали мирно далі.

Але громадсько-політичне життя кам'янецького студентства тепер помітно поживало. В університеті утворилася з національно активних студентів Українська Громада, що відразу набула характеру загальностудентської репрезентації; утворився імпазантний студентський чоловічий хор (диригентом був кол[ишній] Студент Варшавського ун[іверсите]ту В. Бесядовський); організовано друкування на циклостилі ряду курсів лекцій, читаних в університеті, що було важливе, оскільки підручних книжок і взагалі літератури до лекцій (та ще українською мовою) почувалася велика недостача. Заходами Громади почав виходити студентський журнал-місячник „Студентська Думка”, з досить різноманітним матеріалом.

Крім цього деяка частина студентів – з цього ж таки національно-українського активу – заангажувалася до праці в освітньому та видавничому відділах Губерніяльної і Повітової Народних Управ як референти й консультанти відділів, редактори мови, коректори тощо. Редактором „Життя Поділля” – газети, що почала виходити в Кам'янці як орган місцевої „Просвіти”, також був уже згаданий раніш кам'янецький студент Володимир Січинський. (Пізніше редакцію „Життя Поділля” перебрав прибулий з Києва проф[есор] Михайло Грушевський, але це вже було перед самим відступом української влади за Збруч, у Галичину.

Десь на початку січня 1919 р[оку] до Кам'янця прибули два чи три представники київського Студентського полку, щоб агітувати за створення такого полку і в нас, тобто з студентів Кам'янецького

ун[іверсите]ту. Мотивувалося це тим, що український уряд потребує бойових одиниць, хоч і невеликих числом, але міцних духом, з чіткою національною свідомістю і цілком відданих ідеї У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Промовці-кияни не ховали, що в центрі України тепер повторювалася та сама картина, що рік тому, взимку 1917 року: українські військові частини, які так швидко розрослися за місяць боротьби проти гетьмана, тануть з дня на день, самочинно розходяться або навіть переходять на бік большевиків чи різних „отаманів” українського гуляйпільля. Навіть на ті частини, що позірно ще зберігають дисципліну і послух українському Урядові, цілком покладатись не можна. Тому мусить взяти зброю і стати в лави оборонців української державної самостійності свідома українська інтелігенція, студентська в першу чергу. Такий був, стисло кажучи, зміст промов прибулих київських студентів.

Виступи кам'янчан у відповідь не заперечували аргументації киян, ні самої потреби такого полку. Та проте до створення його в Кам'янці тоді не дійшло. Річ у тому, що – як вже було сказано – значна частина патріотично настроєних студентів, поруч із навчанням, працювала й ще в різних українських установах та організаціях. Ці студенти мали право вважати, що полишити цю свою працю і піти до війська вони не можуть, з уваги на кричущу недостачу кадрів української молоді держави. А студентство „українофільське”, вчорашні „малороси” і „общероси”, як і студенти неукраїнського походження – не мали ніякої охоти класти голову за українську державу, бо їм, зрештою, було „всьоравно”. Давав себе відчутти також гіпноз ще тоді не скомпромітованих до краю большевицьких „дуже революційних” гасел.

За якийсь тиждень після цього через Кам'янець на захід, в сторону Збруча, переходив Гуцульський Кіш, що, здається, мав узяти участь в боях У[країнської] Г[алицької] А[рмії] проти поляків у Галичині. У чорних шапках-папахах, обвітрені і запалені сонцем молодці Гуцульського Коша справляли на нас, студентів, незабутнє враження. Тепер вже майже щотижня приходили до Кам'янця щораз нові й здебільша тривожні вістки. Атмосфера в місті густішала, температура підносилась. Стало відомо, що в місті існує і діє підпільний большевицький комітет. Дехто з студентів уже бачив і читав його листівки, розкидані невідомо ким біля станції та на мості, що з'єднував Новий Плян з Старим Містом.

Ще через кілька днів поширилася чутка про викриття большевицької організації серед вояків подільського гарматного полку та серед загону басарабських повстанців, ядро якого становили українські патріоти з Хотинщини, на півночі Басарабії, що незадовго перед тим вчинили одчайдушний спротив румунським окупантам і по нерівнім змаганні втекли через Дністер на Кам'янецьчину. Це було ядро, але до нього налипло багато пробольшевицьких і просто авантюриницьких елементів. (Між іншим, у згаданім хотинським повстанні проти румунського війська видатну роль відігравав українець Сіак, кол[ишній] старшина австрійської армії, тоді ще український соц[іал]-демократ; пізніше він вступив до К[омуністичної] П[артії] (б[ільшовиків]) У[країни] і був ректором Лінгвістичного Інституту в Києві; зліквідований Н[ародним] К[омісаріатом] В[нутрішніх] Д[ел] десь у часі ліквідації „скрипниківщини“). Студенти, що працювали коло університетських видань, у пресі та мали стичність із друкарнями, приносили вістки про большевицькі настрої серед робітників обох кам'янецьких друкарень: Губерніяльного Земства в Старому Місті й Свято-Троїцького Братства на Новім Пляні. Перевірити всі ці чутки нам, студентам, було важко, а тому вони спричиняли неспокій і тривогу в нашім середовищі.

Розмови та дискусії на політичні теми серед студентства тепер почастишали. Молодші студенти, недосвідчені в політичних справах і питаннях, шукали слів поради, що могла б їх напугити, шукали яскравих, переконливих усних і друкованих заяв і виступів представників влади, представників українських політичних партій, – але їх майже не було. Принаймні, щодо самого Кам'янця, можу сміло твердити, що ніякої широкої пропагандивної акції збоку української влади не проваджено, не використано для цього наявні кадри свідомого українства. Скрізь почувалася якась непевність і розгубленість. З такої атмосфери користали большевицькі агенти, що проникли в середовище студентства, розсіваючи тут і там „протипетлорівську“ літературу і сугеруючи, здебільшого ніби в розмовах „між іншим“, думки про неминучий крах У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]. Коли пригадати тепер, як задалеко толеровано було цю пробольшевицьку шептану пропаганду хоча б у середовищі кам'янецького студентства, як мляво реаговано на викриті тоді в місті большевицькі „ячейки“, то мимоволі приходить на думку порівняння з тим жорстоким

обручем „красного терору“, що ним здушили всі прояви життя кам'янчан большевики по оволодінні містом через пару-другу тижнів. Як би там не було, а багато студентів почали „лівіти“; організувався – переважно з невиразних щодо національного обличчя студентів – так зв[аний] „общесоціалістическій блок“ (на чолі його стояв студент-математик Розенкранц), що оповіщення про свої сходи писав російською й українською мовами або навіть тільки російською. Виклади, проте, відбувалися більш-менш нормально, а громадсько-професійне життя студентства й далі головно зосереджувалося в Українській Студентській Громаді, на чолі якої стояла Рада з декількох старших вікон студентів (Сергій Козицький – автор шкільної читанки „Сніп“, Воронеж – автор Букваря, Корчак-Чепурківський і ін[ші]).

Так минув лютий і більша частина березня 1919 р[оку]. В кінці березня большевицький фронт підкотився на кільканадцять кілометрів від Кам'янця і в стала помітніша наявність українського війська. Тут і там в очі впадали кольоритні постаті озброєних вершників у малинових і синіх жупанах, чорних і сірих шапках з червоними та жовтими шпиками ззаду. Це були, як казали, відділи „Запорізької Січі“, що нею командував „батько“ Божко, уславлений своїм завзяттям і дивацтвами. (Говорили, що він не визнавав іншої зброї, крім шаблі, і розписувався лише гусячим пером). Не зважаючи на присутність цих „одчайдухів“, скоро стало відомо, що боронити Кам'янець українське військо не буде, а відійде за Збруч.

І, справді, одного дня в місті почалась гарматня і рушнична стрілянина. Стріляли в різних місцях і важко було зорієнтуватися, звідки наступає ворог. У нашій гуртожитку знайшлися студенти, які не могли витерпіти; їм кортіло швидше довідатись що і як – і вони „пішли в розвідку“. Незабаром повернувшись, вони інформували своїх спраглих новин колег, що з гармат стріляли таки свої „перекинчики“ – солдати Подільського гарматного полку, б'ючи заскочені цим українські частини, що відходили на північний захід, в напрямку міста Ориніна. Таким чином ствердилася попередня опінія кам'янчан про цей полк, що він збольшевичений. Рушничні ж постріли в окремих дільницях міста були ділом новоспечених „красногвардійців“ з різного міського шумовиння та збольшевичених вояків басарабського повстанського загону. (Як уже згадувалось, цей загін обріс большевицькими агентами й різним авантюрицьким набродом і тому був

українською владою розпущений місяць-півтора перед цими подіями). Стріляли також недовго, але „серйозно”, на залізничній станції, що була за якийсь кілометр від міста. І там були наші „розвідчики” і розповіли, що то була „стрільба для фасону”, тобто не скерована в жодну ціль, бо ніяких українських вояків на обрії вже не було. Отже командир панцерного поїзду, що привіз відділ большевицької піхоти, дав наказ солдатам вистрілити вгору, викидаючи на землю порожні „обойми” і вигукуючи перед здивованим натовпом міських хлопчаків: „Канец петлоровщине!”

На другий чи на третій день група студентів пішла на мітинг у Старому Місті, коло „Совета Робочих і Солдатських Депутатов”, що якстій вродився переважно з молодих жидівських півінтелігентів і крамарів (як уже згадувалось, у Кам’янці не було фабричних підприємств, отже і фабричних робітників, за винятком двох десятків підприємств, отже і фабричних робітників слюсарно-механічної майстерні „Мотор”); та головою „Совдепа” був офіційно українець, якийсь Самулевич, що промовляв доброю українською мовою.

Перший прихід большевиків до Кам’янця не потяг за собою дуже значних змін у складі студентства, поминаючи вільних слухачів (ряди цих катастрофально поменшали). З дійсних студентів евакуювалися за Збруч лише ті, яких родини виїжджали, та ще ті, що працювали в урядових українських установах, і то не всі. Виклади відбувалися майже нормально – не було лише ректора (проф[есора] Огієнка) і професора клясичних мов Петра, що виїхав до Чехії.

Але за якийсь тиждень почалися в місті арешти, що не оминули й університету. Одного дня ми довідалися, що в університеті є вже „політком” (політичний комісар). Був ним наш таки студент природничого факультету А. Волянський, із колишніх кам’янецьких семинаристів, з попівської родини. До революції він очолював український нелегальний гурток у семінарії, в 1917 році вступив у партію українських есерів, де згодом пристав до лівого крила; ліві есери фронтували проти гетьмана вже діяли окремо від Українського Нац[іонального] Держ[авного] Союзу і по утворенні Директорії повели проти неї боротьбу разом із большевиками, цілком, до речі сказавши, наслідуючи їх у демагогічному стилі усної і писаної пропаганди (друкований орган часопис „Боротьба”, звідки й популярна назва „боротьбісти”). А. Волянський був дуже

здійбною людиною і добрим організатором, але непогамований амбітник і кар'єрист. Із приходом большевиків до Кам'янця він узяв найдіяльнішу участь у новоствореному міському „Совдепі”, репрезентуючи там студентство, а також був членом створеної большевицькою владою міської „трійки”, що провадила вилучення для потреб червоної армії харчів і одягових залишків у квартирах „буржуїв” і „петлюрівців”. Але в студентській середовищі Волянський був, як тоді висловлювались, „не вредним хлопцем”, і йому дехто з студентів завдячував своєчасне попередження й уникнення арешту (шляхом негайної „змивки” з Кам'янця).

Новий політком мав інструкцію творити якийсь студентський „Совдеп”, що мав би керувати всім життям і працею університету, в тім числі і навчально-педагогічною стороною. Але він, очевидячки, розумів непотрібність і сміхотворність студентського „вгляду” до навчально-педагогічних плянів та „контролю” над професурою. Тому обмежився невеличкою реконструкцією існуючого загально-студентського органу, що дістав назву „Рада Студентських Представників”, і сам став на чолі Ради.

Через декілька днів до Кам'янця, як університетського міста, завітав сам нарком освіти В. Затонський. Коли він у супроводі декількох професорів і лекторів оглядав аудиторії й кабінети, то звернув увагу на велику стіну таблицю-показник, що мав наголовок „Найвидатніші діячі Поділля” і містив щось понад два десятки прізвищ державно-політичних і культурно-громадських діячів, письменників і учених. На самому кінці таблиці стояло: „Володимир Затонський – народній комісар освіти за часів большевизму”. Безпосередньо перед тим стояло, здається, прізвище протоієрея Сіцінського, історика м[іста] Кам'янця і Поділля. Перебігши очима до кінця показника, В. Затонський задоволено-іронічно посміхнувся і промовив: „Нічево себе компанія для большевицького наркома!”

На другий чи третій день по приїзді В. Затонський промовляв на великому мітингу в Шевченківському (до революції Пушкінському) народному домі, що був місцем театральних вистав. Народний дім стояв на Новім Плянї, порівнюючи недалеко від університету, і студентів на мітингу було досить багато. Але по закінченні мітингу на обличчях майже всіх студентів було помітне розчарування. В. Затонський промовляв по-російськи у дусі звичайної большевицької демагогії, а про український

національний рух висловився дослівно так: „Так називаємо українське національне двіженіє видумалі семінарісти і поштово-телеграфніє чіновнікі”.

Після такої промови наркома нам ясно стало, що большевицька влада – таки справжня окупаційна влада Москви й українську національну культуру вона лише терпить до часу, очікуючи слушного моменту до її розгрому. Не дивниця, що протягом найближчих кількох днів декілька студентів потай перебрели Збруч (він взагалі мілкий і плисти доводиться лише місцями, якусь пару метрів) і приєдналися до українського війська, що стояло зараз же на галицькім боці Збруча.

Не пригадую точно, але, здається, ці перебіжники поклали початок регулярній сигнально-розвідковій службі, яка зорганізувалася і діяла на відтинку Кам'янець-Збруч від с[ела] Іванове Пустя до м[іста] Скала. Передатними пунктами були м[істо] Оринін і с[ело] Жердя (по дорозі на Лянцкорунь). Загалом же большевики не почували себе певно в Кам'янці й околицях і тому надуживали терором, проклямуючи його цілком одверто: одного дня на афішних стовпах, стінах наріжних домів і парканах мешканці міста читали спільне оповіщення „Совета Рабочіх і Солдатскіх Депутатов” і „Командовання Кам'янецького Боєвого Участка”, що починалося такими словами: „С целью пресечь контрреволюціонніє вилазкі обнаглевшего петлюровского охвостья, поддерживаємого із-за Збруча, в г[ороде] Камянце і уезде об'являється с сего дня красний терор”.

Стара, ще царської будови, в'язниця була вже переповнена і арештованих поміщали в підвалах, де кілька садистів з місцевої „чрезвычайки” нещадно тортурували свої жертви. Особливо багато чуток ходило про лютість кам'янецької чекістки Фані.

В ці дні розстріляно студента Юрія Приходька, що з доручення організації українських есерів провадив протибольшевицьку пропаганду в селах поблизу Кам'янця. Здається, в с[елі] Жердя його спіймали большевики і, привівши до Кам'янця, розстріляли без слідства й суду „порядком красного терору”.

В університеті цими днями панував пригноблений настрій, професори читали без ентузіязму, а студенти слухали й поготів з унілим настроєм. Після 9 години вечора заборонено було показуватися на вулицях, і по них лише проходжувалися большевицькі патрулі. Кожного ранку ми дізнавалися про нові

арешти, вчинені вночі. Вилучення „злишків” перетворилося на формальний грабунок людности міста, бо посилені „активісти” та „червоногвардійці” забирали з квартир не лише зайвину одягу та взуття, а й годинники, золоті і срібні речі і взагалі все, що їм подобалося, тягнувши це до своїх кишень.

Як не дивно, але в цих умовах, невідомо з чиєї ініціативи, в університеті улаштовано студентську забаву-вечірку. Студентів на ній було щоправда небагато; натомість прийшло чимало дівчат міщанок з міста із своїми новими советськими кавалерами – чекістами та службовцями советських установ. Нарешті десь коло півночі у залі появився військовий патруль, чоловік десять у повній бойовій готовності: з рушницями, револьверами і ручними гранатами за поясом. Зрозуміло, що публіка, крім суто советської почала висмикуватися з залі, аж залишилися самі чекісти та сов[етські] службовці із своїми підозрілими дамами кам'янецького міщанського демімонду. „Смичка” советської влади з студентством, одним словом, не вдалася.

Але настав червень, а з ним і кінець короткочасного большевицького панування в Кам'янці.

Десь 2 чи 3 червня о 6 зранку збоку Ориніна почулися гарматні постріли. Вони дужчали, наближались, і з подвір'я студентського гуртожитку на Лагерній вулиці було видно, як через поля, що лежали між Новим Пляном і залізничною станцією, бігли порізані групки советських вояків і цивільних большевиків. Вони чимдуж бігли на станцію, а українські гарматчики били по них з Довжка, на віддалі 6-7 кіло[етрів]. За годину з Старого Міста на Новий Плян вступало українське військо: стрільці, кулеметна сотня й кіннота, яка зараз же погнала далі, щоб переслідувати большевицькі частини. Позаду їхали легкі гармати.

Радість кам'янчан важко описати. На вулицях увесь день наче свято: веселі обличчя, радісні перегукування – бо ж серед прибулих багато знайомих і кривних. Зразу десь подівся похмурий настрої останніх тижнів і в університеті. Відновилася Студентська Українська Громада, студентський хор і різні гуртки; в місті відновилася „Просвіта” і загальноміський національний хор. Повернулись українські громадські діячі, а з ними і наш ректор.

Ще через місяць – у Кам'янці нове поживалення: стали прибувати частини У[країнської] Г[алицької] А[рмії], що перейшли Збруч для спільної з армією У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки]

боротьби за звільнення України від московсько-большевицької окупації.

З приходом У[країнської] Г[алицької] А[рмії], з якою прибуло й багато цивільних галичан, у житті Кам'янецького університету відкрилася нова сторінка. Увесь липень і серпень побільшена канцелярія студентських справ, на чолі з М. О. Грінченком, що був і славним диригентом, провадила запис нових вступників до університету. Половину, як не більше, нових вступників становили тепер новоприбулі галичани й буковинці. Університет, що досі мав, разом з вільними слухачами неповну тисячу студентів, тепер майже подвоїв це число. Поруч з Українською Громадою в університеті постала з ініціативи галичан і буковинців нова студентська організація – „Академічний Союз”, видатну роль в ньому, оскільки пригадую, відігравали буковинець Юліян Каменецький, галичани Ом. Колодрубський, Микола Стрільчук та ін[ші]. І знову в університетських аудиторіях майже щодня відбувалися різні сходи, наради і засідання студентів. Знову ми бачили на них не лише молодиків, учорашніх середньошкільників, а й старших студентів, що мали вже чималий стаж громадської і освітньо-педагогічної праці. Пригадуються такі імена, як Воронець – автор читанки-букваря для початкових шкіл, Сергій Козицький (Безрідний) – автор читанки „Сніп” – з історичним переважно матеріалом, Федір Садківський – автор добре скомпонованої читанки для III-IV класів середніх шкіл, Федір Шумлянський – співавтор великого російсько-українського словника, виданого Подільською Народною Управою, Аркадій Животко, тоді ще молодий публіцист і ревний соціаліст-революціонер, Володимир Свідзінський – пізніше відомий поет, автор збірки „Медозбір”. Вартоломій Кириленко – поет початківець та інші. Лекторсько-професорський склад університету також поповнився новими людьми, що прибули з-за Збруча. На природничому факультеті доцент Геринович (пізніше став деканом цього факультету), доцент Гаморак, а на фізико-математичному факультеті – математик Микола Чайківський, на філологічному германіст Попович, психолог Балеї (викладів останнього чомусь, проте, не було).

Розуміється, таке пожвавлення громадського й академічного життя студентів мусіло знайти свій вияв і в друкованому слові. Ще взимку 1918-1919 р[оку] започатковано в Кам'янці студентську пресу – тоді вийшло одне, чи два числа місячника „Студентська

Думка". Тепер, після кількадесячної перерви, студентський місячник поновлено виходом під назвою „Нова Думка". Був це досить об'ємний і солідний змістом журнал, де крім статей на громадсько-політичні, загально-культурні і професійні студентські теми, був і чималий літературно-мистецький розділ: оповідання, новелі й вірші початкуючих в письменстві студентів і декого із старших. До редколегії „Нової Думки" побіч інших належали гомінкий і рухливий Валеріян Поліщук (пізніше автор претенсійних публікацій: „Європа на вулкані", „Верлібр" та „лідер" літературно-мистецької групи „Авангард", що мала двох чи трьох членів, і син письменника Івана Липи – Юрій Липа, тоді також початкуючий письменник. Обох їх часто можна було зустріти також на літературних вечірках, при чому, рідко бувало, щоб вони не мали гострої сутички поміж собою. Річ у тім, що Юрій Липа був палкий патріот У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], запеклий противник большевизму, а Валеріян Поліщук завжди демонстрував свої ліві, советофільські погляди. Розповідали, що одного разу в університеті між ними дійшло до бійки, при чому поле бою залишилося за Юрієм Липою.

Треба згадати ще про один студентський журнал – „Буяння", якого вийшло одне чи два числа того самого 1919-1920 навчального року. До редколегії „Буяння" входили студенти: Вартоломій Кириленко, Євген Шманкевич та Іван Шевченко – пізніше відомий (під прізвищем Іван Дніпровський) український новеліст і драматург в У[країнській] С[оціалістичній] С[оветській] Р[еспубліці], автор поеми „Донбас", новелістичних збірок: „Березень", „Заради неї" і п'єс: „Яблуневий полон" та ін[ші]. У редколегії „Буяння" Іван Шевченко займав тоді крайню ліву позицію і на цьому ґрунті було чимало суперечок. А загалом „Буяння", якщо брати під розгляд особливо перше число – заповідалось цікавим і оригінальним журналом. Сама назва мала нагадувати читачам буяння молодих студентських сил. На жаль, ні „Буяння", ні трохи довгочаснішої „Нової Думки" мені пізніше ніде не доводилося зустрічати, і можна сказати напевно, що поза Советами примірники цих журналів ні в кого не збереглися. А зважаючи на нищення архівних матеріалів на Україні під час цієї війни, можна побоюватися, що їх взагалі нема ніде, бо всяку публікацію, пов'язану з Кам'янецьким університетом, приватно навряд чи міг хтось зберегти – все те мовою большевиків була

„петлюрівська крамола“, яку „робітничо-селянська влада“ нещадно винищувала.

До речі тут буде згадати, що порівняно невеликий і до революції відсталий Кам'янець-Подільський, розташований у глухому куті і до 1915 року навіть непов'язаний залізницею, в ці роки існування в ньому українського університету жив незвичайним для нього інтенсивним громадсько-політичним і культурно-науковим життям. Досить сказати, що за період 1918-1920 р[оків] у Кам'янці, крім уже згаданого „Життя Поділля“, виходили такі часописи: „Трудова Громада“ (орган есерів, ред[актор] В. Голубович), „Україна“ (орган Дієвої Армії У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки], ред[актор] Певний), „Стрілець“ (орган Січової Стрілецької Ради, ред[актор] О. Назарук), „Наш Шлях“ (непартійний орган, що містився в українському клубі на кол[ишній] Петроградській вул[иці]; у „Нашому Шляху“ частенько містили свої статті університетські професори Л. Білецький і Біднов – відомий тоді історик і діяч церковно-громадського життя). Крім того, короткий час у Кам'янці виходив часопис українських соц[іал]-демократів „Боротьба“, а Губ[ернська] Народна Управа видавала двотижневик „Село“, дуже поширений (12 тисяч тиражу), якого відповідальним редактором був Віктор Приходько. Губ[ернська] Нар[одна] Управа видавала ще місячний журнал „Освіта“. Обидва ці журнали поширювались на цілому Поділлі, а співробітниками „Освіти“ був ряд уже названих студентів, як от: Козицький, Садківський, Воронеж та ін[ші].

Ми вже зазначили, що 1919 рік, особливо друга половина, був також роком найбільш інтенсивного академічного життя й діяльності кам'янецького студентства. Зокрема, інтенсивно працював історично-філологічний факультет. На наших очах виростили молоді наукові сили: Леонід Білецький – „Курс українського письменства після Івана Котляревського“, Михайло Драй-Хмара – „Загальний курс слов'янознавства“ і „Порівняльна фонетика слов'янських мов“, Васильківський – „Вступ до філософії“. На історичному відділі читали вже згадані доценти Клименко і Клепатський. Для читання історії мистецтв запрошено Костя Широцького (родом з Поділля, перед тим викладав у Петербурзькому університеті). На природничому відділі, крім згаданих уже Гериновича і Гаморака, читали: мінералогію – Арсен Чернявський, астрономію – Аленич, хемію – Микола Вікул. На

правничому факультеті: політичну економію читав Олександр Мицюк, фінансове право кам'яничанин Лебідь-Юрчик. Науку державного права запрошений був читати Володимир Старосольський – відомий громадсько-політичний діяч з Галичини. Університетським священиком був протоієрей Юхим Сіцинський, а університетським лікарем – Кость Солуха.

На 1919 рік припадає ще одна важлива організаційна подія у високошкільному житті Кам'янця, а саме: організація Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту, що вилонився з природничого факультету, де він якийсь час був окремим відділом. Сільсько-Господарський Інститут розташувався на Лагерній вулиці і дістав велику ділянку землі під досвідне поле. Проте деякі виклади для студентів цього інституту відбувалися і далі в аудиторіях університету. Повна „емансипація” його від університету наступила значно пізніше, десь у 1922 році, коли большевицька влада знівечила навчальні пляни і програми університету і його самого охрестила „ІНО” (Інститут Народної Освіти), з обмеженим завданням – готувати викладачів для старших клас т[ак] зв[аних] трудових семирічних шкіл (десятирічки появилися в У[країнській] С[оціалістичній] С[оветській] Р[еспубліці] аж коло 30 років).

Треба ще згадати, бодай коротенько про діяльність студентського чоловічого хору. Диригував ним кол[ишній] студент Юрївського (Дерптського) університету Василь Безядовський. Хор налічував близько 60 осіб, мав гарні голоси і виконував ряд солідних хорових композицій Лисенка, Стеценка, Кошиця, Людкевича, Колеси та народні пісні. Студентам слухачам особливо імпонували у виконанні студентського хору „Прометей”, „Іван Гус” („Кругом неправда і неволя”), „Гамалія” („Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі”) і „Вкраїно-мати, кат сконав”.

Не зайвим буде сказати, що в університеті, зокрема серед студентства, панувала тоді атмосфера дружби і взаємного довір'я наддніпрянців і галичан одно до одного. Не було і тіні того лиховісного „Збруча”, що його так розкопано по цій війні, в УНРРА-ПРО-в-ських таборах. Правда, подеколи до студентів доходили чутки, що десь там „угорі” не все гаразд у взаєминах поміж урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і урядом диктатора Петрушевича, як і між штабами Дієвої Армії і Начальною командою У[країнської] Г[алицької] А[рмії]. Але,

оскільки пригадується, на взаєминах у середовище студентства ці неясні поголоски майже не позначалися. Студентський тодішній загал не кохався в сплітках, від яких чувся нездоровий запах, і взагалі не дуже полюбляв аматорів політичного закулісся. Доказом цього може бути хоча б іронічне ставлення до тих окремих студентів, що чванилися своєю повсякчасною поінформованістю і „близькістю до сфер“, ставлення, виявилось знов таки в іронічних запитаннях до таких студентів: „Ну, які тепер евентуальності на політичному Олімпі: хто з чого резигнує, хто до кого ставиться з резервою?“

Проте пізніше ця атмосфера дружелюбности поміж наддніпрянцями і галичанами таки дала розколину. Сталось це вже пізньої осені 1919 року, коли до Кам'янця докотилася вістка про перехід частини У[країнської] Г[алицької] А[рмії] десь на межі Поділля і Київщини до Денікіна, який нібито обіцяв галичанам визволити Східну Галичину від поляків.

Не пам'ятаю з чиєї ініціативи скликано в університеті загальні студентські сходи, де обговорювано цю сумну подію. Доповідав старший студент, буковинець Юліян Каменецький. Доповідач гаряче, всебічно обосновував вимушеність капітуляції У[країнської] Г[алицької] А[рмії] серед тих невідрадних обставин. Згадував і про перевтому вояків невпинними боями, і про тугу їх за покинутою на заході домівкою та рідню, і про люту пошесть тифу, що десяткувала тоді ряди У[країнської] Г[алицької] А[рмії]. Промовці, що виступили після доповідача, одні солідаризувалися з ним, інші ж, навпаки, зазначали з притиском, що ніякою втомою, ні пошестями не можна виправдати цей сепаратний крок, що мав такі згубні наслідки для українського загального фронту.

- Чейже від тифу і перевтоми страждають не одні галицькі, а й наддніпрянські частини! – такі завваги чути було з трибуни від промовців, і з залі зборів. А виступ одного студента закінчувався так:

- Коли хтось разом воює, той мусить і разом миритися, а не залишати фронт напризволяще і на власну руку припиняти боротьбу!

Розходилися після сходин з досить важким почуттям і думами, не знайшовши якогось спільного знаменника і, як почувалося, не переконавши одне одного. Відтоді в студентській масі заіснував „холодок“ у взаєминах поміж наддніпрянською і галицькою

молоддю. Але буковинці, навіть ті, що виправдували згаданий крок У[країнської] Г[алицької] А[рмії], дружніх взаємин з наддніпрянцями не втрачали – і якимось дивно тепер, бо їм не пригадується – як це вони примудрялись робити.

З цього часу громадсько-політичне життя в Кам'янці, а разом з тим і академічне життя та праця в університеті помітно згорнулися. Серед професорсько-лекторського складу, а ще більше серед студентської маси почався відплив: одні від'їздили з евакуйованими з Кам'янця установами та військом, інші йшли – як тоді у нас казали – „на провінцію” і осідали на вчительських посадах, а були й такі, що одягали рясу (бо ж, як вже згадувалося, серед студентів було чимало випускників духовної семінарії). Декілька студентів раптом відчували в собі нахил до театрального мистецтва і пішли на сцену, збільшивши склад трупи, що грала в місцевому театрі „Народного Дому ім[ені] Т. Шевченка”. Були й такі, що нахвалювалися піти в партизанські загони і „бити всіх підряд”. Якщо це не був жарт, то очевидно – вислів глибокої зневіри й розпуки. Якби там не було, а в листопаді-грудні 1919 року з університету відійшли майже всі вільні слухачі і не менше 25 відсотків дійсних студентів.

Десь у кінці грудня мешканці Кам'янця побачили на вулицях свого міста вступаючі колони добре спорядженої польської армії ген[ерала] Галлера в блакитно-сірих уніформах, з ситим і впевненим виглядом.

На той час українські міністерства і тилові установи армії вже виїхали з Кам'янця. Залишився лише Головноуповноважений уряду – міністр – він же ректор університету, проф[есор] Ів. Огієнко.

Кінчався бурхливий, повний надій і розчарувань 1919 рік, а з ним і найцікавіший та найповніший внутрішнім життям період діяльності Кам'янецького університету.

**КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(СПОГАДИ СТУДЕНТА)**

У 1918 р[оці] в м[істі] Кам'янці-Подільському було засновано Український Державний Університет на 3 факультети: історико-філолог[ічний], фізико-матем[атичний] і юридичний. В майбутньому проектувався ще й богословський, і відкрився.

Закінчивши тієї ж весни Полтавську Духовну Семінарію, я подав до Ректорату нововідкритого Університету заяву з проханням зарахувати мене студентом на фіз[ико]-математичний факультет, маючи думку перейти на богословський, якщо він відкриється.

Звикнувши до непорядків того бурхливого часу, я не був певний навіть в тому, що одержу відповідь, і боявся за долю посланих документів, але був приємно здивований, коли через днів десять я одержав від канцелярії Університету офіційне повідомлення, що мене зараховано дійсним студентом Українського Державного Університету.

Збулася краща мрія юности, і я гордо носив голову, чекаючи з нетерпінням початку навчального року.

Відкриття першого суто національного вищого учбового закладу призначалося на кінець жовтня, і я спішив з далекої Полтавщини прибути на це велике свято.

В Україні вже відчувались тоді заворушення проти політичного режиму Гетьмана, і в Києві я попав під нічну облогу Державної Варти, яка пильно перевіряла усіх приїжджих, але таки своєчасно прибув до Кам'янця, зустрівся з товаришами, які допомогли мені встановитись на квартирі, і в призначений день, повний щасливих мрій, я відправився до Університету, який розташувався в досить гарному двоповерховому будинку був[шої] Технічної Школи.

В актовому залі на другому поверсі вже розпочалося свято відкриття першого українського університету, на якому взяли участь представники Уряду й численних державних і громадських установ і організацій. Чекали приїзду і самого Гетьмана, але, по обставинах часу, він не міг приїхати, а прислав тільки свого заступника.

Я чогось спізнився в той день і, прийшовши до Університету, міг втиснутися лишень на перший поверх переповненого будинку,

куди доносилися тільки окремі місця численних привітальних слів. Але далеко лунали сполохи аплодисментів та всіх нас обгортав ентузіазм загальної радості, і гаряче билися наші молоді серця, повні рожевих надій і щастя.

Коли ж у кінці засідання роздалось гучне „Ще не вмерла Україна” і вся університетська корпорація, на чолі з паном Ректором, в супроводі поважних гостей, вийшла з зали і показала перед нами, – ми всі мов завмерли на місці, відчуваючи мурашки по тілі і гарячу владу на очах...

У центрі групи в чорному сюртукові і пенсне, з щасливим лицем, м'якою поважною ходою, із одітим по-військовому представником Уряду і скромним на зовнішній вигляд Товаришем Міністра Освіти виступав проф[есор] Іван Іванович Огієнко – ректор Університету, розпорядчик і люб'язний господар нинішнього свята. Тисячі очей разом впилися в цю фігуру, яка на віки врзалась у серце кожного з нас, студентів, стала і Учителем і Батьком, бо ми завжди, без всякого вагання й страху, звертались до нього в усіх випадках нашого нового, студентського життя. І нікому ніколи не було від нього відказу. Ніхто ніколи не бачив його холодним чи безчасним до студентських інтересів.

*****

Вже на другий день розпочалися лекції, і ми, нові студенти, уперше підійшовши до порога своєї Alma Mater, з великою увагою почали приглядатись і знайомитись як з п[анами] Професорами, так і з загальною обстановкою Університету.

І перше, що нас вразило, було те, що тут ми знайшли вже цілком готовий учбовий заклад з усім необхідним влаштуванням і науковим приладдям для нормальних занять, що яскраво вказувало на надзвичайну, надхненну активність та здібність керівництва, що за такий короткий час успіло пустити на повний хід таку складну машину, і то в таких несприятливих умовах воєнно-революційного часу.

А внизу на першому поверхові штат національно вихованих службовців повнив канцелярії та кабінети, парадуючими новими термінами: „рахівник”, „скарбник”, „екзекутор”, „посвідчення”, „звірка”, „прохання”, які тільки тепер, після загального вікового поросійщення, почали широко вживатися в офіційному житті країни.

По коридорах акуратно видзвонювали електричні дзвінки, і з професорської кімнати виходили панове Професори, прямуючи у відповідні аудиторії.

В перерви по аудиторіях і тихих кутках часто чулося нове і приманливе для нас: „Gaudeamus igitur“, яке ми, збираючись в гуртки, старались якнайскоріше вивчити.

Але ж головна увага, звичайно, у нас була спрямована на лекції, які ми відвідували з охотою, стараючись записувати майже все у зошит, бо підручників здебільшого не було, і надіятись на них скоро, при умовах того часу, не приходилось.

Із складу п[анів] Професорів, окрім пана Ректора Ів. Огієнка, про якого говоритиму окремо, пам'ятаю оцих:

Заслужений професор Одеського Університету п[ан] Бучинський, кам'янецьчанин по народженню, що вже був на пенсії, але з відкриттям Кам'янецького Університету його було запрошено на катедру гістології і анатомії. Першого року він викладав лекції російською мовою (єдиний випадок в Університеті), але другого року вже перейшов на українську, якою володів досить вільно, бо був справжній українець. Але нова термінологія часом підводила старого. Так, наприклад, слово „шлунок“ він помилково вимовляв „шлупок“ і майже цілу годину вживав цього смішного вислову, не помічаючи наших усмішок. І ніхто з нас не рішився хоч би анонімним листом зробити йому зауваження, бо ніхто не хотів образити старенького професора.

Другий, п[ан] Хведорів, – орд[инарний] професор Харківського Гірничого Інституту. Він був один з найповажніших професорів у нашому Університеті, але сухо викладав „страшну“ дисципліну вищої математики, і його лекції відвідувались лиш обмеженим колом студентів.

Проф[есор] Біднов – низенький на зріст, гучним голосом і гарною українською вимовою викладав цікаві й змістовні [лекції] по історії, добре відвідувані студентами.

Проф[есор] Гаморак, галичанин, видатний учений Віденського Університету по ботаніці. Молодий ще чоловік і щирий українець по душі. Пам'ятаю випадок, при зачоті по ботаніці. Треба було здати систематику рослин – дисципліна з великою кількістю латинських термінів. Наш „квартет“ приятелів-бурсаків з дня на день відкладав іспита, не зважаючись з'явитись перед новим професором (він пізніше від усіх других вступив до

У[ніверсите]ту). Та нарешті відважились, з'явившись в аудиторію задалегідь і, чекаючи пана професора, почали тихенько співати якусь українську пісню. Час був пообідній, і, окрім нас, в аудиторії не було нікого. Пан Гаморак несподівано з'явивсь у коридорі, та, почувши співи, зупинивсь коло дверей і заслухався гарної наддніпрянської мелодії. Потім увійшов з надзвичайно привітливим лицем. Ми зніяковіли. Але зараз же помітили, що цим ми доставили пану професору тільки приємність і підбадьорились. І дійсно, вислід дуже поверхової перевірки наших знань – він записав нам усім чотирьом „дуже добре”.

Після цього деякі казали, жартуючи: „Щоб скласти іспита у Гаморака, треба бути насамперед співцем...” Інші ж уже насерйоз поправляли: „Не співцем, а справжнім українцем!”

Прив[ат]-доц[ент] Геринович, теж галичанин, молодий, жвавий чоловік, який з захопленням викладав фізичну географію. Він не ховав своїх лівих політичних переконань і, по встановленні радянської влади, зостався при Університеті, якого було перетворено на Сільсько-госп[одарський] Інститут.

Прив[ат]-доц[ент] Васильківський.

Прив[ат]-доц[ент] Драй-Хмара – подолянин, талановитий лектор на істор[ико]-філологічному факультеті. І інші лектори, яких я не відвідував і вже позабував їх ім'я.

*****

Та центральною фігурою, як в академічному, так і в ідейно-виховальному відношенні, безперечно, був Ректор У[ніверсите]ту, проф[есор] Іван Іванович Огієнко, натхненний керівник і неперевершений лектор цього першого вищого національного учбового закладу в Україні.

За Ректором вічно увивався рій студентів, коли легкою, молодою ногою, з завжди привітливим лицем він не йшов, а літав по коридорах. Коло дверей його кабінету завжди стояло декілька студентів, дочікуючись своєї черги, по найрізноманітні[ш]их, іноді зовсім дрібних і докучливих, справах.

Не раз і мені самому приходилось брати подібну аудієнцію, яка диктувалась скоріш простим бажанням безпосереднього [спілкування] з цією усім доступною і чарівливою людиною, ніж справжньою необхідністю в ділі. І треба було бачити, з яким терпінням і батьківською любов'ю він говорив і поводився зо

студентами, коли вони з відкритою душею, мов рідні діти, приходили до нього.

Так, захоплюючись у той час астрономією, я рішив освідомитись відносно влаштування у нас обсерваторії і, не довго думавши, увійшов в кабінет самого Ректора. На моє наївне запитання він ласкаво усміхнувся і показав на стільця. Не менш як 20 хвилин він говорив зо мною на цю тему, і я був на десятому Небі, довго потім розповідаючи про те, як ми з паном Ректором обмірковували справу відкриття при нашому Університеті астрономічної обсерваторії.

І треба сказати, що його слова ніколи не зоставались пустими обіцянками. Так було і в цьому разі: уже наприкінці другого навчального року справді прибув призначений до нас спостерігач-доцент, що й взявся за влаштування спостережної вишки, і в скорому часі ми чекали із Києва телескопа.

Другий раз я знов увійшов до п[ана] Ректора з об'явою в руках, яку хотів повісити на стіні, запрошуючи усіх бажаючих записатись до „балалаечного“ оркестру.

- Думаю зорганізувати оркестра, пане Ректоре, - промовив я, зупиняючись перед його столом і протягуючи об'яву.

- Це дуже добре, але чому об'яву писано російською мовою? - здивовано запитав він, піднявши на мене свої очі, в яких вже показався той вогонь благородного обурення, який завше загорався у нього при проявах недоречного русофільства.

Я поспішив роз'яснити, що позаяк необхідні нам інструменти здебільшого знаходяться у студентів євреїв, які в переважній частині українською мовою ще не володіють, то об'яву прийшлося написати по-російськи.

- Ага! Добре, добре! - вже зовсім ласкаво відповів п[ан] Ректор, прикладаючи печать і простягаючи мені листа.

Професор Ів. Ів. Огієнко був найпопулярніший лектор в нашому Університеті. Він викладав, у час мого перебування, історію української мови, і його аудиторія завжди була переповнена студентами не тільки істор[ико]-філологічного, але й інших факультетів.

Для мене як природника тая дисципліна зовсім не була обов'язковою, та і взагалі я вважав, що мова як предмет ніколи б не могла мене зацікавити, проте я відвідував лекції проф[есора] Огієнка дуже акуратно і записував в окремий зошит майже увесь

матеріал. Зовсім несподівано в мене пробудився живий інтерес до такої, здавалося, сухої науки, як лінгвістика, і я ще й досі пам'ятаю деякі місця з його блискучих лекцій, які він викладав при абсолютній тиші захопленої аудиторії.

Багато, багато вже забулося з того, що пройшло перед очима за сорок років бурхливого життя; стерлися образи навіть найближчих людей, густою млою покритися минуле – і зле, і хороше, але й зараз як перед очима бачу молодого, елегантного професора в чорному костюмі, з еспаньолкою і пенсне, стоячого на кафедрі і розповідаючого нам про „пра-мову“, про слово „мама“, яке має загальний корінь в усіх мовах, про „Шлейхерове дерево“, яке висіло на стіні, про походження слова „слов'янин“, про те, звідки надійшли слов'янські племена або чого лівий приток Дніпра зветься Десна і т[аке] ін[ше], і т[аке] ін[ше]. Тепер я вже забув усі формули по хімії, майже всі латинські терміни по ботаніці та анатомії, не вважаючи на те, що я мучився над ними багато місяців і складав по них іспити, але ці, мов намальовані картинки, що врзалися в пам'ять від кількох випадкових лекцій, я, здається, занесу в гріб... Так магічно впливав і так викладав свою „суху“ матерію проф[есор] Огієнко...

Палкий і гострий в ідейній боротьбі, наш Ректор був людиною надзвичайно доброю і м'якого серця, з дійсно демократичним і батьківським відношенням до студентів.

Згадую один випадок. Відрізані від рідного дому, дякуючи горожанській війні, багато з нас відчували тяжку матеріальну недостатку і мусіли підробляти чим-будь на стороні, не цураючись і фізичної праці. Довідавшись якось, що до Університету привезли дрова, наш квартет бурсаків-студентів упросився, щоб порізати їх і порубати власними силами. Завідуючий господарством охоче дав на це свою згоду, приставивши нам навіть і „знаряддя виробництва“: пилу, сокири, клинці. І ось, кожного ранку, перед початком лекцій, ми віддавались цим не легким „гімнастичним вправам“ перед вікнами ректорської квартири.

Це не зосталось непомітним для пильних ректорських очей, і одного ранку до нас підійшла якась невідома нам жінка і, спитавши, чи ми дійсно студенти, сказала нам, що пан Ректор просить нас усіх зайти до нього, як тільки скінчимо роботу.

„Чого? – подумалось, – може нам не можна рубати?“

Скінчивши працю, ми такі, як були, – невмиті, непереодягнені – з'явилися в його покої, на другому поверху окремого будинку. Було трохи моторошно і соромно вступати сюди, в ці чисті, світлі кімнати, не знаючи, чого власне, нас покликано.

Та ось жвавою ходою вийшов назустріч п[ан] Ректор, з своєю звичайною ласкавою усмішкою, протягаючи нам руку. Ми мимохіть почали ховати свої руки, прохаючи вибачення, що не встигли вмитися.

– Тоді прошу у ванну! Умийтеся і, будьте ласкаві, сідайте тут, поговоримо, – почав припрошувати він.

В той же час ми помітили, що та сама жінка почала лагодити на стіл чай. Тоді нам стало ясно, чого нас сюди покликано, і ми миттю підбадьорилися.

За шклянкою чаю ми розговорилися зовсім вільно. Було помітно, що нелегке матеріальне становище студентів справляло тяжке враження на пана Ректора, болісно відбиваючись в його серці, і він довго розпитував нас про те, скільки ми заробляємо такою працею, чи не заважає така робота нашому навчанню, і журився, що при сучасних обставинах ні Університет, ні Держава не можуть запобігти цій біді так, як треба.

Спитавши про те, скільки ми платимо за квартиру й харчі, він здивувався дорожнечі і тут же висловив думку, що було б добре, якби при Університеті існував інтернат і столовка для неспроможних студентів, що могло б бути здійснено вже й тепер. І справді, приїхавши на другий рік до Університету, ми застали невеликий, але добре влаштований інтернат-бурсу, в якій жили на добрих умовах малоспроможні студенти. Ми, колишні дроворуби, теж поселилися там і, жартуючи, говорили, що, властиво, ми вчотирьох і були причиною відкриття бурси, хоча, в дійсності, окрім згаданої розмови з п[аном] Ректором, ми нічого спільного з її організацією не мали.

Наприкінці чаю ми завели розмову про перспективи відкриття при нашому Університеті богословського факультету, бо самі були семінаристами і міркували в майбутньому перейти на нього. На це п[ан] Ректор відповів, що зовсім не трудно було б відкрити богословський факультет при відповідних силах, які маютьесь навіть в самому м[істі] Кам'янці, але діло стоїть за приміщенням.

Приміщення Університету дійсно було невелике, але в ньому у нас була своя Церква, в якій, може уперше в усій Україні, тоді

служилося з українською вимовою. Поважні, старі, національно свідомі Протоіереї отці Сіцінський, Стиранкевич й ін[ші] кожному неділю служили в нас Св[яту] Літургію, вимовляючи, напр[иклад], так: „Паки й паки миром Господу помолімся” і т[аке] ін[ше]. Богослужби на суто українській мові тоді ще ніде не було.

Але як зразок прагнення проф[есора] Огієнка до цього ми скоро власними очима побачили перший православний Молитовник на чистій українській мові, виданий у Києві за його ім'ям.

Таким чином бачимо, що діяльність нашого Ректора була надзвичайно різноманітною, невтомною і завжди скерованою до діла національного відродження і соціальної правди рідного народу.

Він все частіш і частіш став відлучатися до Києва по справах державних питань, бо все більше й більше зв'язувався з найвищими верствами державного керівництва. Але й тоді він не забував про свій Університет, і його піклування і любов до нас, своїх вихованців, іноді набирала дуже зворушливого характеру.

Так, одного разу, сам задержуючись у Києві, він одправив до нас капелю українських бандуристів, що дала в приміщенні Університету чудовий концерт, який ми вислухали з великим захопленням.

Нарешті проф[есор] Огієнко став Міністром Освіти, пізніш Ісповідань в Уряді У[країнської] Н[ародної] Республіки. Але навіть і тоді він не поривав зв'язку з нами, бо не покидав ректорського посту.

Але час політичного катаклізму насувався... Було тривожно і сумно в наших аудиторіях...

Інстинктивно шукаючи опори, ми часто питали один одного: „Де пан Ректор? Чи скоро приїде? Чи ще побачимо його?”

Та ось пронеслося, мов вихор:

– Огієнко! Огієнко приїхав!! Он злазить з автомобіля!

І всі кинулися до вікон, а потім у залу, яка за одну хвилину переповнилася і загуділа, як розтривожений вулей. Але вмить і замовкла, ніби стала порожня: внизу у вестибюлі почулися покvapні кроки...

Через кілька секунд показала рідна постать, яка швидко підіймалась по сходах. Усе завмерло, кожен чув лиш биття свого серця...

З тою ж милою, тепер сумною і жалісною усмішкою, на блідому, змарнілому лиці любий і довгожданий наш пан Ректор увійшов у залю і, зирнувши на нас, піднявся на катедру.

Збентежено потоптавшись на місці, він підніс свою руку і тремтячим голосом промовив:

– Сини мої!..

Але ще довго не міг говорити, зриваючи голос і ковтаючи сльози...

Тепер з цієї катедри він сказав нам своє останнє слово-заповіт, коротке й драматичне, в якому вже проглядала тягота становища, але, як державник і учитель, він ще старався піддержати в нас якусь надію і бадьорість духу, закликаючи нас виконати свій обов'язок перед Нацією і Народом.

„...Ніхто не знає зараз, – закінчив він схвильовано, – що несе нам завтрашній день, та завжди пам'ятайте одно: де б ви не були, щоб з вами не сталося, любіть вашу Матір-Україну і не забувайте, що ви – українці!”

Останні фрази я пам'ятаю майже буквально:

„...На жаль, я дуже спішу... Мене чекають важливі справи... Я відбився сюди тільки на часину, щоб побачить вас і своїх діточок, яких ще не успів обняти... Прощайте!”

Ми стояли, як приглушені, і мовчки очима, повними сліз, дивились услід, як спускалася хутенько по тих же сходах рідна й безмежно люба нам фігура Учителя...

*****

Після цього нормальне життя в Університеті зовсім порушилось. Всюди стало сумно і безладно, як у вулею, що втратив матку...

А десь далеко, на сході вже гриміли гармати...

Та ми ще блукали по коридорах, заходили в аудиторії, де зрідка деякими професорами ще читались лекції, які тепер здавались нам такими скучними і ні до чого не здатними, а в душі сумно, сумно бриніла жалісна мелодія, яку перед тим ми часто співали у нашому хорі:

Вмер Батько наш,

Та й покинув нас...

Ох, і сумний настав час,

Сиротою наша Мати зосталась...

Дійсно, зосталась сиротою наша Alma Mater... Ба, скоро і сама вмерла, переставши існувати як Університет. А ми, її безталанні діти, розсіялись по всій землі...

Вмер і проф[есор] Огієнко... Вмер для нас, для Країни, але не для свого народу, бо скоро народився новий чоловік, з новим ім'ям, але з тим же старим, могутнім духом і новими благодатними силами... Ближчий до Бога, з гарячою Молитвою на устах за щастя і долю українського народу.

Народився Митрополит Іларіон!

Йому благаймо у Бога многії літа!..

19.VI.1959 р[оку]. Болгарія.

ПРИМІТКИ:

ОГІЄНКО І.І. МОЄ ЖИТТЯ (АВТОБІОГРАФІЧНА ХРОНОЛОГІЧНА КАНВА)

Друкується за виданням: Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядник, автор передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – С. 90 – 107.

Вперше праця була опублікована у 1935-1936 рр. у науково-літературному місячнику „Наша культура“, що виходив у Варшаві за редакторства І. І. Огієнка.

ПРИХОДЬКО В.К. З ІСТОРІЇ ПОВСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛІ

Друкується за виданням: Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько; упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. – Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. – 103 с.

Рукопис праці зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. – Ф. 3830. – Оп. 1. – Спр. 3а.

ПАЩЕНКО О.М. ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Друкується за виданням: Пащенко О. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пащенко; упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. – С. 346 – 379.

Вперше праця була опублікована у 1936 р. у науково-літературному місячнику „Наша культура“, що виходив у Варшаві за редакторства І. І. Огієнка.

ШАПОВАЛ М. Ю. „ГЕТЬМАНЩИНА“

Друкується за виданням: Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882 – 1972) в контексті українського національного відродження. Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18 – 19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 93 – 97.

Рукопис праці зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 58а.

**БІДНОВ В.О. ПЕРШІ ДВА АКАДЕМІЧНІ РОКИ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В
КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ
(Уривок із спогадів)**

Друкується за виданням: Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69-70. – С. 64 – 74. („Кур'єр Кривбасу” – український культурологічний часопис, який видається у Кривому Розі за редакторства Г. Гусейнова.

Вперше праця була опублікована в 1928 р. у „Літературно-науковому вістнику”.

БІЛЕЦЬКИЙ Л.Т. МОЇ СПОМИНИ (1917-1926 РР.)

Друкується за виданням: Білецький Л. Т. Мої спомини (1917 – 1926 рр.) / Леонід Тимофійович Білецький; підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський: „Медоборн–2006”, 2013. – С. 126 – 208.

Рукопис праці зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 3.

**ДОРОШЕНКО Д.І. МОЇ СПОМИНИ ПРО НЕДАВНЄ
МИНУЛЕ (1914-1920 РР.)**

Друкується за виданням: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 403 – 416.

Перше видання вийшло у 1924 р.

**ГЕРИНОВИЧ В.О. ДО ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ**

Друкується за виданням: Геринович В. О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (Під редакцією професорів: д-ра В. Гериновича, Фр. Кондрацького, М. Курневича та ін. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1927. – Т. 2. – С. 1 – 15.

СІЦІНСЬКИЙ Ю.Й. НАУКОВА РОБОТА В КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛЮ ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1914–1924 РР.)

Друкується за виданням: Сіцинський Ю. Й. Наукова робота в Кам'янці на Поділлію за останнє десятиліття (1914–1924 рр.) // Україна (науковий двохмісячник українознавства, орган історичної секції академії). – 1926. – Книга 1. – С. 173 – 174.

РУСОВА С.Ф. МЕМУАРИ (1856–1925)

Друкується за виданням: Русова С. Мемуари (1856 – 1925) // Русова С. Мемуари. Щоденник. – К.: Поліграфкнига, 2004. – С. 183 – 184.

БАЧИНСЬКИЙ Л. НАЙКРАЩІ ХВИЛИНИ МОГО ЖИТТЯ (Мої спомини про Кам'янецький Університет)

Друкується за виданням: Наша Культура (науково-літературний місячник присвячений вивченню української культури). – Варшава. – 1936. – Книга 11 (19). – С. 765 – 767.

БИКОВСЬКИЙ Л.Ю. КНИГАРНІ-БІБЛІОТЕКИ-АКАДЕМІЯ. СПОМИНИ (1918–1922)

Друкується за виданням: Биковський Л. Книгарні-бібліотеки-академія. Спомини (1918–1922). – Мюнхен: Видавництво „Дніпрова хвиля”, 1971. – С. 43 – 53.

ГУДЗІЙ Ю.А. З ЖИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (Спомини лікарського помічника й скарбника Університету 1918–1920)

Друкується за виданням: Наша Культура (науково-літературний місячник присвячений вивченню української культури). – Варшава. – 1936. – Книга 3 (12). – С. 229 – 233; книга 4 (13). – С. 291 – 295.

БІЛОН П. СПОГАДИ

Друкується за виданням: Білон П. Спогади. – Пітсбург, 1952. – Частина перша. – С. 49 – 53.

**СИВЕНКО Б. КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ І ЙОГО
СТУДЕНТСТВО В 1918-1919 РР.**

Друкується за виданням: Київ (журнал літератури й мистецтва). - Філадельфія. - 1951. - Ч. 6. - С. 278 - 285; 1952. - Ч. 1. - С. 19 - 23.

**КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ (СПОГАДИ СТУДЕНТА)**

Друкується за виданням: Пам'ятки України: історія та культура. - 2000. - № 3-4. - С. 110 - 113.

Вперше опубліковано у місячнику „Віра й культура” (Вінніпег, 1959. - Ч. 9. - С. 46, Ч. 10-11. - С. 15 - 19), що його видавав і редагував митрополит Іларіон (І. Огієнко; 1882 - 1972). Автора в журналі не зазначено, очевидно, з огляду на тодішні політичні обставини в Болгарії.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
- Агапіт – 174
 Адамський В. – 16, 23, 345-346
 Аленич (Оленич) О. – 150, 156, 159, 186-187, 254, 262, 264-265, 309, 331
 Андреев – 151
 Андреев – 231
 Антоній (Храповицький) – 33, 36, 88, 145, 176
 Архипенко Є. – 149, 263, 267, 310
- Б**
- Бабич – 210
 Багалій Д. – 28
 Байер М. – 153, 206
 Бaley С. – 30, 148, 172, 177-178, 239, 242-243, 262, 329
 Баран М. – 151
 Барвінський О. – 240
 Бачинський Л. – 14, 100, 153, 285, 347
 Бачинський О. М. – 263
 Бачинський С. В. – 15, 100, 153-154, 206, 210, 213-214, 262, 264, 286, 311
 Бауковиць – 93
 Бать – 32, 116
 Бесядовський В. – 321, 332
 Белінський – 43
 Биков – 33, 77
 Биковський Л. Ю. – 14, 18-19, 156, 289, 293, 298, 310, 347
 Біднов А. – 186
 Біднов В. О. – 14-15, 17, 30, 33, 39, 57, 80, 96, 100, 141, 148, 159, 171-173, 177-178, 180, 183, 186-187, 193, 195-198, 202-204, 215, 217, 223-224, 236, 253, 263, 279, 282, 300, 309-312, 315, 331, 337, 346
 Біднова Л. Є. – 186
 Білецький Л. Т. – 14-15, 17, 30, 33, 80-81, 96, 100, 143-145, 147-148, 153, 158-159, 161, 177-178, 198, 248, 254, 262, 282, 302, 309-310, 318, 331, 346
 Білон П. – 22, 312, 347
 Білоусов О. Х. – 34
 Бірчак (Бирчак) В. – 30, 218-221, 267
 Богацький – 318
 Богацький Ю. О. – 49-50
 Богуш – 304
 Бойко-Бочаров – 278
 Борис – 218
 Брусилів – 41
 Бугтовський П. – 31, 116
 Бучинський П. М. – 31, 66, 69, 72, 74, 79-81, 112, 114-116, 129-130, 143, 147-148, 161-162, 168-173, 178, 180-181, 187, 210, 254, 257, 261-263, 286, 288, 300, 319, 337
 Б'ялковський Л. – 30, 199, 262, 282
- В**
- В. С. – 10
 В. Х. – 125
 Василенко М. П. – 9, 25, 27, 57-59, 258, 260
 Василій (Богдашевський) – 32

- Васильківський М. – 150-151, 159, 185-187, 197-198, 218, 224, 249, 254, 263, 312, 331, 338
Величко Н. І. – 28, 74, 300-301, 304, 307, 310
Вернадський В. І. – 9, 258
Видибіда – 239
Винниченко В. – 320
Вікул В. – 306
Вікул М. П. – 66, 74, 100, 153, 168, 178, 187, 254, 261, 286, 288, 318, 331
Вілінський О. В. – 24, 36
Вітович Л. – 280
Возняк М. – 240
Волянський А. – 127, 188, 202, 231-232, 269-270, 273, 278, 287, 325-326
Вольфман – 32, 68-69, 72
Воронець – 324, 329, 331
Вундт В. – 184
В'яземський – 219
- Г**
- Гаєвський С. – 16
Галлер – 205, 334
Галушчинський М. – 242
Гаморак Н. – 30, 153, 206, 262, 265, 311, 329, 331, 337-338
Ганджій – 136
Ганицький І. М. – 24-25, 28, 30, 36, 110, 114, 257
Гейне – 41
Герашенко М. – 153-154, 206, 216-217, 263
Геринович В. О. – 14, 21-22, 30, 153, 206, 224, 237, 257, 262, 264-265, 269, 280, 282, 292, 329, 331, 338, 346
Гірняк Ю. – 30, 148, 178, 239, 242, 262
Гнатівський А. – 296
Гнатюк В. – 176, 240
Голоскевич – 318
Голубович В. – 331
Городецький – 49
Гриб О. – 108, 136, 148
Грищенко – 122
Грінченко М. О. – 20, 28, 185, 246, 273, 300, 302-304, 306-307, 310, 329
Грушевський М. С. – 191-196, 240, 321
Грушевський О. – 27
Губа І. – 316
Гудзій Ю. А. – 7, 14, 20-21, 28, 185, 291, 296, 300, 304, 306, 308, 310, 347
Гумінер – 32, 116
Гусейнов Г. – 346
- Д**
- Даревський – 264
Денікін А. – 182, 207-208, 333
Димитрій (Вербицький) – 36, 145-146
Діяченко Я. – 10
Дмитро – 89
Добровольський – 262
Добролюбов – 43
Довгопільський – 237
Донської – 94
Дорошенко В. – 240-242
Дорошенко Д. І. – 14-16, 31, 57, 97, 100, 149-151, 185-187, 192-193, 197, 244, 262, 267, 346
Дорошенко П. – 138
Драгоманов М. – 240

Драй-Хмара М. О. – 16, 19, 33,
147-148, 159, 172, 177-178, 180,
191, 197-198, 217, 221-222, 235-
237, 239, 254, 262, 264, 266, 280,
292-293, 309, 331, 338
Дубовик – 280
Дуб'янський В. В. – 24, 36, 110

Е

Еварницький (Яворницький) Д.
– 87, 142
Ейхгорн – 94
Есаулова – 154-155

Є

Євгунов – 289
Євшан (Федюшко) М. – 199, 228
Єлачич О. К. – 262
Єрве А. – 277
Єфремов – 283

Ж

Животко А. П. – 97-98, 329
Жуков І. П. (Усов) – 48
Жуковський – 193-194

З

Завадський Е. А. – 153-154, 206,
224, 237, 239, 263
Завальнюк О. М. – 5, 16
Зайцев П. – 299
Зак – 257
Заклинський – 199
Заколотний М. І. – 345
Залевський – 136
Заленський Т. В. – 26, 37, 67, 69,
113, 122
З-ва – 143
Затонський В. П. – 17, 152, 253,
268, 326
Зіньківський В. В. – 9
Злотников М. Ф. – 160

Злотчанський В. Л. – 32, 66, 116,
136, 147, 286

І

Іваненко – 75
Іваницька М. П. – 145, 167
Іваницький Б. – 153, 206
Іваницький С. М. – 145, 167, 194,
318
Іванович С. – 289
Ільницький С. А. – 49-50
Істрин В. – 197, 223

Й

Йодль (Іодиль) – 184

К

Каменецький Ю. – 329, 333
Карачківський – 306
Карпенко С. Ф. – 83-85
Катерина II – 87
Катул – 182
Кащенко – 87
Квасницький С. – 126, 128-129
Керенський О. – 49, 58-59
Кириленко В. – 329-330
Кисельов – 29, 33-35, 55-57, 83-86,
175, 321
Клепатський П. Г. – 16, 97, 150,
156, 158-159, 186-187, 197-198,
234, 254, 262, 282, 292, 309, 311,
319, 331
Клименко П. – 150, 185-187, 197-
198, 206, 217, 249, 254, 262, 282,
292-293, 296-297, 310, 319, 331
Кобилківський – 306
Козицький С. – 127, 324, 329, 331
Колеса – 332
Колеса О. – 37, 120, 145, 174
Колеса Ф. – 239-240
Колодрубський О. – 329

- Коломійцев Д. М. – 28, 80, 300, 304
Кондрацький Ф. – 22, 346
Копержинський К. – 16, 147, 198
Копилов С. А. – 5
Кордуба М. – 239
Корж – 198
Коріятович – 152
Короленко В. – 134
Корчак-Чепурківський – 324
Косенко І. – 298
Котляревський І. – 180, 186, 198, 223, 331
Кошиць О. – 37, 137, 146, 174, 176-177, 332
Крайовський І. – 277, 294
Красніков – 262
Кревецький І. – 293
Крижанівський Б. – 153, 206, 263
Кримський А. – 191-192
Криш'якевич І. – 30, 37, 145-147, 172, 177-178, 239, 242-243, 254, 262
Куриленко М. П. – 97
Курневич М. – 22, 346
Кухар Г. – 306
Кухар І. – 307
Кучер В. – 30, 37, 145, 147, 178, 239, 254, 262
- Л**
- Л. В. – 259, 274-275
Ларин Б. – 262
Лебідь-Юрчик Х. М. – 27, 96, 100, 153-154, 206, 232, 239, 242, 263, 332
Левицький Л. – 262
Левицький М. – 175
Левицький П. – 314
Лемені-Македон – 86
- Лепкий Л. – 37
Лещенко А. І. – 36
Лизогуб Ф. – 31
Липа І. – 330
Липа Ю. – 299, 330
Лисенко М. – 174, 332
Лібов (Глібов) – 87, 120, 137, 146, 176
Лобанцов – 86
Лубенець – 135
Лук'яненко О. – 172
Любавський М. – 141-142
Любарський І. – 149-150, 185, 187, 197, 223, 249, 254, 262, 312
Любичанківський М. – 261-262
Людкевич – 332
- М**
- Майстренко І. – 147
Маланюк Є. – 299
Малиновський А. – 97, 149, 185, 187, 249, 254, 262
Мамродіяді – 262
Мандель – 175
Мануїлов – 75
Маньковський П. – 29, 37
Мартос Б. – 206
Матковський – 136
Мельник – 41
Мельник А. А. – 345
Мицюк О. – 332
Мізін В. – 272, 287
Міндовг – 282
Мінькевич А. – 294
Міранський – 31, 116
Місевич К. – 24-25
Морозовський О. П. – 71, 85
Муравйов – 42, 47-48
- Н**
- Назаревич С. І. – 74, 262

Назарук О. – 293, 331
Нарбут Ю. – 174
Нацкевич І. – 10, 32, 114, 116, 257
Некрасов М. – 43
Неселовський О. З. – 149-150,
187, 223, 263, 269, 312
Нехаєв – 56
Никон (Безсонов) – 29
Ніколаєв – 86

О

Оводов – 51
Огієнко І. І. – 5-9, 13, 15, 19, 21,
23-32, 36, 54, 60-64, 66-74, 76-82,
88-89, 92, 97-99, 110-111, 114-116,
118-119, 121, 123-125, 128-129,
133, 136-137, 142-146, 148-149,
152, 154-155, 157, 159, 161, 168,
170-173, 175, 177, 179-184, 187-
189, 191-193, 196-200, 208-209,
218, 221-223, 225-230, 233-236,
238-239, 246, 250-253, 257-258,
260-263, 265-268, 270, 275-276,
279-280, 282-288, 290-291, 293-
294, 300-303, 305, 309-310, 312,
316, 318-319, 325, 334, 336-340,
342, 344-345, 348
Огоновський О. – 240
Огородник Я. А. – 97
Озеров – 155
Оксіюк Й. – 149-150, 185, 187,
197, 254, 263, 315-316
Оксман – 26, 37, 66, 69
Олаф – 231, 280
Олександров П. М. – 49
Олексій – 254
Олійник – 265, 282
Ольшевський – 203
Омелянвич-Павленко – 207
Осаулов – 263

Остапенко С. – 153-155, 206, 263-
264, 267, 282, 292, 319
Остапович М. Ф. – 91-93

П

Павленко – 75
Павлик М. – 240
Павлуцький Г. – 25, 28, 30, 191,
257
Панасюк Г. – 136
Панкевичева – 241
Папенгут – 71, 117
Пахар – 153
Пащенко М. – 43, 136
Пащенко О. М. – 7, 10-13, 17, 31,
42-44, 53, 56, 69, 80, 91-92, 103-
106, 108-109, 112, 114, 116-117,
122, 132, 134-136, 144, 152, 169,
190, 257-258, 274-275, 318, 345
Певний – 331
Пейсатий – 72, 74
Пеленський – 218, 267
Перетц В. – 172, 191-192, 254
Петлора С. В. – 8, 82, 99, 199,
204, 207-208, 210, 213-214, 225,
233-234, 237-238, 241, 279, 294,
315, 320
Петр В. – 147, 172-173, 177, 182,
254, 262, 267, 292, 320, 325
Петрушевич Є. – 205, 207, 332
Пилипович – 262
Пимен (Пегов) – 29, 35, 121, 174,
313-314
Плевако М. – 20, 97, 150, 152, 156,
184, 186, 198, 217, 219-220, 249,
254, 262, 267, 292-293, 298, 311-
312, 316
Плечко – 36
Поліщук В. – 157, 228-230, 330
Полонський О. – 153, 206, 213

- Попович – 329
Постернак С. – 184
Потатуєв – 86
Прахов О. – 185, 263, 312
Приходько В. К. – 7, 10-11, 31, 39, 69, 104, 108-109, 111, 114, 116, 122, 144, 283, 300, 318, 320, 331, 345
Приходько З. – 306
Приходько Ю. – 327
Прокопович В. К. – 11, 53, 59, 174, 258, 260
Прусевич В. – 255
Прусевич О. – 112, 257
Пулавський К. – 282
- Р**
- Раковський І. – 239
Ракочі Г. – 308
Рафальський В. Т. – 263
Регул – 74, 262
Риндик – 153
Розенкранц А. – 324
Рудницький – 262
Русов Ю. – 151, 254
Русова С. Ф. – 14, 18, 36, 122, 248, 263, 283, 347
- С**
- С. К. – 125
Садківський Ф. – 329, 331
Садовський М. – 314
Самійленко В. – 224
Самулевич – 325
Самусь – 31, 116
Сандфельд-Есен – 282
Светлов П. – 29
Свідзінський В. – 329
Сердечна Н. – 75
Сердюк – 206
Сивенко Б. – 22, 317, 348
- Сидоряк – 101
Синявський А. С. – 36, 97, 263, 267
Синявський О. – 221-222
Сікора – 131, 154
Сілецький – 37
Сірополко С. – 19, 156, 290-291, 293, 298
Сістер М. – 10, 257
Сіцинський Ю. Й. – 14, 21, 29, 32, 35, 65, 69, 72-73, 114, 116, 129, 146, 149-150, 164, 169, 177, 182, 187, 194-195, 197-198, 223, 253-255, 257, 263, 282-283, 292, 312-315, 318, 326, 332, 342, 347
Січинський В. – 318, 321
Сіяк – 117, 280, 321
Скоропадський П. П. – 5, 25, 28, 68, 79, 82, 88, 91-94, 115, 118, 120, 137, 176, 182, 285, 312
Сливка І. – 28, 128, 156, 163, 169, 226, 290, 300-301, 307, 310
Смаль-Стоцький С. – 37, 145, 174
Смирнов Н. – 37, 145, 176
Смотрицький Г. – 152
Смотрицький М. – 152
Соболевський А. – 191
Собченко – 75
Собченкова – 75
Солуха К. Г. – 10, 29, 42-43, 46-47, 49, 51, 53, 69, 73, 80, 104, 107-109, 136, 163, 202, 237, 255, 257, 283, 300, 318, 332
Сохацька Є. – 13
Соцький – 306
Сочинський В. А. – 96, 108
Стадник – 49-50
Стадникова – 296

- Старицька-Черняхівська Л. М. – 37, 122
Старосольський В. – 37, 332
Стахович М. – 135
Сташевський Є. Д. – 16
Стельмашевський – 306
Степанівна О. – 37
Степура Г. – 321
Степенко К. – 332
Стещенко І. М. – 10, 47-49, 59, 121, 174, 176
Стещенко О. М. – 176
Стиранкевич К. – 89-90, 342
Столярів М. – 149, 151-152, 178, 184, 187, 249, 254, 262, 267, 269
Стрільчук М. – 329
Студинський К. – 221, 240-241
Сумцов М. – 254
Сушицький Ф. П. – 9-10, 24, 28, 30, 36, 54, 140, 145, 174, 257
- Т**
- Т[...] – 224
Табінський П. – 149-150, 186-187, 223, 308, 312, 314-316
Тарнавський – 207, 279
Тимошик М. С. – 8-9, 345
Тимченко Є. – 30, 159, 197, 224, 267, 282
Тисовський О. – 178, 239, 242, 262
Трояновський – 280
Тургенєв І. – 43
Тюрменко І. – 13, 345
- У**
- Уваров – 313
Урсул – 71, 117
Усенко – 154
- Ф**
- Фаня – 327
Федорів (Хведорів) М. – 80, 100, 150, 152, 159, 186-187, 200, 215, 232, 235-238, 254, 261-262, 264, 269, 273, 279, 287-288, 303, 309-310, 319, 337
Федорович – 288
Федосієв – 262
Филипський М. – 104
Флоринський Т. – 172, 192
Франко І. – 176, 197, 199, 223, 240-241, 265
Фукс Ш. – 68, 72, 74, 89
Футорович – 108
- Х**
- Хитьков – 74
Холодний П. І. – 36, 53, 174-176, 226, 239, 283
Холоневський А. – 19, 295-296
Храневич – 153
- Ч**
- Чабан М. – 160
Чайківський М. – 147, 150-151, 178, 180, 187, 254, 262, 267, 329
Чалий С. (Куцяк) – 100-101
Чернявський А. П. – 15, 100, 153, 262, 331
Четверіков І. О. – 83-84
Чехівський В. – 183, 194, 245, 315
Чирський Д. – 29-30, 144, 300
Чирський М. – 80
- Ш**
- Шаблювська К. М. – 316
Шаповал (Сріблянський) М. Ю. – 10, 13-14, 18, 37, 137, 174, 283, 345
Шатківський – 268
Шахматов О. – 198
Шашкевич М. – 220

- Швець Ф. П. – 24, 28, 30, 36, 114-115, 140, 174
Шевченко (Дніпровський) І. – 330
Шевченко Т. – 162, 198, 240, 253
Шелудько – 30, 172, 177-178, 262
Шереметинський І. – 153, 206
Шиманович І. – 155, 282
Широцький К. – 30, 148, 172, 177-178, 198, 202, 254, 262, 331
Широцький М. – 17, 152
Шишманов – 25
Шиян – 136
Шклярук – 101
Шманкевич Є. – 136, 330
Шморгун – 75
Шпіцглюз – 155
Штюрц – 263
Шульмінський О. П. – 11, 31, 42-43, 45, 57, 67, 69, 77-80, 84, 104-106, 112-113, 116-117, 122, 144, 169, 257
Шумлянський Ф. – 329
Шумський – 101
- Щ**
- Щеголев – 192
Щириця – 48
Щурат В. – 240-242
- Ю**
- Ю. Г. – 280
- Я**
- Я. – 297
Якимович С. – 198
Яновський – 199
Ясинський М. – 290-291, 293, 308, 310
Яценкова О. – 306

ANNOTATION

The collection, offered to a reader, contains recollections of state and public-cultural figures, who personally participated in foundation and formation of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, solemnly opened on the 22 October 1918. It is hard to overestimate the role and importance of this scientific-educational institution in the affair of organization of national high school, because the education establishment not only profoundly represented domestic experience of University forming, but also structurally met European patterns of forming University institutions.

The collection begins with the recollections of the rector of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University I.I.Ohiyenko, who through the prism of autobiographic chronological canvas analyses different aspects of educational establishment functioning. Within the field of view of the professor are the questions, connected with foundation of high school in Podillia region, forming it professor-teachers corporation, participation of the state and scientific-educational figures in these processes. In spite of some subjective interpretation of the topics, the view and the thought of I.I.Ohiyenko are quite important factors when investigating the history of educational establishment.

To the group of recollections of state-political figures should be referred the works of the head of Podillia province administration V.K.Prykhodko, the head of Kamianets-Podilskyi district authority O.M.Pashchenko and the representative of the National Union at the celebration of opening of the educational establishment M.Yu.Shapoval. The recollections of V.K.Prykhodko contain clearing out different problems, which had to be solved by the University administration in the relations with the central bodies of executive power and regional self-government. The author profoundly tries to analyze the complex of questions, connected with the process of foundation of the educational establishment, including characteristics of personal participation of public men, who were at the backgrounds of the project, portrays solemn celebration of the opening of the University, subjectively demonstrating participation in the celebration representatives of state bodies of power and local self-government, broad circles of the public, by the specific examples shows solving of complicated questions as for organizing of educational process, material supply and students self-organization.

The recollections of O.P.Pashchenko are structurally divided, beginning with the rise of the idea of founding the University in Kamianets-Podilskyi, through the analyses of the activity of "Prosvita" on the way to its realization, peripeteias of solving the questions in different institutions in Kyiv, to the preparation works as for the opening of educational establishment and organization of educational process – all this is in the centre of the author's attention. However M.Yu.Shapoval concentrates his attention on the fact of the solemn celebration of the day of the opening of the University.

The biggest by the amount part of recollections, comprised in the collection, belongs to the representatives of professor-teachers corporation of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. The reader has the chance to get acquainted with the materials of the dean of theological faculty V.O.Bidnov, the dean of historic-philological structural unit L.T.Biletskyi, privatdocents D.I.Doroshenko, V.O.Herynovych, Yu.Y.Sitsynskyi, how also was the prior of the University church, lecturer S.F.Rusova, assistant L.Bachynskyi, the librarian assistant L.Yu.Bykovskyi and the medical assistant Yu.A.Hudzii. Each of them clears out special sides of the complicated processes, which accompanied formation of the educational establishment.

Finally, the separate group of recollections is made up of the works of students, who studied at different faculties of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. In the recollections of P.Bilon we can get acquainted with the observations of young people, who decided to devote their lives to serving to native Homeland, and who on principle decided to receive higher education in the national University. The work of B.Syvenko is singled out due to its important plot features. The author quite precisely analyses forming of students' self-government in the University, showing inner idea struggle between different groups and ideological movements.

Availability of great stratum of memoir works expressively demonstrates intellectual potential of the modern epoch of Ukrainian national-cultural revival, marked by the formation of national high school. Though the authors in their estimations and judgments have certain subjectivism, but in the totality they become the source of more relief circumscribing and deeper understanding of the history and activity of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University.

ЗМІСТ

Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет у житті та літописі його сучасників	5
Огієнко І. І. Моє життя (Автобіографічна хронологічна канва) (Уривок)	24
Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі	39
Пащенко О. М. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету	103
Шаповал М. Ю. Гетьманщина (Уривок)	137
Біднов В. О. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському (Уривок із спогадів)	141
Білецький Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.) (Уривок)	161
Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.) (Уривок).....	244
Геринович В. О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (Уривок).....	257
Сіцінський Ю. Й. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття (1914–1924 рр.) (Уривок).....	282
Русова С. Ф. Мемуари (1856–1925) (Уривок)	283
Бачинський Л. Найкращі хвилини мого життя (Мої спомини про Кам'янецький Університет)	285
Биковський Л. Книгарні-бібліотеки-академія. Спомини (1918–1922) (Уривок)	289
Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету (Спомини лікарського помічника й скарбника університету)	300
Білон П. Спогади (Уривок)	312
Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918–1919 рр.	317
Кам'янецький український державний університет (Спогади студента)	335
Примітки	345
Іменний покажчик	349
Annotation.....	357

Науково-документальне видання

**Кам'янець-Подільський державний
український університет (1918–1921)
Ювілейні спогади**

Упорядник та автор передмови
Віктор Адамський

Художнє оформлення *Костянтин Кравчук*
Комп'ютерна верстка *Богдан Крищук*
Літературний редактор *Олеся Барташук*

Підписано до друку 5.11.2015. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Book Antiqua.

Ум.друк.арк. 19,4.

Тираж 100 прим. Зам. № 272.

Підготовлено до друку у видавництві ПП „Медобори-2006”
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс (03849) 9-09-45.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3025 від 09.11.2007 р.
www.medobory2006.com.ua, e-mail: medobory@i.ua

Надруковано у друкарні ПП Мошак М. І.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2.
Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 867 від 22.03.2002 р.